

T.C
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRKİYE CUMHURİYETİ ANABİLİM DALI

MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİNDE HÜRRİYET VE İTİLÂF FIRKASI

Doktora Tezi

Hacer Göl

Tez Danışmanı
Prof.Dr. İzzet Öztoprak

Ankara-2008

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANABİLİM DALI

MİLLÎ MÜCADELE DÖNEMİNDE HÜRRİYET VE İTİLAFA FİRKASI

Doktora Tezi

Tez Danışmanı: Prof. Dr. İzzet Öztoprak

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve soyadı

imzası

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Tez Sınav Tarihi:.....

ÖZET

Hürriyet ve İtilaf Fırkası, II. Meşrutiyet Dönemi'nde İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne muhalefet etmek için kurulmuştur. Bünyesinde Mebusan Meclisi'ndeki İttihat ve Terakki Karşıtı üyeleri, bağımsız mebusları ve azınlıkların mebuslarını bir arada toplamıştır. 1913 yılında Fırka üyeleri Mahmut Şevket Paşa suikastı ile ilişkilendirilmiş ve bir kısmı Sinop'a sürgüne gönderilirken bir kısmı da kaçarak yurdu terk etmiştir.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin iktidar mevkiinden çekilmesi ile Hürriyet ve İtilaf Fırkası üyeleri 1918 sonlarında Başkent İstanbul'a geri dönmüşler ve Fırka 1919 Ocak ayında resmen faaliyete geçtiğini açıklamıştır. Milli Mücadele Döneminde Anadolu hareketini İttihatçılığın devamı olarak gören Fırka, saray merkezli bir politika izlemiştir. Bu sayede dönemin iktidar partisi olarak da algılanmıştır. Ülke içinde birçok isyan çıkararak Anadolu hareketine engellemek isteyen Fırka üyeleri, azınlıklar ve işgal güçleri ile işbirliği içinde bulunmuşlardır. 1922 yılı sonlarında ulusal hareketin başarıya ulaşması ile yaptıklarının hesabını veremeyeceklerini anlayan Fırka mensupları yurt dışına kaçmış ve böylece Hürriyet ve İtilâf Fırkası da dağılmıştır.

ABSTRACT

The reason behind foundation of the Liberty and Entente Party was opposition against Committee of Union and Progress in the period of II. Meşrutiyet. The members of Mebusan Assembly that are against Committee of Union and Progress, gathered the independent deputies and minority deputies together. In 1913, the members of the party were exiled to Sinop and the other part got out of the country.

After the fall of Committee of Union and Progress from power the members of the Liberty and Entente Party came back to İstanbul the capital and the party announced that it took in to operation officially. In the period of national contestation, the Party regarded Anadolu act as a continuation of Ittihadisim and pursued centered policy. For the reason it was perceived as the party in power. Members of the Party wanted to obstruct the Anatolian movement by breaking out several riots in the country, and cooperated with the minorities and occupying forces to this end. When the national movement achieved success in the late 1922, members of the party recognized that they were unable to account for their activities and they fled abroad, which resulted in the collapse of the Liberty and Entente Party.

ÖNSÖZ

“Milli Mücadele Dönemi’nde Hürriyet ve İtilaf Fırkası” konulu çalışmamız her ne kadar bir Fırka’nın tarihiymiş gibi görünse de aslında birbirine bağlı olan, kesin sınırlarla ayırmanın mümkün olmadığı üç dönemin (Meşrutiyet, Milli Mücadele ve Cumhuriyet Döneminin Kuruluş Aşaması) tarihidir. Bu dönemin etkileri günümüzde bile geçerliliğini korur. Çalışmada esas alınan olayların yanı sıra devrin atmosferinin de yansıtılması olmuştur. Çünkü bir kişi ya da kurumu devrin olaylarının içinde şekillendiği atmosferden ayırmak, kişi ve toplumun ruh halini göz ardı etmek çalışmanın da yarım kalması demektir.

Hürriyet ve İtilaf Fırkası, Türk Siyasi hayatında önemli bir yer teşkil eder. Sahip olduğumuz demokrasinin temelleri II. Meşrutiyet Döneminde atılırken bu dönemin ve sonrasında Milli Mücadele Dönemi’nin incelenmesi başlı başına büyük ve önemli bir iştir. Çalışmamız içerisinde, Muhalefet kavramı ile bütünleşen Hürriyet ve İtilaf Fırkası 1922 yılı sonlarında dağılmış olsa bile onu temsil eden Hürriyet ve İtilaf ruhu ön plana çıkarılmaya çalışılmıştır.

Hiçbir çalışma tek bir kişinin ürünü değildir. Onun hazırlanmasında, basımında ve bilgi aktarımında faydalanan birçok kişi vardır. Öncelikle bana verdiği emek ve gösterdiği sabırdan dolayı tez danışmanım Prof. Dr. İzzet Öztoprak’a teşekkür ederim. Çalışmam boyunca katkılarından ve yardımlarından dolayı, Pof. Dr. Adnan Sofuoğlu’na, Doç. Dr Derviş Kılınçkaya’ya, Yard. Doç Dr. Bülent Bakar’a, Araştırma Görevlisi Can Erdem’e, Temel Yayınevi sahibi ve manevi babam Osman Selim Kocahanoğlu’na, Erol Şadi Erdinç’e, Atatürk Kitaplığı ve

Başbakanlık Osmanlı Arşivi ve Cumhuriyet Arşivi yetkililerine, TTK kütüphanesi yetkililerinden Mustafa Sönmez'e , tez çalışmam sırasında her türlü prosedürün işleminde yardımlarını esirgemeyen Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü yetkililerine ve özellikle de Mustafa Yönden Bey'e, tezimin hazırlanması ve basımında katkılarından dolayı Ali Kılıç, Ayten Parlak, Tuncay Demiralp ve Amil Özgün, Döndü Kaygusuz ve Ramazan Subaşı'na, bana çalışmam boyunca katlanmak zorunda kalan ve her zaman destek olan aileme ve isimlerini tek tek sayamadığım bütün arkadaşlarıma teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

Sayfa No

ÖZET

ABSTRACT

ÖNSÖZ

KISALTMALAR

I

GİRİŞ

II

I.BÖLÜM

II. MEŞRUTİYET VE HÜRRİYET ve İTİLÂF FIRKASI

1- II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ SİYASAL HAYATINA BAKIŞ

1

2. HÜRRİYET VE İTİLÂF FIRKASI

10

A-Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nın Kuruluşu

10

B-Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nın Yapısı

13

C-Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nın Merkezi Ve Şubeleri

18

D-Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nın Temel Görüşleri Ve İttihatçılara Muhalefeti

20

a- İttihâd-ı Anasır:

22

b.)Osmanlıcılık:

23

c.) Âdem-i Merkeziyet ve Teşebbüs-ü Şahsi:

23

d.) Meşrutiyetçilik:

24

e.) Liberal ekonomi:

24

f.) Dış Politika	24
g.) Eğitim	25
h.) İç Siyaset	25
E-Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nın Basınla İlişkileri	27
F- Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nın Mali Kaynakları	29
G-Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nın Faaliyetleri	30
a-) 1911 Seçimleri	30
b-) Fırkanın Kongresi	31
I- Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nın Dağılması	32

II. BÖLÜM

HÜRRİYET ve İTİLÂF FIRKASI'NIN YENİDEN FAALİYETE GEÇMESİ

1- MÜTAREKE'NİN SİYASAL ORTAMI	40
2- MÜTARAKE DÖNEMİNDE HÜRRİYET VE İTİLÂF FIRKASI	47
A-Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nın Yeniden Faaliyete Geçişİ	47
B-Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nın Üye Profili	51
C-Hürriyet ve İtilâf Fırkası Merkez Ve Şubeleri	61
D- Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nın Basınla İlişkileri	65
E-Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nın Mali Kaynakları	70

III. BÖLÜM

HÜRRİYET ve İTİLÂF FIRKASI'NIN POLİTİKALARI

1-HÜRRİYET ve İTİLÂF FIRKASI: SEÇİMLER	74
2-HÜRRİYET ve İTİLÂF FIRKASI: AYAKLANMALAR	87
A-Anzavur Ayaklanması	94
a- Birinci Anzavur Ayaklanması	98
b-İkinci Anzavur Ayaklanması	101
B-Bozkır Ayaklanması	109
a-Birinci Bozkır Ayaklanması	113
b- İkinci Bozkır Ayaklanması	121
C- Konya Ayaklanması	135
D-Bolu ve Düzce İsyanları	139
a-Birinci Bolu-Düzce Ayaklanması	139
b-İkinci Düzce Ayaklanması	146
E- Yozgat Ayaklanması	147
F-Kuvayi İnzibatiye	152
3-HÜRRİYET ve İTİLÂF FIRKASI: MÜTAREKE HÜKÜMETLERİ	156
4-HÜRRİYET ve İTİLÂF FIRKASI: ANADOLU HAREKETİNE BAKIŞ	195
5-HÜRRİYET ve İTİLÂF FIRKASI: DİĞER CEMİYETLER, AZINLIKLAR VE İŞGAL GÜÇLERİ	231

IV. BÖLÜM

HÜRRİYET VE İTİLAFA FİRKASININ İKİYE AYRILMASI VE FAALİYETLERİNİN SONA ERMESİ

1-HÜRRİYET ve İTİLAFA FİRKASI: BÖLÜNMESİ	249
2-HÜRRİYET VE İTİLAFA FİRKASI: DAĞILMASI	267

SONUÇ	XII

KAYNAKÇA	XIX

EKLER	

KISALTMALAR

Age: Adı Geçen Eser

Agm: Adı Geçen Makale

BOA: Başbakanlık Osmanlı Arşivi

BEO: Babıali Evrak Odası

c: Cilt

DH.EUM.AYŞ: Dahiliye Nezareti Emniyet-İ Umumiye Asayiş Klemi

DH. KMS: Dahiliye Nezareti Kalem-İ Mahsus Müdüriyeti

DH.MB.HPS: Dahiliye Nezareti Mebani-İ Emiriye Ve Hapishaneler Müdüriyeti

DH. ŞFR: Dahiliye Nezareti Şifre Klemi

Hİ: Hürriyet ve İtilâf

HİF: Hürriyet ve İtilâf Fırkası

HR.SYS: Hariciye Siyasi

İTC: İttihat ve Terakki Cemiyeti

No: Numara

S: Sayı

s: Sayfa

GİRİŞ

Geçtiğimiz yüzyıl, insanlık tarihinin bugüne kadar ki seyri içinde, olayların büyük bir hız kazandığı, süreçlerin kısaldığı ve devletlerin gücünün bu süreçlere uyum sağlayarak, yeni yapılanmalarını şartlara uygun hale getirebildikleri takdirde varlıklarını güçlenerek devam ettirebildikleri bir dönemdir.

Keza, 20. yüzyıl T. Carly'nin deyimiyle “kahramanlar” ın¹ olayları etkin biçimde yönlendirdikleri bir dönem olarak da öne çıkmaktadır. Atatürk, Lenin ve Hitler karizmatik kişilikleriyle tarihe damgalarını vuran insanlar olarak kitleleri etkilemiş ve süreklilik gösteren gelişmelere öncülük etmişlerdir. Örnekleri değişik alanlarda çoğaltmak mümkündür. Dolayısıyla yüzyılın karakteristik özelliklerinin ana hatlarıyla ortaya konulması yararlı olacaktır.

Şüphesiz, ilk hatıra gelen şey; 18. yüzyıldaki sanayi devriminin² Avrupa’da yarattığı kitlesel üretim ve kitlesel pazarların, 20. yüzyılda dünyayı ekonomik bakımdan tek birim haline getirme eğilimi kazanmış olması ve küreselleşme kavramını yaratmasıdır.

İkinci nokta; aydınlanma çağının, bireyin temel hak ve özgürlüklerini öne çıkaran yeni insan yorumu ve bu temel üzerinde yükselen Fransız Devrimi ile “haklar” sorununun çözümlenebileceği bir sistem olarak “halk egemenliği ve

¹ Bkz. Thomas Carly; **Kahramanlar**, Türkçeye çev: R.N. Gültekin, (Tarihsiz)

² Bkz. William H. Mcnell, **Dünya Tarihi**, çev: Alaeddin Şenel, İstanbul, 1989, s.370. Fernand Broudel, **Maddi Uygarlıklar Ekonomi ve Kapitalizm XV-XVIII. Yüzyıllar Mübadele Oyunları II. cilt**, çev: Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara 1993, s. 284. Henri Denis, **Ekonomik Doktrinler Tarihi**, İstanbul, 1982, Leo Huberman, **Feodal Toplumdan Yirminci Yüzyıla**, İstanbul 2003

demokrasi”nin bu yüzyılda evrensel bir nitelik kazanmasıdır.³ Dünyanın algılanmasında ve yorumlanmasında “aklın ve bilimin” öne çıktığı bir çağ olarak 19. yüzyılın mirası 20. yüzyılda olgunlaşmaya devam etmiştir.

Din ile devlet ve toplum arasındaki ilişki ve etkileşim, yine “akıl ve bilim” aracılığıyla bu yüzyılda “laik ya da rasyonel devlet” kuramının belirginleşmesine öncülük etmiştir. Bir başka deyişle dinin egemen olduğu yönetim ve siyaset anlayışı yerini aklın egemen olduğu yeni bir siyaset teorisine terk etmiştir.⁴

Yeni düşünce şekli bütün düşünen insanları dar kalıplar içindeki düşünce sistemlerinden çıkarmış serbest düşünme ve inceleme metoduna götürmüş buradan da Hürriyetçilik (özgür irade) fikri doğmuştur.⁵ Bu fikir ile var olan düzen karşısında yeni bir siyaset anlayışı egemen olmuş, bu anlayış kısa sürede tüm dünyaya yayılmıştır. Dolayısıyla 20. yüzyıla gelindiğinde siyaset bilimi içerisinde yer alan yönetim şekli; millet, vatandaşlık ve diğer birçok siyasal kavramın katılmasıyla yeni tanımlar ve anlamlar yüklenmiştir.

Ele aldığımız sorun açısından, tanımlanması gereken bir diğer kavram ise “siyasi parti” kavramıdır. “Parti” kelimesi, tarih içerisinde modern demokrasilerde kamuoyuna biçim veren geniş halk örgütlerini olduğu kadar, ilk çağ cumhuriyetlerini bölen hizipleri, Rönesans İtalyası’nda bir komutanın etrafında toplanan orduları, devrim meclisleri üyelerinin bir araya geldikleri kulüpleri ve anayasal monarşilerin mülkiyet esasına dayanan seçimlerini hazırlayan komiteleri anlatmakta da

³ Bkz. Derleyen Mete Tunçay, **Batıda Siyasal Düşünceler Tarihi**, Ankara 1986, c.III. Edward Mcnall Burns, **Çağdaş Siyasal Düşünceler**, Ankara, 1984. Ayferi Göze, **Siyasal Düşünceler ve Yönelimler**, İstanbul 1995. Paul Hazard, **Batı Düşüncesindeki Büyük Değişme**, İstanbul 1994 ,Leo Huberman, **Feodal Toplumdan Yirminci Yüzyıla**, İstanbul 2003

⁴ Bülent Daver, **Siyaset Bilimine Giriş**, Ankara 1993 (5. baskı), s.7

⁵ Fahir Armaoğlu; **Siyasi Tarih 1789-1960**, Ankara 1973 (ikinci baskı), s.2

kullanılmıştır.⁶ Bütün bu kurumların fonksiyonu ise siyasal iktidarı ele geçirmek ve kullanmaktır. 1850'lere kadar dünyanın (Amerika dışında) hiçbir ülkesi kelimenin bugünkü anlamında siyasal partileri tanımıyordu. Buralarda fikir akımları, halk kulüpleri felsefi dernekler ve parlamento grupları vardı. Fakat gerçek partiler yoktu. 1950'lerde ise, partiler uygar ulusların çoğunluğunda faaliyet göstermekte diğer uluslar da bunları taklide çalışmaktaydı. 1816'da Benjamin Constant "bir parti aynı siyasal doktrine inanan insanlar topluluğudur"⁷ diyordu. Zamanla şekillenen siyasi partilerin 20. yüzyıldaki durumuna bakıldığında ise, bazı devletlerde önemli rol oynarken bazılarında ise yeni yeni şekillendikleri görülmektedir. Klasik demokrasi doktrinleri "temsil sistemi" üzerinde yoğunlaşmışlardır. Halk'a ait olan egemenliğin belirli süreler için devralınması üzerine kurulu bu yaklaşımlarda, siyasal partiler; sistemin vazgeçilemez bir parçası olarak ortaya çıkmaktadır. Toplumda farklı yaklaşımları temsil eden grupların oluşturdukları siyasal birliklerin ortaya çıkması ve bunların birbiriyle serbestçe rekabet edebilmeleri demokrasi kuramının temel unsurlarından biridir.

Türkiye'de, 19. yüzyılın ortalarından itibaren bu yönde gelişmeler gözlenebilmekle beraber, siyasal parti kavramının ortaya çıkışı ile kurumlaşması arasında hayli zaman olduğu söylenebilir. Kurum olarak siyasal partiler II. Meşrutiyet döneminde ortaya çıkmıştır. Bu bakımdan dönemin incelenmesi bir ölçüde Türk siyasal hayatının da incelenmesi anlamına gelmektedir.

Burada bir başka noktayı hatırlamakta yarar vardır : Sanayi devrimi ile birlikte Batı Avrupa'da gelişen yeni büyük güçler, sistematik ve bilinçli bir sömürgeleşme siyaseti inşa ederek güçlenirken; Osmanlı Devleti bu güçlerin

⁶ Maurice Duverger, **Siyasi Partiler**, Ankara 1986 s.15

⁷ Duverger, **age**, s.9

uygulamaları karşısında toprak kayıplarına uğrayarak gücünü yitirmeye başlamıştır. Bu durum, Osmanlı Devleti'nin son iki yüzyılda hem içeride hem de dışarıda pek çok tartışmalara yol açmıştır. İçerde devletin devam ettirilmesi için çareler aranırken, dışarıda da devletin hakim olduğu coğrafyanın nasıl paylaşılacağına ilişkin tartışmalar Avrupa gündemini uzun süre meşgul etmiştir. Batılılar, elde ettikleri ve sürekli geliştirdikleri sermaye ve teknolojiye dayalı güçle Osmanlı topraklarını denetlenecek bir alan, değerlerini ise kendi değerlerinin karşısı olan “öteki” olarak görüyorlardı. Bu yaklaşımın doğal sonucu olarak geliştirdikleri bakış açısına göre: Osmanlı sınırları içinde, Hristiyanların çoğunlukta olduğu yerler “milliyet” ilkesine göre bağımsızlık ve ilhaka; Müslümanların çoğunlukta olduğu yerler de büyük devletlerin sömürgeleri olmaya aday yerlerdi.⁸

Çalışmamız; Osmanlı Devleti'nin yeniden şekillenen dünya ve uygulanan siyasi anlayışlara ve Batılıların paylaşım planlarına karşı geliştirdiği siyaset, düşünce tarzları ve aldığı önlemlerin incelenmesi açısından da önem taşımaktadır.

Osmanlı Devleti'nin son yüzyılı, bir taraftan çok-milletli ve çok kültürlü geleneksel bir imparatorluğun dağılma süreci olarak, diğer taraftan; dağılan bu geleneksel yapı içinde şekillenen yeni siyasal, bürokratik ve toplumsal kurumlar aracılığıyla yeni “ulus devletler” için ilk tecrübelerin yaşandığı ve şekillendiği bir süreç olarak oldukça ilginçtir.

Bütün 19. yüzyıl göz önüne alındığında, Balkanlar ve Ortadoğu coğrafyasında şekillenen yeni siyasal birliklerin sözkonusu dönemde edindikleri siyasal ve

⁸ Sina Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele, Mutlakiyete Dönüş (1918-1919)**, Ankara 1998, c.I, s.21

kurumsal alışkanlıkları üzerinde birlikte yaşanan “Osmanlı deneyimi”nin yarattığı birikim üzerinde yeterince durulduğu söylenemez.⁹

Bu çalışma, bir bakıma zikredilen sürecin siyasal boyutunun incelenmesine katkıda bulunmak amacını taşımaktadır.

Geleneksel Osmanlı sisteminin 19. yüzyıldaki asıl kırılma noktası olan Tanzimat dönemi, siyaseti; salt “yöneticilerin” tekeli altından çıkaran ve siyasete kitlelerin katılımını sağlayacak yeni mekanizmaların ve kurumların Osmanlı hayatındaki ilk temellerinin de atıldığı bir dönemdir. Batı kurumlarının ülkede kurulmasını takip eden yıllarda özellikle yeni eğitim kurumları aracılığıyla ülkeye sızan batılı fikirlerin yarattığı yeni eğilimler ve siyasal düşünceler, 1860’lı yılların ortalarından itibaren siyasette ikincil yapıların yani devlet mekanizmasının dışındaki siyaset kurumlarının doğmasına aracılık etmiştir.

Demokrasi, iktidarın halk’a ait bir “güç” olduğu şeklindeki aydınlanma dönemi fikirleri Osmanlı aydınlarını, kendi değer dünyaları içinde bir yer bulmaya çalıştıkları bu yeni fikirlerle “yeni çözümler aramaya” itmiştir. Yıkılmakta olan ve bu süreçteki “Batı baskısını ve etkisini” derinden hisseden Osmanlı aydınları, çöküşü önlemenin “Batı kurumlarını” ülkede inşa etmekle mümkün olabileceğini düşünüyorlardı. Ancak, Batı’nın 16. yüzyıldan itibaren içselleştirerek yaşadığı ve değişimin yarattığı sorunları yine zaman içinde ürettiği çözümlerle hallederek, ortaya çıkan “sonuçlar”ı, kendi zayıflamasının sebepleri olarak gören bir siyasal ve kültürel birikime sahip olan bu yeni aydınlar grubunun işi hiç de kolay olmamıştır. Çünkü, kendi ülkelerinde yaratmaya çalıştıkları “siyasal kültür”, oldukça farklı toplumsal ve

⁹ Daha detaylı bilgi için bkz: Kemal Karpat, **Ortadoğu’da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk**, Ankara 1991. Kemal Karpat, **Osmanlı’da Değişim Modernleşme ve Uluslaşma**, Ankara 2006. Muzaffer İlhan Erdost, **Ulus, Uluslaşma ve Demokratikleşme**, Ankara, 1991, Stefanos Yerasimos, **Milliyetler ve Sınırları Balkanlar, Kafkasya ve Ortadoğu**, İstanbul, 1994, Mete Tunçay-Eric Jan Zurcher, **Osmanlı İmparatorluğu’nda Sosyalizm ve Milliyetçilik**, İstanbul, 2000

ekonomik temeller üzerinde yükselmişti. Yani, başka bir deyişle salt *Batılı kurumların* oluşturulması bir “proje olarak” çok fazla değer ifade etmiyordu. Asıl yapılması gereken şey toplumsal ve ekonomik bir değişim projesini uygulamaya koymaktı. Ama yine de belirtmek gerekir ki, bu deneyim olmasa onu izleyen “değişim projesi”nin düşünülmesi daha uzun bir zaman alacaktı.

Siyasal bakımdan 1876’da Kanun-ı Esasi’nin ilânı ve parlamenter bir rejimin kurulması çok net bir başlangıç noktası oluşturmaktadır. Kısa süreli de olsa “yasalarla garanti altına alınmış vatandaşlık haklarıyla” tanışmış olan Osmanlı aydınları, bu yeni düzeni 1878’de sona erdiren II. Abdülhamit¹⁰ yönetimine karşı giriştikleri kararlı muhalefet sonucunda 1908 yılında yeniden, ama bu defa bütün kurumlarıyla “Meşrutî Monarşi”yi hayata geçirmeye yöneldiler.

Siyasal partiler bu “yeni düzen”in “olmazsa olmaz” araçlarıydı. Batıdaki siyasal örgütler en azından çoğunluğu itibarıyla ülke sathına yayılmış yerel örgütleri aracılığıyla toplumun önemli bir kesimini siyasetin alanına taşımayı başarmışlardı. Hâlbuki Osmanlıların özellikle “Müslüman” kesimi bu konuyla fazla ilgili değildi. Dolayısıyla, Türkiye’de “siyaset”, ilk andan itibaren aydın-seçkinlerin ilgi alanı olarak şekillendi.

Türkiye’de siyasal ayrılıklar, toplumsal temele dayalı olmaktan çok, söz konusu aydınlar arasındaki “biraz kişisel, biraz fikrî, biraz pragmatik, biraz yetişme tarzlarından ve sosyal kökenlerindeki farklılıklardan kaynaklanan” ayrılıklar üzerinde şekillendi. Bu durumu açıklayabilmek için II. Abdülhamit rejimi sırasında, muhalefet hareketi içindeki fikir ayrılıkları üzerinde durmak gerekiyor.

¹⁰ Bkz. Orhan Koloğlu, **Abdülhamit Gerçeği**, İstanbul, 2005. Süleyman Kani İrtem, **Bilinmeyen Abdülhamit**, İstanbul 2003. Hürmen Rezan, **II. Abdülhamit Meşrutiyet ve Mütareke Devri Hatıraları**, İstanbul 1993, c.II. **Tahsin Paşa’nın Yıldız Hatıraları Sultan Abdülhamit**, İstanbul 1999, İsmet Bozdağ, **Sultan Abdülhamit’in Hatıra Defteri**, İstanbul 2005

II. Abdülhamit'in Teokratik ve şahsi rejim ile Osmanlı tebaasını yönetmesi uyguladığı istibdat rejimine karşı Yeni Osmanlı ve Jön Türk¹¹ hareketini doğurmuştur. Jön Türkler, II. Abdülhamit'in keyfi iktidarı, kurduğu fesat sistemi, zulmü ve memleketi sürüklediği harpler dolayısıyla halifeliğinin dinen ve şer'an caiz olmadığını ve kendinin yönetimde meşru bulunmadığını ileri sürülerek Osmanlı tebaasının muhakkak suretle ayaklanmasını, Abdülhamit yönetimine karşı isyan etmelerini istemektedir.¹² Memleketin maddi ve manevi olarak zarara uğramasından da bu istibdat rejimi sorumludur. Dolayısıyla II. Abdülhamit rejimini devirmek esas amaç olmuştur.

Jön Türkler Osmanlı İmparatorluğu'nun "zulüm ve istibdat" yönetiminden kurtulduktan sonra eski yönetimin yerine nasıl bir yönetim şeklinin ikame edileceği konusunda da görüşler ve çözüm önerileri ileri sürmüşlerdir. Meşrutiyet yönetiminden de temel beklentiler devletin yaşatılmasına katkı sağlamaktır. Bunlar, batılılaşma hareketinin takipçisiydiler. Toplumda dinin oynadığı rol yerine bilimin geçirilmesi gerektiğine inanıyorlardı.¹³ Bu görüş ise toplumun bir din-bilim çatışması üzerine kurulu olduğunu varsaymaktaydı. Ancak Osmanlı'da bir din ve bilim adamları çatışmasından ziyade; mevcut değerlerin oluşturduğu gelenekle yeni ortaya çıkan aydın kesimin Batı etkisiyle inşa etmeye çalıştıkları yeni değerlerin çatışmasıydı.

¹¹ Abdülhamit rejiminin niteliği hakkında bkz. Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Gelişmeler, Kanuni Esasi ve Meşrutiyet Dönemi**, İstanbul 2003, c.I. Jöntürk terimi: Kuran'a göre, "I ve II. Meşrutiyeti Hazırlayan ve Osmanlı İmparatorluğu'nda asri ihtiyaçlara göre değişiklik yapmak isteyen ihtilalciler ya da inkılapçılar olarak tanımlanabilir. bkz. A. Bedevi Kuran; **İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler**, İstanbul 1945, Önsöz

¹² Tunaya, **age**, s.87

¹³ Bkz. A. Adnan Adıvar, **Osmanlı Türklerinde İlim**, s. 206-227, İstanbul, 1991

Yeni aydınların temel söylemleri “adil bir yönetim”in kurulması savı üzerine oturtulmuştu.¹⁴ Adil yönetimden kastedilen şeyin ise; “padişahın da uyması gereken bir yasa ve kanun düzeni” olduğu çok açık şekilde ifade ediliyordu. Bu yaklaşım, devlet sisteminin yasaların tanımladığı bir haklar ve görevler bütünü anlamına geliyordu ve bunun “demokrasi” olduğu aşikârdır. Ancak, sorunun çözümlenmesi teorinin benimsenmesinden daha zor olmuştur.

Jöntürk muhalefeti içindeki münakaşalar, 1890’lı yıllardan itibaren daha belirgin hale gelmeye başlamıştır. Nitekim, “devleti kurtarmak” tartışması etrafında yürütülen yurt dışı muhalefet hareketinde ideolojik mayalanmalar ve farklılaşma eğilimleri 1902 Paris’te düzenlenen Jöntürk Kongresiyle kendini gösterdi. Prens Sabahattin Bey, Edmond Desmolins ve Frédéric Le Play’den aktardığı ilm-i içtima (Science Sociale karşılığı) doktrinini benimseyerek, Jöntürk zihniyetinin ihtilalci bir pratikten yoksun olduğunu¹⁵ bu nedenle de sorunlarla karşılaştığını savunarak asrın gidişine uymak zorunluluğu olduğunu ve bunun için de yabancı müdahalesinin gerektiğini ileri sürmeye başladı. Bu görüş ile Şark meselesinin de çözüleceğine inanılmıştır¹⁶. Jöntürklerin Prens Sabahattin Bey kanadı “Teşebbüs-ü Şahsi ve Adem-i Merkeziyet” programı etrafında aynı adı taşıyan bir örgüt çatısı altında bir araya gelirken; müdahaleye karşı olan Ahmet Rıza Bey’in öncülüğündeki muhalifler, “Terakki ve İttihat” adı altında bir cemiyet oluşturacaklardır. Ahmet Rıza Bey’in ideolojik beğenisi Auguste Comte ve pozitivizm olmuştur.¹⁷ Yurt içinde ve yurt dışında çeşitli örgütlerle ilişki kurarak, Osmanlı coğrafyasında geniş bir alanda, özellikle de Balkanlarda büyük bir güç haline gelmişlerdir.

¹⁴ Şükrü Hanoğlu , **Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük**, İstanbul 1985, s.49

¹⁵ Hanoğlu, **age**, s. 608

¹⁶ Yabancılar göre Türkler memleketlerinin sahibi değil “kiracısı” idi. Fakat kiracıların çıktıkları gün yerlerini kim işgal edecekti. İşte bu “Şark meselesi”dir. Tunaya, **age**, s.89

¹⁷ Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye’de Siyasal Partiler, (II. Meşrutiyet Dönemi)**, İstanbul,1998, c. I, s. 53

Bu ideolojik ayrılık II. Meşrutiyetin ilânından sonra da devam etmiş ve siyasal alanda tüm meşrutiyet boyunca iktidar-muhalefet akımlarını biçimlendirmiştir.

Görülebileceği gibi, 19. yüzyılın sonları Osmanlı aydın ve siyasal elitlerinin yönelimleri aslında Batı'daki gelişmelere paralel kabul edilebilir. Nitekim, iktidarın niteliği açısından son derece önemli bir dönüşüm anlamına gelen “şarta bağlı yönetim” yani Meşrutiyet 1908’de yeniden yürürlüğe konulduğunda ortaya çıkan siyasal örgütler kendi “toplumsal ve siyasal pratiklerini” oluşturmaya başlamışlardır.

Çalışmamız bu pratiklerin Millî Mücadele Dönemi’ne yansıyan boyutlarını anlamaya ve açıklamaya dönük olacaktır.

I. BÖLÜM

II. MEŞRUTİYET ve HÜRRİYET ve İTİLÂF

1- II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ SİYASAL HAYATINA BAKIŞ

II. Meşrutiyet döneminin tarihlendirilmesi konusunda çeşitli tartışmalar zaman zaman ortaya çıkmış olsa da¹, çoğunlukla kabul edilen görüş söz konusu tarihî dönemin 1908 -1918 devresine tekabül ettiğidir. Osmanlı siyasi sistemi içinde hükümdarın yetkilerinin yasalarla sınırlandırılması ve tanımlanması anlamına gelen ve aynı zamanda “vatandaşlık hakları”nı ve hukukunu da getiren Kanun-ı Esasî’nin,² 1878’de askıya alınmasıyla ortaya çıkan ve sonraki dönemin muhalif aydınları tarafından “devr-i istibdât” olarak tanımlanan dönemi sona erdiren 23 Temmuz 1908 İnkılâbı dönemin başlangıcını işaretler. II Meşrutiyet dönemini asıl önemli kılan, Osmanlı hanedanının egemenliğine son vererek Türkiye Cumhuriyeti’ni kuran aydınların siyasi birikimlerinin bu dönemde ortaya çıkmış olması, bu sebeple imparatorluk ile cumhuriyet dönemi arasında bir geçiş devri özelliği taşımasıdır. Bu açıdan bakıldığında II Meşrutiyet hem bir son, hem de bir başlangıçtır. Yani; uzun bir istibdâd idaresinin sonudur ve Türk inkılâbının hazırlık safhalarından biridir.

¹ II. Meşrutiyet döneminin sona erdiği tarih üzerinde bir mutabakat sağlanamamış, çeşitli tarihler teklif edilmiştir. Bu tarihler; Mondros Mütarekesi’nin imzalanması (30 Ekim 1918), İttihat ve Terakki’nin son kongresi (5 Kasım 1918), İzmir’in işgali (15 Mayıs 1919) Sivas Kongresi kararlarının ilanı (11 Eylül 1919) İstanbul’un işgali (16 Mart 1920) Mebusan Meclisinin kapatılması kararı (17 Mart 1920) TBMM nin açılışı, Sevr Antlaşmasının imzalanması (10 Ağustos 1920) 1921 Teşkilatı Esasiye kanununun kabulü (20 Ocak 1921) Saltanatın kaldırılması (1 Kasım 1922) Cumhuriyet’in ilanı (29 Ekim 1923)’dır. Bkz. Tarık Zafer Tunaya, **Hürriyetin İlanı**, İstanbul, 2004, s. 6-7

² Kanun-u Esasinin Metni için Bkz: Suna Kili- Şeref Gözübüyük, **Türk Anayasa Metinleri**, İstanbul 2006, s.36-51

Dönemin aydınlarının uğrunda “yurt dışına kaçtıkları”, “menfâlara sürüldükleri”, adeta özlemiyle yanıp tutuştukları “ilan-ı Hürriyet”³ olarak adlandırılarak mukaddes bir gün gibi beklenen “Meşrutiyet” acaba ne idi, “Kanuni Esasi”nin yeniden yürürlüğe konulmasını niçin istiyorlardı ve “meclislerin açılması” onlar için neden bu kadar gerekliydi? Aslında bu dönem insanların bu soruların cevabını pek de iyi bildikleri söylenemez.⁴

1860’lı yılların ortalarından itibaren Osmanlı aydınlarının fikir kategorileri arasına girmiş olan ve istibdât yıllarında gizli gizli tartışılan adalet, meşveret, müsavat, hürriyet, uhuvvet, Kanun-ı Esasi, İslamcı Rönesans, milliyet cereyanları, ittifad-ı anasıra dayanan bir imparatorluk, hilafet, sosyalizm, merkezîyetçilik, çok partili rejim, parlamentarizm gibi konular Meşrutiyetin yeniden ilânıyla daha yaygın ve yoğun biçimde gündeme gelmiş ve tartışılmıştır.

Bilindiği gibi, 1876 Anayasa’sı vatandaşlara bir takım ferdi haklar tanıyor; Meclis-i Âyan ve Meclis-i Mebusan’dan oluşan iki meclisli bir parlamenter düzen kuruyordu. Ancak bu ilk anayasa padişahın egemenlik haklarına hiç dokunmuyordu. Padişah, meclisleri istediği zaman toplantıya çağırır, istediği zaman dağıtabilirdi. Yürütme organının üyelerini de istediği gibi atayabilir ve isterse onları görevden alabilirdi. II Abdülhamit kendisine verilen bu hakları kullandı. Meclisi süresiz olarak tatil etti ve Anayasa da fiilen askıya alınmış oldu. Aslında “İstibdat Dönemi” hukukî bakımdan oldukça ilginç bir dönemdir. Çünkü “resmî” olarak Anayasa yürürlüktedir. Salnamelerin başında Anayasa yayınlanıyor, Padişah yasadan kaynaklanan yetkilerini kullanmayı sürdürüyordu. Fakat Parlamentolu sistem işlemediği için, siyasal örgütlenmeler yapılamıyor, farklı fikirlerin ifade edilmesine karşı ağır bir

³ Tunaya, **Hürriyetin...**, s. 1

⁴ Tarık Zafer Tunaya, **Medeniyetin Bekleme Odasında**, İstanbul 1989, s. 178

baskı uygulanıyor ve halk yönetimi etkileyebilecek katılım araçları olmadığı için sistemin dışında kalmaya devam ediyordu. Yani; şeklen sorun yoktu ama fiilen Anayasa yürürlükten kalkmış durumdaydı.

II. Mahmut döneminden itibaren açılmış olan Batı tarzı eğitim veren kurumlardan yetişen ve büyük ölçüde “Fransız düşünce geleneğinden” etkilenen aydınların oluşturdukları “ II. Jön Türk muhalefetine” bu dönemdeki temel amacı II. Abdülhamit’in istibdat rejimine son vermek ve 1876 anayasasını “yeniden yürürlüğe” koydurmaktır. Yeni Osmanlılarla başlayan bir gelenek, yani; yurt dışına kaçarak hükümete ve sultana karşı muhalefeti buradaki çeşitli merkezlerde çıkardıkları dergiler ve gazeteler aracılığıyla yürütmek bu dönemde de sürdü. Ancak, 1890’lı yılların başlarından itibaren Yeni Osmanlılardan farklı olarak bu muhalefet gerek ülke içinde gerekse ülke dışında örgütlü bir muhalefete dönüştü. İşte “İttihat ve Terakki” bu örgütlü mücadelenin aracı olarak ortaya çıkan yapılanmaların tümünü, hiç değilse 1902’ye kadar kapsayan bir çatı niteliği taşımaktadır. Avrupa’daki merkezlerde sürdürülen bu muhalefetin, II. Abdülhamit’in okullaşmaya verdiği önemle birlikte, özellikle bu eğitim kurumlarında yaygınlaşmaya başladığı bilinmektedir.⁵

30 yıllık istibdat idaresi sırasında, ekonomik çöküş, siyasal başarısızlıklar, hızla toprak kaybedilmesi, ihtilalci akımlar, mutlakıyetçi rejime başkaldırmayı “genç aydınların” kafasında artık hem gerekli hem de meşru hale getirmiş bulunmaktaydı. Bu şartlar altında özellikle batı etkilerinin daha belirgin olarak gözlenebildiği Rumeli vilayetlerinde sivil-asker bürokratların katılımıyla güçlenen “İttihat ve Terakki

⁵ Bu konudaki ayrıntılı bilgi için şu eserlere bakılabilir: Hanioglu, **age**, Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye’de Siyasal Partiler**, c.III, İstanbul 2000, Sina Akşin, **Jön Türkler, İttihat ve Terakki**, Ankara 1998, Ernest Ramsour, **Jön Türkler ve 1908 İhtilali**, İstanbul 2007, Şerif Mardin, **Jön Türklerin Siyasi Fikirleri (1895-1908)**, İstanbul, 2000

Cemiyeti” (İTC) vatan ve milleti kurtarmak için harekete geçmenin zamanını kolluyorlardı. Jön Türk hareketi içinde sivil ve asker kanat arasındaki “tutum farklılıkları”nın bir kenara bırakılarak birlikte harekete geçilmesi ancak yurt dışındaki ve yurt içindeki muhalif grupların birlikte harekete geçmeleri ile mümkün olabildi.⁶

II. Meşrutiyetin ilânını takip eden ilk önemli siyasal gelişme şüphesiz ki 1908 genel seçimidir. Bu seçim, İTC’nin bir siyasal parti olarak katılmak yerine bir “içtimaî teşkilât” olarak kendisine yakın veya cemiyete mensup adaylarla katıldığı ilk seçimlerdir. 1908 de başlayan bu yeni süreç, Türkiye’de farklı siyasal amaçlara sahip adaylar ve örgütler arasındaki ilk seçim mücadelesi olması bakımından önemlidir ve ülkemizde bu anlamdaki siyasal geleneğin oluşması bakımından da öne çıkmaktadır.

II. Meşrutiyet dönemi aydın ve yöneticilerini en çok düşündüren ve en önemli sorunu “memleketin nasıl kurtarılacağı”dır. Her ne kadar jön Türklerin en derin özlemlerinin “hürriyet” olmuş olduğu söylene de bu doğru değildir. Jön Türklerin isteği Osmanlı imparatorluğunun özerkliğini ve coğrafi bütünlüğünü yeniden kurmaktır.⁷ Hürriyet ancak dolayısıyla kendilerini ilgilendiriyordu. Bu nedenle de memleketi düştüğü durumdan nasıl kurtulacağı üzerinde yoğunlaşmışlardır. Islahatı kendi başına bir amaç olmaktan çok can çekişen imparatorluğu güçlendirecek bir amaç olarak görmekteydiler. Ödünç alacakları batı kurumları ile batının gittikçe artan saldırılarına karşı koyacak gücü kazanmak umundaydılar.⁸

Saray dışı siyaset geleneğinin olmaması İTC’nin en büyük eksikliği idi. Sarayın 600 yıllık idarî tecrübesini İttihatçılar, çok kısa bir süre içinde kazanmak

⁶ Kuran, **age**, s. 257-258

⁷ Mardin, **age**, s.301, Çağlar Keyder, **Türkiye’de Devlet ve Sınıflar**, İstanbul, 2000, s.78

⁸ Ramsaur , **age** s. 21

zorundaydılar.⁹ İşte 1908’de İTC sınırlı grupların ve sınırlı toplumsal gereksinmelerin öncüsü bir gizli cemiyet gibi değil, mutlakıyetçi sultanın yönetimine karşı sanki halk iradesinin sözcüsü imiş gibi ortaya çıkmaktaydı.¹⁰

Bu psikoloji ile ortaya atılan cemiyet 1908 seçimlerinden başarı ile çıktı. Sarayın yetkilerini kısıtlamayı ve parlamentonun yetkilerini güçlendirmeyi amaçlamışlardı.

Osmanlı döneminde yapılan bu ilk seçimlere İTC’nin yanısıra Ahrar Fırkası ve bazı bağımsız adaylar da katılmış olmakla birlikte, Cemiyet seçimlerden büyük bir zaferle çıkmayı başardı.¹¹

II. Meşrutiyet ile birlikte İttihat ve Terakki kendi içerisinde ciddi bir ikilem yaşamıştır: İttihat ve Terakki siyasal hayatına bir Cemiyet mi yani bir dernek olarak mı, yoksa bir siyasal partiye dönüşerek mi devam edecekti? Bu ikilem, İTC’nin bütün varlığı süresince yaşanmıştır ve kuruluş dönemine dayanan yani derinlere kadar inen temelleri olduğu söylenebilir.¹²

Öncelikle, “Cemiyet”, kurtarıcı bir vasfa sahipti. Cemiyetin kulüpleri de bütün ülke içerisinde çok iyi örgütlenmiş ve toplum tarafından benimsenmiş, hatta toplumla iç-içe girmişti. Denilebilir ki; İTC, Türkiye’de siyaseti topluma yayan gerçek bir örgüt modeli olarak hep dikkat çeken, dinamik bir yapıya sahipti. Diğer siyasal örgütler bu konuma hemen hiçbir zaman gelememişlerdir.

⁹ Taha Akyol, **Tarihten Geleceğe**, İstanbul, 2007, s.80

¹⁰ Ahmet N. Yücekök **Siyaset Sosyolojisi Açısından Türkiye’de Parlamentonun Evrimi**, Ankara, 1983, s.83

¹¹ 1908 Seçimleri ile ilgili geniş bilgi için Bkz.: Fevzi Demir, **Osmanlı Devleti’nde II. Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusan Seçimleri (1908-1914)**, Ankara-2007, s.43-146.

¹² İttihat ve Terakki’nin üyeleri itibariyle de bünyesinde farklılıklar olduğu görülmektedir. Cemiyetin gizli olduğu devirde üye olanlarla, cemiyetin aleni olarak faaliyet gösterdiği zamanlarda üye olanlar arasında ihtilaflar ve geçimsizlikler vardır. Bkz. Samih Nafiz Tansu, **İttihat ve Terakki İçinde Dönemler**, İstanbul 2003, s. 87

Fırka üyeleri, genel olarak cemiyet'in propagandası sonucunda siyasal kariyerlerini elde eden insanlardan oluşuyordu. “*Mebuslar, sonuç itibarıyla ‘Cemiyet’in adamları’ idiler ve Fırka aslında cemiyet’in bir organı gibi algılanıyordu*”.¹³ Ancak, kopmalar ve başka partilere geçişlerle meclis grubunun geçici ve değişken bir yapıya sahip olduğu söylenebilir. Bu özellikte, meclisteki durumu sürekli değiştirebiliyordu.

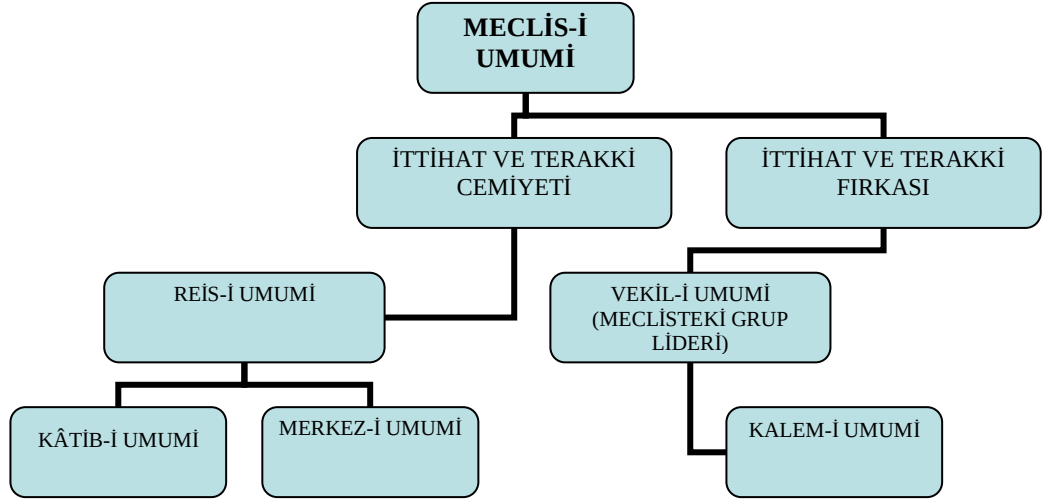
Cemiyet ile fırka arasında “üst-ast” ilişkisi mevcuttu. Bu ilginç ilişki zinciri bir çelişkiyi de beraberinde getirmiştir: Sorunların büyük bir kısmı, meclis içinde değil tam tersine dışında, ancak cemiyet içerisinde çözüm buluyordu.¹⁴ Bu durum İttihat ve Terakki'nin siyasal rakipleri tarafından sürekli dile getirilmiş, haklı bir tenkit olarak kabul edilebilir. Bu durum, İttihat ve Terakki'nin yapmış olduğu kongrelerinden de kolayca anlaşılabilir. Bu kongreler, Fırka'nın değil “**cemiyet’in kongreleri**”dir. Ancak burada alınan kararlar fırka tarafından uygulanmıştır.

1913 Kongresi'nde ortaya çıkan örgüt yapısı nispeten daha bütünleşmiş bir yapıdır. Şematik olarak şu şekilde oluşmaktadır.¹⁵

¹³ Derviş Kılınçkaya, “*Milli Mücadele’de KongrelerDönemi ve İttihatçılık Sorunu*”, **Sivas Kongresi IV. Uluslar arası Sempozyumu**, Ankara 2005, s. 236.

¹⁴ Rıza Nur İttihatçıların Merkezi Umumisi'nin hakiki hükümet olduğunu ve burada alınan kararların hükümet tarafından icra edildiği fikrini dile getirir ve Talat, Rahmi, Doktor Nazım gibi birkaç ittihatçının “karanlık oda, gizli oda, klik , kamerilla, rical-i gayb” gibi adlar verilen bir odada işleri hallettikleri ve burada aldıkları kararları diğer üyelere kabul ettirdiklerini belirtmiştir. Asıl işlerde bu kişilerin elinde idi. Rıza Nur, **Hayat ve Hatıratım**, c. I, Frankfurt, 1982, s.232-233

¹⁵ Kılınçkaya, **agm**, s. 237

İTC'nin ikili yapısı 1913 Kongresi ile yasal temellere oturmuş ve İTC özellikle 1913'ten sonra ülkenin her yanında bu modele uygun olarak örgütlenmiştir.

İTC, kendine yandaş toplamak ve iktidarı elinde tutabilmek amacıyla toplumun çeşitli kesimlerini denetim altına almak için çaba harcamıştır. Bu amaçla Kuluplerini bütün ülke geneline yayarak, hemen bütün toplumu kavrayacak bir model geliştirilmiştir. Cemiyetler Kanunu da bu etkinlikleri denetim altında tutabilecek şekilde düzenlenmiştir.

İTC'nin giderek artan etkinliğine karşın, 1908-1909 devresinde ortaya çıkan siyasal partiler hem bu tarz bir örgütlenmeyi gerçekleştirememiş, hem de; **31 Mart Olayı'ndan**¹⁶ sonra İTC'nin baskısı sonucunda giderek etkinliklerini kaybetmişlerdir. Bu parti ve cemiyetler: Ahrar Fırkası, İttihad-ı Muhammedi, Fedakâran-ı Millet Cemiyeti ve Heyet-i Müttefika-i Osmaniye Partisi idi.

¹⁶ Daha detaylı bilgi için: Sina Akşin, *Şeraitçi Bir Ayaklanma 31 Mart Olayı*, Ankara 1994, Süleyman Kani İrtem, *31 Mart İsyanı ve Hareket ordusu Abdülhamit'in Selanik Sürgünü*, İstanbul, 2003, Doğan Avcıoğlu, *31 Martta Yabancı Parmağı*, Ankara, 1969, Mustafa Ragıp Esatlı, *İttihat ve Terakki*, İstanbul, 1975, s. 31. Süleyman Şefik Paşa, *Hatıratım Başıma Gelenler ve Gördüklerim 31 Mart Vakası*, İstanbul, 2004

Bir “irtica hareketi” olarak adlandırılan ve 31 Mart 1325 (13 nisan 1909) tarihinde ortaya çıkan vaka, yeniden ilân edilmesinin daha ilk yılında meşrutiyetin büyük umutlarla beklenen hürriyet ufkunu daraltmıştır.¹⁷ Bu vaka neticesinde, II. Abdülhamit tahttan indirilmiştir. Örfi idare rejimi ile bağlantılı olarak basın, toplanma, dernek kurma ve fikir hürriyetinin sınırlandırılması gibi birçok hükümet tedbirleri alınması yoluna gidilmiştir. Bunun doğal sonucu olarak da yayınlar birdenbire azalmış, siyasi partilerin büyük bir kısmı kapanmış veya kapatılmıştır. Muhalif olarak tanınmış bazı gazeteciler öldürülmüş, basın susturulmaya çalışılmıştır. Dolayısıyla meşrutiyette ilk darbeyi almıştır.

Meşrutiyet ilan edildiği zaman, İttihat ve Terakki’nin yaklaşık yirmi yıllık bir mazisi vardı. İstibdat idaresine karşı uzun yıllar mücadele etmişti. Ülke içinde ve dışında kendisini “hürriyetsever” olarak nitelendiren birçok genç münevver, idealist kişileri bünyesinde toplamış ve kesintisiz olarak istibdada karşı halkın hâkimiyetine dayanan meşruti sistemi tesis etmek için faaliyet göstermiştir.¹⁸ Üye alma işleminin bir gizlilik prensibi içerisinde yapılması, gözleri kapalı olan üye adayının bir tabancaya el basarak yemin ettirilmesi cemiyeti daha da gizemli ve çekici hale getirmiştir. Siyasal eğilimleri birbirinden farklı: Saltanatçı, cumhuriyetçi, sosyalist, liberal, Türkçü, hilafetçi, her çeşit düşüncede insan İttihat ve Terakki altında birleşmiş, istibdat idaresini yıkmayı amaç edinmiştir. Fakat Mebusan Meclisi’nin daha ilk toplantılarında Cemiyet çatısı altında toplananların siyasi alanda ne kadar derin fikir ayrılıklarına sahip olduklarının görülmesi oldukça şaşırtıcı olmuştur.

Hürriyet ve Meşrutiyet’in ilanı, Osmanlı toplumu içindeki sorunları çözemediği gibi, huzurlu ve dingin bir hayat sağlayamaya da gücü yetmemiştir. Bu

¹⁷ Tunaya, **Hürriyetin...**,s.11

¹⁸ Tansu, **age**, s.71

nedenle meşrutiyet insanları bir arayış içerisine girdiler ve bu kavramların anlam ve değerleri üzerinde durmaya yönelmişlerdir. Öncelikle uğruna bu kadar mücadeleye girilen “Meşrutiyet”in anlamı üzerinde durulmuş ve bu kavramın içeriği tartışılmıştır. İşte burada “iktidar ve aydınlar”ın üzerine toplumu yeni yönetim şekli hakkında bilinçlendirme konusunda büyük iş düşüyordu. Bir iktidar ve muhalefet yaratmaya daha önce kendi kendini yönetmeye alışkın olmayan bir toplum nasıl adapte edilecekti? Her şeyin “halk adına yapıldığı” söyleniyordu. “...*Meşrutiyet’in sosyal ve siyasi şartları hürriyetçi bir rejimin muhtaç olduğu bir umumi efkârın teşekkülü için hiçbir suretle yeterli değildiler. Bu bakımdan kitle muhafazakâr çevreleri daha kolay anlamış, bilhassa dini hislerinin istismarı yolundan kendisine tesir imkânları daha fazla olmuştur...*”¹⁹ Bu nedenle Meşrutiyet’te “efkâr-ı umumiye”den değil, Lütfi Fikri Bey’in söylemi ile “hassasiyeti umumiye” den söz edilmelidir. Siyasi fikir cereyanlarının daima şikâyet konusu olan Meşrutiyet’in umumi efkârı, kendisini ancak derin düşmanlıklarla, kaymalarla, yıkıcı hareketlerle ifade etmiştir.²⁰

İTC’nin yeni anayasal düzenlemeler sonucunda daha da güçlenerek, otoriter bir politika izleyebileceğinden korkanlar, yoğun bir muhalefete başladılar.

1911 yılının başlangıcında “Hizb-i Cedit”²¹ de toplanan muhalefet 10 maddelik bir muhtıra yayınlayarak daha demokratik ve anayasal özgürlüklere uygun etnik eşitliğe yönelik bir uygulama istediler. 1911 de bütün muhalefet Hürriyet ve

¹⁹ Tunaya, **Hürriyet’in...**, s.21

²⁰ Lütfi Fikri, “*Bizde Efkar-ı Umumiye Var mıdır?*”, İfham, 1328, no. 105-289

²¹ İTC’nin aşırı milliyetçi politikası ve laik eğilimine karşı Miralay Sadık Bey ve Abdülaziz Mecdi Efendi önderliğinde kurulmuştur. İttihatçı subayların siyasete karışmamaları, ve cemiyetin gizli olmaktan çıkarılmasını istiyorlardı. Hizb-i Cedit, İttihat ve Terakki’nin sağ kanadını oluşturan 110 kadar mebusun bir araya gelmesiyle oluşmuştur. İTC’nin iki yönünü de –hem batıcı, hem İslamcı yönlerini- beğenmediklerini belirtmişlerdir. Özellikle Fırka’ya hakim olan “batıcılık” görüşüne karşı çıkmışlardır. Cemiyetin İslamcı yönünün zayıf olması da eleştirilmiştir. Daha detaylı bilgi için bkz: Tunaya , **Türkiye’de ...**, c.III, s. 270-282

İtilâf Fırkası (HİF) adlı yeni bir partide toplandı. İttihat ve Terakki artık güçten düşmüş görünüyordu.

2. HÜRRİYET VE İTİLAFA FİRKASI

A-HÜRRİYET VE İTİLAFA FİRKASININ KURULUŞU

1908 Meşrutiyetin ikinci kez ilanından sonraki seneler hem düşünsel anlamda hem de şekillendirici güçler açısından farklı bir dönem olmuştur. Osmanlı aydınlarının bir kurtuluş olarak baktıkları Meşrutiyet beraberinde bir sürü sorunu da getirmiştir. Bu dönemde devlet ve tabî ki yönetim büyük iç ve dış sorunlarla uğraşmak zorunda kalmıştır. İstanbul’da ortaya çıkan 31 Mart İsyanı akabinde yönetimde değişiklik yapılmasını zorunlu kılarken orduyu da yönetim üzerinde daha etkili hale getirmiş, bundan sonraki ortam da divan-ı harpler ve siyasal baskılar içinde geçmiştir.

Yeni rejim kendinden beklenen mucizeleri yaratamadığı gibi imparatorluk içindeki cemaatler arasındaki ilişkilerin bozulmasına da engel olamamıştır. Doğu Anadolu’da Ermeniler, Avrupa’nın desteğini almaya yönelik bir takım eylemlere girişilirken, Yunanlılar da kurdukları çetelerle Makedonya’da benzer eylemlerde bulunmuşlardır. Arnavutluk²² bir başka huzursuzluk kaynağı olarak yönetimin çözmeye çalıştığı problemler arasında yerini almıştır. Kosova, Priştine, Dürzi

²² Bkz. Süleyman Külçe, **Osmanlı Tarihinde Arnavutluk**, İzmir 1944, Avolonyalı Ekrem Bey, **Osmanlı Arnavutluk’undan Anılar (1885-1912)**, İstanbul, 2006, Müfid Şemsi, **Şemsi Paşa, Arnavutluk ve İttihad- Terakki El Hakku Ya’lu Velâ Yu’lâ Aleyh**, İstanbul 1995, Banu İşlet Sönmez, **II. Meşrutiyette Arnavutluk Muhalefeti**, İstanbul 2007.

isyanları, Doğu Anadolu, Güneydoğu Anadolu, Yemen, Hicaz gibi yerlerdeki isyanlar ardı ardına patlak vermeye başlamıştır. Gerek ekonomik, gerek siyasi nedenlerle çıkmış olsa da hükümetin bu isyanlar karşısında çaresiz kaldığını görüyoruz. Bu iç isyanları dış bunalımlar izlemiştir. 29 Eylül 1911 de İtalya'nın Trablusgarp'a saldırmasıyla, İttihat ve Terakki'nin Osmanlı toplumunun karşı karşıya kaldığı iç ve dış sorunlara çözüm getiremediği²³ düşüncesi daha da yoğunlaştı. Bununla beraber nezaretin elden ele geçmesi ve bazı insanların önceden hayal dahi edemeyecekleri önemli makamlara getirilmeleri valilik ve mutasarrıflık gibi büyük memuriyetlerin neredeyse ayağa düşmesi ve bazı kişilerinde İttihat ve Terakki idaresinde hak ettiklerini düşündükleri mevkileri alamamaları siyasal didişmelerin şiddetini arttırmış ve siyasal bir muhalefetin oluşmasını hızlandırmıştır.²⁴

HİF'in kurulmasından önce ve kuruluşu sırasında da birçok Fırka ve Cemiyet vardı. Bunlar, Fedakaran'ı Millet Cemiyeti²⁵, Osmanlı Ahrar Fırkası²⁶, İttihad-ı

²³ Kurtuluş Kayalı, “Hürriyet ve İtilaf”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, İstanbul, 1985,c. V s.1436

²⁴ Ali Birinci, “Hürriyet ve İtilaf Fırkası” , **Tarih ve Toplum**, İstanbul, Haziran 1987, S. 41, s. 18

²⁵ Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte İstanbul'da 12 Aralık 1908'de Gedikpaşa Hamam Caddesi Fazlı Paşa Karakolu karşısında No:3 te kurulmuştur. Türkiye'nin ilk muhalefet kuruluşu” olarak da adlandırılan bu cemiyet, “Mağdurin-i siyasi” adı verilen İtilat ve Terakki'nin dışladığı kişiler tarafından oluşturulmuştur. Sürgünlerin bir araya gelerek aralarında yardımlaşma amacıyla kurdukları bu cemiyet özellikle de sürgünlerle alakalı siyaset yapmıştır. Prens Sabahattin Bey'in görüşlerini benimsemişlerdir. Üyeleri için yardım toplamıştır. İTC bu cemiyeti kaldırmak için çeşitli teşebbüslerde bulunmuştur. 31Mart Vakasına yani ortadan kalktığı tarihe kadar İTC'ni tenkit etmeyi sürdürmüştür. Üyeleri İTC'nin takibatından kurtulamamıştır. Daha detaylı bilgi için bkz: Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de...**, c.I,s.165-169, Sina Akşin, “Fedakaran-ı Millet Cemiyeti” **A.Ü. Siyasal Bilgiler Fak Dergisi**, c. XXIX, S. 1-2, s.125-136

²⁶ 14 Eylül 1908 de İstanbul Bab-ı âli caddesi No: 66'da kurulmuştur. Nurettin Ferruh, Ahmet Fazlı, Kıbrıslı Tevfik, Nazım Şevket Beyler, Celalettin Arif, Mahir Sait Bey kurucuları arasındadır. Meşrutiyet Döneminin ilk siyasal partilerindendir. 1908 seçimlerine İTC'ne karşı katılan tek partidir. Mahir Said adlı üyelerini Mebusan Meclise sokabilmişlerdir. İTC'nin Türkçü politikasından rahatsızlık duyan Ermeni, Rum Arnavut, Arap mebusları bünyesinde toplamıştır. 30 Ocak 1910 da yani 31 Mart vakasından sonra İTC'nin sert müdahalesine dayanamayarak kendini fesh etmiştir. Daha detaylı bilgi için bkz: Sina Akşin “31 Mart Olayına Değin Sabahattin Bey ve Ahrar Fırkası” **A. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Ankara 1973, c. XXVII, S.3, s. 341-560, Tunaya, **Türkiye'de...**, c. I, s. 175-188

Muhammedi Cemiyeti²⁷, Mutedil Hürriyetperverun Fırkası²⁸, Osmanlı Islahat-ı Esasiye Fırkası²⁹, Osmanlı Demokrat Fırkası³⁰, Osmanlı Sosyalist Fırkası³¹, Ahali Fırkası³² dır. Ancak bunlar Meşrutiyet döneminde çok da fazla ön plana çıkamamışlardır. İttihat ve Terakki içinde de Hizb-i Cedid adında bir muhalefet hareketi başlamışsa da cemiyet kendi içinde bu sorunu halletmiştir.

8 Teşrinisani 1327 (21 Kasım 1911) tarihinde Türk siyaset sahnesine giren HİF, İstanbul'da Şehzadebaşı İmaret Caddesi 19 numarada kurulmuştur ve burası da uzun süre merkez olarak kullanılmıştır.

Kurucuları arasında Amasya Mebusu İsmail Hakkı Paşa, Sivas Mebusu Dr Dagavaryan, Tokat Mebusu Mustafa Sabri Efendi, Abdülhamit Hama Mebusu Zöhravi Efendi, Priştine Mebusu Volçettrinli Hasan Bey, Sinop Mebusu Dr Rıza Nur, Ayan Meclisi Azaları Damat Ferit ve Müşir Fuat Paşalar, Ferik Mütেকaidi Süleyman Paşa, Miralay Mütেকaidi Sadık Bey, Gazeteci Tahir Hayrettin Bey yer alır. Partinin yönetim kadrosunda; aynı zamanda da Meclisi İdare Azaları olan ve fırkanın Reisliğini üstlenen Damat Ferit Paşa, Müşir Fuat Paşa, Miralay Sadık Bey, Gümölcüne Mebusu İsmail Bey (Eski Ahali Fırkası Reisi), Dr Rıza Nur Bey, Şam

²⁷ 5 Nisan 1909 tarihinde kurulmuştur. Volkan gazetesi yayın organı durumundadır. 31 Mart vakasının tahrikçilerinden olarak kabul edilen cemiyetin Kıbrıslı Mehmet Vahdeti'nin ismiyle bütünleştiği kabul edilir. Daha çok ulema zümresini bünyesinde toplamıştır. Cemiyet, Volkan gazetesinde, Meşrutiyetin dini bir yorumunu yapmış ve İTC'ne karşı sert tenkitlerini bu gazetede yayınlamıştır. Tunaya, **Türkiye'de...**, c.I,s.217-231

²⁸ Kasım 1909 da kurulmuştur. Mebuslar tarafından kurulan ilk cemiyettir. Arnavut ve Arap mebusların çokluğuyla dikkat çeker. 1911 sonunda HİF ile birleşmiştir. Azınlıklarla ilgili görüşleri daha sonra HİF de yansımıştır. Bkz: Tunaya **Türkiye'de...** c. I, s. 241-246

²⁹ 1909 da İTC mensubu ve Pangalaltı Şubesi reisi Şerif Paşa tarafından kurulmuştur. İç siyasette etkin olmamıştır. 1913 te HİF'e katılmış ve ortadan kalkmıştır. Bkz. Tunaya, **Türkiye'de...** s. 252-258

³⁰ 6 Şubat 1910 tarihinde Meşrutiyetin ilanından önce ki Selamet-i Umumiye Kulübü'nün teşkilatlanmasıyla ortaya çıkmıştır. İki ünlü jöntürk Abdullah Cevdet ve İbrahim Temo Fırkanın mensupları arasındadır. İTC'nin sert muhalefeti ile karşılaşmıştır. HİF ile birleşmiştir. Bkz: Bezmi Nusret Kaygusuz, **Bir roman Gibi**, İzmir, 1955 s. 59-61

³¹ Hüseyin Hilmi tarafından 15 Eylül 1910 tarihinde kurulmuştur. Bkz. Kaygusuz, **age**, s. 78, **Türkiyede Sosyalist ve Komünist faaliyetler (1910-1960)** Ankara 1967 s. 16-27, Mete Tunçay, **Türkiyede Sol Akımlar**, Ankara 1978 s. 31

³² 21 Şubat 1910 da kurulmuştur. İTC'ye karşı şiddetli muhalefette bulunmuştur. Meclis içinde 42 mebusu bulunmaktadır. Daha sonra HİF e katılmıştır. Bkz Tunaya, **Türkiye'de...** c.I, s. 266-273

Mebusu Şükrü el A'seli Bey, Debre Mebusu Basri Bey, Ankara Mebusu Mahir Sait Bey, Edirne Mebusu Filozof Rıza Tevfik Bey, Aydın Mebusu Sıtkı Bey, Antalya Mebusu Hamdi Efendi, İsmail Hüseyin Sıyret Bey (şair ve yazar) Kemal Mithat Bey (yazar), Mithat Fraşeri bey (Arnavut yazarlarından) bulunmaktadır.

İlk yönetim kurulu ise; Amasya mebusu İsmail Hakkı (reis), Mustafa Sabri Efendi (ikinci reis), Konya mebusu Zeynelabidin Efendi, Karasi Mebusu Vasfi efendi, Musul mebusu Davut Yusufi Efendi, Sivas mebusu Şükrü efendi, Trabzon mebusu Mahmut Mazhar bey'den oluşmaktadır.³³

Verdiği bir davet sırasında Damat Ferit Paşa tarafından Rıza Tevfik, Rıza Nur ve Lütü Fikri'ye bir fırka kurması için teklifte bulunulmuş ve teklif kabul görmüştür. Bundan sonra fırkanın kuruluş toplantıları yapılmış Rıza Nur'un evi de bu toplantıların bazıları için kullanılmıştır. Kurucuları arasında yukarıdaki kişiler yanında Ahmet Reşit (Rey), Kemal Mithat, Mahir Sait, Hüseyin Siret (Özsever) vardır. Ancak bunlar partinin arka planında kalmayı tercih etmişlerdir.

B-HÜRRİYET VE İTİLAFA FİRKASININ YAPISI

HİF'in kuruluşundan önce de İTC'ne muhalif olanları bir araya getirmek fikri ortaya atılmış ve bu amaçla birçok toplantı yapılmıştır.³⁴ Bu toplantılar arasında Arap

³³ Tunaya, **Türkiye'de...** c.I s.294-295

³⁴ Rıza Nur **Hürriyet ve İtilaf Fırkası Nasıl Doğdu, Nasıl Öldü?**, İstanbul 1996, s. 8 , Ahmet Reşit Rey , **Gördüklerim, Yaptıklarım**, İstanbul 1945, s. 127

mebusların, İTC karşısında kuvvetli bir fırka kurma ihtiyacı ile yaptıkları toplantılar sayılabilir.³⁵ Ancak bu çabalar uygulamaya geçirilememiştir.

HİF, II. Meşrutiyet'in ilanından sonra kurulan en güçlü muhalefet partisidir. İttihat ve Terakki karşısında onun modelinde oluşmuş ve muhalefetin en yüksek aşamasını temsil etmiştir. Muhalefetin, İttihat ve Terakki'nin devlet yönetiminde ki etkinliğine karşın Meclis-i Mebusan'da oluşması oldukça ilginçtir. Meclisi Mebusan içerisinde bulunan partili partisiz çok sayıda muhalifler, İttihat ve Terakki ve onun yönetimine karşı birleşerek bir muhalefet partisi kurma yolunda anlaşılmıştır. Meclisteki Mutedil Hürriyetperveran ve Ahali Fırkalarıyla diğer muhaliflerin (azınlık ve bağımsız mebusların) çekirdeğini oluşturduğu bu partiye “Hürriyet ve İtilaf” adı verilmiştir. Hürriyet sözcüğünün anlamı açıktır. İtilaf ise birleşme anlaşma anlamına gelmekteydi. HİF, İttihat ve Terakki karşıtları için bir sığınak, yasal bir muhalefet cephesi biçimini almıştır.³⁶ Özetle bu bir partiden ziyade her türlü düşünceyi eğilimi içeren bir blok hareketiydi. “...Hürriyet ve itilafın içinde sosyalist, kapitalist, feodal, düşünceliler, türlü milliyetler, dinciler, laikler batıcılar bir arada bulunuyorlardı...”³⁷

Devletin menfaatlerinin korunmadığı ve tüm gelişmelerin sorumlusu olduğu gerekçesi ile İTC ye karşı “muhalif ve gayri memnun bütün unsurlar”³⁸ örgütlenmişler ve tek amaçları da İttihat ve Terakki'yi devirmektir.³⁹ Başta Şehzade

³⁵ Ziya Şakir, “Hürriyet Ve İtilaf Fırkası Nasıl Doğdu? Nasıl Yaşadı, Nasıl Battı”, **Tan**, 20.11.1937, s. 9

³⁶ İhsan Güneş, **Türk parlamento Tarihi Meşrutiyete Geçiş Süreci I ve II. Meşrutiyet**, Ankara 1996, s. 393

³⁷ Sina Akşin, **Jön Türkler...**, s. 272

³⁸ Kaygusuz, **age**, s. 93

³⁹ Rıza Nur “**HİF Nasıl Doğdu, Nasıl Öldü**” adlı eserinde partinin oluşumundaki yapaylığa ve yöneticilerin niteliğine ilişkin olarak; Parti'nin kuruluşunun ertesi günü hiç sevmediği halde Hüseyin Cahit Yalçın yanına geldiğini ve yüzünün heyecandan saman gibi sararmış olduğunu söylemektedir Hüseyin Cahit'in fırkanın ne olduğunu maksadını sorması üzerine aralarında şöyle bir konuşma geçmiştir:

Vahdettin olmak üzere saraya mensup bazı kişiler de bu partiyi destekliyorlardı. Partinin kendini güçlü hissetmesi için böyle saraya mensup ya da ünlü simaları arkalarına aldıkları görülmektedir. Sadık Bey bunlardan biridir. Daha sonra Sadık Bey tarafından fırkaya Damat Ferit Paşa, Şerif Paşa, İsmail Kemal Beyler davet edilmişlerdir. Önceleri Fırkaya direkt dâhil değillerse de girebileceklerini söylemişlerdir.⁴⁰ “Fırkanın kuruluşunda şöhret ve haysiyet sahibi, yaşlı başlı kimselere **müessis-i faal** ve gençlere de **heyet-i idare azası** ünvanı verilmiştir”.⁴¹

Damat Ferit Paşa başkanlığa seçildi. Miralay Sadık ta onun yardımcısı olarak görev aldı. Damat Salih Paşa ise önceleri kendine teklif edilen heyet-i idare azalığını kabul etmemiş ancak Sadık Bey cephesinin/hizbinin bir mensubu sıfatıyla Fırka’nın her işine karışmıştır.⁴²

Fırka uyguladığı saldırgan politikası ile geniş bir toplumsal tabanı yanına çekmeyi başarmıştır. İTC’nin ulusçuluğuna karşı çıkan ve sözde Osmanlıcı, ancak gizliden gizliye milliyetçi yaklaşımları olan Bulgar, Arnavut, Rum ve Ermeni mebusların fırkaya ilgisi büyüktü. Bu mebusların Fırkanın Meclis-i Mebusan seviyesinde kuruluş çalışmaları sırasında sayılarının yüz kadar olduğu ifade edilmiştir.⁴³

“...

- siz çok ileri gittiniz biz de bütün muhalefet kuvvetlerini topladık. Size müthiş bir darbe-i helak indireceğiz. Maksudumuz sizi iktidar mevkiinden atmaktır. Cevap verdi:

-iyi ama içinizde mutaasıp dindar hoca hristiyan cahil alim ve muhtelif siyasi fikirde adam var nasıl olur hani sen “meclisi mebusanda fırkalar” namındaki eserinde bizi bir cinsten olmayan “amalgame” diye vasıflandırıyordun. Bizden dürüst iş çıkmayacağını iddia ediyordun. Ya bu sizinki?

-evet hakkın var diye mukabele ettim. Ve şunları söyledim: sizi devirmek için şimdi ne bulursak topladık. Siz düşün o gün fırkayı dağıtacağız. Böyle fırkalar zaten dağılmaya mahkumdur...” Rıza Nur, **age**, s.24

⁴⁰ Rıza Nur, **age**, s. 8-9

⁴¹ Ali Birinci, **Hürriyet ve İtilaf Fırkası II. Meşrutiyet Devrinde İttihat ve Terakki’ye Karşı Çıkanlar**, İstanbul 1990, s.46

⁴² Birinci, **age**, s. 47

⁴³ Rıza Nur, **Hürriyet...** s. 9, Ahmet Bedevi Kuran, **Osmanlı İmparatorluğu’nda İnkılap Hareketleri ve Milli Mücadele**, İstanbul, 1959, s.533

Hiçbir fırkaya üye olmayan Hizb-i Müstakil (bağımsız parti) mebuslarının da bu fırka çatısı altında birleştikleri görülmektedir. Meclis dışındaki ve çeşitli sebeplerle İttihatçılardan ayrılanlar, henüz hiçbir fırkaya bağlanmamış asker emeklileri, kadro dışı bırakılan memurlar, memurluktan azledilmiş olanlar, demokratlar, ilmiyeciler ve sosyalistler de bu partiye destek vermiştir.⁴⁴ Sahte bir uyumla birleşmiş olan fırkanın İTC yi devirmek amacını gerçekleştirdiğinde her cereyanın kendi mecrasına dönmesi ve fırkanın dağılması da doğal olacaktır.⁴⁵

Hüseyin Cahit Tanin’de Hürriyet ve İtilaf Fırkası ile ilgili düşüncelerini şöyle anlatmıştır:⁴⁶

“Hİ partisinin yönetim kurulu ve kurucuları diye duyurulan sayın kişiler arasında öylelerini yan yana görüyoruz ki kazanda yirmi yıl birlikte kaynatılsalar uyuşmaları olasılığı bulunmadığını herkes kabul eder... bu kişiler, yapmak için değil, yıkmak için birleşmişlerdir. Çünkü onların aralarında ancak bu noktada bir bağdaşma olabilir...bizim düşüncemizden HİF, ülkede iş görmek üzere kurulmuş sürekli ve verimli bir parti değildir, olumlu bir güç değildir. Ancak İttihat ve Terakkiyi yıkmak ve kırıp dökmek için işe yarayabilir bir güç olmak üzere ana rahmine düşmüştür. Amacına ulaştığı o gün yıkılışa hüküm giymiş bir partidir.”

Hüseyin Cahit’in yukarıda ki sözleriyle; HİF’nın yapaylığı ve amacını gerçekleştirdikten sonra dağılmasının olağan olduğunu ve buradaki kişiler arasındaki uyumsuzluğu açıkça belirtmiştir.

Fırkanın kurucularının sayılarının ne kadar olduğu bugün de netlik kazanmamıştır. Ancak sayılarının çeşitli gazetelerde ifade edilenlerden daha fazla olduğu bilinmektedir.⁴⁷

⁴⁴ Şehbenderzade Ahmet Hilmi, **Muhalefetin İflası**, İstanbul 2005,s.26

⁴⁵ Ahmet Hilmi, **age**, s.45

⁴⁶ Hüseyin Cahit Yalçın; **Siyasi Anılar**, İstanbul 1976, s.167, Tanin, 23 Teşrinisani 1327(1911), s. 1

HİF'nin kuruluşuyla Araplar da ilgilendiler. Şükrü Elasele, Hama mebusu Abdülmecit Zehravi de kuruluş çalışmalarına katılmıştır.

*“Fırka zaten başından beri mecliste ki dağınık ve adeta kavmiyet esasına dayalı muhalefet topluluklarını, İttihat ve Terakki Fırkasını iktidardan düşürecek bir siyasi kuvvet haline getirmeyi en büyük maksat olarak benimsemiştir. Bu bakımdan onun gayrı mütecanis olduğu yolundaki tenkit ve teşhisler doğru olmakla beraber aynı şeyler İTC ve onun bilhassa ilk zamanları için söylenebilirdi”.*⁴⁸

Rumlar ise 25 Kasım 1911 tarihinde yaptıkları toplantıda HİF'e katılmama kararı aldılar. Rum Kulübü HİF ile birleşmek istememiş ve birlikte hareket etmek kararı almıştır.⁴⁹ Bundan sonraki işbirliği hususunda da temkinli yaklaşmıştır. Sadık Bey Rumların fırka ile birleşmekten kaçınmalarından şikayet ederek programlarının Rumların haklarını koruduğunu ve HİF'in gelecek seçimlerden başarıyla çıkacağını öne sürmüş ve böylece de Rumları birleşmeye zorlamıştır.⁵⁰ HİF'in dayandığı iki temel unsur Araplar⁵¹ ve Arnavutlar olmuştur.

Rıza Nur İTC'nin HİF'e yaptığı eleştirilerin en büyüğünü “...Türkten gayri ve vatan hainleri ecnebi unsurlar ile...” birleşmekten dolayı yaptıklarını belirtirken bu unsurların İTC'de de bulunduğu dikkati çeker ve Taşnakları da buna örnek olarak gösterir⁵²

⁴⁷ Birinci, **age**, s. 47

⁴⁸ Birinci, **age**, s. 50

⁴⁹ Rumlar HİF ile görüşmek üzere iki mebus seçmişlerdir. Bunlardan biri Serfice Mebusu Yorgi Başo diğeri ise İstanbul Mebusu Kozmide'dir. Bkz. Fethi, **Muhalliflerin Esrarı**, İstanbul 1332, s.13

⁵⁰ Tanin ,19 Teşrinî sani 1327, s. 3

⁵¹ Özellikle Şükrü Elasele ve Hama mebusu Abdülkadir Zehravi kuruluş çalışmalarına katılmıştır. Bkz. Birinci, **age**, s.50

⁵² Rıza Nur, **Hayat...** c.I, s. 275

5 Aralık 1911 de Osmanlı Demokrat Fırkası⁵³, 23 Kasım 1911 tarihinde Ahali Fırkası⁵⁴ ve Mutedil Hürriyetperveran fırkası⁵⁵ HİF ile birleşmiştir. Böylece II Meşrutiyet'in en güçlü ve en büyük muhalefet partisi “*tüm muhalefet ırmaklarının döküldüğü göl*”⁵⁶ olmuştur.

HİF'e katılmayan ancak İTC muhalefetini sürdüren mebusların bir kısmı 11 Aralık 1911 de “**Müstakil Fırka**”⁵⁷ olarak da adlandırılan bir topluluk kurmuşlardır. Trablusgarp meselesinde alınacak karardaki belirsizlik nedeniyle sayıları 30'u bulan bağımsız mebus dış meseleleri halledinceye kadar nasıl hareket edeceklerini belirlemek maksadıyla bir araya gelmişlerdir. Bu mebuslar topluluğu da HİF dışında varlığını sürdürmüş ve 23 Ağustos 1328 (5 Eylül 1912) tarihinde kurulan Milli Meşrutiyet Fırkası bu fırkanın uzantısı olmuştur.

C-HÜRRİYET VE İTİLAH FIRKASININ MERKEZİ VE ŞUBELERİ

21 Kasım 1911 (8 Teşrinî sani 1327) tarihinde kurulan HİF'in ilk merkezi Şehzadebaşı İmaret caddesinde 12 numaralı bina olmuş ve bu binanın üst katında

⁵³ HİF e katılan ilk siyasi kuruluştur. Birleşme önce fertler nezdinde yapılmıştır. Bezmi Nusret, Muhlis Sabahaddin , Maliyeci Remzi Bey Fırkanın önde gelenlerindendir. 5 Aralık 1911 de yaptığı son toplantıda HİF ile birleşmeye karar vermiştir. Bkz. Kaygusuz, **age**, s. 94-99, Ziya Şakir, **age**, 30.11. 1937, s. 9

⁵⁴ Fırka reisi Gümülcineli İsmail Bey'dir. Hoca Vasfi, Hoca Mustafa Sabri ve Küçük Hamdi Efendi HİF'e ilk katılan Ahali Fırkası üyeleridir. Ahali Fırkası'nın diğer üyeleri arasında yer alan Rıza Nur ve Zeynelabidin ise daha sonraki zamanlarda HİF'e katılmıştır. 23 Kasım 1911 (10 Teşrinî sani 1327) tarihinde neşredilen bir beyanname ile Ahali Fırkası HİF'e katılmıştır. bkz.Rıza Nur, **Hürriyet ve...** s. 19-25, Ziya Şakir, **age**, 29.11.1327, s. 9,

⁵⁵ Kaygusuz, **age**, s 93, Ziya Şakir, **age**, 29.11.1327, s. 9

⁵⁶ Tunaya, **Türkiye'de ...** c.I, s.296

⁵⁷ Sabahattin Bey takımı, Rum mebuslar, Bulgar ve bazı Ermeni mebuslardan oluşuyordu. Bkz. Birinci, **age**, s. 54

İkinci Reis Miralay Sadık Bey'in ailesiyle birlikte oturması uygun bulunmuştur.⁵⁸ 26 Mayıs 1912 tarihinde (13 Mayıs 1328) fırka merkezi Şehzadebaşı Fevziye caddesi 9 numaraya taşınmış ve fırkanın teşkilat işi Sadık Bey'e verilmiştir.⁵⁹ Merkezden diğer yerlere gönderilen üyeler teşkilatlanmayı hızlandırmışlardır.

Fırkanın şubeleri ise:

HİF'nin en hızlı İstanbul'da örgütlendiği görülmektedir. Öyleki Üsküdar'da üç şubesi bulunduğu bilinmektedir.⁶⁰ Kulübün adıyla anılan bir diğer şubesi ise Kadıköy şubesidir. Fethi Bey tarafından buranın yönetimi üstlenilmiştir. 21 Kasım-10 Aralık 1911 (8 -27 Teşrin-i sani 1327) tarihleri arasında fırka sadece İstanbul'da onaltı şube açmıştır. Arnavutköy ve civarındaki şubeler de etkindir.

İzmir'de: 9 aralık 1911 (26 teşrin-i sani 1327) tarihinde Aydın Mebusu İsmail Sıdkı ile İzmir'in önde gelen isimlerinden ve Mithat Paşa'nın torunlarından Kemal Mithat tarafından açılmıştır⁶¹.

HİF'in kuruluşu ile Osmanlı Devleti'nin çeşitli vilayetlerinde Fırkanın adını taşıyan şubeleri kurulmuştur. Buralarda siyasi hareketliliğin başladığı görülmekle birlikte, Fırka'nın siyasi hayatında şubelerin aktif bir rol üstlendikleri görülür. Afyon, Uşak ve İzmit'te şubeler açılmak istenmiştir. 6 Şubat 1912 (24 Kanunisani 1327) tarihi itibarıyla İstanbul'da 43 taşrada 54 şube açılmıştır.⁶²

Seçimlere mümkün mertebe geniş bir bölgede yüksek bir nispetle katılmak için taşra şubelerine ağırlık verilmiştir. Adana, Amasya gibi illerde de fırkanın şubeleri vardır. Konya, Basra, Gelibolu, Serez, Beyrut, İskeçe, Nevrekop, Gemlik, Karasi'de Bilat, Bigadiç, İzmit, Fenike, Kaş, Kosova'da Palanga Selanik'te Tikveş,

⁵⁸ Birinci, **age**, s. 65

⁵⁹ Birinci, **age**, s. 65

⁶⁰ Tunaya, **Türkiye'de...C.I**, s. 312

⁶¹ Birinci, **age**, s. 67

⁶² Birinci, **age** s. 68

Muğla’da Fethiye; Soma , Konya’da Niğde, Bursa da Simav, Suriye’de Nebek, Sivas’ta Havza, Vezirköprü, Musul’da merkez, İzmit’te Yalova’da Tataristan köyü⁶³ şubeleri açılmıştır.

HİF, İttihat ve Terakki’den sonra II Meşrutiyet hayatında en yaygın ve ona rakip olabilecek şekilde teşkilat kurabilen ikinci fırkadır.

D-HÜRRİYET ve İTİLAĞ FİRKASI’NIN TEMEL GÖRÜŞLERİ ve İTTİHATÇILARA MUHALEFETİ:

HİF’nın programı Ahmet Reşit (Rey) Bey tarafından yazılmıştır. Reşit Bey anılarında fırkanın programını Salih Hayrettin Paşa’nın konağında yaptıkları toplantılarda her maddeyi etraflıca münakaşa ederek yazdıklarını belirtmektedir.⁶⁴ Daha sonra bu program Türk, Arap ve Arnavut mebuslarca okunarak düzeltildikten sonra⁶⁵ Kırkkilise mebusu Mustafa Arif tarafından da yazıya dökülmüştür.⁶⁶ Parti programı 71 maddeden oluşmaktadır.⁶⁷

HİF’nın belirli bir siyasal ideolojisinin varlığından söz etmek zordur. Osmanlı Devleti’nin ve toplumunun çok-kültürlü, çok-milletli yapısının doğal bir sonucu olarak bünyesinde çok farklı unsurları barındırdığından, bu mümkün de değildi. Osmanlıcılık, Meşrutiyetçilik, Âdem-i Merkezîyetçilik (yerinden idare), Teşebbüs-ü

⁶³ Fırkanın köy seviyesinde açtığı şubelerden biridir. Bkz Birinci **age**, s. 70

⁶⁴ Rey, **Gördüklerim** s. 127

⁶⁵ Rıza Nur, **age**, s.9, Ziya Şakir **age**, 29.11. 1937, s.9

⁶⁶ Rıza Nur,**age**, s. 26

⁶⁷ Partinin programı ve transkripsiyonu çeşitli yerlerde yayınlanmıştır: bkz. Salname-i serveti fûnun 1328, s. 242-250, **HİF Programı ve Nizamnamesi** (tarihsiz), **HİF Programı ve Nizamname-i Dahilisi**, İstanbul, 1328, Transkripsiyonu için bkz: Tunaya, **Türkiye’de..** c. I s. 317-325, Birinci, **age**, s. 259-267 , Mehmet Ö. Alkan, “*Hürriyet ve İtilaf Fırkasının İlk Program ve Nizamnamesi*”, **Toplumsal Tarih** Aralık 1994, sayı 2, s. 49-55

Şahsî (kişisel girişim, hür teşebbüs), liberal ekonomi gibi fikirlerin savunuculuğunu yapmışlardır. Tunaya, bu sebeple HİF için haklı olarak şu tesbitte bulunur: “*Meclis-i Mebusânı bağımlılar partisi olmaktan kurtarmak, İttihatçıların çeteciliğini ve komitacılığını önlemek, iktidar tekeli kırma gibi... fikirleri ortaya atmışlardır. Ancak bu tekeli kırılınca ne yapacakları konusuna ortak bir cevap veremeyeceklerdir.*”⁶⁸

Parti programının 2-13. maddelerinde Meclis-i Mebusan’ın hükümet karşısında daha kuvvetli kılınması gerektiği, doğrudan seçim sistemini asıl amaç olduğu kaydedilmekle birlikte; memleketteki siyasi tecrübe ve eğitimin henüz buna uygun olmadığı göz önüne alınarak mevcut iki dereceli seçimin sürdürülmesini gerekli gördüklerini kaydederler. Seçim Kanununda memurların ve askerlerin görev yaptıkları mahaldeki seçimlere katılmalarının yasaklanacağı ve seçim kanununda bu çerçevede düzenlemeler yapılacağı açık olarak kaydedilmektedir Yani **ordunun siyasetten ayrılması**⁶⁹ gerektiğini savunuyorlardı. Bu görüşü benimsemiş nedenlerinin altında ise İttihatçıların sahip oldukları ordu mensuplarının oy potansiyelini ortadan kaldırmak yatmaktaydı. (Madde 4). Ayrıca ordunun özellikle Tanzimat döneminde ki kuleli vakası, Abdülaziz’in, V. Murat’ın tahttan indirilmesi gibi olaylar ve daha sonra II. Meşrutiyet dönemindeki 31 Mart vakasında II. Abdülhamit’in tahttan indirilmesinde rolü oldukça fazlaydı.⁷⁰ Ordunun siyasetten uzak tutulmasıyla, ordunun desteği alınarak yapılacak darbe girişimleri de önlenmiş olacaktı.

⁶⁸ Tunaya, **Türkiye’de....**, c.I, s.298-299

⁶⁹ Bilindiği üzere İttihat ve Terakki’nin kökeninde askeri kadro geniş yer teşkil etmekteydi. Bu durum daha sonraları İttihatçıları da rahatsız etmiş ve askerlerin siyasetle uğraşmasına engel olmak istemişlerdir. Bkz. Tansu, **age**, s.86

⁷⁰ Bülent Daver, “*Hürriyet ve itilaf Fırkası*”, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Mart 2002, sayı: 64, s. 52

Fırka programının bu ilk bölümlerinde esas olarak Meclis-i Mebusan'ın güçlendirilmesi ve Meclis-i Âyan'ın oluşmasında bazı temel esasların getirilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Fırka o zamana kadar ilan edilen örfi idare ilan hakkının ve müddetinin kayıt altına alınmasını istiyordu. 14-18 maddelerde “ittihad-ı anasır”ı gerçekleştirmesine yarayacak tedbirleri ifade etmektedir.

Fırkanın temel görüşlerini aşağıdaki başlıklar altında özetlemek mümkündür:

a- İttihâd-ı Anasır:

HİF'nin kuruluş amacı, beyannamesinin **maksad-ı teşekkül** bölümünde açıkça belirtildiği gibi; yasaların verdiği her imkânı yine yasalara uygun olarak kullanmak suretiyle, Osmanlı Ülkesinde meşrutiyetin gerçek manada yerleşmesinin ve işleminin sağlanması, Osmanlı toplumunu oluşturan çeşitli unsurların - kendilerine özgü yaşama biçimleri ve hakları saklı kalmak kaydıyla- gerçek bir siyasi birlik kurulması ve Osmanlı vatanının içine düştüğü tehlikeli durumun ve bunun sebeplerinin ortadan kaldırılmasıyla Osmanlı saltanatının devamını sağlamaya çalışmaktır. Programda, Osmanlı milletini oluşturan değişik unsur ve dinlere mensup vatandaşların Osmanlı bütünlüğüne zarar vermemek şartı ile her türlü faaliyette bulunmalarının serbest olduğu belirtildikten sonra bu faaliyetlerin sınırları şu ifadeyle çizilmektedir : “ Akvamı Osmaniye'den birinin tamamı ve yahut hangi din ve unsura mensup olursa olsun...Osmanlı camiasının bütünlüğünü bozmaya yönelik her türlü teşebbüs...” vatana ihanet ve cinayet olarak adlandırıldıktan sonra, vicdan hürriyetini ve Osmanlı kavimlerinin hürriyetini sınırlayan yegâne şeyin bu olduğu ifade edilmektedir ki; bu nokta dönemin resmî siyasal anlayışına da uygundur. (Madde 18)

Muhtelif unsurların (İttihad-ı Anâsır) birleştirilmesi yönündeki düşünceler esas itibariyle Ahrar Fırkası'ndan HİF'na miras kalmıştır.⁷¹ Azınlıkların haklarını bilhassa koruma isteği dikkat çekmektedir. Azınlıklara idari ve sosyal haklar vermek suretiyle bu unsurların devlete bağlı hale getirileceğine inanıyorlardı.⁷² Hürriyet kavramına İttihat ve Terakki programında olduğu kadar çok önem verilmekteydi.

b.)Osmanlıcılık:

Hürriyet ve İtilâf Fırkası, Osmanlı toplumunun siyasi bütünlüğünü sağlamak gerektiğini düşünmüş, bunun yolunun da azınlıklara yeni haklar verilmesi ve böylece onların devlete sadık kılınması olduğuna inanmışlardır.⁷³ “İslamcılık” ve “Türkçülük” siyasetini, toplumun dini ve etnik dokusuna uygun bir siyaset olarak görmüyorlardı. Aksine böyle bir tercihi, devletin dağılmasına yol açacak tehlikeli bir siyasi tavır olarak görüyorlardı.⁷⁴ İttihatçıların, giderek Türkçülüğe kayan fikirlerine muhalefet etmişler ve geleneksel Osmanlıcılık çizgisini sürdürmeye özen göstermişlerdir. Osmanlı Devletini oluşturan unsurlar arasında gerçek bir kaynaşma istiyorlardı.⁷⁵ Ancak; azınlık gruplarının, Osmanlıcılık düşüncesi etrafında toplanmalarının ve HİF'i desteklemelerinin gerçek nedeni, gelişmekte olan Türk milliyetçiliğine⁷⁶ karşı kendi milliyetçi amaçlarını haklı gösterebilecek bir kalkan olarak görmüş olmalarıdır.

c.) Âdem-i Merkeziyet ve Teşebbüs-ü Şahsi:

⁷¹ Daha detaylı bilgi için bkz: Akşin, “31 Mart Olayına Değin Sabahattin Bey ve Ahrar Fırkası” s. 341-560,

⁷² Birinci, **age**, s. 62

⁷³ Rıza Nur , **Hürriyet ...**, s. 27

⁷⁴ Rıza Nur, **Hürriyet...**, s.28-29

⁷⁵ Ahmet Reşit Rey, **age**, s.127

⁷⁶ Jön Türklerin Milliyetçi politikaları Osmanlı'nın içinde barındırdığı ulusların kendilerini Osmanlı vatandaşı olarak değil de sahip oldukları milletin vatandaşı olarak tanımlamasına neden olmuştur. Mesela Rumlar kendilerini Osmanlı imparatorluğu'nun Rum uyruklu bir vatandaşı olarak değil, bir Yunan vatandaşı olarak tanımlamıştır. Yani Osmanlı'nın bünyesi altındaki milletler arasında ayrışmalar başlatmıştır. Bkz. Efyhymia Canner, “Jön Türk Devriminin Ertesinde İstanbul Rum Mizah Basını, Embros Dergisi”, **Toplumsal Tarih**, Aralık 1997, S: 48 “s. 29

HİF, 1906 yılından itibaren Ahrar Fırkası'ndan kendilerine miras kalan ve Ahrarcıların İttihatçılara karşı savundukları “adem-i merkeziyet ve teşebbüsü şahsi” görüşünü benimsemişlerdir. İttihat ve Terakki'nin merkeziyetçiliği seçmiş olması, HİF'in bu tavrı almasında temel etkindir. Özellikle programın **32. maddesi** kişisel girişime (hür teşebbüs anlamına) ağırlık verilmesi ilkesini göstermektedir. Amaç **Osmanlı siyasi bütünlüğünü** korumaktı. Herhangi bir azınlığa muhtariyet düşünmemişlerdir. Âdem-i merkeziyet görüşünden kastın siyasi muhtariyet olmadığı sık sık ifade edilmiştir.

d.) Meşrutiyetçilik:

HİF, siyasal yönetim şekli olarak İttihatçılar gibi Meşrutiyet'i savunmaktaydı. Ancak onlara göre bu rejim ittihatçılar tarafından doğru uygulanamıyordu. Onu asıl yapısına dönüştürmek gerekmekteydi. Yani Meşrutiyet'e değil, İttihatçıların yönetim şekline muhaliftiler.

e.) Liberal ekonomi:

HİF her ne kadar İttihat ve Terakki'ye muhalif olsa da ekonomik alanda onunla paylaştığı benzer görüşleri vardı. Her iki fırka da enternasyonalist ve sosyalist hareketlere karşı olmuşlar ve dış sermayeye “azami” kolaylıkların gösterilmesi gerektiğini temel bir politika kuralı olarak belirtmişlerdir. Muhalefet ile iktidar arasında bu bakımdan bir fark yoktur. Ancak tartışmaların kaynağı, istikrazların (dış borçlanmaların) Deutsche Bank'dan mı yoksa Osmanlı Bankası kanalıyla İngiliz-Fransız kapitalistlerinden mi sağlanacağı gibi konularında olmuştur.

f.) Dış Politika

HİF mensuplarının Avrupa devletlerinden çekindikleri ve onları özellikle de İngiltere’yi ürkütecek siyasi kararlara karşı oldukları görülmektedir. Bu devirde siyasi düşüncelerinin şekillenmesinde İngiliz dostluğu belirleyici olmuştur. Devletin bekası için İngiliz dostluğunu vazgeçilmez bir teminat sayıyorlardı. İttihat ve Terakki’ye karşı çıkarak aynı zamanda Almanya’dan yana siyaseti reddetmiş ve İngiliz dostluğunu benimsemiş oluyorlardı. Parti’nin bu konudaki temel önerisi Almanlara karşı İngilizlerin tercih edilmesi idi.⁷⁷

g.) Eğitim

“Maarif-i Umumiye faslında **19-28 maddeler** ile eğitim hizmetleri hakkındaki görüş ve teklifler ortaya konmuştur. Buna göre: İlköğretim mecburi olacaktı. Okullaşmanın hangi esaslar üzerinde kurulacağı belirtiliyordu. Asıl önemli olan Hürriyet ve İtilâf Fırkasının ilköğretimin mahalli dille yapılacağına ilişkin düşünceyi programa dahil etmiş olmasıdır (**Madde 20**). Keza, özel okulların faaliyetinin serbest olduğu da kaydedilmektedir (**Madde 25**). Eğitimin, milletin seviyesini yükseltmek amacıyla yapılacak etkinlikler aracılığıyla yaygınlaştırılmasına çalışılacağı da programda kaydedilmiştir ki; bu ifadeler aslında neredeyse bütün parti programlarındaki standart ortak noktalardan birini oluşturmaktadır. Fırkanın görüşlerinde Prens Sabahattin Bey’in tesiri görülmektedir.⁷⁸

h.) İç Siyaset

Programın **29-52. maddeleri** tamamen devlet teşkilatına ve vilâyetlerde uygulanacak sisteme dair esasları ihtivâ etmektedir ve vilâyet yönetimlerinin “tevs-i

⁷⁷ Süleyman Nazif, **Yıkılan Müessese**, İstanbul, 1927 s.21, Mahmut Muhtar, **Maziye Bir Nazar**, İstanbul 1341, s.106

⁷⁸ Nevin Güngör Ergen, “Ziya Gökalp ve Prens Sabahaddin’in Eğitim Konusundaki Görüşlerinin Karşılaştırılması”, **Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, C. VI, S. 1-2, Aralık 1989, ss. 39-48.

mezuniyet ve tefrik-i vezaif kaidesine tevfikân” nasıl yapılacağı ayrıntılarıyla anlatılmaktadır. İç siyaset konusunda da Prens Sabahattin’in görüşlerinden faydalanılmıştır.⁷⁹ Böylece İTC’nin merkeziyetçi bir tavırla gerçekleştirmeye çalıştığı İttihat-ı anasır buna zıt bir yolla yani teşkilatın taşra uzantılarına daha fazla görev yetki ve sorumluluk verilerek elde edilecekti.⁸⁰ Bu görüşler aynı zamanda üç senelik bir merkeziyetçi uygulamanın da sonuçlarıydı.

Programın **siyaseti iktisadiye** faslında milli gelir seviyesinin yükselmesi için çalışacak olan hususi teşebbüsün gelişmesi maksadıyla buna mani hususların ortadan kaldırılması gerektiğine dikkat çekilmiştir (madde 55). Yabancı sermayenin girişinin kolaylaştırılması, işlenmeyen devlet topraklarının ziraate açılması, teşebbüs sahiplerine uygun şartlarda kredi verebilecek bankanın kurulması, gayrimenkullerin ipotek edilmesi yoluyla borçlanma imkanları yaratılması, ve ziraatın geliştirilmesi iktisadi program içerisinde yer alır.

“Siyaset-i maliye” vasıtalı vergilerin devlet harcamalarında israfın azaltılması, Balkan gümrük ittifadı kurulması, devlet için satın alınacak her şeyin bir umum müdürlük vasıtasıyla gerçekleştirilmesi teklif ediliyordu

“Evkaf ve Cemaat” başlığında ise Müslim ve gayrimüslim vakıfların ıslahı için gerekli görülen tedbirlerin alınmasına, Evkaf Nezaretinin, Evkaf Müdüriyet-i Umumiyesine dönüştürülmesi öneriliyordu.

⁷⁹ Prens Sabahattin “Merkeziyette görüldüğü şekilde, birbirine zincirleme olarak bağlı yetkisiz, atıl sorumsuz olan ve sonuçlar ihtilaller doğuran yönetim kurumları yerine bireyci yapıdan çıkan ademi merkeziyette olduğu gibi düzenli sağlam bir ortam yaratan kurullar getirilmesi ve bu yolla düzenleme yeteneği ve etkinliğine sahip bir ademi merkeziyete geçme”yi savunmuştur. Prens Sabahattin, **Türkiye Nasıl Kurtarılabılır?** Ankara 2002, s. 43

⁸⁰ Bu konuda Prens Sabahattin “idari teşkilat: Merkezden verilecek emri ülkenin her tarafına dağıtma ilkesine göre değil onun yerine her belirli işe karşılık yetkili ve sorumlu bir yönetim kurulu oluşturmak ilkesine göre düzenlenmeli” demektir. Yani yönetim işlerinin ayrılması, uygun kurullar tarafından bu işlerin paylaşılması ve üstlenilmesini savunmaktadır. Prens Sabahattin, **age**, s. 43

Netice itibariyle fırkanın görüşleri Selahattin beyin fikirlerine dayanıyordu. Meşrutiyetin üç yıllık seyrinin derin izlerini taşıyordu. Fırka bir taraftan serbest piyasa ve rekabet kaidesinin cari olacağı bir iktisadi yapıyı gerçekleştirmek, diğer taraftan da işçilerin bilhassa köylülerin meselelerine sahip çıktığını göstermek istiyordu. Bu işler için tek icraat merci olarak devlet kabul ediliyordu. Devletçi bir icraatla serbest piyasa ekonomisinin şartları yaratılmak isteniyordu.

Fırka, *“pragmatik bir amaçla kurulmuş olması ve mütecanis bir yapısının olmaması nedeni ile eylem düzeyinde istikrarlı olmamıştır.”*⁸¹ Bunu hem 1914 seçimlerine girmemesinde ve hem de seçim konusunda şüpheleri olduğunu öne sürerek 1919 seçimlerine katılmamasında da görmek mümkündür.

E-HÜRRİYET VE İTİLAFA FIRKASI'NIN BASINLA İLİŞKİLERİ

HİF kuruluşundan itibaren, İttihat ve Terakki'ye ve onun kurduğu kabinelere karşı hararetli bir muhalefet yapmıştır. Meşrutiyet ve Türk demokrasi tarihi açısından HİF'in İttihat ve Terakkiye karşı yürütmüş olduğu politika oldukça önem arz etmektedir. HİF muhalefetini sadece siyasi alanda yapmakla kalmamış aynı zamanda basını da kullanarak sosyal alanda da sesini daha geniş kitlelere ulaştırmıştır.

Meşrutiyetin ilanı ile birlikte basının da önem kazandığını görmekteyiz. Bu dönemde birçok gazete ve dergi yayınlanmıştır. Bu gazete ve dergilerin hemfikir oldukları nokta basın özgürlüğü olmuştur. Bu çerçevede yayınlanan birçok matbuat

⁸¹ Kayalı, **agm**, s.1438

eseri dönemin siyasi havasının anlaşılması açısından önem taşımaktadır. Bu gazetelerin önde gelenleri şunlardır: Tanzimat⁸², Şehrah⁸³, Alemdar, İkdam, Sabah, Yeni gazete, Beyanü'l-hak mecmuası, Müsavat⁸⁴ El-kays gazetesi⁸⁵ Trabzon'da Tark, Tanzimat, Tesisat, Takdirat⁸⁶, Teşkilat, Teminat⁸⁷, Top, Süngü, Hançer, Tanin, Silah, İfham, Alemdar yerine Nevrah, Yeni Yol, Meslek, Mukavemet, Hedef, Necdet'dir.

HİF taraftarı yazarlarla İttihatçı kalemler arasında süregelen çekişmeler dönemin gazetelerinden rahatlıkla görülmektedir. Hüseyin Cahit bu dönemde yapılan muhalefet için; *“İttihat ve Terakkinin muhalifleri bir taraftan en şeni iftiralarından çekinmedikleri gibi bir taraftan da halkın en müthiş ve koyu taassubunu tahrik etmekten geri kalmıyorlardı”*⁸⁸ demiştir. Dönemin itilafçı yazarlarının sert eleştirisi ile halkı arkalarına alarak muhalefet yapmaları birçok ittihatçıyı rahatsız ederken parti çekişmelerinin doğal bulunduğu ancak; itilafçıların çirkin ve kişisel sataşmalarından rahatsızlık sık sık dile getirilmiştir.⁸⁹ Hatta birçok olayın; Mahmut Şevket Paşa suikasti ve 31 Mart hadisesinin çıkmasını gazetelerde yayınlanan yazılara bağlanmıştır.⁹⁰

⁸² Lütfi Fikri Bey, müdürü ve sermuharriridir. İlk sayı 16 Nisan 1327'de çıkmıştır. HİF kuruluncaya kadar Mutedil Hürriyetperveran Fırkası'nın sözcüsüyü. HİF kurulduğu tarihte dizinin Tesisat ismindeki (mesul müdürü Kerbelâ mebusu Mehdi) gazetesi çıkıyordu.

⁸³ Tunuslu Hayrettin Paşazade Tahir Bey yazı işleri müdürü, kardeşi Mehmet Hayrettin ise sahibidir. (ilk sayı 15 Nisan 1327) Hemrah, darbe ve tekrar Şehrah ile devam ediyor.

⁸⁴ İttihat ve Terakki'ye ait İttihat Gazetesi'nin eski sermuharriri Hafız İsmail tarafından çıkarılıyordu. Kastamonu'nun son asırda yetişen en önemli şairi ve mütefekkirlerinden biri olduğu bilinen eski ittihatçı hoca M Tevfik (Safoglu) tarafından çıkarılan **Zafer gazetesi** (ilk sayı 14 Aralık 1911) HİF in bu şehirdeki sesi oldu.

⁸⁵ Şam'da Şükrü El- A'seli tarafından çıkarılmıştır.

⁸⁶ Mesul müdürü Halep mebusu Mes'ud Bey'dir. 19 Aralık 1911-son sayı:167-2, 2 Ocak 1912- 20 Kanunievvel 1327)

⁸⁷ Mesul müdürü Amasya mebusu İsmail Hakkı Paşa'dır

⁸⁸ Hüseyin Cahit Yalçın; *“Hürriyet ve İtilaf Fırkası” Yakın Tarihimiz*, İstanbul 1942, c. II, s. 308

⁸⁹ Yalçın, **age**, s.167

⁹⁰ Tunaya, **Türkiye'de...**c.I, s.308

Fırka kurulduğu zaman çok sayıda İttihat ve terakki aleyhtarı gazete faaliyetini sürdürmekteydi.

HİF'nin kuruluşundan itibaren fırkaya mensup çok sayıda mebus farklı isimlerde gazete kurma imtiyazı almışlardır. Bunun nedeni çıkacak gazetelerde hükümet aleyhine şiddetli yazılar kaleme alınacak ve bu nedenle de gazete kapatılacak olursa o gazetenin yerine bir diğerrinin hızla geçmesini sağlamak ve böylece de halkla iletişimi koparmamaktır.⁹¹ Lütfi fikri İttihat ve Terakki cemiyetine karşı en büyük “mühimmat-ı harbiye”lerinin bu olduğunu belirtmektedir⁹². Lütfi Fikri Bey'in Nisan 1911 ile Ocak 1913 tarihleri arasında çıkardığı “Tanzimat” gazetesi tam on altı kez kapatılmış ve başka adlarla yayınına devam etmiştir.⁹³

Gazetelerde başmakale yazan belli başlı isimler: Lütfi fikri, Filozof Rıza Tevfik, Rıza Nur, Mustafa Sabri Efendi ve sabık İzmit mutasarrıfı Cemal Bey ile seçim için Anadolu'yu dolaştığında Lütfi Fikri'nin yerine başmakaleleri çıkan Bekir Fahri'dir.

F- HÜRRİYET ve İTİLAFA FIRKASININ MALİ KAYNAKLARI

HİF'da toplanan ilk gelir fırkanın reisinin seçilmesinden sonra olmuştur. Ferit Paşa'nın da fırkaya yardımda bulunduğu bilinmektedir.⁹⁴ Fırka gelirinin toplanması

⁹¹ Ali Birinci, “Hürriyet ve İtilaf Fırkasını Destekleyen Matbuat”, **Tarih ve Toplum**, İstanbul 1987, sayı: 42, s. 329

⁹² “Hükümet-i Askeriyeden Muhik Bir İstirham”, **Tanzimat**, 23 Ağustos 1328

⁹³ Tanzimat'ın kapatılmasından sonra sırasıyla bu gazetenin devamı olarak çıkan ve kapatılan Merih, Matbuat , Tenbihat gazetelerinin ömürleri birer gün Zühre gazetesinin iki gün, Nevrah'ın ise ömrü ise üç gün olmuştur. Daha sonra bunların da kapatılmasıyla Takdirat, Tesisat, Teşkilat adını almış ve daha sonra yine Tanzimat adıyla yayınlanmış ve yayın hayatına da bu adla son vermiştir. Bkz. Uygur Kocabaşoğlu, “Bu Bir Rekor mudur?”, **Tarih ve Toplum** İstanbul, Nisan 1989, c.11, S.64, s. 213-215

⁹⁴ Rıza Nur, **Hürriyet ve ...** s. 33

ve kullanılması işi Sadık Bey'e tahsis edilmiştir. Bu işleri yapması içinde bir konak tutulmuş fırkanın oraya nakline ve üst katında da Sadık Bey'in oturmasına ve mali işlerle ilgilenmesine karar verilmiştir.⁹⁵ Fırkaya üye olanların kaydı tutulmuş ve bunlardan isteğe bağlı aidat alınmıştır.⁹⁶ Kulüplerden toplanan paralar da gelirler arasındadır. Rumların fırkaya yardım edip etmedikleri bilinmemekle birlikte, Arapların maddi yardımda bulunduğu bilinmektedir. Damat Ferit, Şerif Paşa ve Sebahattin Bey'in de fırkaya maddi olarak yardımda bulundukları bilinmektedir.⁹⁷ Fırka şubelerine sosyal yardım gazete ilanlarıyla duyurulmuştur.⁹⁸

G-HÜRRİYET VE İTİLAFA FIRKASININ FAALİYETLERİ

a-) 1911 Seçimleri

HİF, o zamana kadar kurulan İTC karşıtı siyasal örgütlerin aksine nispeten kuvvetli bir şekilde ve yetmiş civarında taraftarla faaliyete başlamıştır. Bu durum, İTC'de endişe uyandırmıştır. Nitekim, 11 aralık 1911'de yapılan ara seçimlerde İtilafçı Tahir Hayreti'nin 196 oy alarak, 195 oy alan İttihatçı Mehmet Memduh'un karşısında başarılı olması ittihatçılar üzerinde şok etkisi yapmıştır. Üstelik İstanbul seçimlerine ayrı bir ehemmiyet veren İTC'nin bu sonuç karşısında yeni fırkaya karşı önlemler alması zorunlu olmuştur. Hükümeti elinde tutan ve büyük bir güç olduğu düşünülen İTC'ye karşı seçimin kazanılması İtilafçılar tarafından küçümsenmeyecek

⁹⁵ Rıza Nur, **Hürriyet ve ...**,s.33

⁹⁶ Birinci, **Hürriyet ve...**, s. 82

⁹⁷ Birinci, **Hürriyet ve ...**,s.82

⁹⁸ Tunaya **Türkiye'de...**, c.I, s.311-312

bir olaydı. Çünkü İTC'nin mağlub edilebileceği görülüyordu.⁹⁹ Bu durum aynı zamanda İTC'ne karşı muhalefetine ne kadar arttığının göstergesiydi.¹⁰⁰ Seçimlerde itilafçıları Rum ve Ermeni vatandaşlar da desteklemişlerdir.¹⁰¹

b-) Fırkanın Kongresi

2-9 Haziran 1913 (20-27 Mayıs 1328) tarihinde Şehzadebaşı'nda Fevziye Kıraathanesi yakınlarındaki umumi merkezde fırkanın ilk ve tek kongresi yapılmıştır.¹⁰² Gümülcineli İsmail Bey toplantının tek yöneticisi ve yönlendiricisi olmuştur. Bu kongrede alınan kararlar şunlardır:

Fırka seçimlerde uğradığı haksız mağlubiyete rağmen ümidini muhafaza edecekti. Dersaadet'te 40-50 taşrada ise 90'dan fazla şube açıldığı belirtilerek durumun sanıldığı kadar kötü olmadığı ileri sürülüyordu. Rapor Lütü Fikri tarafından okunmuştur. Kongreye fırka mensuplarından 120 kişi iştirak etmiştir. Kongre İsmail Bey tarafından açılmış, Mustafa Sabri kongre ikinci reisliğine Amasya murahhası Rodoslu Şevket Beyle diğer murahhaslardan Aziz Efendi katipliğe seçilmiştir.

Ref'i Cevat, Kadri Bey (Gazeteci Pehlivan Kadri) fırka nizamnamesinde değişiklik yapılmasını istemişler ve bu değişiklikler kabul edilmiştir. Ayrıca ekaliyetin hukukunu temin edecek bir usul-u intihabiye ibaresi altında bir maddenin eklenmesi ile fırka programı aynen kabul edilmiştir.

En önemli anlaşmazlıklar HİF'in mali sorumlusu olan Sadık Bey'in karışık fırka hesapları üzerinde olmuştur. Fırka'nın kuruluşundan itibaren Fırka gelirlerinin

⁹⁹ Yalçın, **agm**, s. 308

¹⁰⁰ Alkan, **agm**, s. 49

¹⁰¹ Tunaya **Türkiye'de...** s. 301

¹⁰² Bkz. 2-9 Haziran 1912 Kongre raporu için **İfham**, 21 Mayıs 1328, s. 3

toplanması ve nasıl kullanılacağı işi Sadık Bey'e bırakılmıştı. Sadık Bey, "...hamallara varıncaya kadar fırkaya müracaat eden herkesin kaydını yapıyor ve toplanan paraları bankadaki hesaba yatırıyor..."¹⁰³ Kulüplerde toplanan yardımlarda merkezde toplanmıştır.¹⁰⁴ Netice olarak fırkaya üye olanlardan isteğe bağlı olarak alınan paraların nasıl kullanıldığı/ kullanılacağı konusu Fırka içinde kargaşaya neden olmuştur. Sadık Bey'in keyfine göre harcamalar yaptığını söyleyerek Münevveran Takımı Sadık Bey'e eleştiriler yöneltmiştir.

9 Haziran'da merkezi umumi azası seçilmiştir. Yeni heyet; Müşir Fuad Paşa Sadık Bey, Mustafa Sabri, İsmail Hakkı Paşa, sabık Sivas mebusu Şükrü, Mahir Said, Ethem Bey, Hayrettin Paşazade Salih Paşa, Şaban Ağa, Pavelaki Efendi.

Kongre ile birlikte fırka yeni ve canlı bir siyasi politika izleyeceğini hissettirmeye çalışmıştır.

H- HÜRRİYET VE İTİLAFA FIRKASI'NIN DAĞILMASI

Fırkanın dağılmasında en önemli faktör fırkanın kuruluş aşamasındaki dinamiklerdir. Fırka'nın ortaya çıkmasındaki başlıca etken "İttihat ve Terakki karşıtlığı" idi. Daha kurulduğu andan itibaren fırkada bir fikir beraberliği yoktu¹⁰⁵ ve bu fikri tutarsızlık ilerleyen zamanlarda giderek derinleşti. Parti içinde iki grup meydana gelmişti:¹⁰⁶ İlk grup Gümülcineli İsmail Hakkı, Şaban Bey gibi hocalardan oluşuyordu. Bunlara "hocalar grubu" da deniyordu. Bunlar daha mutaasıp/tutucu

¹⁰³ Birinci, **age**, s.82

¹⁰⁴ Fethi, **age**, s. 12-13

¹⁰⁵ **Tanin**, 25 Teşrinisani 1327, s.3

¹⁰⁶ Rıza Nur, **Hürriyet ve...**,s. 36-38

idiler. Diğeri ise İsmail Hakkı Paşa, Rıza Tevfik, Lütü Fikri, Kemal Mithat, Mahir Sait ve Rıza Nur gibi kişilerden oluşan “münevver takımı” idi. Fırkanın belli bir ideolojisinin olmaması bu fikir ayrılıklarını körüklemiştir. Fırka içinde bazı kişiler istifalarda bulunmuşlardır.¹⁰⁷ Özellikle Gümölcineli İsmail Hakkı’nın ve Sadık Bey’in yönetimine karşı çıkmıştır.

Kongreden sonraki günlerde tarihini tespit edemediğimiz ancak kongre tarihine yakın bir zamanda bir toplantı yapılmıştır. “*Hoca ve derviş takımını münevveran takımını atmak, onların itiraz ve tenkidinden kurtulmak ve keyfe –ma-yeşâ suistimalat yapmak için*”¹⁰⁸ kongreyi kendine alet edenlere -Sadık Bey ve ekibine-karşı yapılan bu toplantıda şu kararlar alınmıştır:¹⁰⁹

- 1-Merkezin haberi olmadan hiçbir icraatta bulunulmayacaktı
- 2-Hesaplar merkezden idare edilecekti
- 3-Seçim heyeti merkez tarafından seçilebilecek
- 4-Fırka mühürü üç kişinin gözetiminde olacak
- 5-Sadık Bey ailesiyle fırka merkezinden bir başka yere taşınacak
- 6-Toplanma günleri önceden belirlenecek
- 7-Para meselelerinde dolandırıcılıkla suçlanan münevveran takımından özür dillenecekti.

Bunu takip eden günlerde Ahmet Muhtar Paşa’nın hükümetini destekleyebilmek için durumu idare etmeye çalışan münevveran takımı Sadık Bey ve grubunun diğer üyelere danışmaksızın/haber vermeksizin yürüttüğü politikalardan iyice rahatsız olmuş ve fırkadan desteklerini çekmişlerdir. HİF’nın “Münevveran takımı” bir bütün halinde hareket etmiş ve Sadık Bey’in keyfi icraatlarına tek vücut

¹⁰⁷ Müşir Fuat Paşa ve Şaban Ağa’nın ayrılması ve sonrasında Siret Bey’in istifası gibi.

¹⁰⁸ Rıza Nur, **Hürriyet ve..** s.56

¹⁰⁹ Ruza Nur, **Hürriyet ve** , s. 72

olarak karşı koymuşlardır. Fırka merkezi ile meclisteki grup arasında da anlaşmazlıklar vardı. Fırkanın meclisteki tartışmaları açık bir şekilde basına da yansımıştır.

Rıza Nur *“HİF adını koyduğumuz fırka büyük bir muvaffakiyetsizlikle ilerliyordu. Maatteessüf bu fırka da çabucak Sadık, Mustafa Sabri, alaylı Mülazım Şaban ve Gümülcineli’den mürekkep bir klik teşekkül etmiş, fenalık, edepsizlik başlamıştı mecliste ekseriyete yakın bir adede baliğ olduğumuz halde hükümeti devirmeye imkân göremiyordum. Devrilse ertesi günü ittihatçılar ihtilal yaparak hükümete gelecekler, bizim fırkadan da ümit yoktu birkaç adam klik yapmış, para ve dalavere peşindedir. Böyle bir fırka ile hükümete geçilse bile ne yapılabilir”*¹¹⁰ diyerek HİF’nin gidişatından duyduğu memnuniyetsizliği dile getirmektedir.

“Babıali baskı”ndan sonra meydana gelen “Mahmut Şevket Paşa”¹¹¹ suikastı İttihatçılara karşı HİF’in de *“darbeye karşı darbe”*¹¹² yaptığı iddialarını gündeme getirmiştir. Bu suikastten sonra suikasta katıldıkları gerekçesiyle birçok HİF mensubu yargılanmıştır.

Fırkanın kurucularından Şerif ve Damat Salih Paşaların, Mahmut Şevket Paşa suikastinin tertipçileri arasında olmaları ve gıyaben yargılanmaları İTF ve HİF arasındaki husumeti derinleştirmiştir. Velihaht Vahdettin’in Mahmut Şevket Paşa suikastini onayladığı ileri sürülmüştür ki; Velihaht Vahdettin’e sığınan Sadık Bey’in

¹¹⁰ Rıza Nur, **Hayat ve...**, c.I,s. 287

¹¹¹ Mahmut Şevket Paşa icraatları ile HİF ve diğer muhalif parti mensupları tarafından İTC mensubu olarak algılanmıştır. Bu nedenle de sık sık eleştiriler almıştır. Ancak Mahmut Şevket Paşa, ne meşrutiyetten önce ne de sonra İTC ile ilgilenmemiştir. Hatıralarında da İTC mensuplarını ağır bir şekilde eleştirmiştir. Celal Bayar, **Ben de Yazdım**, İstanbul 1997, c.IV s. 114-115

¹¹² Süleyman Kani İrtem, **Meşrutiyetten Mütarekeye (1909-1918)**, İstanbul 2004, s.458

Vahdettin'in köşkünde saklanması bunun bir delili sayılabilir.¹¹³ Bayar Vahdettin'in bu suikasti onaylamasını O'nun iktidar hırsına bağlar.¹¹⁴

Mahmut Şevket Paşa suikastine karışanların hemen tamamının HİF ile bir şekilde ilişkileri olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim, Yüzbaşı Kazım ve Muhip Bey (eski Polis Siyasi Şube Müdürü) suikast planını yapmışlar onlara da Damat Salih Paşa'nın adamı Gözlüklü Emin Bey yardım etmiştir. Mahmut Şevket Paşa'nın genç yaveri Deniz Teğmeni İbrahim Bey'de bu suikast sırasında öldürülmüştür. Katillerden Topal Tevfik yakalanmış ve sorgusunda arkadaşlarının isimlerini vermiştir. Mahmut Şevket Paşa'ya suikast tertibi ile idama mahkûm olanlar ve gıyaben yargılananlar/cezalandırılanlar şunlardır:¹¹⁵

- 1- Kerküklü Sait Paşa oğlu eski elçilerden Şerif Paşa
- 2- Prens Sabahattin Bey
- 3- Gümülcine Eski Mebusu İsmail Hakkı
- 4-Eski Dâhiliye Nazırı Reşit Bey
- 5- Yüzbaşı Kazım Bey'in Kardeşi Hikmet Bey
- 6-Pertev Tevfik Bey
- 7- Kaymakam Yarbay Zeki Bey (Sultan Vahdettin'in kayınbiraderi)

Suikasta fiilen iştirak edenler

Tertibata iştirak eden ve gıyaben yargılananlar

- 1- Nazmi Paşa oğlu Abdurrahman
- 2- Nazmi (Hukuk Öğrencisi)
- 3- Emekli Jandarma Kumandanlarından Mehmet Bey
- 4- Kavaklı Mustafa

¹¹³ İrtem, **Meşrutiyetten...**, s. 455

¹¹⁴ Bayar, **age**, c.IV ,s. 123

¹¹⁵ Bayar, **age**, c.IV, s. 124-125

Hükümeti devirmek için ihtilal ve suikast tertip ile vicahen idama mahkum olanlar:

1-Damat Salih Paşa

2-Polis Siyasi Kısım Müdürü Muhip Bey

3-Miralay (Albay) Fuat Bey

4- Yüzbaşı Çerkez Kazım Bey

Asılanlar :

Topal Tefvik

Hasan kaptan oğlu ziya

Şevki (deniz subaylığından atılmış)

Mehmet Ali (teğmen)

Abdullah Safa (okul mubassırı)

Cevat (şoför)

Kemal (jandarma)

Aynı suçtan Kara Ahmet ve Ragıp onar yıla, Gözlüklü Emin Bey ve Süleyman Paşazade Adil Bey müebbet kalebentlik cezasına mahkum olurken, Tanin gazetesinde “...memleketin muhtaç olduğu huzuru ve muhalefeti sözle eylemle ve yayım yoluyla bozmaya cüret ettikleri...” gerekçesiyle İstanbul’un asayiş için bazı kimselerin Sinop’a gönderilmesine karar verildiğini yazmıştır.¹¹⁶ Bu kişiler arasında Ref’i Cevat, Kadri, Osman Nuri, Refik Halit (Karay) ve Burhan (Felek), Mustafa Suphi gibi basın mensupları da bulunmaktadır.¹¹⁷

¹¹⁶ **Tanin**, 19.06.1913, No: 1636

¹¹⁷ Sürgün dönemine ilişkin bazı bilgiler için Bkz.: **Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)**, Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye (DH. EUM) 1. ŞB , 2/46_ 7; **BOA**, DH. EUM. 1.ŞB,2/46_ 3 ; **BOA**, Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Asayiş Kalemi, (DH. EUM AYŞ), 1338. Z. 29 45/62_3 ; **BOA**, Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye-i Mahsusa (DH.EUM.MH), 1337.S.13, 180/109 ; **BOA**,

Ref'i Cevat, sürgün hatıralarında Mahmut Şevket Paşa suikastinden sonra bu haberin gazeteye nasıl konulacağını tartışma konusu olduğunu dile getirir. Uzun süre düşünerek vakayı fazla ehemmiyetli ya da ehemmiyetsiz göstermek arasında tereddüt ettiklerini ve sonunda alelade bir vukuatmış gibi yazdıklarını söyler. Suikast sonrasında tutuklanmasını ve İttihatçılar hakkındaki düşüncelerini de şu şekilde belirtir: “...memlekette en ziyada sukûna taraftar olan bizler deftere ihtilalci olarak kaydediliyor. Ruhlarında yakmak, kavurmak, kan dökmek isteyen bir ihtilal ile idare-i Hamidiyeyi deviren ikinci bir ihtilal ile İstanbul’u zapteden, üçüncü bir ihtilalle babıalîyi ele geçiren bir kuvvet, ihtilalci sıfatını haiz bulunmuyordu. Vukuatın, talihin acı bir haksızlığı, asıl meselenin fena tarafı o dakikada bizden çekip alınan söz hakkı idi. Söyleyemiyorduk. Sustuk...”¹¹⁸

Cemal Paşa ise anılarında; Merkez kumandanlığında tevkif edilmiş olan Ali Kemal, Rıza Nur ve Gümülcineli İsmail Hakkı Beyleri ziyaret ettiğini ve bundan sonra muhalefet yapmaktan ve siyasetle uğraşmaktan vazgeçmeleri ve “...memleketin bu felaketli zamanlarında bilakis bütün münevverlerin birlik halinde çalışmaları lazım geleceği...”¹¹⁹ fikrine iştirak etmek şartıyla kendilerini serbest bırakacağını ve onlar için çalışma alanı ayarlayabileceğini söylemiştir. Bundan sonra Ali Kemal’e Avrupa’da bir memuriyet, Rıza Nur’a Paris’te Tıp tahsili yapması için aylık tahsisat verilmiştir. Gümülcineli İsmail Hakkı ise siyasetten uzak duracağına söz verdiği için serbest bırakılmıştır.

Bu olaydan sonra HİF içerisindeki kutuplaşmalar ve birçok üyesinin Mahmut Şevket Paşa suikastinden dolayı yurt içine ve dışına kaçmasından dolayı

DH.EUM.MH ,1331.L.21,66/39 ; **BOA**, Dahiliye Nezareti Kalem-i Mahsus Müdüriyeti (DH. KMS), 1332.M. 24 ,2-1/32 _ 2; **BOA**, DH. KMS,1332.M. 24, 2-1/32

¹¹⁸ Ref'i Cevat Ulunay, **Menfâlar/ Menfiler Sürgün Hatırları**, İstanbul 1999, s. 12-13

¹¹⁹ Cemal Paşa, **Hatırat**, İstanbul 1996, s. 11

faaliyetlerine tam olarak devam edememiştir. Balkan savaşının başlaması da bahane edilerek bir bildiri yayınlamış: harp devam ederken parti mücadelesinin doğru olmayacağı gerekçesiyle bütün vatandaşların el birliğiyle vatanın savunması hizmetinde bulunmaları için siyasi çalışmalara ara verdiklerini ve kulüplerini kapattıklarını ilan etmişlerdir.¹²⁰ 1 Ocak 1913 Sadık Bey- Kamil Paşa görüşmesinden sonra Sadık Bey'in şahsi tasarrufuyla taşra şubelerinin de kapatılmasına karar verilmiştir.

Bu ilandan sonra HİF ile birleşen Ahrar ve Mutedil Hürriyetperveran partili üyeler açıkta kalmış ve genel kurulu teşkil eden üyeler de partiden ayrılmıştır. Bu durumda HİF Gümölcineli İsmail Bey ile onun Ahrar fırkasından ibaret kalmıştır. Mahmut Şevket Paşa suikastinden sonra Gümölcineli İsmail siyasi faaliyette bulunmayacağı sözü verdiği için yurtiçinde kalabilmiş, diğer fırka mensuplarının çoğu yurtdışına kaçmış ve muhalefet hareketini 31 Mart vakasında olduğu gibi bir kere daha siyasi sınırlar ötesine taşınmak zorunda bırakmışlardır. İttihat ve Terakki de bu suretle muhaliflerini tamamen susturma yoluna giderek, Türkiye’de “*kanlı yada olumsuz particilik sisteminin kurucusu*”¹²¹ olmuştur. İtilafçıların Yurda ve “Dersaadete” dönüşü ise Mondros Mütarekesinden sonra mümkün olmuştur¹²².

Yurt dışına çıkanların bir kısmı Paris’te toplanmış ve oradan muhalefete devam etmişlerdir. “Milli Muhalefet Fırkası” adı altında birleşmişler ve parti başkanlığına eski elçilerden Şerif Paşa’yı getirmişlerdir. Başkan yardımcılığına ise Miralay Sadık, Gümölcineli İsmail Bey seçilmişlerdir. Bu parti HİF’in Avrupa’da ki devamı sayılmıştır. Rusya İngiltere ve Fransa’ya telgraf çekerek ülkenin iç işlerine

¹²⁰ Ahmet Hilmi ,**age**, s. 48, Bayar , **age**, c. III s. 153

¹²¹ Necdet Kurdakul, “81. Yıldönümünde Mahmut Şevket Paşa Suikasti” **Toplumsal Tarih**, Haziran 1994, sayı : 6, s.7

¹²² **BOA**, DH. EUM. MH 1337.Ş. 14, 190/122_1 ; **BOA**, DH. EUM. MH 1337.Ş. 14, 190/122_2 ; **BOA**, DH. EUM.MH 1337.N.13,192/3

karışmalarını istemişlerdir. Ancak Paris’te ki bu çalışmalar da uzun süreli olmamış ve bir sonuç getirmemiş kısa zaman içerisinde üyeler birbirinden ayrılmak zorunda kalmıştır.¹²³ HİF’in kapandığına yahut feshedildiğine dair bir belge yoksa da 10 Ocak 1913’den itibaren ülke dâhilinde herhangi bir İtilâfçı faaliyet görülmemiştir.

¹²³ Bayar, **age**, c. IV, s. 1348-1349

II. BÖLÜM

HÜRRİYET VE İTİLAFA FİRKASININ YENİDEN FAALİYETE GEÇMESİ

1- MÜTAREKE’NİN SİYASAL ORTAMI

Osmanlı Devleti ardarda gelen Trablusgarp savaşı ve akabinde Balkan Savaşları ile sadece toprak kaybına uğramakla kalmamış; aynı zamanda derin toplumsal, ekonomik, kültürel ve siyasal değişiklikler yaşamıştır. Çökmüş ekonomisi, nüfus kaybı, bozulan askeri düzeni ve dönemin askeri teknolojisinden uzak kalmış olması, doğru düzgün bir sıhhiye teşkilatına sahip olamaması, ülke içinde yeterli bir ulaşım ağının kurulamamış olması gibi eksiklikler devletin “dünyadaki gelişmelerden” ne kadar uzak kaldığının da göstergesi olarak kabul edilebilir. Bütün bu sorunlara bir de I. Dünya Savaşı’na girilmesinden kaynaklanan gelişmeler eklendiğinde durumun daha da kötü hale geleceği neredeyse aşikârdı.

I. Dünya Savaşı, Osmanlı Devleti’nin o zamana kadar girdiği diğer askerî mücadelelerden farklı olarak Osmanlı toprakları üzerinde cereyan etmiştir. Devlet, bu savaş esnasında sadece dış güçlere karşı mücadele vermemiştir. Aynı zamanda Anadolu içerisinde düşman güçlerle işbirliği içerisine giren ve esasında kendi devletini arkadan vuran Ermeni ve Rum tebaasıyla da mücadele etmek zorunda kalmıştır. “İttihat ve Terakki’nin” I. Dünya savaşına girerken ekonomik açıdan

önlem alıp almadığı tartışma konusu olsa da şüphesiz savaşın bu kadar uzun süreceğini kimse tahmin edememiştir. Savaşın kendine özgü şartlarından ötürü özellikle yiyecek sıkıntısı had safhaya ulaşmıştır¹²⁴. Halk uzun süren savaşlardan bıkmıştır. Tarlada çalışacak insan bulmak güçleşmiştir. Eratın önemli kabul edilecek bir kısmı birliğini terk ederek memleketine dönmek istemiştir.

30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan Mondros Mütarekesi¹²⁵ ile Osmanlı Devleti açısından savaş sona ermiştir. Savaşta galip gelen büyük devletlerin Osmanlı İmparatorluğu’nu parçalamak ve paylaşmak üzerine kurulu politikalarından kaynaklanan bir sorunlar yumağı mütareke sonrasına damgasını vurmuştur. Her ne kadar, Rusya’da yaşanan rejim değişikliği bu devleti “paylaşım” rekabetinin dışına çekmiş gibi görünse de uluslar arası rekabet denkleminde önemli bir faktör olma özelliğini sürdürmüştür.

Osmanlı Devleti’nin tarihsel bakımdan sürekli karşı karşıya geldiği “Batı”, önemli bir bölümünü hayata geçirememiş olsa bile, bu imparatorluğun topraklarını paylaşmak için hep istekli olmuş, tasarılar hazırlamış ve nihayet I. Dünya Savaşı’nda yapılan gizli paylaşıma ilişkin anlaşmaları hayata geçirebilecek bir noktaya gelmiş bulunuyordu. Ahmet İzzet Paşa kabinesinin, mütarekeyi imzalamak üzere Limni’ye gönderdiği delegeler yüz yıldır oluşturulan¹²⁶ bir politik hedefin – Osmanlı’nın parçalanması – hayata geçirilmesi için hazırlanmış olan bir belgeye imza atmışlardır: Mondros Mütarekesi.

¹²⁴ Lübnan Suriye ve Doğu Anadolu’da açlık bir felaket halini almıştır. 1916-17 de uluslar arası yardım kurumları İtilaf Devletleri’nin de desteği ile buraya Amerika ve Japonya’dan hububat ve yiyecek göndermiştir. Orhan Koloğlu, **Aydınlarımızın Bunalım Yılı 1918**, İstanbul, 2000, s. 23

¹²⁵ Mondros Mütarekesi’nin metni için bkz. Fahri Belen, **Türk Kurtuluş Savaşı**, Ankara 1983, s. 11-14

¹²⁶ Ali Fuat Türkgeldi, **Mondros ve Mundanya Mütarekelerinin Tarihi**, Ankara, 1948, s. 5-69

İtilaf devletleri, bu mütareke metnine koydukları 7. madde ile güvenliklerinin tehdit edildiğini düşündükleri durumda istedikleri herhangi bir stratejik (sevkülceyşî) bölgeyi işgal etme hakkına sahip bulunduklarını Osmanlı Devleti'ne kabul ettirmişlerdir. Ülkenin güvenliği ve bekası açısından tehlike arz eden bu metnin onaylanması ile birlikte Osmanlı Devleti'nin kendi kaderini olayların gidişine bırakmış olduğu söylenebilir. Yakup Kadri (Karaosmanoğlu) durumu şöyle tasvir eder “...ve biz ise eskisine göre çok daha zayıf çok daha yorgun ve bitkiniz. Her zaman olduğu gibi vatan davasında gene yapayalnızız ne bir müttefikimiz ne bir yardımcımız var. Kendi kendimize dışımızla tırnağımızla canımızı koruma vazifesindeyiz. Hazinemiz tamtakırdır. Ordumuz yıllarca süren uzun ve uğursuz bir harbin döküntülerinden kırıntılarından mürekkeptir...”¹²⁷ Mondros Mütarekesi Türk milletinin kaderini büyük ölçüde etkileyen ve bir imparatorluğun sonu ile yeni bir devletin başlangıcının birleşim noktası sayılabilir.¹²⁸

Ülke içerisindeki duruma gelince; 1918-1922 yılları arasında devam eden “Mütareke Devri”nde Osmanlı Devleti'nin varlığı, gerçekte tartışma konusudur. Ülke içinde Osmanlı Hanedanı'nı temsil eden bir hükûmet varsa bile; hükmettiği sınırları anlamak oldukça güçtür. Bu dönemde ülkenin başında bulunan hükümdar Mehmet Vahidettin (VI. Mehmet) tir. 3 Temmuz 1918'de tahta çıkmış ve dört yılı aşan bir süre iktidarda kalmıştır. Osmanlı Devleti'nin son padişahı olan Vahidettin'in kişisel özellikleri ve tahta çıktığı dönemdeki bunalımlar ve baskılar nedeni ile izlediği siyaset, hem o dönemde hem de günümüzde birçok bakımdan eleştirilmiştir.

Osmanlı devleti, savaş durumuna son veren bu belgenin ihtiva ettiği potansiyel tehlikeyi henüz fark edememişti. Vahidettin, mütarekenin imzalanması

¹²⁷ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, **Ergenekon Milli Mücadele Yazıları**, İstanbul 1964, s.128

¹²⁸ Sebahattin Selek, **Anadolu İhtilali**, İstanbul 1987, s. 45

sırasında şartların çok ağır olduğunu düşünmekle beraber “...ileride İngilizlerin müsamahalarına nail oluruz...”¹²⁹ ümidiyle anlaşmayı onaylamıştır. Hatta bir barışa imza atmakla, savaşa son vermekten memnundu. Savaşın sorumlusu olarak “İttihat ve Terakki”yi görmüştür.

Vahidettin, Tahta geçtiği sırada anayasal kurumların sözde de olsa işlemekte olduğu bilinmektedir. İttihatçıların 1911 yılında parlamentoya hâkim olmak amacıyla gerçekleştirdikleri Kanun-ı Esasi’nin 35 inci maddesindeki¹³⁰ değişiklikten faydalanarak 1918’de İttihatçıların, 1920’de ise Müdafaayı Hukukçuların aleyhine meclisi feshetmiştir. Siyasal istikrarsızlık, dönemin İstanbul’unun ana çizgilerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. 1918-1922 tarihleri arasında on iki kabine kurulmuştur ki; aslında bu kadar sık kabine değişikliği devlet otoritesinin çöktüğü gerçeğinin ve olaylar karşısında İstanbul’daki “yorgun hanedanın” çaresizliğinin de göstergesidir. Bu kabineler şunlardır :

Mehmet Talat Paşa (II)	6/7-8/10/1918
Ahmet İzzet Paşa	14/10/1918-8/11/1918
Tevfik Paşa (II)	11/11/1918-3/3/1919
Tevfik Paşa (III)	13/1/1919-3/3/1919
Damat Ferit Paşa (I)	4/3/1919-16/5/1919
Damat Ferit Paşa (II)	19 Mayıs 1919-20 Temmuz 1919
Damat Ferit Paşa (III)	21 Temmuz 1919-30 Eylül 1919
Ali Rıza Paşa	2 Ekim 1919-3 Mart 1920

¹²⁹ Bayar, **age**, c.I, s. 59

¹³⁰ Kanuni Esasi’nin 35. maddesi “...vükela ile heyet-i mebusan arasında ihtilaf olunan maddelerden birinin kabulünde vükela tarafından ısrar olunup da mebusan canibinden ekseriyet-i arâ ile tafsilen esbab-ı mucibe beyanı ile kat’iyyen ve mükerreren reddedildiği halde vükelanın tebdili ve yahut müddet-i kanuniyesinde intisap olunmak üzere heyet-i mebusanın feshi münhasıran yedi iktidarı hazreti padişahidedir...” şeklindedir. Bkz. S.Killi-Ş. Gözübüyük, **age**,s.40.İttihat ve Terakki Cemiyeti bu maddeyi değiştirmek için büyük bir mücadele vermiştir. İTC, Mebusan meclisini dağıtarak veyahut dağıtmak yetkisini eline alarak durumunu kuvvetlendirmek istemiştir, Yalçın, **agm**, s.309

Salih Paşa	8 Mart 1920-2 Nisan 1920
Damat Ferit Paşa (IV)	5 Nisan 1920-30 Temmuz 1920
Damat Ferit Paşa(V)	31 Temmuz 1920-17 Ekim 1920
Tevfik Paşa (IV)	21 Ekim 1920-4 Kasım 1920

Dikkat edileceği üzere kabineler hemen hemen aynı şahısların başkanlığında kurulmuştur. Bu dönemin en önemli şahsiyetlerinden biri Tevfik Paşa diğeri ise Damat Ferit Paşa’dır. Tevfik Paşa, siyasi açıdan daha ılımlı bir politika izlerken, Damat Ferit Paşa ise HİF’nca desteklenmiş, bir bakıma onun iktidarını temsil etmiş ve İngiliz yanlısı bir politika izlemiştir.

Birinci Dünya Savaşı’nın devam ettiği yıllarda gerek basın, gerekse hükümete yani İTF (İttihat ve Terakki Fırkası) na muhalif olanlar savaşı destekleyen bir görüntü çizmişlerdir. En azından savaş esnasında “birlik ve beraberlik” çağrılarını yapmışlardır.

İTC’nin son kongresi toplanmadan önce partiden birçok kişi kopmaya başladı. Dahiliye Nazırı Ali Fethi, Karesi mebusu Hüseyin Kadri, gibi kişiler Osmanlı Hürriyetperveran Avam Fırkasını kurdular. İTF, 1 Kasım’da yapılan son kongresine bu fırka mensuplarını da çağırarak fırkanın kuruluşuna ve dolayısıyla İTC’den kopuşuna tepkili olmadığını da göstermiştir¹³¹ 5 Kasım 1918’deki son toplantıda İTC’nin tarihe karıştığı kabul edilmiştir ve yeni bir fırka kurulmuştur. “Teceddüt Fırkası” adı verilen bu fırka, İTC’nin mirasına sahip çıkmıştır. İTC’den farklı olarak liberal özelliği ön planda olan ve inkılâpçılık özelliğini bırakan bir fırka

¹³¹ Akşin, **Jön Türkler...**, s. 438

olması yönünde karar alınmıştır. Yeni fırka “...eski fırkanın lekelenmiş, mucib-i hacalet işlere karışmamış, azalarının yeni bir kisve gaye ve unvan...”¹³² altında çalışacakları belirtilmiştir.

Her ne kadar İTC’ye hukuki olarak son verilmişse de, bu durum İttihatçı fikirleri taşıyan insanların bir anda yok oldukları anlamına elbette gelmez. Milli mücadele esnasında kurulan birçok müdafaayı hukuk cemiyetinin bünyesinde eski İttihat ve Terakki mensuplarının bulunduğu bilinmektedir.¹³³

Mondros Mütarekesi’nin imzalanmasıyla birlikte 1’i 2 ye bağlayan Kasım gecesi Talat, Enver ve Cemal, Beyrut Valisi Azmi, Eski Polis Müdürü Bedri, Dr. Nazım, Dr. Bahaettin Şakir, Cemal Azmi gibi İttihatçılar bir Alman denizaltısına binerek ülkeyi terk ettiler. Bu terk ediş halk arasında birçok şüphelere neden olmuştur.¹³⁴

HİF liderlerine ne olmuştur? Mondros Mütarekesi İttihatçılarla muhaliflerinin münasebetlerini tersine çevirmişti. Bu defa İttihatçılar yurt dışına firar ederken muhalifler yurt dışından dönmeye başlamışlar ve siyaset meydanına girmişlerdir.

Mahmut Şevket Paşa suikastinden sonra bir kısım HİF liderlerinin yurt dışına kaçtıkları bir kısmının da sürgün edildiği bilinmektedir. 1913 den 1918 e kadar devam eden dönemde HİF mensupları, İttihat ve Terakki’nin kararıyla payitahttan ve siyasetten uzak durmak zorunda kalmışlardır. 1918 de İTC’nin iktidardaki gücünün zayıflamasıyla da yavaş yavaş sürgüne gönderildikleri yerlerden, daha önce bulundukları bölgelere döndükleri görülmektedir.¹³⁵ İTF’nin boşalttığı yeri

¹³² Aynı yerde

¹³³ Tunaya, **Türkiye’de..** c.III, s. 676, Akşin, **Jön Türkler...**, s.439

¹³⁴ Muhittin Birgen, **İttihat Ve Terakki’de On Sene**, İstanbul 2006,c.II, s. 549

¹³⁵ BOA, DH. EUM. VRK. 18/99

doldurmaya HİF talip olmuştur. Bundan sonra kurulan kabineler doğrudan HİF hükümetleri olmasa bile, fırkanın birçok üyesi mütareke dönemi kabinelerinde görev almış, hatta çoğu zaman ekseriyeti teşkil etmişlerdi. HİF, bu görünümüyle adeta bir saray partisi haline gelmiştir. Bunda da, Padişah olmadan önce Vahidettin'in ve onun en güvendiği insan durumundaki Damat Ferit Paşa'nın bu fırkayla olan yakın ve yoğun ilişkilerinin rolü oldukça fazladır.

Osmanlı Meşrutî sisteminde egemenliğin iki kanadından biri olan Mebusan Meclisi Padişah Vahidettin tarafından kapatılmış ve etkinliğini kaybetmiş olsa da, gelişen olaylar sonucunda 1919 yılının sonlarında genel seçimler yapılmış ve Misak-ı Milli belgesi son Osmanlı Mebusan Meclisi tarafından kabul edilmiştir.

Osmanlı Devleti'nin korunması ve kurtarılması için farklı çözüm arayışları ve yorumların gündeme girdiği uzunca bir dönemdeki Osmanlıcılık, Pantürkizm, İslamcılık gibi fikir akımları yahut Tanzimat, I. ve II. Meşrutiyet'in siyasal tecrübeleri geride bırakılmış ve imparatorluğun dağıldığı/çöktüğü bir dönüm noktasına gelinmiştir.¹³⁶

Bu dönem aydınının ise en çok tartıştığı konu “vatanın işgallerden nasıl kurtarılacağı” olmuştur. İşte bu noktada İstanbul hükümetlerinin politikaları ile Anadolu'daki milliyetçi akım arasındaki farklılaşma kendini göstermektedir. İmparatorluk mantığı ve siyasetlerini temsil eden İstanbul hükümeti, İngiliz yanlısı bir siyasal çizgide ilerlerken; Anadolu, Mustafa Kemal önderliğinde bir millî devlet oluşturmaya yönelmiştir.

¹³⁶ Eren Deniz (Tol) Göktürk; “1919-1923 Dönemi Türk Milliyetçilikleri” **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Milliyetçilik**, İstanbul, 2003, c.IV, s.103-116

2. MÜTAREKE DÖNEMİ'NDE HÜRRİYET VE İTİLAFA FIRKASI

A- HÜRRİYET VE İTİLAFA FIRKASININ YENİDEN FAALİYETE GEÇİŞİ

30 Ekim 1918 Mondros Mütarekesi'nin imzalanması sonra Osmanlı siyasi hayatında dikkat çeken ilk gelişme; İTC'nin siyasi hayattan çekilmiş olmasıdır. Bu gelişme İTC'nin siyaset üzerindeki baskısını da ortadan kaldırmış ve birçok siyasi fırka faaliyete geçmek için uygun vasatın geldiği kanaatiyle harekete geçmiştir. Bunlar arasında esasında, İttihat ve Terakkinin Meclis Grubundan doğan Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkası, İTC'nin mirasçısı durumundaki Teceddüt Fırkası gibi siyasal partilerin yanısıra Radikal Avam Fırkası, Selamet-i Amme Heyeti, Osmanlı Sulh ve Selamet Cemiyeti, Milli Türk Cemiyeti, Milli Kongre, Ahali İktisat Fırkası, Selamet-i Osmaniye Fırkası, Kürdistan Teali Cemiyeti, Sosyal Demokrat Fırka, Sulh ve Selamet-i Osmaniye Fırkası, Wilson Prensipleri Cemiyeti, Osmanlı Mesai Fırkası, Nigehban Cemiyet-i Askeriyesi, Trabzon ve Havalisi Adem-i Merkezîyet Cemiyeti, Osmanlı Çiftçiler Derneği, Mağdurin-i Siyasiye Teavün Cemiyeti, Teali İslam Cemiyeti, Türkiye Sosyalist Fırkası, Vahdet-i Milliye Heyeti, Türkiye'de Arnavut Teavün Cemiyeti, Laz Tekamül-i Milli Cemiyeti, Milli Ahrar Fırkası, İngiliz Muhipleri Cemiyeti, Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası, Türk Teali Cemiyeti, Osmanlı Musevileri İntihap Cemiyeti, Osmanlı İlâyı vatan Cemiyeti, Milli Türk Fırkası, Türk Fransız Muhipleri Cemiyeti, Makedonyalılar Cemiyeti, Piyerloti Cemiyeti, Hukuk'u Osmani Nigehban Cemiyeti Müsalemet İttifakı, Amele Fırkası,

Tarikat-ı Salahiye Cemiyeti, Türkiye Zürra Fırkası, İnkışaf-ı İçtimai Cemiyeti, Cemiyeti Akvam'a Müzaharet Cemiyeti, Müstakil Sosyalist Fırkası gibi siyasal partiler ve değişik maksatlarla kurulan cemiyetler sayılabilir.

Yukarıda saydığımız fırkalar ve cemiyetler arasında hiç şüphe yok ki, İTC'nin geçmişte en sert darbesine uğrayan ve en güçlü rakibi durumunda bulunan siyasal hareket HİF idi. İTC'nin siyasetten çekilmesi ile yavaş yavaş sahneye çıkmaya başlayan ve İstanbul'a dönme imkânı bulan mensupları 1918 yılı ortalarında toparlanmaya ve Sarayla kurulan ilişkiler sonucunda da harekete geçmeye başlamıştır¹³⁷.

HİF'nin ileri gelenlerinin sık sık Sultan Vahdettin'i ziyaret etmeleri ve Vahdettin'in de onları kabul etmesi üzerine Damat Ferit Paşa bir Cuma günü yanına üvey oğlunu da alarak Ayan Meclisi azalarından Aristidi Paşa'nın da bulunduğu emekli Müşir Ömer Rüştü Paşa'nın Şişli'deki evine gider. Burada ziyaretinin sebebini şu şekilde açıklar: memleketin geçirmekte olduğu buhranlı dönemde, böyle zor bir zamanda vatan ve milletperver kimselerin sessiz kalarak bir tarafa çekilip oturmalarının doğru olmadığını, oysa kendilerine çok fazla işler ve mesuliyetler düştüğünü, bunların artık birlik olmalarını ve memleket mevzuunda fikirlerini ön plana koymaları gerektiğini belirtir. Hatta bu vatanperver kişiler gereken hususlarda padişahı da ikaz ederek üzerlerine düşen vatan vazifesini yerine getirmelidirler. Bunun içinde evvela bir kulüp kurmak veya cemiyet tesis etmek gereklidir.¹³⁸

¹³⁷ İstanbul dışına sürgün edilen ve geri dönen bir çok HİF üyesi, Damat Ferit Paşa'nın iktidara gelmesiyle birlikte, hükümete başvurarak masraflarının karşılanması için istekte bulunmuşlardır. Bunun için bkz: **BOA**, DH. EUM.MH, 1337.Ş.23, **BOA**, DH.EUM.MH, 1337.M.20 (Refik Halit'in geri dönmesi ile ilgili), **BOA**, DH.EUM.MH, 1337.C.16, **BOA**, DH. EUM. MH, 1337. C.15, **BOA**, DH.EUM.MH, 1337.L.18 (Ref'i Cevat'ın geri dönmesi ile ilgili) ,

¹³⁸ Lütfi Simavi, **Son Osmanlı Sarayında Gördüklerim, Sultan Mehmet Reşat Han'ın ve Halife'nin Sarayında Gördüklerim**, İstanbul 2004, s. 330

Bu amaçla Damat Ferit Paşa tarafından Cercle d'Orient (serkil doryan) kulübünde bir yemek verilmiştir. Cercle d'Orient kulübü de tarihinde Celal Bayar'ın alaylı bir dille söylediği gibi “...bu tören yüzünden ayakkabılarını dışarıda bırakan eli tesbihli, beyaz sarıklı birçok kimsenin huzuru ile alışmadığı bir gün...”¹³⁹ yaşamıştır. Bu görüntü, fırka üyelerinin niteliklerine ilişkin ilginç bir gözlem olarak dikkat çeker.

Nitekim bu ilk yemekte Müşir Nuri Paşa, Mustafa Sabri, Mustafa Asım ve Zeynelabidin ile Refik Halit (Karay) gibi kişiler de bulunmaktadır. Yemeğin sonunda orada bulunan herkesin memleketin içinde bulunduğu kötü vaziyetten kurtulmasını candan yürekten arzulayan hakiki vatanperver münevverler olduğu ve birleşip bir araya gelmeleri gerektiğinden bahsedilir ve bir an önce vatan için çalışmaya başlamak kararı alınır. Bu çalışma için HİF'in yeniden tesis edilip canlandırılması konusunda bir mutabakatın ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Ancak Fırka reisinin kim olacağı konusu gündeme gelir. Önce Damat Ferit Paşa reisliğe namzet gösterilir. Bazı paşalar ve ulema sınıfından bazı hocalar bu namzetlik teklifinden pek memnun olmazlar. Damat Ferit paşa'nın kendisine önerilen fırka reisliği teklifini “...ben bir nefer gibi çalışırım...”¹⁴⁰ diyerek geri çevirmesi ile bu sorun da halledilmiş olur. Daha sonra fırkanın reisliğini Zeki Paşa'ya teklif ederler. Zeki paşa reisliği kabul etmeyince eski başmabeyincilerden Nuri Paşa'yı HİF umumi reisliğine seçerler. Ali Kemal Bey de Umumi Kâtipliğe seçildi. Partinin işe başladığı Sultan Vahdettin'e arzedildi. Resmi protokolde yeri olmadığı halde, padişah partinin genel kurul üyelerini, Başkan ve sekreterlerini kabul ederek Fırkaya olan sempatisini göstermiş

¹³⁹ Bayar, **age**, c.IV.s 200

¹⁴⁰ Refik Halit Karay, **Minelbab İlel Mihrab**, İstanbul 1992, s. 73

oldu¹⁴¹. Neticede “Hürriyet ve İtilaf Fırkası”nın programı okunarak yeniden faaliyete geçişi resmileşmiştir. Padişah, siyasal bakımdan kendisine destek olabilecek bir gücün ortaya çıkmasından memnun olmuştur¹⁴².

Fırkanın yeniden faaliyete geçişine ilişkin kesin bir tarih tespit etmek müşküldür. Zira, HİF’in 22 Teşrinisani (Kasım)1918 de faaliyete başladığına dair kayıtların yanısıra¹⁴³ başka tarihlerin de ileri sürüldüğü görülmektedir¹⁴⁴. Ancak, fırkanın merkez ve şubelerinin yeniden teşkil edilerek faaliyete geçmeleri bu karmaşaya yol açmış görünmektedir. Nitekim Tarık Zafer Tunaya, HİF’nin yeniden faaliyet geçiş tarihi olarak Cercle d’Orient Kulübünde yapılan toplantı tarihi olan 14 Ocak 1919’u esas almıştır¹⁴⁵. Genel olarak İtilafçıların 1918 Ekim’i sonlarından itibaren faal hale gelmeye başladıkları söylenebilir. HİF ise, yeni yöneticilerini 10 Ocak 1919’da seçti ve resmen yayınladığı bir bildiri ile 22 Ocak 1919’da yeniden siyasi hayata başladığını duyurdu. Bu bildiride İttihatçıları suçlayarak, yeni kurulan hükümeti destekleyecek kadar güçlü olduğunu belirtti. Ancak “ittihatçıları cezalandırma konusunda” Hükümeti uyuşuklukla suçladı.¹⁴⁶ Bunun yanı sıra basın özgürlüğü istedi.

Mustafa Sabri Efendi 17 Kasım 1918 tarihinde yaptığı açıklama ile HİF’nin ölmediğini genel merkezi ve şubeleri ile sürgünlerden ve yabancı devletlerden

¹⁴¹ Kılınçkaya, *agm.*, s. 235.

¹⁴² Bu ilişkinin niteliğine ilişkin gözlemler için Bkz.: Bayar, *age*, c.I , s.6

¹⁴³ **Minber**, 22 Teşrinisani 1334, Sayı 21

¹⁴⁴ HİF’nin sürgünde ve yurtdışında bulunan üyeleri bilindiği üzere 1918 sonlarında İstanbul’a dönmeye başlamışlardır. Mustafa Sabri Efendi **17 Kasım 1918** tarihinde **Sabah** Gazetesi’nde yazdığı bir yazı ile HİF’nin ölmediğini genel merkezi ve şubeleri ile sürgünlerden ve yabancı devletlerden dönen azaları ile birlik oluşturduğunu ve her geçen gün güçlendiğini dile getirerek, HİF şubeleri kurulması için genel merkeze başvurulması çağrısında bulunuyordu. Ancak Fırkanın toparlanması ve merkezi umumisini seçmesi 10 Ocak 1919’da mümkün olabilmiş ve Fırka 14 Ocak 1919’da faaliyete geçtiğini yayınladığı bildiri ile açıklamıştır.

¹⁴⁵ Tunaya, **Türkiye’de....** ,c.II, s.271

¹⁴⁶ **Mütevakkıt, İkdam ,Yenigün, Alemdar**, 24 Kanun-i sani 1335

peşpeşe dönenlerin eski mebuslarla ve mevcut olan HİF şubeleri ile birlik haline geldiklerini ve faaliyete geçtiklerini açıklamıştır.¹⁴⁷

HİF liderlerinden Gümölcineli İsmail Bey ise 24 Şubat 1919'da İstanbul'a dönmüştür. Gümölcineli İsmail Hakkı ihtiyari sürgünden dönerken gazete manşetleri İttihatçıları tir tir titrettiğinden bahsetmiştir. Gümölcineli'nin başkente döner dönmez ilk açıklaması "...kesin bir icraat hükümetine ihtiyaç var..."¹⁴⁸ yönünde olmuştur.

Görüldüğü üzere HİF, meşrutiyet döneminde "adı var kendi yok" bir örgüt durumunda iken içini doldurma çabası mütarekenin imzalanmasından sonra olmuştur.¹⁴⁹

B-HÜRRİYET VE İTİLAFA FIRKASININ ÜYE PROFİLİ

Fırkanın bu yeni faaliyet döneminde 1913'teki üye profili birçok sebepten ötürü değişiklik göstermiştir. Bir noktayı öncelikle belirtmekte yarar vardır: HİF içinde faal durumda bulunan pek çok Arnavut ve Arap üye, Meşrutiyet döneminde Arnavutluğun bağımsızlığını ilân etmesi ve I. Dünya savaşı sırasında da Arapların Osmanlı camiasından ayrılmış olmaları sebebiyle, HİF bünyesinde bu unsurlar artık eskisi kadar yoğun olmaktan çıkmıştır.

İkinci nokta, İTC'nin iktidardan uzaklaşmış olması ve savaşın son günlerinde tahta geçen padişahın HİF'na duyduğu yakınlık ve İttihatçılarla arasına koymaya çalıştığı mesafe dolayısıyla çevresinde doğal olarak İTC aleyhtarı bir "yakın

¹⁴⁷ **Sabah** 17 Teşrin-i Sani 1334

¹⁴⁸ **Alemdar, Yenigazete**, 25 Şubat 1335

¹⁴⁹ Kılınçkaya, *agm*, s. 235-236

çevrenin” oluşmasına zemin hazırladığı gerçeğidir¹⁵⁰. İttihatçı liderlerin yurt dışına çıkmalarını takip eden günlerde Ahmet İzzet Paşa’nın sadaretinin hükümdarı rahatsız ettiği açıktır ve söz konusu çevrenin de etkisiyle bu “artçı kabine”nin bir an önce iktidardan uzaklaştırılması konusunda telkinlerin olduğu kolayca tahmin edilebilir.

Öte yandan, II. Meşrutiyet döneminden farklı olarak, Osmanlı camiası içindeki gayri Müslim unsurlar çoğunlukla HİF çatısı altında faaliyetlerine devam etmek yerine; bir şekilde galip devletlerin himayesini elde etmek suretiyle kendi geleceklerini Osmanlı camiasının dışında kalmak tasarıları üzerine kurgulamak suretiyle “müstakil devlet ve/veya istiklal” peşine düşmüşlerdir.

Rumlar, Rusya’da –özellikle de Kırım’da- yaşayan soydaşlarını da bölgeye yerleştirmek ve Yunanistan’ın desteğini almak suretiyle Karadeniz sahillerinde bir “Pontus Devleti”; Ermeniler, Müslüman ahalinin çoğunluğu oluşturduğu Doğu ve Güneydoğu Anadolu ile Kilikya’yı içerisine alan bir “Ermenistan” kurmayı hedeflemişlerdi. Programını “...diğer unsurlarla anlaşma...” esası üzerine kuran HİF, bu şartlar altında yoluna devam etmek zorunda kalmıştır. “Anasır-ı muhtelif” arasında uzlaşma ilkesini esas olarak kabul eden Fırka, Gayrimüslimlerden istediği desteği alamayınca, onların kurdukları cemiyetlerle iletişim ve işbirliği kurma çabasına özel bir önem verecektir. Aslında fırkanın temel yanılgısı ve tarihi fırsatları kaçırmaması da “imparatorluk mantığı”ndan kurtulamadığını gösteren bu tavırda yatmaktadır.

Bu dönemde HİF’nin aktif unsurları arasında “Halife”nin doğal müttefikleri durumunda bulunan şeyh ve hocaların oldukça ağırlık kazandığını söylemek mümkündür. Kezâ, ordu mensuplarını da kendi bünyesine alma konusunda çaba

¹⁵⁰ Bu konuda ki ilginç gözlemleri için Bkz.: Tarık Mümtaz Göztepe, **Osmanoğulları’nın Son Padişahı Vahidettin Mütareke Gayyasında**, İstanbul 1994, s. 26-69.

harcadığı söylenebilir.¹⁵¹ Bu dönemde her ne kadar ortada bir İTC yoksa da, mevki edinmek isteyen, İTC yönetiminde aradığını/umduğunu bulamayan ve çeşitli sebeplerle bu cemiyete kırılgan/kızgın kişiler yani İTC muhalifleri HİF'ni tercih etmişlerdir. İTC'de tutunamayan bazı kişilerin HİF'e geçtiklerine dair ve ayrıca bunların HİF'e geçmek ve İTC ile alakalarını kestikten sonra ittihatçı hükümetlerin yaptıkları aleyhinde propaganda yaptıklarına dair kayıtlara da sık sık rastlanmaktadır.

¹⁵² Bu durum sarayda inşa edildiğine kuşku olmayan genel politikanın da öne çıkardığı karakteristik bir özelliktir : *“Osmanlı Devleti'nin Almanya'nın müttefiki olarak savaşa katılmış olmasının tek suçlusu İTC ve onun yurt dışına kaçmış olan liderleridir, onların dışında kalan herkes acı çekmiştir ve bu acıların bedelini sadece İttihatçılar ödemelidir”*. Bu tarz bir yaklaşımın, ileri sürenlerden başka kimse tarafından paylaşılmadığı ise çok açıktır.¹⁵³ Bu yaklaşım ülkeyi işgal altına almış olan güçlerle işbirliğini de doğal hale getirmiştir.

Özetle söylemek gerekirse, Mütareke döneminin HİF esasında intikamcı, işbirlikçi ve fırsatçı bir grubun denetimi altına girmiş görünmektedir.

Meşrutiyet dönemindeki çizginin bu dönemde devam eden boyutu ise fırkanın, fikri tutarlılığını sağlayamamış olmasıdır. Fırkanın; felsefesi, siyasal

¹⁵¹ HİF başlangıçta ordu mensuplarının siyasetten uzak durmasını istemişse de İTC nin baskısı karşısında kendine ordu içerisinde destek aramaya başlamıştır. Bu destek doğal olarak ordu içindeki gayri memnun unsurlardan gelmiştir. Bilindiği gibi Miralay Sadık Bey'in önderleri arasında bulunduğu Halaskar Zabitan grubunu da kendi amaçları için kullanmışlardır. Ancak bu destek hiçbir zaman İTC'nin kadar etkin bir boyut kazanamamıştır. Bkz. Bülent Daver, *“Hürriyet ve İtilaf Fırkası”* **IV. Askeri Tarih Semineri Bildiriler**, Ankara 1989 s.105-106

¹⁵² Meselâ, *“...Bâb-ı Meşihat Talebe Meclisi Kalemî ketebesinden Yusuf Kenan Efendi evvelce İttihat ve Terakki Fırkası Haydar Kulübüne mensup iken mezkûr kulüpten tard edilmesi üzerine Hürriyet ve İtilâf Fırkasına dahil olarak Merkez-i Umumi Kâtipliğine tayin olunduğu ve fırka-i mezkûre reis-i sanisi Sadık Bey'in akrabasından bulunduğu ve İttihat ve Terakki Fırkasıyla kat'ı alâka ettiği günden beri daima hükümet-i hazıra aleyhinde propaganda yapmakla iştigal ettiği...”* Bkz.: **BOA**, DH. EUM. MH 1331.L.21 66/39_2

¹⁵³ Nitekim Mustafa Kemal Paşa Nutuk'ta bu mantığı tahlil ederek çok ağır tenkitlerine dayanak noktası haline getirmiştir. Bkz. : Mutafta Kemal Atatürk, **Nutuk (1919-1921)**, Ankara 1981,c.I, s. 1-30.

programı, dünya görüşü, iç ve dış politika ilkelerinin tutarlı hale getirilmesi bir türlü mümkün olmamıştır.

Fırka içerisinde farklı görüşlere sahip üyeler öteden beri vardır: “...son derece liberal, kavuk muhafazakârları, mutlakîyetçiler, meşrutîyet ve cumhuriyet taraftarlarıyla, despotik yani medreseçiler bir araya toplanmış ve bu toplantıdaki hikmet anlaşılamayarak halkın düşüncesini bulandırıcı ve ittihatçıları takviye edici çok üzücü bir şekil almıştır...”¹⁵⁴

Fırka, mütareke döneminde Vahdettin ve Damat Ferit Paşa’nın uygun bulduğu politikaları destekleme/izleme yoluna gitmiştir. Sarayla ve Hükümetle olan bu yakınlık Mütareke döneminde özellikle Damat Ferit Paşa hükümetlerinin HİF’in iktidarı olarak algılanmasına ve İTF/C’nden şu veya bu şekilde şikâyetçi olanların “mağduriyetlerinin giderilmesi” beklentisine girmelerine yol açmıştır.¹⁵⁵

Mevlânâzâde Rıfat, HİF’in yapısı hakkında bize bilgi verirken, fırka üyelerini üç kısma ayırmıştır¹⁵⁶

1-Hakiki hürriyet ve meşrutîyet taraftarları

2-Migdeciler

3-Kara mürteciler

Bunlardan ilki açık olmakla birlikte mideciler; “...mutlakîyetten, meşrutîyetten, cumhuriyetten bir şey anlamayan yukarıdan ne emir gelirse geldiği kadar onu yapmaya çalışan, hayatları, geçimleri, memuriyetlerinden alacakları birkaç kuruş maaşa bağlı olan hükümet kapısı dışında iş yapıp geçimlerini kazanmak

¹⁵⁴ Mevlânâzâde Rıfat, **Türkiye İnkılabının İç Yüzü**, İstanbul 2000, s.236

¹⁵⁵ Bu tarz şikâyetlere örnek olarak Silifke’den gönderilmiş olan bir şikâyetinde şu kayıtlar dikkat çekicidir : “ ...beş senedir memleketimizi Enver avanesine rahmet okutacak derecede mahv ve perişan ve söndürmedik ocak bırakmayan....Mehmet Ali Efendi’nin azli ile...taht-ı muhakemeye alınması emrini istihsal...arızamızı Hürriyet ve İtilâf Fırkayı Aliyesi vasıtasıyla...” bkz. : **BOA**, DH. EUM. AYŞ. 1337.S. 21 9/25_3

¹⁵⁶ Mevlânâzâde Rıfat, **age**, s.237-238

kuvvet ve kabiliyetinde olmayan aciz şahsi teşebbüs ve siyasi ve medeni cesareten mahrum olan çaresizlerdir...”¹⁵⁷ kara mürteciler ise; “...Sultan Abdülhamit devrinin mutlakiyet idaresinde saraya girmiş, liyakat, ve iktidarlarının pek çok üzerinde hafiyelik sayesinde rütbe ve mevki sahibi olmuş, hatta henüz beşikte bulunan çocuklarına dahi rütbeler tevcih ettirmiş güruh ile bunların aciz ve cahil evlatlarıdır...”¹⁵⁸ der ve bunların meşrutiyetin ilanı ile mevkilerini kaybetmiş kişiler olduğunu ve ittihatçılara da bu sebeple muhalif olduklarını belirtir. Fırkanın bu dönemde önde gelen isimlerine göz attığımızda durum daha anlaşılır hale gelmektedir.

Tunaya, HİF’in mütareke dönemindeki en öne çıkan ismini tanımlarken şu ifadeleri kullanır : “...Hürriyet ve İtilaf iktidarını Damat Ferit Paşa’nın somutlaştırdığını söylemek gerçeğe aykırı düşmez... Değişen Nazırlara karşılık değişmeyen Sadrazam olan Damat Ferit Paşa (1853-1923), önce işgal komiserlerinin, sonra da Vahidettin’in en güvendiği kişiydi. Allah’a ve İngilizlere inanan ve koyu bir İTC düşmanı olan Ferit Paşa, Fransızlara göz kırpmayı unutmamıştır. Lehinde ciddi ve olumlu yargılara rastlamak olanaksızdır...”¹⁵⁹ Lütü Simavi Bey’e göre ise Damat Ferit Paşa’nın kini ve cehaleti mahvımızı hazırlıyordu. Küstah ve intikamcı bir kişiliğe sahipti. Kuvayı Milliye taraftarlarını eski İttihatçılar tarafından silahlandırılmış bir eşkıya gurubu olarak görüyordu.¹⁶⁰ Ancak Fırka’nın öteki yöneticilerinin çok farklı olduklarını söylemek zordur.

Fırkanın Mütareke dönemindeki kurucularından olan ve Umumi Reisliğini de üstlenen Müşir Nuri Paşa’nın yaşı 80’e yakındı ve II. Abdülhamit’in

¹⁵⁷ Aynı yerde, s. 237

¹⁵⁸ Aynı yerde, s. 238

¹⁵⁹ Tunaya, **Türkiye’de...**, c.II, s.289-290

¹⁶⁰ Lütü Simavi, **age**, s. 375

Başmabeyncilerindendi. Titrek eli ve sesi ile heyecanla fırkanın reisi olmayı kabul etmiş, fırka içerisinde zor şartlar altında bile çalışmaya razı olmuştur.¹⁶¹ Kendisinin otomobili ile fırkaya gelişi fırka eşrafının hoşuna gitmiştir. Refik Halit onun fırkadan çıkışını: “...o bizi atmadı, maalesef biz onu attık. Ferit Paşa, Hamdi Hoca, Naim bey gibi azalığa kanunen tayin hakkını elde edememiş birer memuru, Vasfi Efendi gibi mebusluktan öteye geçmemesi elzem olan ufak bir politikacıyı bu üç genci ayanlığa terfi ettirdiği halde gerek hanedana gerek İttihat ve Terakki Cemiyeti’ne hasımlığı ile maruf ve fırkaya hizmeti geçmiş şu tecrübeli pek meziyetli ihtiyarı galiba sadrazamlığı elinden kapar korkusuyla padişahın taltifinden ve saraya tekrar yanaşmasından mahrum bıraktı” der.¹⁶²

Fırkanın en aktif ve önemli isimlerinden olan Mustafa Sabri Efendi¹⁶³ Medrese kültürünün sembol isimlerinden biri idi. 1869 Tokat doğumludur. Tokat, Kayseri ve İstanbul medreselerinde devrin Kutbu’l Aktab hocalarının rahle-i tedrisinden geçtikten sonra 22 yaşında Fatih Camiine müderris olmuştur. “Malumat” dergisine dini yazılar yazmıştır (1898). Huzur dersleri muhatabı ve Abdülhamit’in kitapçısı olarak sarayla yakınlık kurmuştur. Meşrutiyet dönemi Tokat mebusudur (1908). Cemiyet-i ilmiye’nin yayın organı “Beyan’ül Hak”ın başyazarıdır.¹⁶⁴ İttihatçılardan ayrılıp Ahrar Fırkası’na geçmiş daha sonra HİF içinde yer almıştır. 1912 seçimlerine katılmayarak müderrisliğe dönmüştür. Mahmut Şevket Paşa suikastından sonra Romanya’ya kaçmışsa da yakalanarak Sinop’a sürgün

¹⁶¹ Karay, Minelbab..., s. 72

¹⁶² Aynı yerde, s.83

¹⁶³ Mustafa Sabri Efendi ile ilgili daha fazla bilgi için bkz: Kemal Kaya, **Mustafa Sabri Efendi, Hayatı ve Siyasi Görüşleri**, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Van, 1996

¹⁶⁴ Daha detaylı bilgi için bkz. Mehmet Aksoy, **Beyanül-Hak ve Mustafa Sabri**, (Basılmamış Yüksek lisans tezi), Ankara 1989

edilmiştir¹⁶⁵. Mütarekede Dar'ül Hikmet'il İslamiye azalığına getirilmiştir. İttihatçılığa ve Türklüğe en az inancı kadar kin beslemiştir. Damat Ferit Paşa'nın sadareti ile onun da yıldızı parlamıştır. Damat Ferit döneminde Kürt Teali Cemiyetinin mensuplarını tam kadro ile hükümete taşımıştır. Medrese misyonunun temsilcisi Mustafa Sabri, 16 Mart 1919 da Ayan üyesi olmuştur. Daha sonra üç kere Şeyhülislamlık makamına getirilmiştir. Damat Ferit Sevr konferansına giderken Sadaret Kaymakamlığı'nı kendisine bırakmıştır. Bu görevden yararlanarak İttihatçıların 1917'de çıkardığı Hukuk-u Âile kararnamesini iptal etmiş ve Şer'iyе mahkemelerini tekrar Bab-ı Meşihat'a bağlamıştır. Ayan ve kabinedeki görevlerinde Anadolu hareketine kraldan fazla kralcı kesildi. Gerek Mustafa Kemal'in Anadolu'ya gönderilmesinde gerekse azil kararında imzası vardır. Refet Paşa'nın İstanbul'a girmesi ve Ali Kemal'in başına gelenler kendisinin endişeye kapılmasına sebep olmuştur. Çarşafa bürünerek kadın kılığına girmek suretiyle ülkeyi terk etmiştir.

Dönemin tipik karakterlerinden biri olan Darülfünun müderrisi ve Peyam-Sabah başyazarı Ali Kemal Bey, 1867'de İstanbul'da doğdu. Asıl adı Ali Rıza'dır. Pek başarılı sayılamayacak bir tahsil hayatından sonra siyasete de ilgi duymuş, bir ara İTC ile ilgilenmiş, ama nihaî tercihi HİF'tan yana kullanmıştır. Kirkor Efendi'nin sahibi olduğu "Gülşen" adlı bir dergi ile basın hayatına girmiştir.¹⁶⁶ İTC'ye muhalefeti nedeniyle takibat altına alınınca yurt dışına kaçmış; 1912'de İTC iktidarı değişip genel af ilan edilince yurda dönmüştür. İkdâm gazetesinde başmuharrirlik yapmıştır. Babıali baskını ile İttihatçıların tekrar iktidara gelmesi üzerine Viyana'ya kaçmıştır. Üç ay sonra İstanbul'a geri dönmüş ve Büyüka'da'ya yerleşmiştir. Peyam gazetesini çıkarmaya başlamış ve yazdığı muhalif yazılar

¹⁶⁵ Buna ilişkin olarak Bkz.: **BOA**, DH.EUM.MH, 1331.L.21, 66/39

¹⁶⁶ Şemsettin Kutlu "Ali Kemal", **Hayat Tarih Mecmuası**, İstanbul, Ekim 1970, S. 9, s. 17-23

sebebiyle tutulmuştur. Hükümet, Ali Kemal'in tenkitlerine dayanamayarak gazetesini kapamıştır. I. Dünya savaşının çıkmasından sonra öğretmenlik yapmış ve ticarete atılmıştır. Harbin sonuna doğru kontrol gevşeyince tekrar yazı faaliyetlerine dönmüştür. Mütarekeden sonra politikaya atılmış önce 1918 Kasım'ında Sulh ve Selamet-i Osmaniye Cemiyetinin kurucusu ve idare meclisi üyesi; ardından da HİF Genel Sekreteri olmuştur. Yahya Kemal Bey, Ali Kemal için "... Ali Kemal bir cemiyet ve bir maksada yar olmak hilkatinde değildi. Bu müteferritlik hassasını Mütareke sıralarında kendinin bağlanabileceği gruplara da göstermişti. İkinci ve en esas nokta: devlet ve millet varlığımıza karşı Ali Kemal, iç yüzünden, tamamıyla bedbindi, muhalif olmak için yaratılmıştı. Onun politikacılıkta tutacağı en tabii yol muhalefetti..." ¹⁶⁷ demiştir. Anlaşılabacağı üzere Ali Kemal Bey, muhalif bir kişiliğe sahiptir.

Fırkanın önde gelen isimlerinin yanı sıra Zeki Paşa, Âyan üyesi ve Kürd Teali Cemiyeti Reisi Seyit Abdülkadir Efendi Emekli asker Süleyman Paşa, Sabık Karesi Mebusu Vasfi Efendi, Ferit Paşazade Celalettin Paşa, Posta Telgraf Müdür-ü Umumisi ve yazar Refik Halit Bey, İkdam gazetesi eski İdare Memuru Nurettin Bey, sabık Tahran Sefiri Hasip Bey, sabık nazır, Ayan Meclisi üyesi ve Darülfünun müderrisi Rıza Tefvik Bey, tüccardan Hacı Osman Efendi, Sabık Nazır Mehmet Ali Bey vardır¹⁶⁸.

Öte yandan fırkayla bir şekilde ilişki kurarak menfaat elde etmeye çalışanlardan söz etmek gerekiyor ki ; bu nokta oldukça ilginçtir. Meselâ : "...Bana yarin aileme göndermek üzere bir defaya mahsus olmak şartıyla tahsisât-ı mestureden bir miktar meblağ itası ve bademada alacağım maaşı kendilerine

¹⁶⁷ Yahya Kemal, **Siyasi ve Edebi Portreler**, İstanbul 2006, s. 68-69

¹⁶⁸ Bu konuda ilginç gözlemler ve tahliller için Bkz.:Karay, **Minelbab...**, s. 58-93

*göndermek üzere seviye ve iktidarım nisbetinde bir memuriyete tayin buyrulamaklığım esbabının istigmaline...”*¹⁶⁹ ifadeleriyle başlayan pek çok dilekçeye ve talebe rastlamak mümkündür. Yahut : “...Bendeniz ticaretle iştigal ederken Hürriyet ve İtilaf’a olan nisbetimi haber alan polis müdürü bendelerini celp ettiler üzerimdeki nükudu kâmilten alarak 1329 senesi zarfında hudud-ı hakani haricine nefy edildim. Bu kerre adaletin tûlûuyla geldim alelhusus emsalim gibi harcırah itası için lazım gelenlere emr ü havale buyurulması babında emr ü ferman...”¹⁷⁰ tarzında istekler harcıalem hale gelmiştir. Aslında bu tarz talepler, İstanbul’daki hükûmetlerin ne kadar zavallı durumda olduklarını da gösteren örnekler olarak da zikredilebilir.

Bu örneklerin yanı sıra Fırka’nın bazı yerel yöneticilerinin fırkanın gelir kaynaklarını kendi çıkarları doğrultusunda kullanmasından kaynaklanan tahkikat raporlarına da rastlanmaktadır¹⁷¹.

Aşağıdaki bölümlerde Fırka’nın göreve getirdiği yöneticilere ilişkin örneklerde de görüleceği üzere çöken bir imparatorluğun bütün çürümüşlüğü Hürriyet ve İtilâf’ın tercihlerinde ve kadrolarında izlemek mümkün hale gelmektedir.

7 Ocak 1869 tarihinde Edirne’de dünyaya gelen Rıza Tevfik Darülfünun hocalarındandır. II. Meşrutiyet dönemi ayan mebusu üyesidir. Tevfik paşa hükûmeti zamanında maarif nazırlığı, Damat Ferit Paşa hükûmetinde şurayı devlet reisliği yapmıştır. Sevr Antlaşmasını onaylayan heyet arasında yer alır. Kurtuluş savaşına karşı çıktığı için Darülfünun’da verdiği dersler sırasında öğrencileri tarafından protesto edilmiş ve verdiği dersler elinden alınmıştır. Yüzellilikler listesinde yer almış ve kurtuluş savaşının başarıyla bitmesinden sonra Mısır’a kaçmıştır.

¹⁶⁹ BOA, DH.KMS 1338.N.29, 59-1/28

¹⁷⁰ BOA, DH. EUM. MH 1337.Ş. 14, 190/122_ 3

¹⁷¹ BOA, DH. UMUM. 1337. B. 23

Yüzelliliklerin affı ile 1943’de İstanbul’a dönmüş ve 30 Aralık 1949’da burada vefat etmiştir.¹⁷²

Seyyit Abdülkadir; 1856 tarihinde Hakkari doğumludur. Beyrut müstantikliğine atanarak devlet hizmetine girmiş, Şam ve daha sonra da Bitlis’te ceza mahkemesi reisliği yapmıştır. II. Meşrutiyet dönemi ayan azasıdır. 17 Aralık 1918 de İstanbul’da Kürdistan Teali Cemiyeti’ni kurmuştur. Kürt lobisinin önemli temsilcilerinden biridir. Damat Ferit paşa hükümetinde Mustafa Sabri’nin de desteği ile şurayı devlet başkanlığına getirilmiştir. Ekim 1922 tarihinde Ayan Meclisi üyeliğine getirilmiştir. Doğu vilayetlerinde bir Kürt devleti kurabilmek için açtığı mücadelede, başarıya Mondros Mütarekesinden sonra ulaşacağını sanmıştır. Damat Ferit ve Ali Rıza Paşa’nın Osmanlı koruyuculuğu altında Kürtlere özerklik verileceğini İngiliz Yüksek Komiserine açıklamıştır. Sevr Antlaşmasını benimsemiştir. Ulusal Kurtuluş Savaşı’nın başarıya ulaşmasından sonra da “Kürt devleti kurma” emeli için çalışmıştır. Şeyh Sait isyanında etkin biridir. 27 Mayıs 1925 tarihinde idam edilmiştir.¹⁷³

Vasfi Efendi; 1878 İstanbul doğumlu ve medrese kültürünün sıkı hocaları arasındadır. 1908 Karasi mebusudur. Mütareke döneminde şurayı evkaf reisliği yapmıştır. Birinci Damat Ferit Paşa dönemi Evkaf Nazırı’dır. Daha sonra Adliye Nazırlığı’na getirilmiştir. 15 Eylül 1919 da ayan üyeliğine atanmış, Türk Kurtuluş Savaşı karşısında yer almıştır. Kurtuluş Savaşı’nın kazanılmasıyla Romanya’ya kaçmıştır.¹⁷⁴

Mehmet Zeynelabidin Efendi; 1886 Konya doğumludur. “Orta boylu şişmanca beyaz bir derviş arakiyesi üstüne bol bol gelişi güzel sarılmış sarığı sırtında

¹⁷² **Türk Parlamento Tarihi, I ve II. Meşrutiyet**, c. II s. 182

¹⁷³ **Türk Parlamento...**, c.II, s. 149-150

¹⁷⁴ Aynı yerde, s. 192

lata ve bol bir cüppe ayağında ise futa gibi daracık lapçinler ve üzerine de taka gibi yayvan papuçlar giyer, tel çerçeveden yapılmış gözlük”leri ile tanınırdı. Medrese eğitimi almış ve medrese zihniyetini temsil etmiştir. 1908’de İTC’den Konya mebusu olarak Meclis-i Mebusana girmeyi başarmıştır. 1911 de HİF saflarına katılan ve merkez teşkilatı idare heyetinde görev alan Mahmut Şevket Paşa suikastinden sonra Gemlik’e sürgüne gönderilmiştir. Keskin zekâsı, kuvvetli medrese mantığı ile bilenmiş kuvvetli bir siyaset adamıdır. Kurtuluş Savaşı’nda sonra kaçarak Mısır’a oradan da Şam’a geçmiştir.¹⁷⁵ Ölüm tarihi bilinmemektedir.

Dördüncü ordu eski kumandanı Tophane Müşirlerinden Zeki Paşa’da¹⁷⁶ HİF’nın kurucuları arasındadır. Askeri kişiliği ile dikkat çeker. HİF’nın önde gelen isimlerinden biri olan Ali Kemal Bey, Zeki Paşa’nın damadıdır. HİF’nın pek çok toplantısı Zeki Paşa’nın evinde gerçekleşmiştir. Fırkanın faal bir üyesidir.

C-HÜRRİYET VE İTİLAFA FIRKASI MERKEZ VE ŞUBELERİ

Fırka merkezi Şehzadebaşı’nda Tevfik Paşa konağından postane karşısında Vulara Han ikinci katındaki dairedir. Daha sonra bu adres; İstanbul Şehzadebaşı Fevziye caddesi No: 9’dur¹⁷⁷. Fırka, kısa bir süre içerisinde geniş olarak örgütlenmiştir. Hürriyet ve İtilâf yanlısı basının yaymaya çalıştığı hava fırkanın birden bire güçlendiği ve ülke çapında örgütlerinin canlandığıdır. Alemdar gazetesi, “*Fırkalar, Cemiyetler*” başlığı altında özellikle hükûmet yanlısı siyasi grupların

¹⁷⁵ Zeynelabidin Efendi, **İslamiyet ve Meşrutiyet**, Konya 1999, s.9-14

¹⁷⁶ Göztepe, **age**, s.96

¹⁷⁷ **Minber**, 22 Teşrin-i sani 1334

etkinliklerini aktarmaya ve duyurmaya yönelmiştir¹⁷⁸. HİF yanlısı basının duyurularını ihtiyatlı karşılamak kaydıyla Fırkanın bu dönemde birçok şubesinin faal hale getirilmesi için ciddi bir çabanın ve basın destekli bir dinamizmin yaratılmaya çalışıldığı sonucunu çıkarabiliriz. Doğal olarak taşrada İttihat ve Terakki'nin gücünün ne durumda olduğu henüz tam anlamıyla bilinemediği için ilk şubeler genellikle İstanbul'da açılmıştır. İstanbul dışındaki şubelerin gücünü abartarak yansıtan HİF yanlısı basın, yapılan toplantılara halkın rağbetini sağlamak için “...halkın ihtiyaçlarını karşılamaya matuf...” toplantılar olarak sunmaktadır. Damat Ferit Paşa'nın görece güçlü bir görüntü çizdiği ilk iktidarı sırasında Fırkanın özellikle İstanbul'daki şubelerinin giderek artan bir etkinlik gösterdikleri söylenebilir. Hemen her fırsattan yararlanarak halkla olan etkileşimin güçlendirilmesine çaba harcanmıştır. Şubelerin bu etkinliklerine dair Alemdar gazetesinde hayli geniş bilgiye rastlamak mümkündür¹⁷⁹. Bazen de bu şubeler çeşitli etkinliklerin yapıldığı yerler olmuştur. Mamafih, fırka mensuplarının bu etkinliklerin bir kısmında suistimallerine de rastlanmaktadır. Mesela Haydarpaşa HİF kulübü tarafından 22 Nisan 1335 Darülaceze yararına düzenlenen konserden elde edilen gelirin Darülaceze payıma düşen miktarının Şube Reisi tarafından ödenmemesi sebebiyle tahkikat açılmıştır.¹⁸⁰ Bu durum fırkanın faaliyetlerine ilişkin bir kanaat edinmemize de yardımcı olmaktadır.

¹⁷⁸ Alemdar Gazetesi bu dönemde HİF'nın ve hükumete yakın bütün cemiyetlerin sesi gibi hareket etmektedir. Fırkanın teşkilâtının ve desteğinin güçlenmesi için basının gücünden yararlanılmasına ilişkin tipik bir örnek olarak bkz.: **Alemdar**, 22 Kanunısani 1335, s. 2.

¹⁷⁹ “ Hürriyet ve İtilaf Küçükpazar şubesinde mâh-ı hâlin 19. Pazar günü yatsı namazından sonra Mevlid-i Nebi-i Cenâb-ı Risaletpenahi kıraat buyurulacağından bilumum ihvânın teşrifleri rica olunur...” . Bu kayıttan görüleceği gibi her vesileyle fırkanın propagandasının yapılmasına özen gösterilmektedir. Bkz.: **Alemdar**, 18 Kanunısani 1335

¹⁸⁰ **BOA**, DH. UMUM, 159/89

22 Eylül'de yayınlanan bir bildiri ile parti şubelerinin 400 e ulaştığı açıklanmıştır.¹⁸¹ Anlaşıldığı kadarıyla Fırka II. Meşrutiyet dönemindeki faal şubelerini yeniden canlandırma çabasına girmiştir.

Bu konuyla ilgili çeşitli bilgiler bir araya getirildiğinde fırkanın en aktif görünen şubelerinin İstanbul'da Şehremini, Küçükpazar¹⁸², Aksaray, Üsküdar, Davutpaşa, Halıcılar¹⁸³; Haydarpaşa,¹⁸⁴ Fatih¹⁸⁵, Eyüp Sultan¹⁸⁶, Beşiktaş'ta¹⁸⁷ HİF şubelerinin olduğu söylenebilir.

1919 yılının yaz aylarından başlayarak Anadolu'daki Milliyetçi direnişin güçlenmesi karşısında durumun Fırka teşkilatının gerçekte ne durumda olduğunun anlaşılması amacıyla Damat Ferit Hükümeti Dâhiliye Nezareti aracılığıyla bilgi derlemeye çalıştı. Vilâyetlerden gönderilen belgelere göre: ¹⁸⁸

Hüdavendigâr vilayeti: Merkez livada, Bilecikte, Yenişehir, İnegöl, Gemlik, Karacabey, Bozüyük, Pazarcık, Mudanya, Gemlik, Karacabey, Kirmasti'de,

Ankara Vilayeti'nde; Merkez Vilayette, Beypazarı, Nallıhan, Haymana, Bâlâ, Kalecik, Keskin, Çorum, Mecidönü, İskilib, Alaca, Yozgad, Boğazlayan, Kırşehir, Mecidiye'de,

Aydın Vilayetinde,

Diyarbakır vilayeti;Merkez-i vilayette,

Sivas vilayetinde; Merkez-i vilayette, Merzifon, Havza, Amasya, Karahisar, Niksar, Zara, Yıldızeli,

¹⁸¹ **İkdam**, 23 Eylül 1335 s.1

¹⁸² **Alemdar**, 18 Kanuni sani 1335

¹⁸³ **Alemdar**, 19 Kanunisani 1335

¹⁸⁴ **BOA**, DH. UMVM 159/89

¹⁸⁵ **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi (TİTE A)**, Katalog (K) 52 Gömlek (G) 4, Belge (B) 4 -1

¹⁸⁶ **TİTE A**, K 57 G 14 2 B 142

¹⁸⁷ **Alemdar**, 30 Haziran 1335, Keza; **İkdam**, 30 Haziran 1335

¹⁸⁸ **BOA**, DH. EUM. AYŞ 64/40; **BOA**, DH. EUM. AYŞ 19/76.

Kastamonu vilayetinde: Merkez vilayette, İnebolu, Daday, araç, Tosya, Taşköprü, sinob merkezinde, boyabad, Çankırı merkezinde Çerkeş, Koçhisar nahiyesinde, Yazı Köyünde,

Kala-İ Sultaniye Mutasarrıflığı: Biga, Ezine'de

Menteşe Mutasarrıflığı: Merkezde,

Niğde Mutasarrıflığı: Merkez, Nevşehir, Bor, Arabsun,

Kayseri Mutasarrıflığı: Develi,

Bolu mutasarrıflığı: merkezde, Bartın, Ereğli, Mudurnu, düzce, Zonguldak, Devrek, Çaycuma nahiyesinde,

Canik mutasarrıflığı: Ünye, Çarşamba, terine,

İçel mutasarrıflığı: merkezde, Anamur, Gülnar, Ermenek,

Karasi Mutasarrıflığında: Balıkesir Merkez, Bandırma, Sındırgı, Balya, Gönen, Edremiti Susurluk,

Eskişehir Mutasarrıflığı: Merkez Liva,

Karahisar Mutasarrıflığı:Merkez Livada, Sandıklı, Aziziye,

Urfa Mutasarrıflığında: Merkezde,

Teke Mutasarrıflığı: Merkezde, Kaş,

Çatalca mutasarrıflığı: Karacaköy nahiyesinde,

Konya vilayeti: Merkez vilayette ve Karacahisar'da¹⁸⁹

Trabzon vilayeti'nde; Merkez Vilayette, Ordu, Akçaabad'da, Maçka¹⁹⁰

¹⁸⁹ BOA, DH.KMS. 1338.N. 29 59-1/28

¹⁹⁰ BOA, DH. EUM. AYŞ. 20/3_2 ; Keza BOA, DH. EUM. AYŞ. 1337.Z.1 20/3_3

HİF'nın Erzurum'da¹⁹¹, Bandırma'da¹⁹², Balıkesir Samatya'da,¹⁹³ şubeleri açılmıştır. Ayrıca Sındırgı, Giresun, Vanos, Bala, Sinop, Filiçe, Perşembe, Bartın, Aziziye, Araç da şubeleri vardır.¹⁹⁴

D-HÜRRİYET VE İTİLAFA FIRKASININ BASINLA İLİŞKİLERİ

Yukarıda aktarılanlardan kolayca anlaşılacağı gibi, HİF Mütareke döneminde toplum desteğini sağlamayı başarmış bir siyasal örgüt olmaktan daha çok Saray'ın desteğiyle faaliyetlerini sürdüren ve hükümet imkânlarıyla bunu güçlendirmeye çalışan tabir caizse “sun'i teneffüsle yaşamaya çalışan” bir görünüm sergilemektedir. Bu yardımı sağlayan en önemli kanallardan birini ise basın oluşturmaktadır.

Kurtuluş Savaşı boyunca Anadolu'da yayınlanan gazete ve dergilerin tümünün bağımsız ve ulusal bir basın olarak görülmesi ya da kabul edilmesi olanaksızdır. Dönemin koşulları nedeniyle, Yunan işgali döneminde Yunanlı komutanların ve İstanbul'un işgalinden sonra da İtilaf Devletlerinin baskı ve istekleri basını da yönlendirmiştir.¹⁹⁵ Bu yönlenme ve etkileşim işgal edilen yerlerde ağırlıkta görülmektedir. Özellikle Kurtuluş Savaşı karşıtı gazeteler itilaf devletleri ve Yunanlılar tarafından desteklenmişlerdir.

¹⁹¹ BOA, DH. EUM. AYŞ. 18/45

¹⁹² BOA, DH. KMS 1337.ZA.1 50-2/29_3

¹⁹³ Zeki Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, Ankara 1993, c.I, s.89

¹⁹⁴ **Alemdar**, 20 Haziran 1919

¹⁹⁵ Yücel Özkaya, **Milli Mücadele'de Atatürk ve Basın (1919-1921)**, Ankara 2007 s.7

II. Meşrutiyet döneminde İTC'ne muhalefet etme amacıyla doğmuş olan HİF, mütareke döneminde ise İttihatçıların devamı saydıkları Müdafaa-i Hukuk ve Anadolu hareketine karşı siyaset yapmıştır. Dolayısıyla da işgal devletlerinin ve işgal devletlerinin dediklerini birebir uygulayan Saray'ın da onayını almışlardır. HİF, basın aracılığı ile siyasetini yaparken Anadolu hareketine karşı olan yayın organları da HİF'na kendi yayın organlarından daha fazla hizmet etmiştir. Bu yayın organları arasında Alemdar¹⁹⁶, Peyam daha sonra Peyam-Sabah¹⁹⁷ bu gazeteler arasında sayılabilir. Ayrıca İstanbul dışında, Kastamonu da Zafer gazetesi, Mudurnu Kürsi-i Millet gazetesi, Edirne'de Teemmin, Bandırma'da Adalet, Adana'da Ferda, İzmir'de Köylü ve Islahat, Trabzon'da İrşad gazeteleri HİF'nı destekleyen gazetelerdir. HİF'nın bu dönemdeki yayın organı “Mesuliyet” gazetesidir.

Hİ'çılar dönemin kitle iletişim aracı olan matbuatı en iyi şekilde kullanmasını bilmişlerdir. Bahsi geçen gazetelerde özellikle yayınlanan baş makaleler geniş yankılar uyandırmıştır. Dönemin siyasi havasını yansıtan bu makaleler Hİ ruhunu da ortaya çıkarmaktadır. En önemli başyazarlar arasında Ref'i Cevad (Ulunay), Refik Halit (Karay), Ali Kemal sayılabilir. Bu kişiler birer saray muhabiri gibi hükümetin her hareketine destek çıkmışlardır. Bu nedenle Milli Mücadele'nin başarıya ulaşabilmesi için bu kişilerin yazdıkları gazeteler toplatılmıştır. Ref'i Cevat bu durumu eleştiren bir yazı yazmıştır. Gazetelerinin okurlarına ulaşmadığından şikayet

¹⁹⁶ Ref'i Cevat- Pehlivan Kadri ikilisinin çıkardıkları Alemdar gazetesinin Müdür-i mesulü (pehlivan) Ahmet Kadri Bey'dir. İttihatçılık ve Kuvayi Milliye düşmanı bir politika izlemiştir. Alemdar Meşrutiyet döneminde de çıkan bir gazetedir. (1911 yılında). 1918 yılından itibaren tekrar yayınlanmış ve İttihatçı ve Müdafaa-i Hukukçulara karşı şiddetli bir yayım politikası izlemiştir. 2 Kanunievvel 1920 de siyasal programını değiştireceğini haber vererek yayınlanmasına devam edilmiştir. 29 Mart 1921 tarihinde sayısında Alemdar başlığı altına “saltanatı meşrûta taraftarıdır” diye yazmışlardır. Daha detaylı bilgi için bkz: Tunaya, **Türkiye'de ...**, c.II s.284-285

¹⁹⁷ 2 Ağustos 1335 tarihinde yayınlanmaya başlanmıştır. Ali Kemal'in Peyam ve Mihran Efendi'nin Sabah'ının birleşmesi ile Peyam- Sabah olmuştur.

eden Ref'i Cevat “*demek ki Kuvayi Milliye taraftarı olan yerlerde hep birer Mustafa Kemal Paşa mevcut*”¹⁹⁸ diyerek durumu eleştirmiştir.

Gazetecilerin hükümet politikasını destekler yazılar yazma sebebini Ziya Paşa “İdareyi Cumhuriyet İle Hükümeti Şahsiyenin Farkı” adlı makalesinde “*hükümet-i şahsiye de gazeteler evliyayı umurun dalkavukluğu ile geçinirler. Hükümet bir fena işte de bulunsa yine meth-ü senasını göklere çıkarırlar. Yapılan fenalığın iyilik şeklinde göstermeye çalışırlar. Zira asıl maksatları vatana ve millete hizmet olmayıp para kazanmaktır. Ve para kazanmanın yolu da böyle olur*”¹⁹⁹ diyerek açıklamıştır. Bu basın politikası Milli Mücadele döneminde de geçerliliğini korumuştur. Dolayısıyla Hükümet politikasını destekleyen gazeteler ülke menfaatlerini sorgulamak yerine kendi menfaatlerini ön planda tutmuşlar ve bu doğrultuda yazılar yazmışlardır.

HİF'nın “Müfrit²⁰⁰ ve Mutedil” olarak ikiye ayrılmasından sonra Müfrit HİF'sı adına bir gazete çıkarma teşebbüsü görülmektedir. Bize bu bilgiyi veren 25 Şubat 1922 tarihli istihbarat raporundan öğrendiğimize göre²⁰¹: 24 Şubatta Müfrit Hürriyet ve İtilaf fırkası Hoca Rasih Efendi riyasetinde umumi bir konferans yapmış, bu konferansta fırkanın fikirlerini anlatması için bir genelge çıkarmaya karar verilmiştir. bazı İngilizler de katıldığı toplantıda isminin “**Halk**” olması planlanan bir gazetenin çıkarılması kararlaştırılmış ve gazetenin idare heyetleri ve yazarları arasında bazı isimler belirlenmiştir. Bu isimler; Said Ali, Said Çelebi, Tarık Mümtaz, Topçu Mülazım-ı Evveli Adil, Sakallı Rıfkı, eski Unkapanı Merkez Memuru Sakallı

¹⁹⁸ Ref'i Cevat, “*Yine Gazetelerimizin Tevkifi Hakkında*”, **Alemdar** 5 Ocak 1336

¹⁹⁹ İhsan Sungu, “*Tanzimat ve yeni Osmanlılar*”, **Tanzimat**, İstanbul 1940, s. 856

²⁰⁰ “Müfrit” kelimesi, HİF mensuplarınca resmen kullanılan bir kavram değildir. Ancak istihbarat raporlarında ve dönem ile ilgili bazı kaynaklarda bu kelimeye sık sık rastlanmaktadır.

²⁰¹ **TİTE A**, K 55 G 207 B 207

Cemil ve Hoca İbrahim'dir. Ayrıca Gazetenin bir tarafı İngilizce bir tarafı Türkçe olarak yayınlanacaktı. Gazete tamamen propaganda amacı ile yayınlanacaktı

Bu girişim her ne kadar Müfrit HİF'nın ömrünün kısa olması nedeniyle gerçekleşemese de Müfrit HİF mensuplarının propaganda amaçlı yayınlayacakları gazetenin bir tarafının İngilizce bir tarafının da Türkçe olmasından İngilizlerle işbirliklerinin derecesini anlayabiliyoruz.

Bu dönemde yayınlanan ve HİF'nı destekleyen ya da HİF ile ilgili bilgi edinebileceğimiz gazetelerden bazıları şunlardır;

Ahenk, İzmir'de çıkan günlük bir gazetedir. 1904-1937²⁰² sahibi Mehmet Necati, Ali Nazmi, Cevriye İsmail, baş muharriri Refik Nevzat, Mehmet Şevki, Müdürü: Süleyman Şevkettir. Haftada iki defa yayınlanır.

İkdam: 1894-1928 yılları arasında çıkan gazete bir süre HİF'nı desteklemiştir. Mondros mütarekesinden sonra gazete Yakup Kadri tarafından yönetilmesi ile bir süre tarafsız olarak kalmış ve daha sonrada milli direnişe destek vermiştir.

Alemdar; günlük ulusal direniş karşıtı bir gazetedir. 1909-1922²⁰³, sahibi ve imtiyaz müdürü Ref'i Cevat'tır. ²⁰⁴ önemli ölçüde İngilizlerden yardım görmüştür²⁰⁵ 29 Mayıs 1921 tarihinde "saltanatı meşruta taraftarıdır" ibaresini başlığı altına koyarak gazete politikasını açık açık belli etmiştir.²⁰⁶

Islahat: İzmir'de çıkan günlük bir gazetedir. 27 Mayıs 1919 süresi belli değildir.²⁰⁷

²⁰² İzzet Öztoprak, **Türk ve Batı Kamuoyunda Milli Mücadele**, Ankara 1989, s.247

²⁰³ Aynı yerde, s.248

²⁰⁴ **Hakkı Tarık Us Kütüphanesi Kataloğu Süreli Yayınlar**, s. 14

²⁰⁵ Öztoprak, **age**, s.XVII

²⁰⁶ **Alemdar** 21 Mart 1337

²⁰⁷ Öztoprak , **age**, s.251

Te'min: İmtiyaz sahibi ve başmuharriri Neyyir Mustafa Bey'dir. Edirne'de yayınlanmaktadır. Günlük gazetedir.²⁰⁸

İrşad: haftada üç gün yayınlanmaktadır. Erzurum Kongresi'nden sonra Trabzon'da çıkmaya başlamıştır. Ağustos 1920 den Balıkesir'in kurtuluşuna kadar Balıkesir'de Türk Kurtuluş Savaşına karşıdır.²⁰⁹

Köylü: Cumadan başka her gün çıkar. Türk gazetesidir. Sahibi imtiyazı İsmail Sıdık, Mehmet Re'fet beylerdir. Aydın, İzmir de çıkar.²¹⁰

Ferda: Adana haftada iki kez yayınlanmaktadır. 1.12.1918-1921 ulusal direniş aleyhinde yayın yapmaktadır.²¹¹ İmtiyaz sahibi Ali İlmi'dir. Azınlıkların haklarını koruyucu yazılara yer vermiş, Fransız desteği görmüştür.²¹²

Musavat: İzmir'de Mehmet Sadık tarafından çıkarılan gazete daha sonra Mehmet Emin'e geçmiştir. 1919 yılı Temmuz ayına kadar çıkmıştır.

Mesuliyet: HİF'nın yayın organı durumundadır.

Islahat: 1918 yılı sonlarında çıkan gazete HİF İzmir İdare heyetinde yer alan Avukat Emin Süreyya tarafından çıkarılmıştır.²¹³

Peyam: İstanbul'da günlük çıkan gazetenin başyazarı Ali Kemal Bey'dir, 2 Ağustos -31 Aralık 1919.tarihleri arasında çıkmış, 1 Ocak 1920 de Sabah ile birleşmiştir.²¹⁴

²⁰⁸ **Hakkı Tarık us**, s. 374

²⁰⁹ Öztoprak , **age**, s.252

²¹⁰ **Hakkı Tarık us**, s. 229

²¹¹ Öztoprak, **age**, 250

²¹² Öztoprak, **age**, s.17

²¹³ Zeki Arıkan, **Mütareke ve İşgal Dönemi İzmir Basını**, Ankara, 1989 s. 7-8

²¹⁴ Öztoprak ,**age**, s. 254

Peyam-Sabah: İstanbul'da çıkmıştır. Bir Ermeni olan Mihran Bey tarafından çıkarılan Sabah gazetesi ile Peyam'ın birleşmesi sonucu Peyam-Sabah olmuştur. Günlük gazetedir.10 ocak 1920-7 Kasım 1922 arasında yayın hayatı içerisinde yer almıştır.Ulusal direniş aleyhindedir.²¹⁵

Sabah: günlük yayınlanan bir gazetedir. İstanbul'da basılmaktadır. 1876-31 mart 1919 arasında başyazarı Refik Halit- Ali Kemal olmuştur. Ulusal direniş karşıdır.²¹⁶

Zafer; Kastamonu'da 1918 den sonu ile -17 Eylül 1919 arasında çıkmıştır. İstanbul hükümeti yanlısı bir politika gütmüştür.²¹⁷

HİF ayrıca İstanbul'da Refik Halit tarafından çıkarılan "Aydede", Sait Molla tarafından çıkarılan "Türkçe İstanbul" ve Tarık Mümtaz tarafından çıkarılan "Ümit" adlı dergilerden de destek almıştır.

E-HÜRRİYET VE İTİLAFA FIRKASININ MALİ KAYNAKLARI

HİF'nin kuruluşundan itibaren Vahdettin ve Damat Ferit Paşa tarafından sadece manevi olarak değil maddi olarak da desteklendiği bilinmektedir. Bununla ilgili olarak 19 Mayıs 1921 tarihli bir belgede bu maddi destek konusunda bilgi vermektedir. Buna göre:²¹⁸ HİF'in Fatih şubesi reisi Çerkes beylerinden Saadettin'in de dahil olmak üzere HİF'nin zaruri ihtiyaçlarını ceyb-i hümayundan (padişahın özel

²¹⁵ Aynı yerde, s.254

²¹⁶ Aynı yerde, s. 254-255

²¹⁷ Aynı yerde, s.258

²¹⁸ TİTE A, K 52 G 4 B 4 -1

hazinesi) temin ettiklerini ve Hoca Vasfi ve Sadık beylerin toplantılardan sonra geceleyin saraya teşekkür etmeye gittiklerini öğreniyoruz.

Ayrıca İngilizlerden de zaman zaman fırkaya kendi propogandasını yaptığı için yardım etmiştir.²¹⁹ 19 Mayıs 1921 tarihli bir belge'nin de ortaya koyduğu üzere:²²⁰; İngilizlerin mali desteklerini kısmalarından ötürü HİF çok zor duruma düşmüştür. Bunu halletmek için Mutediller amaçlarına propoganda ile ulaşmak istemişlerdir.

İngilizler sadece HİF'na değil onların desteğini alan bazı fırka ve cemiyetlere de maddi yardımlarda bulunmuşlardır.²²¹

Yapılan toplantıların bir kısmının zengin Rumların evinde olması sebebiyle fırka mensubu olan kişilerin bu Rumların yardımına da mazhar olduğu ve fırka eşrafının da zengin kimselerden oluştuğu söylenebilir.²²²

²¹⁹ **TİTE A**, K 63 G 28 B 28

²²⁰ **TİTE A**, K52 G4 B 4

²²¹ Mesela Alemdar Gazetesini merkez ederek kurulan "saltanatı meşruta"nın HİF'nın desteğini alarak İngilizlerden nakdi yardım istemiştir. Bkz. **TİTE A**, K 64 G 140 B 140

²²² **TİTE A**, K 63 G 28 B 28

III. BÖLÜM

HÜRRİYET VE İTİLAFA FIRKASI'NIN MÜTAREKE DÖNEMİNDE İZLEDİĞİ POLİTİKALAR

HİF, Türk siyasal hayatının ilginç partilerinden biridir. Fırka 1912 seçimleri dışında hiçbir seçime katılmamıştır. Ancak, Mütareke döneminin “İktidar Partisi” olma özelliğini kazanmıştır. HİF için bu dönemde bir “saray partisi” deyimini kullanmak hiç de garip olmayacaktır. Zira öyle veya böyle iktidarını kaybetmek istemeyen Osmanlı hükümdarının “imparatorluk” siyasetlerinin; yani çok milletli/çok kültürlü geleneksel devlet yapısının sürdürülmesi için bir siyasal dayanak noktası olmaktan öteye bir işlev üstlenerek güçlü bir siyasal örgüte dönüşmemiştir. Ancak, tarihî akışa ters düşen bu tercih, Osmanlı devleti ile birlikte HİF'in de sonunu hazırlamıştır.

Bütün bu gelişmeler sırasında HİF'nin tarihin akışıyla çatışan siyasal tercihlerinin temel özellikleri Anadolu'daki milliyetçi akıma karşı takındığı olumsuz tavırda izlenebilmektedir. Millî Mücadele'nin başarılarının artması ve Ankara'daki millî hükümetin güçlenmesi fırkanın sonunu hazırlamıştır. HİF siyasi hayatı boyunca hiçbir zaman halkın tam desteğini sağlayarak bütün bürokratik kadroları denetleyebilecek bir iktidarın sahibi olamamıştır. Milli Mücadele döneminde ise, savaş öncesine nazaran daha güçlü görünmesinin temel sebebi ise Fırkanın önde gelen isimlerinin kabinelerde yer almaları ve özellikle Damat Ferit Paşa'nın sadaret makamına getirilmiş olmasıdır. Bu yolla fırka mensupları büyük umutlara kapılmış ;

devletin çeşitli mekanizmalarında görev almış ve faal olarak hareket alanı bulabilmiştir.

Fırkanın siyasi hayatı açısından Milli Mücadele dönemini, partinin ilk kuruluş yıllarından ayrı tutmak daha doğru görünmektedir. Mütareke/Milli Mücadele Dönemi, Osmanlı sınırlarının değiştiği, ülkenin elde kalan bölümlerinin ise Mondros Mütarekesi gibi önemli bir antlaşmanın etkisiyle, bilinmeyen bir geleceğe sürüklendiği bir dönemdir. İTF/C, 2 Kasım 1918'den itibaren siyasi parti olarak kendini feshederek tarihe karıştığı için dönemin siyasi aktörleri arasında yoktur. Ancak onların devlet içindeki etkinliklerinin devam ettiği hem mütareke dönemi olayları hem de mütareke dönemi hükümetlerinin sürekli öne çıkardıkları söylemlerden açıkça anlaşılmaktadır. Geline nokta Osmanlı Devleti'nin başı gerçekten derttedir ve siyasi hayatta bu derdi çözme yollarından çok bu derdin faillerinin yani "ittihatçıların" yaptıklarının sorgulanmasına ve cezalandırılmasına ağırlık verilmiştir. Belki meşrutiyet döneminde çektikleri sıkıntılardan dolayı HİF mensupları İttihatçı korkusunu yenememiş ve sıkı bir "ittihatçı avı"na çıkmıştır.²²³ Böylece Meşrutiyet dönemi siyasi hayatı tam tersine dönmüş bu sefer İttihatçılar ülkede huzur bulamazken, iktidar mevkiinin çeşitli kademelerini HİF mensupları paylaşmıştır. İngiltere, Fransa, Yunanistan gibi devletlerin yanı sıra Ermenilerin, Rumların ve Kürtlerin faal olduğu bu dönemde "geleceğin ne olacağı" konusu gündemi sürekli meşgul etmiştir. Bu karmaşa dönemi aynı zamanda "*faili meçhul siyasi cinayetler, muhalifler üzerine yoğunlaşan baskılar, sürgünler, Divan-ı Harpler, sıkıyönetimler, yurtdışına firarlar*"²²⁴ dönemidir. Önemli bir iktidar boşluğunun yaşandığı, ortada bir "Osmanlı Devleti" nin olup olmadığının bile

²²³ Bülent Daver, "Hürriyet ve İtilaf Fırkası", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Mart 2002, Sayı: 64, s. 54-56

²²⁴ Aynı yerde, s. 56

tartışılabilirdi bu dönem aynı zamanda farklı görüş açılarının da oluştuğu bir zaman dilimidir. Tabii ki bu sürecin zor ve sancılı geçmesinde dönemin Padişahı olan Mehmet Vahdettin ve Damat Ferit Paşa'nın siyasetinin etkisi oldukça fazladır. İtilaf Devletlerinin baskılarının yoğunlaştığı bu dönemde HİF mensupları bu ağır koşulları sorun olarak görmek yerine, "İttihatçılara muhalefet" politikalarını yine takip etmiş, İttihatçıların devamı olarak gördükleri "Anadolu hareketine muhalefet" etmişlerdir.

Aşağıda bu dönemde HİF'nın izlediği politikalar ele alınacaktır.

1- HÜRRİYET VE İTİLAFA FIRKASI: SEÇİMLER

Bilindiği gibi, Mütareke dönemi boyunca yalnızca 1919'da seçim yapılmıştır. Osmanlı Devleti'nin Meşrutiyet boyunca yaşadığı dördüncü genel seçim olan 1919 seçimi; "...milli hareketin fiililikten sıyrılma ve hukukileşmesine açılmış ilk kapısı..."²²⁵ dır. Sonuçları açısından, Müdafaa-ı Hukukçular, HİF, İstanbul Hükümeti ve İtilaf Devletleri kadar Türkiye Cumhuriyeti Tarihi açısından da önem taşır. Çünkü bu seçimler, "Damat Ferit Paşa'nın temsil ettiği İstanbul" ile milliyetçiler arasındaki meydan okumada birincilerin kaybettiği ve iktidardan uzaklaştığı bir siyasi gelişmenin dönüm noktalarından birini oluşturmaktadır. Seçimlerden sonraki gelişmeler ise Damat Ferit Paşa ve Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nın zaten yok olma noktasındaki itibarının bütün izlerini süpürüp götürmüş ve söz

²²⁵ Tarık Zafer Tunaya "Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Rejimine Geçiş" **Türk Siyasal Hayatının Gelişimi**, İstanbul 1986, Editör: Ersin Kalaycı , Ali Yaşar Sarıbay s. 298

konusu takımın “*ihanet*” sözcüğünün bütün karşılıklarını hak etmiş bir grup olarak tarihteki yerini almasına yol açmıştır.

Dolayısıyla; 1919 yılı Ekim - Aralık ayları arasında yapılan seçimler dönemin şartları, seçimin uygulanma şekli ve sonuçları açısından oldukça önemlidir.

HİF Mütareke Dönemi’nde faal hale geldikten sonra yayınlanan ilk bildirilerinden birinde diğer fırkalarla ilişkisine değinerek “...*gerek Sulh ve Selamet-i Osmaniye Fırkası ve gerek sair fırka-i siyasiye ile Hürriyet ve İtilaf arasında hiçbir muhalefet yoktur. Fırkaların beyannameleri buna şahittir. Binaenaleyh İttihat ve Terakki’ye nispetle muhalif fırkalar arasında vahdet-i fikir ve nazar muhakkaktır. Fırka-i muhalifenin fikir ve nazarları, ekseriyet- i azime-i milletin ruh ve arzusundan mülhemdir. Binaenaleyh zalik, muhtekir ve caniler avenesinden maada bütün efradı millet arasında mesulleri tecziye, adaleti tesis, hukuk-u milliyeyi müdafaa etrafında esasen müessis olan vahdet-i fikir ve emeli inkar ederek, efkâr-ı umumiyei teşviş edecek ve milleti ecanibe karşı yeniden başka suretle küçük düşürecek teşebbüsleri - her şeyden kat’ı nazar- derin bir gaflet-i siyasiye gibi telakki edilir.” diyerek bir bakıma Sulh ve Selamet-i Osmaniye Fırkası’nın ayrı bir siyasi varlık olarak faaliyet gösterdiğini açıklayarak, kamuoyunda iki fırkanın birleştiğine ilişkin haberleri²²⁶ de yalanlamıştır²²⁷.*

HİF’in Mütareke Dönemi’ndeki tutumu büyük ölçüde İttihat ve Terakki karşıtlığı üzerinde yükselmektedir. Nitekim bu hususa ilişkin tavırlar daha ilk beyannamelerde kendini göstermektedir : “ **...İttihat ve Terakki idaresi hiçbir zaman bir milli idare şeklini haiz değildir. Bir hükümetin milleti temsil etmesi için milletin müzaheretini haiz olması ve hoşnudisini celp etmesi lazımdır. Memleketi**

²²⁶ Bu haberlere örnek olarak Bkz.: **Alemdar**, 10 Kanun-ı sani (Ocak)1335

²²⁷ **İstiklâl**, 3 Şubat 1335

harabiye sevk eden ve birkaç kişinin keyfi ve istirahati için milletin büyük ekseriyetini ferdi surette acı acı mahrumiyetlere maruz bırakan bir idarenin milleti temsil ettiğini ve buna ait seyyiatın mesuliyetini bütün milletin deruhte etmesi lazım geldiğini hiçbir sahib-i iz'an iddia edemez.

Memleketimizde mevcut idare, ahalinin rızası ve arzusu ile teessüs etmiş bir demokrasi idaresi değil, milleti bittabi rızası hilafına olarak, tazyik altında bulunduran bir nevi istibdat idi. Memleketimizin ahval-i dahiliyesini anlamayan ecnebilere bu hakikati her vasıta ile ilan etmek ve ika olunan ceraim nokta-i nazarından memlekette bir avuç mücrim milyonlarca mağdur bulunduğunu iyice anlatmak lazımdır. Bu nokta-i nazardan İtilaf ve Hürriyetin beyannamesini rakip ve muhalif bir fırka aleyhinde tanzim edilmiş bir ithamname değil, hakikat-i hali olduğu gibi ortaya koyan ve umum milletin hissiyatına tercüman olan bir vesika addetmek mümkündür...”²²⁸ Görüldüğü gibi HİF, ülkedeki bütün tersliklerin kaynağında sadece İTC’ni görmektedir. Bu saplantı esasında bir kurtuluş formülü olarak oluşturulmuş son derece yüzeysel bir yaklaşımdır ve bu yolla hükümetin İtilâf Devletlerinin hoşnutluğunu elde edebileceği düşünülmüştür. Anadolu’daki milli direniş hareketinin ilk günden itibaren “İttihatçı” bir akım olarak sunulması da temelde bu yanılgıdan kaynaklanmaktadır ve en iyimser yorumla bile “başarısız olması halinde” İttihatçılık suçlamasıyla işin içinden sıyrılmanın ve İtilâf Devletleri nezdinde “temize çıkmanın” dayanağı olarak düşünülmüş olmalıdır.

1919 Eylül’ünde ortaya çıkan gelişmeler sonucunda HİF iktidardan uzaklaştığında ve seçimlerin yapılacağı kesinleştiğinde, seçime katılmak konusunda ilk anda kararsız kalmıştır. Eğer seçimlere katılırsa “program” ı gereği hareket

²²⁸ **Mütevakkıt** 25 Kanun-i sani 1335

edeceğini, çeşitli Osmanlı unsurlarıyla anlaşılarak bunlardan da aday gösterebileceğini bildirmiştir.²²⁹ Aslında Damat Ferit Paşa, seçimlerin yapılması ile Azınlıkların konumlarından faydalanarak meclise onları da sokmak istemiştir. Bu yol ile yani mecliste onların temsil edilmesi ile İtilaf devletlerinin hoşgörüsüne mazhar olacağına ve sözünün de geçerli olacağına inanmıştır. Dahiliye Nazırı Ali Kemal Bey seçimin yapılmasına karşı tavır almıştır. Bunun da nedeni İzmir'in işgali ile İttihatçıların karışıklıktan faydalanarak seçimlerde etkili olacakları endişesidir.²³⁰ Ancak burada, açık olarak ifade edilmeyen bir başka ihtimali de hatırdan uzak tutmamak gerekmektedir: HİF örgütü, seçimleri yürütebilecek yeterlikte değildir ve özellikle İstanbul dışında bu durum çok daha derinden hissedilmektedir. Zira yukarıdaki bölümlerde belirtildiği gibi fırkanın yerel örgütleri son derece zayıf durumdadır.

HİF, "İttihatçıların yeniden dirilmesi" korkusu ile teşkilatlanmasını tamamladığı halde 1919 genel seçimlerine katılmamaya karar vermiş ve şubelerine gönderdiği tamim ile de bunu duyurmuştur.²³¹ Fırka; 26 Eylül, 9,13 ve 26 Ekim 1919 tarihlerinde yayınladığı bildirilerde mebusan seçimleri hakkındaki görüşlerini şu şekilde belirtmiştir: *"Altıyüz senelik büyük bir devleti bu günkü felaket çukuruna düşürmüş olan İttihat ve Terakki komitesinin İzmir facia ve taarruzlarına karşı vatani savunma hissi ile teşekkül eden milli kuvvetlerin şeklinden faydalanarak Anadolu'da , Kuvayı Milliye adı altındaki ortaya çıkışın mahiyet ve keyfiyeti ile on seneden beri çalmak ve zorla almak, soygun ve çapulculuk, ihtikar ve rüşvetçilik, öldürme ve göç ettirme gibi çeşitli yolsuzluk ve zulüm araçları ile memlekette asayiş bozduğu..."* belirtilmiş ve *"...bu durum memlekette siyasi hayatın teminine imkan kalmadığına kanaat getiren ve Anadolu'da Rumeli'nin her tarafında şubeleri olmak*

²²⁹ Tunaya, **agm**, s.298

²³⁰ Akşin, **İstanbul Hükümetleri...**, c.I, s. 332

²³¹ **Alemdar** 28 Teşrin-i evvel 1335

itibariyle seçim işlerinde daha ziyade alakadar bulunan HİF vaziyetin normal hale getirilmesini bekleyerek bu günkü seçimlere kesin olarak katılmayacağını esefle arz ve bu konuda mazur görülmesini istirham eyler...”²³² şeklinde seçimlere katılmayacağını bildirmiştir. Fırka bu tercihini açıklamakla kalmamış seçimlerin meşruiyetine gölge düşürmek maksadıyla birçok siyasal partiyi de kendisi ile birlikte hareket etmeye davet etmiş ve seçimlere katılmayarak hükümeti protestoya çağırmıştır.²³³

HİF görüldüğü üzere seçimin güvenlik içinde yapılp yapılmayacağı konusundaki tereddütleri öne çıkararak, hükümetin Anadolu’da seçim için uygun ortamı sağlayamadığını ileri sürerek 1919 genel seçimlerine katılmamıştır.²³⁴ Hürriyet ve İtilâfçılarının seçimler konusunda geliştirdikleri “boykot” politikasının bir diğer sebebi ise İttihat ve Terakki Fırkası’nın devamı olarak algıladıkları Müdafaa-ı Hukuk Cemiyetlerinin Anadolu’da Mart 1919’dan başlayarak yapılan belediye seçimlerinde gösterdikleri tavır olmalıdır. Hükümet, kendi tasarrufunda bulunan atamalarda belli bir etkinlik göstermiş olmakla beraber, seçim sonucunda ortaya çıkan Belediye başkanlığı, Belediye Meclisi ve İl Genel Meclisleri’nde durum farklıdır. Bu durum, HİF yerel örgütlerinin halkla kurdukları ilişkinin zayıf olduğuna delil olarak kabul edilebilir. Nitekim Kütahya’dan 14 Mart 1919’da Dahiliye Nezareti’ne gönderilen imzasız bir şikâyet dilekçesinde rastlanan : “Anadolu’nun her tarafında İttihat ve Terakki hükümet-i sabıkası istibdadı hükümferma olduğu gibi Kütahya’da daha ziyade şiddetini icra eden İttihat çeteleri muamelât-ı hükümet-i umumiyei ellerinde oyuncak ettikleri gibi **belediye meclis-i umumi ve meclis-i idare**

²³² Hamdi Atamer, “Milli Mücadele Başlangıcında Hürriyet Ve İtilaf Partisi” **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi** Eylül 1972 , sayı 60 s. 4-9

²³³ T.M.Göztepe, **age**, s.231

²³⁴ **Alemdar**, 29 Teşrini evvel 1335 s.2

elyevm bu çetenin avanesinden ibarettir. Geçen sene icra kılınan intihabât sırf tehdidât ve tesirâtla icra kılınmış başlıca ihtikâr ve tekâlif-i harbiye ve hizmet-i askeriyede hilekârlıkları sabit olan maznunlar bu heyetleri işgal etmektedir. *İntihabatın feshiyle kanun ve adalet dairesinde muktezi muamelenin ifasına...*²³⁵ ibarelerine sıkı sıkıya yapışan hükümet sözkonusu seçimlerin sonuçlarını iptal için teşebbüsten de geri kalmamıştır.²³⁶ Yapılan soruşturma sonucunda ise bu seçimlerin iki yıl önce yasalara uygun olarak gerçekleştirildiği açıklandıktan sonra hükümetin talebinin yasalara uygun olmadığı Kütahya Mutasarrıflığından bildirilmiştir²³⁷. Keza, Balıkesir (Karesi) Belediye intihabatında “...hükümet-i sabıkaca tesir ve nüfûz ika edildiği...” iddiası karşısında Mülkiye Müfettişlerince yürütülen soruşturma sonucunda yeniden seçim yapılması kararlaştırılmış²³⁸ bu defa yapılan seçimlerin de Kuvayı milliye önderlerinden Hacim (Muhittin Çarıklı) Bey’in istediği şekilde sonuçlandığı bildirilmiştir.²³⁹ Bu seçimler sırasında “hükümetin atamış olduğu yöneticilerin yetersizliği” ne atıfta bulunulmuş olması önemlidir. “...İttihat ve Terakkiye intihabâtta kazandırmak ihzarâtından başka düşüncesi...” olmayan ve “...İttihat Fırkasının eli sopalı cabbar takımından olduğu maruf bulunmasıyla azl olunan...”²⁴⁰ Hacim Bey’in bölgedeki seçimlerde etkili olduğunu ortaya koyan raporlar basına da sızdırılmış olmalıdır ki ;“...intihabatta yine İttihatçıların parmağı hayliden hayliye icray-ı tesir eylemiştir...”²⁴¹ şeklinde gazete yazılarına rastlanmaktadır. Bu örnekler çoğaltılabilir²⁴². Ancak belgelerden izlenebildiği kadarıyla asıl sorun HİF’in yerel örgütlerinin güçsüzlüğünü hükümetin

²³⁵ BOA, DH.UMUM 1337.B.11 61/70

²³⁶ BOA, DH.UMUM 1337.B.11 61/70_2/1

²³⁷ BOA, DH.UMUM 1337.B.11 61/70_3

²³⁸ BOA, DH.UMUM 1337.Ş.5 87/22.

²³⁹ BOA, DH.KMS 1337 ZA.1,50-2/29,_,2/13 ve 2/2

²⁴⁰ Aynı belge.

²⁴¹ Alemdar, 5 Kanun-i sani 1335, s.2

²⁴² BOA, DH.DUİD 1330 N.25

imkânlarını ve gücünü kullanmaya çalışmak suretiyle kapatmaya çalışmasıdır. Söz konusu belge oldukça ilginçtir ve Damat Ferit Paşa hükümetlerinin temel mantığını da ortaya koymaktadır. Kuvayı Milliye'nin baskısıyla bölgeden ayrılan yöneticilerden biri tarafından kaleme alınan bir şikâyetnamede Kuvayı Milliye'nin bu tarz hareketi “...**Yunan işgaline mümanâat etmek vesilesiyle iğfal edip asayiş-i livayı cığırından çıkarmaya ve Yunan işgal ordusu kumandanını Bandırma iskelesine kadar tevsî-i işgal teşebbüsâtına...**”²⁴³ gerekçe olarak sunulmaktadır.

Seçimlere katılmama kararının büyük ölçüde fırkanın yerel örgütlerinin zayıflığından kaynaklandığı hükmüne varmak mümkündür. Ama bunun itirafı zaafın açıkça kabulü anlamına gelecekti ki; bu da iktidarı kaybetmek demektir. Dolayısıyla, Sivas Kongresini izleyen günlerde iktidardan uzaklaşan Damat Ferit Paşa pusuya yatarak seçimlerin meşruiyetine gölge düşürmeye çalışmıştır. Şüphesizdir ki bu gelişmelerden haberdar edilen HİF yanlısı kalemler söz konusu olayları sütunlarına taşıyarak hem ortalığı karıştırmak, hem partinin saflarını sıklaştırmasını sağlamak amacıyla trajik bir söylem geliştirmeye başladılar. Meselâ daha 4 Ocak 1919'da Alemdar'da yayınlanan bir başyazıda “*Biz evvelden beri söylüyorduk. Bu adamlar boş durmaz. Büyük küçük adamları, resmi gayrı resmi müesseseleri ittihadın avdetini, iş bu hükümetin zevalini isterler. Bunun için ne yapmak lazımsa yaparlar. Para dağıtırlar, tehdit ederler, büyük memurlardan muavenet görürler. Velhasıl hatıra hayale gelmeyen ne varsa bu babda tatbikten ne usanır ne de çekinirler. Bunu hükümete kerrat ile söyledik olmadı, bağırdık olmadı, işte dediklerimiz çıkıyor, yılanlar başını kaldırıyor, bizi sokuyor, biz hala uyuşuk, gafil, miskin oturuyoruz.*”

²⁴³ BOA,DH.KMS 1337 ZA.1,50-2/29_ 2/2 ve 2/13

Mebusan intihabının esasını teşkil eden muhalif heyet-i ihtiyariyeleri intihab ediliyor. Belediyeler hala İttihatçıların elinde haberleri yok; en kuvvetli müthiş İttihatçılar hergün faaliyet makinelerine mola verdirmiyor. El' an haberleri yok.

Artık illallah! artık yetişir, bu milleti bu harislerden kurtarın! Yine hükümet kendini Babıaliden kovduracak, bizi menfalara göndertecek, milletin son nefesini İttihatçılar elinde verdirecekse açık söylemek ibadullaha yazıktır.”²⁴⁴ deniliyordu ki, bu ifadeler fırkanın seçimlere katılmamasının hemen bütün gerekçelerini ihata etmektedir.

Hürriyet ve İtilâf Fırkasının seçimlere ilişkin politikasının oluşması birkaç aşamada gerçekleşmiştir. Fırka, 26 Eylül 1919'da, Sivas Kongresinin hemen akabinde Ferit Paşa'ya verdiği bir muhtırada Anadolu'daki Kuvayı Milliye hareketine karşı gerekli tedbirlerin alınmadığını belirtir. Bu muhtırada “çeteler'den Anadolu'nun büyük zarar gördüğü ve kabinenin gerekli tedbirleri alması “²⁴⁵ istenmiştir . Muhtırada “...Tarih-i millimizi lekeleyen on bir senelik devr-i ukubatda icra olunan intihabatta hükümet-i ittihadiye'nin tazyikat-ı i'tisafatiyle hukuk-ı mukaddese-i intihabiyesinden mahrum edilen millet, evvelce hükümet-i ittihadiye namına istimal olunan vesait ve kuvvaya muadil olarak bugün de Müdafaa-yı Milliye namı altında Anadolu'da bulunan Kolordu kumandanları ve onlara meclup heyet-i zabitanın iştirakiyle-milletin rıza ve arzusu hilafında olarak- cem' ve teşkil olunan çetelerin taht-ı tazyik ve tahakkümünde hukuk-i esasiyeden mahrum edilmek tehlikesine maruz bulunmaktadır.

Fırkamızın en ziyade alakadar bulunduğu emr-i mühimm-i intihabiye Anadolu'nun cabeca uğratıldığı ahval-i müessife-i maruza ve gayr-ı tabiiye tahtında

²⁴⁴ Alemdar, 4 Kanun-i sani 1335, s. 1

²⁴⁵ Alemdar, 26 Teşrin-i evvel, 1335 s.2

iştirak müteasir görüldüğü cihetle evvel emirde hükümet-i seniyenin nazar-ı dikkatini celbe müsarraat olunur”²⁴⁶. Bu ifadelerde fırkanın seçimlerden ürktüğünü gösteren ve yukarıda zikredilen bütün unsurlara rastlamak mümkündür. Nitekim Damat Ferit Paşa kabinesi istifâ etmek zorunda kaldığında kısmen Kuvayı Milliye’ye yakın kabul edilen Ali Rıza Paşa kabinesi kuruldu. HİF, 13 Ekim’de Ali Rıza Paşa kabinesine verdiği muhtırada Kuvayı Milliye hareketi ile ilgili bilinen görüşlerini tekrarladı: milli direnişi eşkiyalık olarak nitelendiriyor, millete ve devlete zararlı olduğu, hükümetin bu konuda herhangi bir tedbir almadığı belirtiliyordu. Kuvayı Milliye’nin hedeflerinden birisinin HİF olduğu, “ sabun köpüğü”ne benzetilen Kuvayı Milliye hareketinin seçimleri de engelleyeceği ileri sürülüyordu. Parti, bu muhtıra ile aynı zamanda hükümetten seçimlerin güvenlik içinde yapılıp yapılmayacağı hakkında bilgi istemiş, Hükümetin vereceği bilgiye göre seçimlere katılma konusunda karar vereceğini bildirmiştir.²⁴⁷

Muhtıra “...dimağı İstanbul’da olarak Anadolu’da yapılmakta ve bugün pek acı ve semanak-i semeratı görülmekte bulunan teşkilatın güya müdafaa ve muhafaza-i hukuk-i milliye düşüncesiyle bizzarure ümmetin sinelerinden doğmuş bir kuvve-i meşrua olduğu hakkındaki iddialara ve vaveylalara rağmen işbu kuvvetin sırf buradan intihap ve Anadolu-i Şarkiye sevk edilmiş ve evsaf ve hüviyetleri şüpheli ve şayan-ı tetkik bulunmuş bazı zabitan ile Anadolu’daki bir kısım kumandanların isyanından ve hiçbir kıymet ve mahiyeti haiz olmayan kıyamdan başka bir şey olmadığı bugün gerek nazar-ı millette ve gerekse ecanib nazarında tamamiyle tavazzuh eylemiş bir hakikat olduğu bittabi nazargah-ı fehmetlerinde dahi tecelli eylemiştir.” Satırlarıyla hükümetle kendini aynı safta gösterme çabasına girdikten

²⁴⁶ **Alemdar** 26 Eylül 1335, s.1

²⁴⁷ **Alemdar** 20 Teşrin-i evvel, 1335, s.2

sonra gerçek niyetini ortaya koyuyordu : “*Aceba hükümet-i seniyye ahval ve şerait-i hazıra tahtında meşru’ bir intihab icra edebileceğine kani midir? Mesela yüzü mütecaviz cesim kariyeyi muhtevi Bozkır kazası ahalisi ümmetten bir cüz’ olduğu halde bugün bağı ve şaki telakki eylediği bu isyan-ı zabitana karşı müsademe ediyor. Ve bu müsademenin civar kazalara sirayet eylediği de mesmu’dur. Yakında bütün Anadolu da aynı ahvalin serzede-i zuhur olacağı ihtimal-i vahimi müstebad değildir... Ve intihabata iştirak veya adem-i iştirak kararını ittihaz edebilmek için hükümetten emr-i intihabatın şerait-i hazıra tahtında matlup olan selamete icra edilip edilemeyeceği hakkındaki noktayı nazarının serian millete şerh ve izah buyurulmasını istirham eyliyor.*”²⁴⁸ HİF’in bu teşebbüsü karşısında kabine bu muhtırayı dikkate bile almamış ve Anadolu ve Rumeli Müdafaayı Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi ile Amasya’da görüşmelere girişmiştir. Bunun üzerine HİF 28 Ekim’de Ali Rıza Paşa kabinesine yeni bir muhtıra verdi. Muhtırada hükümetin Anadolu’ya tavizkar davrandığı, telgraflara ücretsiz izin verdiği, İttihatçı diye nitelenen subayların hala görevde olduğu iddia edilmiştir. Parti hükümetin Anadolu hareketini desteklediğini ve ayrıca ilk muhtıradan da sonuç alamadığını belirtir. “*Millet meclisi için seçilen mebusların seçilmesinin “gizli siyaset bir daha geçerli olmasın... İstanbul seçiminde ilansız reklamsız gaipten yarım saatte mebus çıkaran gizli siyasetlere biz de karşıyız.”* ²⁴⁹ “*Anadolu halkı seçimlere isteye isteye bile bile seve seve tıpkı harb-i umumiye girdiği gibi girdi. Çiçek toplar gibi özene bezene sizleri seçti, bir demet Şükûfe gibi bize, İstanbul’a takdim etti... siz ne çiçek şeylersiniz. Hiç şüphe yok harp mensuplarına nazaran anber-i sahra gibisiniz.*”²⁵⁰

²⁴⁸ **Alemdar**, 12 Teşrin-i sani 1335, s.1

²⁴⁹ Refik Halit “*Tedavinin Tesirleri*”, **Alemdar**, 3 Kanun-i sani 1336

²⁵⁰ Aydede, “*Hata Ettik Hata*” **Alemdar**, 3 Şubat 1336

şeklinde alaylı ifadeler kullanılarak Salih Paşa'nın Anadolu hakkında verdiği bilgiler yetersiz bulunur.

“Kıyamın ademi meşruiyeti ile beraber eğer erbab-ı kıyam iddiaları vechile niyetlerinde halis olsalardı kendi arzularına muvafık, itimad-ı şahaneyi haiz bir hükümet mevki-i iktidara geçince dağılmaları lazım gelirdi. Bunu yapmadıktan maada bervech-i maruz umur-u hükümete müdahaleye ve ef'al-i gayrı meşruayı ika'a devam ile memlekette muntazam bir hükümet fikrini imha ve vaziyeti haricen ve dahilen muhataraya ilka etmektedirler. Binaenaleyh esrar-ı devlete bittabi gayrı vakıf ve zaten gayrı mes'ul olan bir heyet-i askeriye'nin bir hükümeti mes'ulenin muvacehesinde anın murakıbbı ve şeriki olmak üzere devam-ı mevcudiyeti bir unsur-u muhafız ve istihlas değil bir amal-i teşeddül ve inhilal olmak tabii bulunduğundan artık talep edilen maksat ve gayenin menafi-i zatiyeye hidmet ve memleket ve hükümeti ele almaktan ibaret iduğı ve bu ise sırf ittihadçılık zihniyet ve tarz-ı hükümetinden başka bir şey olmadığı zahirdir. Bu yolda amal besleyen bir heyetin nteyic-i müstahseleyi itmam ve idame için intihabata dahi müdahale ile meclis-i milli'de cebren ekseriyeti ihraza tasaddi edeceği biiştibahtır.

Hürriyet ve İtilaf Fırkası intihabat hakkında nokta-i nazarını 26 Eylül 1335 tarihli arızası ile hükümet-i seniyyeye arz eyledi. İşbu ikinci arızasıyla de beyan-ı hal ve mevki eyleyerek bu babdaki vazifeyi siyasiyesini ifa ediyor ve intihabata iştirak ve adem-i iştirak kararını ittihaz edebilmek için hükümetten emri intihabın şeraiti hazire tahtında matlub olan selametle icra edilip edilmeyeceğı hakkındaki nokta-ı nazarını millete şerh ve izah buyrulmasını istirham ediyor.”²⁵¹

²⁵¹ Alemdar, 26 Teşrin-i evvel 1335, s. 2

Seçim sonucunda İstanbul Milletvekili olarak seçilen Lütfü Fikri Bey'in²⁵² mebusluğa İttihatçıların seçildiğini ve kendisinin de İttihatçı olmadığını ve o listede yer almak istemediğini söylemesi üzerine HİF seçimlerle ilgili suçlamalarını ve eleştirilerini artırmıştır. Seçimlere hile karıştırıldığını ileri sürerek, yapılan oylamaları da eleştirmiştir. Mebusan Meclisi'ni daha ilk toplantısında karalama ve gözden düşürme yolunu seçmiştir.²⁵³

Seçimlerin yapıldığı bölgeleri, iki şekilde inceleyebiliriz. Merkez ve vilayetler olarak yani İstanbul ve taşra olmak üzere, ve işgal altındaki ve işgal dışındaki yerler olarak iki kısımda inceleyebiliriz. İstanbul hükümetinin bu dönemde tavrı ve stratejisi bellidir. Resmi sıfatı ile müdafaayı hukukun karşısında yer almıştır. Buna rağmen İstanbul'dan seçilen mebusların da Anadolu hareketini destekledikleri bilinmektedir.²⁵⁴ İşgal altındaki çevrelerde yapılacak seçimler tartışma konusu olmuştur. Heyeti Temsiliye bu konuda hükümetin işe el koymasını istemişse de İstanbul Hükümeti bunu yapacak ne imkanlara ne de güce muktedir olamamıştır. İşgal altındaki yerler Türk vatanından ayrılmayacaklarını kanıtlamak için mebuslarını direkt Mebusan Meclisi'ne göndermiştir. İşgal altında olan İzmir ve Adana seçimleri bu bakımdan önem taşımıştır.

5 Mayıs 1919 tarihinden beri İzmir işgal altındadır. İntihabat her ne kadar İzmir'de uygulanmak istenmişse de Yunanlılar tarafından bu baltalanmıştır. Özellikle Menemen kazasında yapılan seçim girişimi işgal makamları tarafından yasaklanmıştır.

²⁵² Meşrutiyet Dönemi'nde HİF'nın kurucularından olan Lütfi Fikri Bey , Mahmut Şevket Paşa suikastinden sonra HİF'dan ayrılmıştır. Daha detaylı bilgi için bkz. **Lütfi Fikri Bey'in Günlüğü**, İstanbul 1991

²⁵³ Tefik Çavdar, **Müntehib-i Sani'den Seçmene**, Ankara 1987, s.60

²⁵⁴ Celalettin Arif Bey, Reşat Hikmet, dr. Adnan, Numan Usta , gibi

“Yunan işgal-i askerisi kumandanlığı ile bi'l-ittifak muhafaza-i asayiş zammında bi'l-cümle tedabir ittihaz edilmiştir. Yunan işgal-i askerisi kumandanı müslümanların hissiyat-ı diniye ve milliyesini rencide edecek hadisata katiyen müsaade etmeyeceğini bana suret-ikatiyyede temin etti, düvel-i itilafiye komiserleri de bütün ahalinin hayat namus ve servetinin keyfiyeti muhafazasına nezaret edeceklerini beyan eylemişlerdir. Binaenaleyh kimsenin bir güne korku hissetmesine sebep yoktur. Kavanin-i askeriyyeye riayet ettiğiniz takdirde hayat ver servetiniz taht-ı teminde olduğundan iş, gücünüzle meşgul olabilirsiniz.”²⁵⁵

1919 seçimlerine Teceddüt Fırkası, Osmanlı Mesai Fırkası, Milli Ahrar Türkiye İşçi ve Çiftçi Fırkası, Ahali İktisat Fırkası, Milli Türk Fırkası, Osmanlı Sosyalist Fırkası, Osmanlı Çiftçiler Cemiyeti, Osmanlı Mühendisler Cemiyeti iştirak etmiştir. Bunların çoğu sadece İstanbul'dan aday göstermişlerdir. “Milli Kongre” de seçimlere iştirak etmiş ancak Anadolu hareketini desteklemiştir.

Seçim sonuçlarını da eleştiren HİF mensupları *“Mebusların milli kuvvete değil askeri kuvvete dayandıklarını, Anadolu köylüsünün bunlardan korktuğunu bu korkudan kurtulsa canını ve malını gaspeden bu kişiler hakkında iyi şeyler söylemeyeceği, ve askere kızarak milletin onlara silahı bunun için vermediğini, onların da mı korktuklarını vatanın hayrına mani ve kötülük ve zulme alet olduklarını”²⁵⁶* bu nedenle de seçim sonuçlarının geçerli olmadığını savunmuşlardır.

Seçim sonuçlarından ne İstanbul Hükümeti'ne İtilaf Devletleri'ne de HİF mensupları hoşlanmıştır. HİF seçimlere katılmaması dolayısıyla Mebusan Meclisinde temsilci bulundurma ve dolayısıyla da mecliste söz sahibi olma hakkını yitirmiştir. Fırka bu nedenle eylem olarak parlamenter siyasi nitelik kazanamamış, seçimlere

²⁵⁵ **Yeni Gazete**, 26 Mayıs 1335

²⁵⁶ Mustafa Sabri “Hurafadan Hakikata” **Alemdar**, 22 Mart 1336

katılmadan ve parlamento deneyimi geçirmeden siyasi hayatına devam etmiştir. Mebusan Meclisi, Mütareke ortamı içerisinde etkili bir söz hakkına sahip değildir. İttihatçı olarak görülmüş bu nedenle de eleştirilere maruz kalmıştır. “Misak-ı Milli”yi kabul etmesi ile de bu düşünceyi doğrulamıştır. Fırka’nın, İngiliz Muhipler Cemiyeti ile yakın ilişkileri dolayısıyla İngiliz Muhipleri Cemiyeti seçimlere itiraz etmiş ve meclisin meşru olmadığını bu nedenle feshedilmesi istemiştir.²⁵⁷

2-) HÜRRİYET VE İTİLÂF FIRKASI: AYAKLANMALAR

Tarih boyunca aynı topraklar üzerinde yaşayan, aynı birikim ve tecrübeleri paylaşan, aynı suyu içen ve aynı havayı soluyan insanlar karşılaştıkları olaylara farklı tepkiler vererek farklı şekillerde düşünebilmişlerdir. İşte bunun bir delili de Milli Mücadele döneminde ortaya çıkan isyanlardır. Bu dönemde yapılan mücadele sadece düşmanla cephelerde fiilen göğüs göğse olmamış, aynı zamanda da bir zihniyete karşı verilmiştir. İşgal güçleri, kendi istek ve çıkarları doğrultusunda, Anadolu’da kendilerine karşı başlatılan direnişi yok etmek amacı ile Anadolu halkının en kutsal değeri olan dini duyguları kullanmışlar ve isyanları gerçekleştirirken de dönemin etkin partisi olan HİF ve Osmanlı’nın tebaası olan azınlıklarla işbirliği yapmışlardır.²⁵⁸ Osmanlı Devleti içerisinde çeşitli örgütler kuran İngiliz’lerin din adamı ve ajanı Rahip Frew da bu isyanlarda önemli rol oynamıştır. İşgal güçleri

²⁵⁷ Fethi Tevetoğlu, **Milli Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar**, Ankara 1988 s. 119

²⁵⁸ Süreyya Şehitoğlu, **Milli Mücadele’de Adapazarı- Bolu, Düzce-Hendek ve Yöresi Ayaklanmaları**, Ankara 1970, s. 27

sistematik bir çalışma ile hedeflerine ulaşmaya çalışmıştır. Özellikle İngiliz Muhipleri Cemiyeti aracılığı ile Sait Molla gibi camilerde hatiplik yapan din adamlarından bazılarını da kendi emellerine alet etmekte sakınca görmemişlerdir.²⁵⁹ İsyanların çıktığı bölgeler incelendiğinde de görülecektir ki, Anadolu'daki direniş açısından oldukça stratejik konuma sahip olan yerlerde, özellikle milli direnişin en çok birlik ve huzura ihtiyaç duyulduğu zamanlarda ortaya çıkmış ve aynı kaynaklardan yani İngilizler ve bunların kurduğu örgüt ve cemiyetlerden destek almışlardır.²⁶⁰ İşgal güçleri (özellikle İngilizler), işgaller karşısındaki direnişi Halifeye ve kutsal değerlere karşı gibi göstermiş ve bunu yaparken de özellikle Damat Ferit Paşa ve Hükümetinden büyük yardım görmüşlerdir. Damat Ferit Paşa'nın sık sık tekrarladığı İngilizlere olan derin sevgi ve sonsuz güvenine²⁶¹ karşın kendi hükümetine –nazırlarına- karşı duyduğu güvensizliği, İngiliz Yüksek Komiseri Amiral de Roberk 5 Nisan'da verdiği bir demeçte şu şekilde özetlemektedir: *"...sadrazamın ümitsizliği durmadan artmakta idi. Kendi nazırları arasında bile şahsi gaye ve ihtiraslarını göz önünde tutmayan bir tek kişinin dahi mevcut olmadığını ve binaenaleyh ne kendisinin ve ne de padişahın tamamen veya dolaylı bir kesinlikle kimseye güvenemeyeceklerini geçenlerde bir dostuna mahrem olarak söylemişti... böyle bilhassa müşkül ve buhranlı bir devrede vazife deruhte etmek gibi büyük bir talihsizliğe uğramış bulunuyordu...; mamefiş şahsına iyice güvenebileceğimiz bir kimse ile ilişkide bulunmamız bize memnuniyet vericidir..."*²⁶².

Görüldüğü üzere İngilizler Damat Ferit'in İngiliz yanlısı bir politika uygulamasından

²⁵⁹ Berthe Georges, **Kurtuluş Savaşı Sırasında Türk Milliyetçiliği**, İstanbul 1999, s. 49

²⁶⁰ Aynı yerde s. 49

²⁶¹ 30 Temmuz 1919'da İngiliz yüksek Komiserliği memurlarından Mr. Hohler ile Sadrazam Damat Ferit Paşa arasında yapılan görüşmede: Ferit Paşa'nın yalnız Allah'a ve İngiltere'ye güvendiğini tekrarlaması Bilal N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, Nisan 1919-Mart 1920, Ankara 1992, C.I, s. 66

²⁶² Gotthard Jaeshke, **Kurtuluş savaşı ile ilgili İngiliz Belgeleri**, Ankara 1971, s.9

memnundur. Osmanlı Sadrazamı bu memnuniyeti artırmak için zaman zaman, Kuvayı Milliye'ye karşı aldığı tedbirler hakkında İngilizlerle görüşmeler yapmıştır.²⁶³ Bu tedbirler arasında Anadolu'daki milli direnişi kötüleme ve bu harekete katılımları önleme yolu izlenirken o kadar ileri gidilmiştir ki ülke içerisinde karışıklıklar, isyanlar çıkarılmıştır.

Mustafa Kemal Paşa TBMM'inde yaptığı bir konuşmada bu isyanlar hakkında şunları söylemektedir: ²⁶⁴ “...Efendiler! Muhafaza-i mevcudiyet için atimizi, istiklalimizi temin için mevcut olan düşmanlarımızı görüyoruz ve bu düşmanlarımızın emellerini yakından biliyoruz ve düşmanlarımızın bu emellerini istihsal için tatbik edecekleri kuvvetlere de vakıfız. Fakat düşmanlarımız kendi ihtirasatını bizim imhamızla temin etmek için malik oldukları kuvvetlerden hiçbirini istimal etmiyorlar. Bilakis, vasılı gaye olabilmek için en kuvvetli keşfettikleri vasıta yine bizi birbirimize çarpıştırmaktan ibarettir.

Maatteessüf İstanbul muhitinde düşmanlarımıza düşmanlarımızdan daha çok hizmet edenler, maksadını teshil edenler bulunuyor. İşte asıl onların yardımıyla matessüf vatanımızın bazı noktalarında milletin vahdetini tesanütünü harice karşı gayri vaki gösterecek ve memleketimizin içerisinde asayişsizliğe delalet edecek ahval vardır...”. Bu ifadeden de anlaşılacağı üzere bu isyanlar geleceğimizi tehdit etmekte ve bu isyanların çıkmasına katkıda bulunanlarda düşmanların emellerini kolaylaştırmaktadırlar. Milli Mücadele döneminde çıkan isyanlar /ayaklanmalar kronolojik olarak şöyledir: ²⁶⁵

11 Mayıs 1919 Ali Batı Olayı

²⁶³ Gothard Jaeshke, **Kurtuluş Savaşı Kronolojisi**, Ankara 1970, s. 97

²⁶⁴ **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, Ankara 1985, c.I 2'inci İn'ikat-4. celse s. 7

²⁶⁵ **Türk İstiklal Harbi, VI. Cilt, İstiklal Harbinde Ayaklanmalar**, T. C. Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmî Yayınları, Ankara 1974, s. 325-326.

20 Ağustos 1919	Ali Galip Olayı
27 Eylül 1919	Birinci Bozkır Ayaklanması
20 Ekim 1919	İkinci Bozkır Ayaklanması
20 Ekim 1919	Ahmet Anzavur'un Milli Mücadele aleyhinde birinci defa Ayaklanması
26 Ekim 1919	Şeyh Eşref Ayaklanması (Hart Olayı)
28 Ekim 1919	Kızılkuyu Olayı
28 Ekim 1919	Apa Çarpışması
1 Kasım 1919	Dinek Çarpışması
15 Kasım 1919	Demirkapı Çarpışması
16 Şubat 1920	Ahmet Anzavur'un Milli Mücadele Aleyhine ikinci defa Ayaklanması
4 Nisan 1920	Ahmet Anzavur'un Gönen'e taarruzu
13 Nisan 1920	Birinci Düzce Ayaklanması
16 Nisan 1920	Çerkez Ethem kuvvetleriyle Ahmet Anzavur Kuvvetlerinin Yahyaköy Çarpışması
18 Nisan 1920	Kuvayı İnzibatiyenin kurulması
19 Nisan 1920	Ahmet Anzavur'un Karabiga'dan İngiliz gemisiyle İstanbul'a Kaçışı
25 Nisan 1920	Taraklı Çarpışması
8 Mayıs 1920	Ahmet Anzavur'un Adapazarı ve Geyve Harekâtı
8 Mayıs 1920	İkinci Düzce Ayaklanması
11 Mayıs 1920	Anadolu Fevkalâde Müfettişi Umumiliğinin işe başlaması

12/13 Mayıs 1920	Mudurnu arpışması
15 Mayıs 1920	Birinci Yozgat Ayaklanması
20 Mayıs 1920	Cemil eto Olayı
23 Mayıs 1920	Milli Mücadele kuvvetlerinin Kuvayı İnzibatiyeye taarruzu
25 Mayıs 1920	Zile Ayaklanması
27 Mayıs 1920	Sulusaray Olayı
1 Haziran 1920	Milli Aşireti Olayı
13 Haziran 1920	Yozgat'ın asiler tarafından işgali
14 Haziran 1920	Kuvayı İnzibatiye Tmeninin taarruzu
20 Haziran 1920	Çerkez Ethem kuvvetlerinin Ankara'dan Yozgat'a hareketi
21 Haziran 1920	opur Musa (Çivril) Olayı
27 Haziran 1920	Kula Olayı
20 Temmuz 1920	İnegöl Olayı
5 Eylül 1920	İkinci Yozgat Ayaklanması
8 Eylül 1920	engelhan Olayı
8 Eylül 1920	Nogaykızıkz Olayı
23 Eylül 1920	Ayvalıkz arpışması
25 Eylül 1920	Koyunculu arpışması
2 Ekim 1920	Konya Ayaklanması
6 Aralık 1920	Demirci Mehmet Efe Ayaklanması
7 Aralık 1920	Çerkez Ethem Ayaklanması
6 Mart 1921	Kokiri Ayaklanması

... 1918 - 21 Kasım 1923 Aynacıoğlu Olayları

... 1918 - ... 1923 Pontus Ayaklanmaları ve Olayları

Yukarıdaki tarihlerden de anlaşılacağı üzere 1919-1923 yılları arasında gerçekleşen birçok isyan Osmanlı Devletinden Türkiye Cumhuriyetine geçiş aşamasında tezahür etmiştir. Şevket Süreyya Aydemir bu isyanların çıktığı zamanlara dikkat çekerek isyanların Milli Mücadele'nin kaderine etkisini şöyle anlatır;²⁶⁶ *“...1919 ortalarında ilk belirtilerini veren 1920 için bazen çok tehlikeli boyutlar alan iç isyanlar, Milli Mücadele Tarihimizin en üzücü, bunaltıcı olaylarıdır. Zaman olmuştur ki bu isyanlar, milli mücadelenin kaderini ve liderlerinin ruh hallerine, denebilir ki yabancı işgal ve istilalardan daha sert etkiler yapmak istidadını göstermişlerdir. Çünkü yabancı düşman istilaları milli varlığa karşı açık ve tartışma götürmez saldırılardı. Halbuki isyanlar, milli yapıdan gelen ve çok çeşitli sosyal ve psikolojik sebeplerle meydana alan tepkilerdi. Bunlarla mücadele bazen halka karşı silahlı mücadele şeklini alıyor ve toplumun bazı çevrelerinde elbette ki hoş görülüyordu.”*

İsyanların karakterleri incelendiğinde temelinde çeşitli etkenlerin yatmakta olduğunu görebiliriz. Dış etkenlerin özünü İtilaf Devletlerinin istek ve çıkarları oluştururken, iç etkenler ise daha fazla çeşitlilik göstermektedir. Görünüş itibarıyla de temel etken olarak İstanbul Hükümetleri ile Kuvayı Milliye arasındaki çekişme göze çarpmaktadır. Ancak derine inildiğinde etnik farklılıklar ve liderlik yarışı sebebiyle baş gösteren ayaklanmalar da olmuştur. 1919-1923 arasında genel olarak çıkan isyanların iç nedenlerini kısaca şu şekilde özetleyebiliriz:²⁶⁷

²⁶⁶ Şevket Süreyya Aydemir, **Tek Adam, Mustafa Kemal**, 1919-1920, İstanbul 2005, s.281

²⁶⁷ Şehidoğlu, **age**, s. 27-28

1- Sultan Vahdettin ve Damat Ferit Paşa'nın Anadolu'da meydana gelen direniş hareketini yok etmek istemesi. Bilindiği üzere bu amaçla Şeyhülislam Dürrizade tarafından 11 Nisan 1920 de verilen bir fetva ile din kullanılarak halkın Anadolu hareketini başlatanlarla işbirliği içerisine girilmesi men ediliyordu.²⁶⁸ Fetvaya göre; Padişahın ve Halifenin emirlerine karşı gelerek “milli direniş” hareketini başlatan ve bağımsızlık mücadelesi veren kişilerin katledilmesi dinen caizdi.²⁶⁹

2- İngiliz Muhipleri Cemiyeti ve HİF gibi cemiyetlerin milli direniş aleyhindeki çalışmaları

3- İngilizlerinde etkisiyle azınlıkların milli direniş aleyhindeki çalışmaları

4-Ardı ardına gelen savaşlardan bıkmış olan halkın yeni bir mücadeleye girmek istememesi

5- Abaza ve Çerkezlerin saraya kız vermeleri kendilerine birçok fayda sağlamıştır. Bu menfaatlerini kaybetmek istememeleri nedeni ile sarayın etkisi altında kalarak hareket etmeleri

Bu ayaklanmalar içerisinde konumuz açısından en önemlilerini Ahmet Anzavur Ayaklanması, Bozkır İsyanları, Konya İsyanı, Yozgat İsyanı, Bolu ve Düzce İsyanları teşkil eder.

²⁶⁸ Şeyhülislam Dürrizade'nin verdiği fetva ile işgal güçlerinin Milli Mücadele aleyhine verdikleri beyanname karşılaştırılırsa bunların örtüştüğü görülecektir. Bkz. Erol Şadi Erdiñ, “IV. Damat Ferit Paşa Hükümeti ve Şeyhülislam Dürrizade'nin Anadolu Hareketi Karşıtı Fetvası”, **Bilgi Bellek**, İstanbul 2005, Yıl. 2, sayı, 3 s. 33

²⁶⁹ **TİTE A**, K91G32B31-1001

A- ANZAVUR AYAKLANMASI

Milli Mücadele tarihinde Anzavur Ayaklanması²⁷⁰ önemli bir yer teşkil eder. Çünkü bu ayaklanma; hükümet, İngilizler ve onların Osmanlı Devleti'ndeki propagandalarını devam ettiren İngiliz Muhipleri Cemiyeti ve HİF tarafından desteklenmiştir. İngiliz Muhipler Cemiyeti ve HİF'nın etkin üyelerinden biri olan Sait Molla'nın Rahip Frew'a gönderdiği bir mektup ile bu ilişkiler zinciri açıkça ortaya çıkmaktadır. 11 Ekim 1919 tarihli mektup şöyledir:

“Aziz dostum,

Verilen iki bin lirayı Adapazarı'nda Hikmet Bey'e gönderdim. Oradaki işlerimiz pek yolunda gidiyor. Birkaç gün sonra verimli sonuçlarını elde edeceğiz. Şimdi aldığım şu bilgileri, şu pusulamla acele olarak size müjdelemek istedim. Yarın sabah kendim gelip etraflı bilgi vereceğim.

Kuva-yı Milliye taraftarlarının Fransa'ya büyük bir eğilim gösterdiklerini ve General Franchet d'Esperey'nin Sivas'a gönderdiği subayların, Mustafa Kemal Paşa ile görüşerek İngiliz Hükûmeti aleyhinde bazı kararlar aldıklarını Ankara'daki "N.B.D. 285/3" adamımız bize özel olarak bir kurye ile gönderdiği mektupta bildiriyor. "D.B.K. 91/3" her ne kadar derneğimiz üyesi ise de, bende, bu zatın Fransızlara casusluk ettiği ve sizin bu örgüte başkanlık ettiğinizi etrafa yaymış olduğu kanaati uyanmıştır. Bu konu üzerinde de zâtalîlerinin görüşlerine ve yüksek güvenlerine aykırı olarak söyleyeceklerimle, şimdiye kadar o zata güvenmekle

²⁷⁰ Bu ayaklanma hakkında daha detaylı bilgi için bkz. Türk İstiklal Harbi, c.VI, Ankara 1974, Vahdet Keleşyılmaz, “Dönemin Türk Basınında Anzavur olayları” **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C.XV, sayı 45, Ankara, (Kasım) 1999, s. 861-898, Kenan Esengil, **Milli Mücadele’de Hıyanet Yarışı**, Ankara 1969, Orhan Hülâgu, “Anzavur İsyanı”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. XIV, sayı: 40, Ankara, (Mart) 1998, 49-67, Adnan Sofuoğlu, **Kuvayı Milliye Döneminde Kuzeybatı Anadolu**, (1919-1921) (Basılmamış Doktora Tezi) Ankara 1993, Adnan Sofuoğlu, **Milli Mücadele Döneminde Kocaeli**, Ankara 2006

yapmış olduğunuz, hatâyı ortaya koymuş olacağım. Dün sabah Adil Bey'le birlikte Damat Ferit Paşa Hazretleri'ni ziyaret ettim. Biraz daha sabretmeleri ve beklemeleri gereğini tarafınızdan kendilerine bildirdim. Paşa Hazretleri, cevap olarak size teşekkür etmekle birlikte, Kuva-yı Milliye'nin Anadolu'da tamamen kök saldiğını, buna karşı bir hareketle başındaki mel'unlar tepelendirilmedikçe, kendilerinîn iktidar mevkiine gelemeyeceklerini Zâtışâhâne'nin de tasvibine sunulan anlaşma hükümlerinin konferansta, savunulmasına imkân olmadığını, Kuva-yı Milliye'nin dağıtılması için şanlı İngiliz Hükûmeti nezdinde hemen teşebbüse geçilerek, Bâbîâli'ye, milletvekili seçiminden önce ortak bir notanın verilmesini, Adapazarı, Karacabey ve Şile'de Rumlara karşı girişecekleri saldırılan esas olarak ve Kuva-yı Millîyenin güvenliği bozduğunu ileri sürerek, işin çabuklaştırılmasına çalışmamızı ve İngiliz basınının Kuva-yı Milliye aleyhinde yayın yapmasının sağlanmasını torpedo ile özel olarak gönderilen "E.B.K. 19/2"'ye telsiz telgrafla dün görüştüğümüz konular üzerinde talimat verilmesini rica ediyor. Bu gece 23.00'te Âdil Bey sizi (K) da görecektir ve Ferit Paşa'nın özel bazı ricalarını daha bildirecektir. Bundan sonra da Zâtışâhâne ile Mister "T.R." görüşebilecektir, Refik Bey'e artık güvenmeyiniz. Sadık Bey de bizimle çalışabilecektir. Saygılarımı sunarım.

Sait

Not :Karacabey ve Bozkır'dan henüz bir haber alamadık. ”²⁷¹

Yukarıdaki mektuptan da anlaşılacağı üzere Adapazarı, Bozkır ve Karacabey bölgelerinde Kuvayı Milliye hareketini yok etmek için halkı isyanlara teşvik etme girişimleri başlatılmıştır. Bu amaçla Sultan Vahdettin, Damat Ferit Paşa, HİF ve İngiliz Muhipler Cemiyeti işbirliği içerisinde girmiştir.

²⁷¹ Sait Molla'nın mektubu için bkz. Ali Fuat Cebesoy, **Kuvayı Milliye'nin İç Yüzü**, İstanbul 2002, s.274-275

Bilindiği üzere Damat Ferit Paşa sadrazam olduktan sonra Osmanlı devletinde İttihatçı olan pek çok vali ve mutasarrıf yerini değiştirmiş ve HİF mensubu kişiler bunların yerine tayin edilmiştir. Buna örnek olarak, Bursa’da Vali olan Ebubekir Hazım Tepeyran Bey yerine 11 Mart 1919 tarihinde Gümölcineli İsmail Hakkı Bey’in, Kocaeli’nde de Mutasarrıf İbrahim Süreyya yerine Arnavut Mahmut Mahir Bey ve daha sonrada 22 Nisan 1919’da Ahmet Anzavur atanmıştır.²⁷² Yani isyanların geçtiği bölge HİF mensubu kişilerin kontrolü altındadır.

Ahmet Anzavur’un, HİF ile ilişkisini ortaya koyan bir başka delil de HİF’nin ikiye bölünmesi sırasında Ref’i Cevat’ın başkanlığında yapılan bir toplantıya katılanlar arasında yer almasıdır.²⁷³ Bilindiği üzere bu toplantıda yer alan kişiler tarafından daha sonra Mutedil HİF kurulmuştur. Bu derecede önemli bir toplantıda bulunması HİF mensupları arasında hatırı sayılır bir zat olduğunun göstergesidir. Ayrıca HİF’nin düzenlediği başka toplantılarda da bulunmuştur²⁷⁴

HİF ile Anzavur ayaklanmalarının ilişkilendirilmesi açısından bir başka belge ise Sivas Valisi Reşid Bey ile Dahiliye Nazareti arasındaki yazışmadır. 2 Mart 1920 tarihli bu yazışma isyanların kökeninde hangi cemiyetlerin olduğunu açıkça gösterir. Reşit Bey hükümetten isyanlar karşısında ne gibi tedbirler alındığı hakkında bilgi isterken bu isyanları çıkaranları da şu şekilde belirtmiştir: “...İstanbul’da ahiren Kızıl Hançerciler ve Hürriyet ve İtilaf ve Nekhibân-ı Askeri Cemiyetlerine mensup ve malumül esami bazı eşhas tarafından Teşkilât-ı Ahmediye namı altında toplanmış ve düşman parasıyla inkıraz ve izmihlali esbabını ihzara başlamış olan bir şer ... icra-ı fiiliyata ibitidâr eylediği ve hatta Biga Sancağı ile Gönen taraflarında ve Bursa ve Bandırma civarlarında teşkilât-ı milliye reisleri ile efradına silahla taarruz

²⁷² Sofuoğlu, **Kuvayı Milliye...** s. 14

²⁷³ Sarıhan, **age**, c.I, s. 64

²⁷⁴ **TİTE A**, K 58 G 30 B 30-7

ederek devlet ve milletin son istinadgâhını da yıkmak ve yeniden bir otuzbir Mart hadisesi ika etmek teşebbüsünde bulundukları kemal-i nefret ve teessürle haber alınmıştır...”²⁷⁵

İşyanı çıkaran Ahmet Anzavur’un kim olduğu ve kökenine bakılacak olursa Kafkasya’dan Osmanlıya göç etmiş, Çerkezlere mensup olan bir zat olduğu ortaya çıkacaktır. Hilafet ve Saltanatı desteklemiş, Saraydan aldığı para ile geçimini temin etmiştir. Ahmet Anzavur karıştığı bir suiistimalden dolayı Konya’ya sürülmüş, daha sonra Kütahya’da tabur komutanlığı vazifesi yapmıştır. Alaylı bir asker olarak, Jandarma Karakol kumandanı olarak emekli olmuş ve Biga’ya yerleşmiştir. Biga Halkı tarafından itibarlı bir kişi olarak tanınmaktadır. 23 Nisan 1919 da İzmir Mutasarrıflığı’na atanmış, 1919 yılı Ekim ayından itibaren 1920 ortalarına kadar Balıkesir ve çevresi ile Adapazarı dolaylarında milli hareket karşısında yer almıştır. Anzavur, Gönen, Biga ve Adapazarı’nda aralıklarla iki kez ayaklanmıştır. İsyanlarda ki amaç İstanbul boğazı ile Çanakkale boğazının iki doğu bölgesinde ve bu iki boğazı Anadolu’ya karşı tampon teşkil edecek iki bağımsız bölge ihdası için tertip edilmiştir.²⁷⁶

İnönü anılarında Ahmet Anzavur için şunları söyler : “...Anzavur, İstanbul Hükümetinin başlıca vasıtası, Jandarmadan yetişmiş bir insan. İstanbul Hükümetinden aldığı vazifeyle neredede Yunanlılara karşı bir müdafaa kurulmuşsa ve bir Kuvayı Milliye teşkilatı meydana gelmişse, bunlara taarruz etmek için harekete geçer, şekavet yapar, sonra bir şaki gibi muntazam kuvvetler tarafından takip

²⁷⁵ BOA, DH. KMS ,1338.C.16 , 53-4/38_ 2 ve 3

²⁷⁶ Rahmi Apak, **Yetmişlik bir subayın Hatırları**, Ankara, 1988, s. 193

*edilmeye çalışılır...*²⁷⁷ . Ahmet Anzavur anlaşılacağı üzere sürekli olarak işgalci güçlerin emellerine hizmet etmiştir.

a- Birinci Anzavur Ayaklanması (25 Ekim - 30 Kasım 1919):

Esasen Anadolu'daki direnişi kırmaya yönelik olarak düzenlenen bu ayaklanma Batı Cephesinin oluşturulması ve Yunan işgalinin durdurulmasının gecikmesine sebep olduğu için önemlidir. Bu ayaklanmanın sebeplerini şöyle sıralayabiliriz:²⁷⁸

-Boğazlardaki üstünlüğü korumak isteyen ve Anadolu ile Trakya'daki Kuvayı Milliyecilerden birleşmesine karşı olan İngiltere'nin kışkırtmaları

-İngiltere'nin güdümündeki Damat Ferit Paşa'nın yeniden Sadrazam olmak ve Kuvayı Milliyecilerden intikam almak istenmesi

-İngiltere'nin burada bir ayaklanma çıkararak işgalci Yunanlılara karşı direnen milli kuvvetleri zayıf düşüreceğini umması

-Bazı Kuvayı Milliyecilerin yaptıkları bir takım hatalar.

Bursa ve Balıkesir çevresinde iki defa ayaklanan Ahmet Anzavur işe öncelikle taraftar toplamakla başlamıştır. Taraftarları arasında Çerkez ve Abazalar çoğunluktadır.²⁷⁹ 25 Ekim'de Gönen ve Manyas çevresini dolaşarak Milli harekete karşı olduğunu açıkça dile getirmiş ve bazı eşkıya gurupları ile de birleşmiştir.²⁸⁰ Heyet-i Temsili-ye, Anzavur hareketini bastırmak için 31 Ekim 1919'da Albay Kazım'ı (Özalp) Bey'i ve Salihli Cephesi Komutanı Çerkez Ethem Bey'i

²⁷⁷ İsmet İnönü, **Hatıralar**, Ankara 1992, s. 201

²⁷⁸ Orhan Hülagu, *agm*, s. 49-67

²⁷⁹ Rahmi Apak, **Yetmişlik Bir Subayın Hatıraları**, Ankara 1998, s. 193

²⁸⁰ "Eşkıya Kadir" diye tanınan Hacı Yakup ile birleşmiştir.

görevlendirmiştir. 2 Kasım 1919'da Susurluk'a gelerek burada kendisine taraftar toplayan Ahmet Anzavur, halkı Kuvayı Milliye aleyhine teşkilatlandırarak faaliyetlerini arttırmıştır. Bunun üzerine, 3 Kasım 1919 tarihinde Bursa'dan yola çıkan 174. Alay Kumandanı Yarbay Rahmi (Apak) Bey bunlar üzerine harekete geçmiş ancak Ahmet Anzavur daha önce bölgeyi terk ettiği için bir şey yapamadan geri dönmüştür.

Ahmet Anzavur 11 Kasım 1919 tarihinde Kirmasti kaymakamına “...*birkaç günden beri oralarda jandarmalar vasıtası ile halktan zorla asker toplandığı haber alındı....halka yaptığınız zulümler yeter. Bir iki güne kadar zulümlerinize son vermek için Allah'ın emri ile oraya geleceğim*”²⁸¹ şeklinde tehdit içeren bir telgraf göndermiştir. Bölgedeki milli teşkilatlanmayı “zulüm” olarak nitelendirmesi ve kendini yapılan zulümlere son verecek bir kişi olarak vasıflandırması çok ilgi çekicidir. Ayrıca Ahmet Anzavur, Dahiliye nezaretine gönderdiği telgrafta “...*İttihatçıların, komitacılıkla meydana getirdikleri, Kuvayı Milliye namı ile şişirilen grupların bu havalide yapmadıkları halt kalmadı. Hükümet içinde hükümet gibi davranarak milyonlarca para toplamışlar zevk ü sefa etmişler...*”²⁸² diyerek Kuvayı Milliye'nin teşkilatlanması için asker ve para toplamasına karşı tepkisini dile getirmiştir. Buradan da anlaşılacağı üzere bölgede Kuvayı Milliye teşkilatlanması İttihatçılığın bir devamı olarak görülmüş ve buna karşı olarak bu isyanlar gerçekleştirilmiştir. Sözde, halkın “Kuvayı Milliye'nin zulmünden korunması” kisvesi altında dini duygular ön plana çıkarılarak yapılan isyanlarda Kuvayı Milliye mensupları “hükümet içinde hükümet gibi davranmak” şeklinde itham edilmesi de

²⁸¹ Muhittin Ünal, **Miralay Bekir Sami Günsav'ın Kurtuluş Savaşı Anıları**, İstanbul 2002 s. 217

²⁸² Aynı yerde s. 218

milli direniş karşı Anzavur ve dolayısıyla Vahdettin ve İstanbul hükümetinin bakış tarzını oluşturmaktadır

Ahmet Anzavur'un, Balıkesir'den Bandırma'ya giderken yolda çevirdiği yedi askerin arabasının atlarını alması, Karacabey'de Yarbay Rahmi Bey komutasında bulunan 25 erin telefon hattını tamir etmek üzere gittikleri Ulubat'tan dönerken esir etmesi (5 Kasım 1919), üzerine ortam gerginleşmiştir. Manyas Kaymakamı, Ahmet Anzavur ile görüşmüştür. Görüşme sonucunda Anzavur'un *"...beni aldatmışlar, İslamlar arasına ikilik sokan gizli eller var, eğer isterseniz bana da cephede bir görev verin..."* şeklindeki sözleri üzerine Kaymakam, 61. Tümen komutanı Kazım Özalp'e meselenin çözüldüğünü bildirmiştir. Bunun üzerine Anzavur'un kovalanmasına gerek görülmemiştir. Ahmet Anzavur ise bu arada teşkilatlanmaya devam etmiştir.

12 Kasım 1919 da 300 kişiden oluşan bir ordu ile Balıkesir'e giden Ahmet Anzavur, amacı Milli kuvvetleri arkadan vurmak olmasına rağmen kendinin Yunanlılara karşı çarpışmak üzere Balıkesir'e gittiğini söylemiş ve Kışlayı yağma etmiş, cephaneye el koymuştur. Mustafa Kemal Nutuk'ta; *"...hemen aynı günlerde Anzavur, Balıkesir ve Biga havalisinde oldukça mühim ve mühlik vaziyetler ihdasına muvaffak olabilmışti. Balıkesir'de milli cephelerimizi arkadan vurmak istiyordu. Başına külliyetli adam toplamıştı. Karşısında gönderilen milli kuvvetlerle Biga'da kanlı bir muharebe oldu. Anzavur galip geldi. Kuvvetlerimizi dağıttı. Top ve mitralyözlerimizi gasbetti. Efrat ve zabitanımızı esir ve şehit etti. ..."*²⁸³ şeklinde bu olayı dile getirir. Bu sırada Bandırma Kolordu Komutanı Yusuf İzzet Paşa'nın cepheyi teftiş maksadı ile Salihli'ye gitmiş olması Anzavur'un işini kolaylaştırmıştır.

²⁸³ Atatürk, *age*, c.I, s.524

13 Kasım da ilerleyen Anzavur kuvvetleri Susurluk'ta bir müfreze bırakmış ve Demirkapı'ya hareket etmiştir. Bunu haber alan 61. Tümen komutanı Kazım Özalp Anzavur'a engel olmak için 14 Kasım 1919 da Demirkapı istikametine doğru yola çıkmıştır. Karacabey'deki 174. Alay Müfrezesi de Bandırma'ya doğru yola çıkmış, bunu Yarbay Rahmi Bey komutasındaki askerlerin Susurluk'a doğru hareket etmeleri izlemiştir. Sıkışan Anzavur kuvvetleri ağır zaiyat vermiş, cephanelerini geride bırakarak kaçmayı başarmışlardır. Ahmet Anzavur yenilgiye uğramış ve *"...iki gün zarfında yedi müsademeye mecbur kaldı. Yirmi kadar maktul ve miktarı tayin edilmeyen pek çok mecruh vererek tamamiyle perişan oldu. Maiyeti dağıldı. Serdergelerinden bazıları da maktuk düştü...şimdiye kadar birçok müsademelerinde galibiyet temin ederek fazla yüz alan ve nüfuzlarıyla bir çok masum köyleri yağma ede ede etrafa dehşet veren bu canilerden tereküb eden umumi kuvvet nihayet milli azmin karşısında rezilane bir halde perişan olarak kaçmışlardır. Bu suretle millet müstakil ve vakur yaşamak istediğini ve yaşayacağını ve karşısına çıkacak herhangi bir maniyayı daima ezmeye kadir olduğunu ispat etmiştir..."*.²⁸⁴ Birinci Anzavur Ayaklanması'nın 2/3 Aralık 1919'da bittiği kabul edilmektedir.

b- İkinci Anzavur Ayaklanması (16 Şubat – 19 Nisan 1920):

Ahmet Anzavur tarafından çıkarılan ikinci ayaklanma girişimi, Müdafaa-i Hukuk Heyeti Merkezi üyelerinden Edremit Kaymakamı Hamdi Bey'in katledilişi ile başlar.

²⁸⁴ İzmir'e Doğru, 29 Teşrin-i sani 1335

Bilindiği üzere Hamdi Bey'in talimatı ile Dramalı Rıza Bey,²⁸⁵ 26/27 Ocak 1920 gecesı Gelibolu Yarımadasında Akbaş Mevkiinde²⁸⁶ Fransız askerlerinin koruması altındaki Osmanlı-Rus savaşlarında ele geçirilmiş olan birçok silah ve cephanenin düzenlenen bir gece baskınıyla ele geçirmiş ve sabaha kadar tümünü Anadolu kıyılarına taşıtmıştır. Edremit Kaymakamı Hamdi Bey bu cephaneleri Biga civarında Yenice'ye getirtmiş ve milli teşkilatın burada genişlemesine büyük katkı sağlamıştır. Daha sonra Biga'ya geçerek asker toplamaya başlayan Hamdi Bey, yaklaşık 500 genç ile Biga'daki 190. Alayın 2. Taburu emrine girmiştir. Birliğin ihtiyaçları için halktan para toplamak zorunda kalışı, uzun savaşlardan bıkmış ve yorulmuş olan , -çoğunluğu Pomaklar'dan oluşan halkı-²⁸⁷ hoşnutsuzluğa itmiştir. Halktan bir grup bölgeye yakın olan mevkilerde dolaşan İngilizlerle temasa geçmiştir. Bu sırada Çerkez köylerinden asker toplamaya çalışan Ahmet Anzavur' un civarda bulunması Biga'da bir isyan başlatılmasını tetiklemiştir. Biga'ya gelen Ahmet Anzavur, hükümet konağına yerleşerek ayaklanmanın idaresini ele almıştır. Gavur İmam ve taraftarları ile de birleşerek etkili bir güç oluşturmuştur. Hamdi Bey yalnız kalınca Yenice'ye doğru yola çıkmış, fakat yolda yakalanarak katledilmiş ve cesedi halka teşhir edilmiştir.²⁸⁸ Uluğ İğdemir'in anılarında olaylar karşısındaki duygularını “...yunan meزالimini gören, Yunan ruhunu anlayan Anadolu o derece vatan hissini duymuş ki, eşkiyalar bile tövbe ederek birer birer cepheye gidiyorlar.

²⁸⁵ Bu konuda daha fazla bilgi için bkz: Osman Akandere-Feridun Ata, **Bir Kuvayı Milliyeci Portresi Dramalı Rıza Bey ve Milli Mücadele'deki Hizmetleri**, İstanbul, 2008

²⁸⁶ Akbaş vakası için daha detaylı bilgi için bkz. Kazım Özalp, **Milli Mücadele 1919-1922**, 1. Cilt, Ankara 1988,s.88-99

²⁸⁷ Edremit kaymakamı Hamdi Bey Biga'ya geldiğinde burada Pomaklara mensup olan Kara Ahmet adlı bir eşkıya çetesi halktan sürekli para toplayıp, kötü davranışlarda bulunuyordu. Hamdi Bey kısa zamanda bu çeteyi etkisiz hale getirmiştir. Ancak kendisinin de bir süre sonra Kuvayı Milliye adına para toplamak istemesi özellikle halk arasındaki Pomakların tepkisini çekmiştir. Daha önce aynı sebepten dolayı hapsedilen Kara Ahmet'in serbest bırakılmasını istemişlerdir.

²⁸⁸ Sofuoğlu , **Kuvayı Milliye...**, s.364

*Yunan mezalimi onlara her şeyden daha ağır geliyor. O saf aydın efelerini bir görsen, onlarla bir konuşsan onların anlattığı şeyleri bir dinlesen, bütün mevcudiyetinle ölmeye, fakat teslim olmamaya yemin edersin...”*²⁸⁹ diyerek belirttiği bir zaman diliminde aynı olayları yaşayan ve aynı acılara şahit olan Ahmet Anzavur’un böyle bir durumda İstanbul hükümeti ve İngilizlerle işbirliği yapması halkına ve vatanına yaptığı hainliğin nedenin anlaşılması oldukça zordur.

HİF’nin etkin üyesi Gümülcineli İsmail Bey, Kuvayi Milliye’ye karşı, Adapazarı Civarında para ile adam toplamaya başlamış ve çeteler oluşturmuştur. Nigehbancaların tutuklu bulunanları da cezaevlerinden çıkarılmıştır. Kuvayi Milliye aleyhine tertip edilen çetelerin faaliyetleri, İstanbul polis müdürünün aleyhte faaliyetleri, Ali Rıza Paşa Kabinesine’nin tutumuna aykırı davranışta bulunan nazırların varlığı (Dahiliye Nazırı Şerif Paşa gibi) özellikle Kuvayi Milliye hareketinin İstanbul merkezini umutsuzluğa sevketmiştir.²⁹⁰

Olaylar, Anzavur yönetimindeki 800 kadar asinin Yenice’ye saldırarak, Akbaş baskınında ele geçirilen silahlara sahip olmak istemesi ile alevlenmiştir. Çaresizlik içerisinde kalan milli direniş taraftarları, silahları ve cephaneliği Anzavur’un eline geçmemesi için dinamitle havaya uçurmuşlardır. Bu arada İstanbul Hükümeti de Anzavur çetesine katılmak üzere İstanbul’dan asker ,silah ve cephane göndermiş,²⁹¹ maddi olarak da destek vermiştir. İngilizlerle birlikte bu ayaklanma örgütünü genişletmeye çalışmıştır.²⁹² “....Anzavur Ahmet ve Gavur İmam avanesi kendilerini muvaffak olmuş görerek haydutluk ve kötülüklerini genişletiyor, muvaffakiyetlerini ilan ediyorlardı. Bunların taraftarı da bütün vatanperverleri

²⁸⁹ Uluğ İğdemir, **Biga ve Anzavur Olayları**, Ankara,1989,s.69

²⁹⁰ Atatürk, **age**, c.I, s.346-348

²⁹¹ Aynı yerde, s.59

²⁹² **Türk İstiklal Harbi**, 6. Cilt, s. 75. Ayrıca bu konudaki görüşleri için bkz. Ali Fuat Türkgeldi, **Görüp İşittiklerim**, Ankara 1987, s. 263

ümitsizliğe düşürecek şekilde propogandaya başlamış bulunuyorlardı. Yunanlılar memnun, Damat Ferit ve uşakları memnun idiler. Bütün vatan düşmanları ile vatansızların yüzleri gülüyordu. Buna karşı alınacak bir tek tedbir vardı. O da sıkı ve en tesirli bir darbe ile düşmanların neşesini kesmek...”²⁹³

İzmir’e Doğru gazetesi ise Ahmet Anzavur’un çıkardığı hadiseler üzerine ²⁹⁴
“...dokuz ay evvel dinimize, padişahımıza gasp eden alçak Yunanlılar bütün memleketimizi yakıp yıkmaya, hemşehrilerimizin ırzlarını pay-ı mal etmeğe başlamışlardı. Büyük Allah’ımızın mukaddes kitabı olan Kur’an-ı Kerimi parça parça ederek çiğneyen mübarek camilerimizi ahırlara çeviren bu hain düşmanın karşında alçakcasına ölmekten ise din ve namusumuzu kurtarmak için aslancasına döğüşmek her müslümanın bir borcu idi. Muhterem ahalimiz çocuğundan ihtiyarına kadar cümlesi silahlandı düşmanı lazım geldiği gibi karşıladı. Ve Allahımıza çok şükür Cenab-ı Hakkın inayeti ve milletimizin hamiyet ve kahramanlığı sayesinde düşman olduğu yerde kaldı ve güzel köylerimiz mukaddes camilerimiz namus ve şerefimiz kurtuldu. Hain düşmanlarımız emellerine bu suretle nail olamayınca vicdan ve namuslarını beş on altına satan, köylerimizi soyan, kadınlarımıza hakaret eden hanumanlarınızı söndüren bazı alçaklar ahaliyi iğfal ile cephede döğüşen arslanlarımızı arkadan vurarak düşmana yol açmak isteyen Anzavur Ahmet’e iltihak etmişlerdir. Şimdi bu eşkiyalar istiyor ki meydanı boş bularak ortalığı soysunlar ve mel’anete devam etsinler. ..” şeklinde yazıları ile vatanperver Anadolu Halkının duygularını dile getirmiştir.

Biga’da Milli teşkilatlanmanın yayılması üzerine Biga’dan İstanbul’a gelen içlerinden biri Rum biri Ermeni olan sekiz kişilik bir heyet, Kuvayı Milliye’den

²⁹³ Özalp, age,s.99

²⁹⁴ “Biga Hadisesi Münasebetiyle Kuva-Yı Takibiyye Kumandanlığı Tarafından Köylere Dağıtılan Beyanname” **İzmir’e Doğru**, 29 Şubat 1336

şikayet etmek için,²⁹⁵ Padişah Vahdettin'i, Sadrazamı ve Mebusan Meclisini, Dahiliye Nazırı Reşit Bey'i ziyaret etmiş, şikayetlerini ve bölgede asayişin yeniden sağlanmasını istemiştir.²⁹⁶ Ayrıca Biga Mebusu Yahya Sezai Bey hadise üzerine bir tahrir vermiş ve bu tahrirde hükümete havale edilmiştir. Hükümet ise ilk tedbir olarak olaylar sırasında gerekli önlemleri almadığı gerekçesiyle Biga mutasarrıfı Vahab Bey'i azl ederek yerine Erdelib(?) Kaymakam Sabıkı Sefa Beliş Bey tayin etmiştir²⁹⁷. Bölgedeki olayları incelemek üzerine İstanbul Hükümeti tarafından bir tahkik heyeti oluşturulmuştur. Bu heyet yedi azadan oluşmakla birlikte heyet içerisinde Jandarma Miralaylığından Emekli Mirza Bey, Ulemadan Çerkez Ahmet Efendi, Binbaşılıktan emekli Hasan Bey, Mirliya Ali Rıza Paşa ile Samih Fethi gibi kimseler bulunmaktadır. Heyet Reisi Ferik Sait Paşa yaptığı açıklamada çoğunluğun Çerkezlerden oluştuğunu ve heyetin vazifesinin ahaliyi teskin etmek olduğunu beyan etmiştir.²⁹⁸ Ahmet Anzavur'un Kuvayı Milliye taraftarları üzerinde etkili olması sonucu Biga mebusu Yahya Sezai Bey sunduğu raporu geri çekmiş ve şu açıklamayı yapmıştır:²⁹⁹ “...şimdi dahiliye nazırını ziyaret ettim, hadise memleket için mazeret hasıl olmayacak bir surette hal olunmuştur. Bunun için hükümetden artık istizaha lüzüm görmüyorum tahririmi geri aldım...” Biga'ya giden ve orada incelemeler yapan heyet üyelerinden Samih Rıfat Bey'le Ali Rıza Paşa ve Fahrettin Bey bir gazete tarafından yapılan bir mülakatta sorulan sorulara şu cevapları vermiştir:³⁰⁰

“.....

-Vakıanın hadisine sebep nedir ve nasıl olmuştur?

²⁹⁵ “Biga heyeti”, **İkdam**, 7 Nisan 1336, s.1

²⁹⁶ “Biga heyeti”, **İkdam**, 30 Mart 1336, s.1

²⁹⁷ “Biga mutasarrıflığı”, **İkdam**, 1 Mart 1336, s.1

²⁹⁸ “Biga Hadiseleri ve Kuvayı Milliye”, **İkdam**, 1 Nisan 1336, s.1

²⁹⁹ “Biga Hadisesi”, **İkdam**, 26 Şubat 1336, s.1

³⁰⁰ “Biga Müsademesi Hakkında”, **İkdam**, 27 Şubat 1336, s.1

-Esbabı gayet muhtelifdir. Şimdi bir iki kelime ile izah olunamaz. Yalnız şu kadar söyleyelim ki vukuat pek basittir. Ve tamamiyle bertaraf olmuştur.

-Pare asker toplanması sebep olarak gösterilebilir mi?

-Muhtelif esbab arasında pare ve asker toplanmak meselesi de vesile ittihaz edilmiş olabilir ve fakat hiçbir kimseden pare almış olduğu sabit olmamıştır.

-Vakıa Kuvayı Milliye aleyhinde midir?

-Ahmet Anzavur'un iştirak ettiği hareket tabi Kuvayı Milliye'nin aleyhindedir.

-Bu babda ahalinin efkârı ve hissiyatı ne merkezdedir?

-Halk biltabi böyle bir meselenin zuhurundan dolayı pek müteessiftir. Ve Ahmet Anzavur'un oraya uğratılması için lazım gelen tedarik ittihazını arzu ediyorlar...”

Bu heyete sorulan Biga'daki vakıalara müdahil olan fırkaların olup olmadığı soruları üzerine tahkik heyeti şu açıklamada bulunmuştur:³⁰¹

“.....

-Bir fırkaya mensub bazı kimselerde vakıada müdahildar olduğunu bir gazete tarafından yazılmış idi?

-Böyle bir şey mevzu bahs olmamıştır. Bunu ilk defa sizden işitiyoruz.

-Ahmet Anzavur'un vaziyeti bir daha faaliyete geçmesine müsait midir? Kuvveti ne kadardır?

-Tahkikatımız hadisenin zuhuriyetine ait olup Ahmet Anzavur'un bir daha faaliyette bulunup bulunmayacağını bilemiyoruz. Şimdi elinde on beş yirmi kişi vardır.

³⁰¹ “Biga Müsademesi Hakkında”, **İkdam**, 27 Şubat 1336 , s.1

-Elyevm sukun iade edilmiş midir. Memurin hükümette vazifeleri başında mıdır.?

-Evet, sukün iade edilmiş ve herkes işleri başındadır.

....

-Heyeti tahkikiyenin bigada Ahmet Anzavur ile temasta bulunduğunu bir gazete yazıyor?

-Doğru değil. Biz Ahmet Anzavur'u görmediğimiz gibi kendisiyle temasta da bulunmadık..."

Çok ciddi boyutlara ulaşan Kuvayı Milliye'nin bölgede teşkilatlanmasını baltalayan İkinci Anzavur kuvvetlerinin bastırılması konusunda Ankara'da Mustafa Kemal tarafından Heyet-i Temsiliye başkanı olarak kararlı bir bildiri yayınlamıştır³⁰². Bu bildiride Mustafa Kemal "...İtilaf hükümetleri tarafından İstanbul'umuzun işgali ve milletimiz hakkında hiçbir tarihin kaydetmediği tahkirat ve tecavüzata cüret edilmesi üzerine tek mil Anadolu ve Rumelinde bir vahdeti iman ve vicdan ile fevran eden ve istiklali milleti tahlis gayesine inhisar eden azmi milliye ihlal için düşmanlarımızın en evvel tevessül etmek istedikleri çare nifakı dahilidir.

İşte sırf bu maksadı hainanenin tatbiki cümlesinden olmak üzere gerek İstanbul'da düşmanlarımızın amali tatmin için teşkil eyledikleri Ferit paşa hükümetini ve gerekse bizzat Anzavur'u teşvik etmişler ve bunun neticesi olarak Gönen ve Biga havalisinde ikai fesada teşebbüs eylemişlerdir..."³⁰³ diyerek durumu ortaya koymuş ve İstanbul hükümetinin de İtilâf devletleri ile işbirliği içinde bulunduğunu açıkça vurgulamıştır. Anzavur İsyanının bastırılması için 2000 civarında asker toplanmıştır. Çerkez Ethem'in idaresindeki birlikler 16 Nisan

³⁰² Bu bildirinin tam metni için bkz.; İğdemir, **Biga...**, s. 100-101.

³⁰³ Aynı yerde s.100-101

1920’de Susurluk’un kuzeyindeki Yahyaköy’de karşılaşmışlar, tam gün süren şiddetli çarpışmalar sonunda asiler dağıtılabılmıştır. Bunun üzerine 19 Nisan’da Karabiga’ya kaçan Anzavur oradan da bir İngiliz gemisiyle İstanbul’a dönmüştür.

Ahmet Anzavur’un 26 Nisan tarihli bir gazeteden aldığımız bilgiye göre, bu tarihte İstanbul’a gitmiş ve Sadrazam Damat Ferit Paşa ile Balta limanındaki yalısında bir görüşme yapmıştır. Burada Ferit Paşa’dan bazı talimatlar almış daha sonra da yaptığı bir açıklamada “...*Mustafa Kemal tarafından toplanan kuvvetlerin kafası cebr ve tehdit ile sevk edildiğini ve bütün Anadolu halkının bu asi yardakçıların zulmünden titrediğini...*” belirterek “*Ben padişahımın, hükümetimin vatanımın uğruna hayatımı, vücudumu vakf eyledim. Zalimlere karşı mazlumlari müdafaa ediyorum ve hayatımın sonuna kadar da uğraşacağım ve Mustafa Kemal ile avanesini tepeleyeceğim. Padişah ile hükümet nüfuzunu cenabı hakkın yardımı ile bu zalimlere göstereceğim...*”³⁰⁴ diyerek padişaha olan sadakatini dile getirmiştir. Ayrıca burada Anzavur’un Kuvayı Milliye hareketini “asi” bir hareket olarak nitelendirilmesi ve Kuvayı Milliye taraftarlarının ise “yardakçılar” şeklinde ifade etmesi, hükümet ile ilişkileri kuvvetli olan, bir bakıma Damat Ferit Paşa ile görüştüktan sonra sözcülük yapan bir zatın beyan etmesi milli direnişe İstanbul hükümetinin de nasıl baktığının anlaşılması açısından önemlidir.

Bu ayaklanmaların İstanbul Boğazı ve Çanakkale boğazının iki doğu bölgesinde bölge ihdası için tertip edilmiş olduğu aşıkardır. Çünkü bu hareketler İstanbul’da ki İngiliz İntelligence servisinin adamı olan Rahip Frew tarafından teşvik ve paraca destek görmüştür. Padişah Vahdettin’in de bu isyanları desteklemesi/ sessiz kalması bu bölgelerde İstanbul’un da içine alınarak Vahdettin nüfuzu altında

³⁰⁴ “Ahmet Anzavur Paşa”, **İkdam**, 26 Nisan 1336, s.1

birleştirilmesi ve kontrol altında tutulmak istenmesi düşüncesini kuvvetlendirmektedir.³⁰⁵ Kazım Özalp bu olayları anlatırken : “...*Bu çarpışmada biz Halife kuvvetini maalesef Türk milletinin karşısında ve Yunanlıların yanı başında gördük. Anzavur Ahmet’in maiyeti o zaman “Halifenin askerleri” unvanı ile isimlendiriliyorlardı. Bu halifenin kuvvetleri Milli Mücadeleyi önlemek üzere toplanmış bulunuyorlardı. Her halde Halife ile Yunanlıları birbirine yaklaştıran sebep, tetkike değer bir faciadır...*”³⁰⁶ demiştir.

B- BOZKIR İSYANLARI (27 Eylül – 4 Ekim 1919):

Adını Konya’nın Bozkır³⁰⁷ ilçesinden alan bu ayaklanma Padişaha bağlılık ilkesi ile Kuvayı Milliye hareketini yok etmeye yönelik ilk teşebbüs olması bakımından ve diğer isyanlara³⁰⁸ öncülük etmesi/zemin hazırlaması açısından önem taşır.³⁰⁹ Bu isyanların çıkmasında HİF’nın etkin üyelerinden Zeynelabidin’in, Rahip Frew ve Konya Valisi Cemal Bey³¹⁰ ile birlikte İstanbul Hükümeti’nin de desteğini alarak çalışmaları büyük rol oynamıştır.³¹¹

³⁰⁵ Apak, **age**, s. 193

³⁰⁶ Özalp, **age**, 1. Cilt, Ankara 1988, s. 67.

³⁰⁷ Osmanlı devletinde bir vilayet olan Konya; Nigde, Antalya, Isparta ve Burdur sancaklarından oluşmaktadır. Ayrıca merkeze bağlı olan 144 köyü, 4 nahiyesi ve 10 kazası/ilçesi bulunmaktadır. Konya’nın 80 km güneyinde bulunan Bozkır kazası/ilçesi de bunlardan biridir. Ahmet Avanas, **Milli Mücadele’de Konya**, Ankara 1998, s.7

³⁰⁸ Bozkır İsyanları hakkında daha detaylı bilgi için bkz: Niyazi Taha Karaca, “*Milli Mücadele’de Bozkır İsyanları*”, **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Kayseri 2004, sayı 16, Esengil, **age**, s. 52-60, **Türk İstiklal Harbi VI**. Cilt, s. 52-60

³⁰⁹ Karaca, **agm**, , s. 169-190

³¹⁰ Bilindiği üzere Cemal Bey Birinci Damat Ferit Paşa hükümetinin Dahiliye Nazırıdır.28 Kasım 1918 de atandığı Konya valiliğinden ayrılarak dahiliye nazırlığı yapmıştır. 14 Mayıs 1919’da ise ikinci kez Konya’ya vali olarak atanmıştır. Hem HİF’nın hem de İngiliz muhipler cemiyetinin üyeleri arasında yer alır. Daha detaylı bilgi için bkz. Kamil Erdeha, **Milli Mücadele’de Vilayetler ve Valiler**, İstanbul 1975, s. 267

³¹¹ Esengil, **age**, s.552-59

Bilindiği üzere Mondros Ateşkes Anlaşması'nın imzalanmasıyla birlikte İstanbul Hükümeti hem dış devletlerle hem de Anadolu'da oluşturulan milli direniş taraftarları ile görüşmeler yapmıştır. Bu iki taraf arasındaki zıt politikalar İstanbul Hükümeti'ni zor durumda bırakmıştır. Ancak hükümet izleyeceği politikayı belirlemiş ve şu görüşlere dayandırmıştır:³¹² Osmanlı Devleti, I. Dünya Savaşı'na Almanya'nın yanında girmiş ve yenilmişti. Bu nedenle Savaş'ın galip devletlerinin vereceği her türlü cezaya razı olmuşlardı³¹³. Bu duruma düşülmesine İttihatçılar neden olmuştu. Dolayısıyla da en büyük düşman İttihatçılar ve onların devamı olarak gördükleri milli hareket taraftarları idi. Daha kötüsü Sultan Vahdettin ve etrafındaki devlet adamları Osmanlı Devleti'ni düştüğü durumdan kurtaracak olanın savaşın galibi olan ülkeler olduğunu düşünmüş ve onlardan yardım beklemişlerdir. Bu düşünceler İstanbul Hükümeti'ni işgalci güçlerle birlikte çalışmaya itmiştir. Bu çalışmalardan biri de milli direnişi engellemek için ülke içinde çıkan isyanlara destek olmaktır.

Konya ve etrafında HİF etkin bir fırkadır. Hem HİF hem de İngiliz Muhipleri Cemiyeti'nin faal üyesi olan Cemal Bey'in Bölge'ye ikinci kez Vali olarak atanmasıyla birlikte Konya'da Kuvayı Milliye ruhunu öldürmek amacıyla yapılan çalışmalar daha da fazlalaşmıştır. 25 Eylül 1919 tarihinde bir İngiliz istihbarat subayı tarafından İngiliz yüksek komiseri Amiral de Robeck'e gönderilen bir rapor da Cemal Bey'in vasıfları övülmüş ve kendisinin diğer Türklerden farklı olduğu

³¹² Aynı yer, s. 406

³¹³ Osmanlı, galip devletlerin uluslar arası alanda sorun yaptıkları "ermenî tehçiri" meselesinde kendilerini yeteri kadar savunamamıştı. Batılılar'ın gözünde Osmanlılar'ın Ermenilere karşı yaptıkları "medenî bir suikast" tî. Osmanlılar tarihleri boyunca başka dinlere mensup birçok halkı uygarca yönetmişlerdi. Ancak batının "vahşî" olarak suçlamalarına karşı çaresiz kalmışlardı. Galip devletlerin Osmanlı'nın içindeki yabancı uyruklu tebayı kurtarmaya(!) çalışacakları aşıkardı. Osmanlı devleti ise kendini güçsüz hissediyordu. Savaşta yenilmesi ve uluslar arası alanda sözünün etkin olmaması sonucunda verilecek cezaya razı olmuştur. Bkz. Tanık Zafer Tunaya, "*Mütareke Döneminin Özellikleri*" **Ümit Doğanay'ın Anısına**, İstanbul 1982, c. II, s.404-406

hükümete kalben bağlı bulunduğu ve kanunları uygulamadaki titizliğinden bahsedilmiştir.³¹⁴ İngilizlerin “yüksek taktirlerini” kazanma şerefine erişen Cemal Bey’in Konya bölgesinde uyguladığı yönetim şekli de İngiliz emellerine hizmet etmiştir.

Konya’da milli direniş aleyhine bir politika izleyen ve milli direnişçilerin bu bölgede teşkilatlanmasından rahatsızlık duyan Cemal Bey bu şikayetlerini sık sık hükümete bildirerek dikkatleri bu bölgeye çekmeye çalışmıştır.³¹⁵ Bununla da kalmayarak HİF şubesi aracılığı ile halkı belediye dairesinde toplamıştır. Bu toplantıda: kolordunun bölgeden çıkarılması için hükümete başvurmak gerektiğini ve eğer hükümet bu talebi yerine getirmezse de İtalya’ya müracaat ederek isteklerinin yerine getirilmesi kararını almıştır.³¹⁶

Bilindiği üzere Mustafa Kemal Paşa, Samsun’a çıkmasından sonra yurdun her tarafında bulunan komutanlara bildiriler göndererek onları bölgelerinde ki halkı milli hareket lehine teşkilatlandırmaya davet etmiştir. Konya’da bulunan dönemin Konya Ordu Müfettişi Cemal Paşa’ya³¹⁷ da bu bildiri gönderilmiştir. Bu bildiri Cemal Paşa tarafından olumlu karşılanmış hatta elden gelen yardımın yapılacağına dair bir cevapta yazılmıştır. Cemal Paşa kendi bölgesinde tedbirleri almış ve çalışmaya başlamıştır. Ancak tam bu esnada birden bire “...*Cemal Paşa’nın İstanbul’a gidip gelmemesi, orada bulunan kolordu kumandanı Selahattin Bey’in mütereddithane tavır ve hareketi ve en nihayet habersiz İstanbul’a çekip gitmesi Konya ve havalisini Cemal Bey’in Taht-ı hükmünde bırakmıştı*”³¹⁸ Cemal Paşa’nın

³¹⁴ Şimsir, **age**, c.I, s.149-150

³¹⁵ Karaca, *agm*, s. 173

³¹⁶ Aynı yerde

³¹⁷ Cemal Paşa Mersinlidir. Konya’da İkinci ordu müfettişi olarak bulunmaktadır. Ali Rıza Paşa Hükümetinde Harbiye Nazırlığı da yapmıştır. Daha detaylı bilgi için Bkz. Atatürk, **age**, c.I, s.228

³¹⁸ Atatürk, **age**, c.I, s. 228

aniden İstanbul'a gitmesi ve geri dönmemesi Mustafa Kemal Paşa'yı oldukça üzmüştür.³¹⁹

Anadolu'da bulunan, bazı valilerin Kuvayı Milliye hareketinin yayılması üzerine gönderdikleri raporlar sonucunda İstanbul'dan Anadolu'ya tahkik heyetleri gönderilmiştir. Konya'ya ise Süleyman Şefik Paşa heyeti gönderilmiştir. 31 Temmuz 1919 da İstanbul'dan hareket eden Süleyman Şefik Paşa 5 Ağustos'ta önce Afyon'a uğramış ve halkın nabzını ölçmüştür. Yaptığı konuşmaya Padişah'ın selamlarını ileterek başlayan Şefik Paşa, vatan menfaatleri için her türlü particilik fikrinden ve ihtirasından uzaklaşılması ve “...memleketi kurtarmak için bütün ahalinin saltanat ve hilafet etrafında toplanılarak ..”³²⁰ bu doğrultuda hareket edilmesi istenmiştir. Bunun üzerine Afyon mutasarrıfı Mahmut Mahir Bey bağlılık duygularını dile getirmiş ve İstanbul Hükümeti açısından olaylar olumlu bir şekilde halledilmiştir. Şefik Paşa Afyon'daki durumu bu şekilde rapor ederken Konya için 7 Ağustos'ta hükümete sunduğu raporda “...Anadolu'da milli teşkilatın zannedildiği kadar kuvvetli olmadığını anladığını, eğer kendisi harbiye Nezareti makamına getirilirse hükümetin kararlarını sürat ve tam sadakatle tatbik edeceğini ve milli kuvvetleri kısa zamanda dağıtabileceğini..” bildirmiştir. Zamanın Harbiye Nazırı Nazım Paşa'dan milli kuvvetleri dağıtmak konusundaki kararlarını uygulamadığı gerekçesi ile şikâyetçi olan Damat Ferit bu öneriyi kabul etmiş ve Süleyman Şefik Paşa'yı

³¹⁹ Cemal Paşa ile Mazhar Müfit Kansu arasında bu konu daha sonraki günlerde gündeme gelmiş ve Cemal Paşa İstanbul'a gitme nedenini şöyle izah etmiştir: “...İstanbul hükümetinin bana az çok ehemmiyeti vardı. Milli Mücadeleye taraftar olduğumu da pek bilmiyor ve tahmin etmiyorlardı. Bu vaziyetten istifade ederek ordun muhtaç olduğu silah, cephane ve sair malzeme noksanlarını ikmal edebileceğimi ümit ediyordum. İzin isteyişimin ve İstanbul'a gidişimin tek sebebi buydu” diye açıklama yapmış fakat İstanbul'a gittiğinde Konya Valisi Cemal Bey'in şikayetlerinden dolayı iyi karşılanmadığını da belirtmiştir. Mazhar Müfit Kansu, **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber**, Ankara 1997, c.I, s. 69-70

³²⁰ **Sabah** 9 Ağustos 1335, **Tasvir-i Efkar** 9 Ağustos 1335

Harbiye Nazırı olarak atamıştır.³²¹ Gezdiği bölgelerde halkın nabzını yoklayan ve milli direnişin teşkilatlanması hakkında durumu gözetleyen biri olarak Süleyman Şefik Paşa'nın Dahiliye Nazırlığı'na atanması ve özellikle de atanma şekli bundan sonra Damat Ferit Paşa ve Hükümetinin Kuvayı Milliye hareketinin yok edilmesine yönelik izleyecekleri keskin tavrın göstergesidir. Damat Ferit Paşa, Süleyman Şefik Paşa'yı onurlandırarak "Yaver-i Ekrem" ünvanı vermiştir.³²²

Anadolu içlerinde dolaşan heyet gerekli propagandayı -ki bu propaganda "halk ile milli teşkilatları karşı karşıya getirmek" ilkesine dayalıydı- yaparak İstanbul'a geri dönmüştür. ³²³Bu politika başarılı olmuş ve kısa zaman sonra Konya'da Bozkır isyanları meydana gelmiştir.

a-Birinci Bozkır Ayaklanması (27 Eylül – 4 Ekim 1919):Bu bölgede çıkan isyanların en önemli sebebi Sonyel şu şekilde açıklar: "...Ankara ile Konya arasında ki köy sakinlerinin çoğunluğunun Ulusçulara karşı olduğu ve Ulusal akım'a yardım yapılması taleplerine her köyün karşı çıktığı...İngiliz kontrol subayları ve Türk kaynaklarından sağlanan bilgi HİP'nin özel örgütünce yaratılan akıma ek olarak, Anadolu'daki halkın Ulusçuların adam ve para taleplerine gittikçe karşı koymaya başlamasıdır ..."³²⁴

³²¹ Damat Ferit Paşa Süleyman Şefik Paşa'nın telgrafını alır almaz, dönemin Dahiliye Nazırı Adil Bey'e "mükemmel bir Harbiye Nazırı bulduk" diyerek müjdeyi vermiştir. Ali Fuat Cebesoy, **Milli Mücadele Hatıraları**, İstanbul 2000, s.175-176

³²² Ali Fuat Türkgeldi hatıralarında bu ünvanın verilmesinin kanuna aykırı olduğunu ancak Sadrazam Damat Ferit Paşa'nın "...hakiy'ı şahaneden bilhassa istirham eylediğim rütbelerdir. Çünkü o adamlar şan-ı saltanatı tenzil için rütbeleri kaldırdılar. Biz onların yaptıklarının aksini yapmalıyız..." diyerek ısrar etmiş ve Süleyman Şefik Paşa'yı Yaver-i Ekrem rütbesi ile şereflendirmiştir. A. F. Türkgeldi, **age**, s 236-237

³²³ Karaca, *agm*, s. 175

³²⁴ Selahi R. Sonyel, **Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri**, Ankara 1995, s.47

Konya Valisi Cemal Bey'in, Konya'da Kuvayı Milliye hareketinin teşkilatlanmasından rahatsız olduğunu daha önce de belirtmiştik. Bölgedeki olayları takip eden Cemal Bey 21 Eylül 1919 tarihinde Beyşehir'de bulunan Süvari Alay Kumandanı Sami Bey ve ekibinin Kuvayı Milliye'ye katılmalarını hazmedemeyerek hemen hükümete bildirmiş ve bu alayın lağvedilmesini istemiştir. Cemal Bey'in telgrafı üzerine harekete geçen hükümet alayın kaldırılmasına dair kararı aynı gün Harbiye Nezaretine bildirmiştir.³²⁵ Onikinci alay komutanı olarak Ali Sait Paşa atanmıştır. Ali Sait Paşa'ya bölgede asayişi sağlamak üzere çeşitli talimatlar verilmiştir. Bunlar arasında Süvari Alay Kumandan Vekili Nazım Bey'in halka işkence ve zulüm ettiği bu sebepten cezalandırılması gerektiği ve ayrıca Padişah'a karşı çıkan herkesin de en ağır şekilde cezalandırılması emri de vardır.³²⁶ Bu emirlerden de anlaşılacağı üzere milli kuvvetlerin ortadan kaldırılması ve askerin birbirine düşürülmesi ile bir iç savaşın çıkarılmasının amaçlandığı açıktır. Ali Sait Paşa verilen emrin ağırlığı nedeniyle uygulamaya cesaret edememiş ve İstanbul'a geri dönmüştür.

Cemal Bey'in izlediği politika -milli kuvvetleri yok etmek- ile Ferit Paşa hükümetinin önemli bir dayanak noktası olmuştur. ³²⁷ Heyeti Temsiliye olaylar üzerine Albay Refet Bele'yi Sivas'tan Konya'ya göndermiştir. Eskişehir'in milli kuvvetler tarafından kazanılması ve Refet Bele'nin Konya üzerine yöneldiği haberleri üzerine Vali Cemal Bey telaşlanarak hapisanedeki mahkumları serbest bırakmıştır³²⁸ Bu olayı Atatürk nutukta şöyle dile getirir “... Oraya, maksadı yakından anlamış bir zevatın gönderilmesine ihtiyaç vardı. Sivas'ta yanımızda

³²⁵ Karaca, *agm*, s.176

³²⁶ Karaca, *agm*, s. 176

³²⁷ Atatürk, *age*, c. I, s. 228

³²⁸ Aynı yerde.

bulunan Refet Bey'in gönderilmesi tensip edildi. Refet Bey hareket etti. Konya'da Heyet-i Temsiliye tarafından bir kumandan geldiği haber alınınca erbab-ı hamiyet canlanmış, diğer taraftan da Vali Cemal Bey hapishanede ne kadar kanlı katil, mevkuf varsa hepsini çıkarıp teslim etmiş ve kendisine bir kuvvet yapmak istemiştir. Konya ahali-i muhteremesi, bu zelilane harekete karşı ayaklanarak mukteza-yı hamiyeti ifaya karar vermiş ve bunun farkına varan Cemal Bey 26 Eylül'de İstanbul'a firar etmiştir..."³²⁹

Cemal Bey bölgedeki durumu anlatmak ve tavsiyelerini almak için bölgede bulunan İngiliz kontrol Memuru ile de temaslarda bulunmuştur. Kendisinin güvenliğinin olmadığını ve evinin bombalanacağından korktuğunu belirterek kontrolün kendisinden çıktığını bildirmiştir. İngiliz görevli ise sağlayacakları bir koruma altında bölgeden uzaklaşmasını kendisine tavsiye etmiştir.³³⁰ Tavsiyeye uyan Cemal Bey bölgeden uzaklaşmış, yerine Vali vekilliğine Hoca Vehbi Efendi geçirilmiştir.³³¹ Ali Rıza Hükümeti'nin Konya'ya Vali tayin ettiği Suphi Bey'in göreve başlaması üzerine (19 Ekim 1919) Vehbi Bey'in görevi sona ermiştir. Birinci Bozkır isyanı yeni atanan vali zamanında cereyan etmiştir. Ancak Vali Cemal Bey'in zamanında izlediği yönetim şekli bu isyanları tetiklemiştir. Vali Cemal Bey'in yönetim şekli şöyle olmuştur:

Cemal Bey bölgeyi terk etmeden önce Kuvayı Milliye aleyhine Konyalıların ve Bozkırlıların milli ve dini duygularını tahrik etmiş, kendilerine silah dağıtarak milli kuvvetlere karşı gelinmesi konusunda yazılı emir vermiş, ayaklanmayı gerçekleştirmesi için de Dinek nahiyesi müdürü Vehbi Bey'e bin lira para vereceği

³²⁹ Aynı yerde

³³⁰ Şimşir, **İngiliz belgelerinde...**, c.I.,s 149-150

³³¹ Atatürk, **age**, c.I,s.228, Cebesoy, **Milli...** s.254

ve kaymakamlık vaadinde bulunmuştur.³³² Bu isyan sırasında HİF'nın faal üyesi olan Zeynelabidin Efendi ile Cemal Bey arasında görüşmelerde olmuştur.³³³ Cemal Bey'in bölgede ki faaliyetlerinin haber alınması üzerine Heyet-i Temsiliye tarafından Bozkır Bölgesi'ne 60-70 bin kişilik bir kuvvet gönderilmiştir. Aynı zamanda Cemal Bey'in kaçtığı gün olan 26 Eylül'de Bozkır'a ulaşan Milli Kuvvetler isyancılar karşısında geri çekilmek zorunda kalmışlardır. 28 Eylül'de isyanı bastırmak amacıyla Seydişehir'den gelen süvari bölüğü de bölgede etkili olamamış, asilere karşı koyamamıştır. Bozkır ahalisi ile Kuvayi Milliye arasındaki çatışmalarla ilgili Dahiliye Nezaretine birçok rapor gönderilmiştir.³³⁴ Olayın şiddetlerinin artması üzerine İstanbul'da bulunan Ali Rıza Paşa hükümeti (kuruluşunu tamamladıktan sonra) 11 Ekim'de bölgeye olayları araştırmak üzere bir mülkiye müfettişi göndermiştir.³³⁵ Bu mülkiye müfettişi Asaf Talat Bey'dir. İstanbul'a gönderdiği raporda *"...Bozkır havalisinin teşkilatı milliyeye ilhaka memur olan Jandarma kumandanı Abdurrahman Efendi'nin müstacilane hareket etmesi ve cem'i gafil huzurunda nutkunda muhalefete cüret edecek olanların şediden tecziye edileceğini söylemesi ve o zamanki kabineye istinaden esbak valinin teşkilatı milliyeyi tenkil maksadıyla ve bazı mıntıkadan ve memurin vasıtasıyla icra ettirildiği hilaf-ı hakikat ve meş'um propoganda takviye ettiği cihetle Bozkır vakası zuhur etmiştir..."*³³⁶ diyerek isyanın çıkmasını şu nedenlere bağlamıştır: Bozkır'a gönderilen Jandarma Kumandanı Abdurrahman Bey tarafından yapılan konuşmada ağır bir lisan kullanılması ve milli kuvvetlere katılmayanların cezalandırılacağını söylemesi üzerine halk isyan çıkarmıştır. Diğer neden ise Cemal Bey'in mili direniş aleyhine

³³² Karaca, *agm*, s. 177

³³³ BOA, DH. KMS. 56/2_33

³³⁴ BOA, DH. KMS. 1338.Ş.7_12/1, 3/1,5,

³³⁵ BOA, DH. KMS. 1338.Ş.7_4/1,

³³⁶ BOA, DH. KMS. 1338.Ş.7_24

propogandası ve Bozkır halkını kışkırtmasıdır. Ayrıca mülkiye müfettişi Talat Bey isyanların çıkmasında Vali Cemal Bey yanında Ayan üyesi ve HİF mensubu Zeyelabidin Efendi'nin, Nahiye Müdürü Vehbi, Sandık Emni Hüseyin, Mal Müdürü Talip, Kadı Cevdet ve Müstamlık Tevfik Efendiler'le, Alibey Kariyesi Muhtarı Necmettin gibi kişilerin teşvik ve rollerini de açıkça ifade etmiştir.³³⁷

14 Eylül 1919'da Vali Cemal Bey ile Dahiliye Nezareti arasında geçen yazışmada "...mukaddema mahaline gönderilen heyet-i nasıhanın istidlatına ve işarı mahalliye nazaran hadisenin fail ve müsebibleri hakkında afvı umumi ilanı suretiyle teminatı kat'ı gösterilmedikçe ahalinin hükümetin vesayasına itimat edememekte ve askeri deposundan alınmış olan eslihanın hükümete iadesinde tereddüt gösterilmekte olduğu anlaşılıyor. Bu babda tahkikat icrası ile işi daha ziyade kurcalamak şuriş ve ihtilalin avdetine ihtimal verebileceğinden bunlara mahal kalmamak üzere bu babda herhalde bir af kararının sürati tebliğine inayet buyrulmasını selamet-i memleket namına.." ³³⁸ denilerek halkın affedilmesi istenmiştir. Bu isteğini yenileyen Vali Cemal ile Dahiliye Nezareti arasında yapılan bir başka yazışmada da "...Bozkır hadisesini ika'a cüret edenler haklarında af ile muamele edileceğine dair icra ettirilen vesaya hüsnü tesir husule getirmiş ve bir hareketleri görülmemekte bulunmuştur. Ancak şimdi haklarında tahkikat icrasına teşebbüs edildiğini anlamalarıyla sui tefehhüme kapılarak ellerinde bulunan esliha ile mukavemete avdet etmeleri kaviyen melhuz bulunduğundan bu meselenin tahkikine memuren nezareti celillerlerince izam bulunmuş olan müfettişin mahaline izamını muaffık bulmadığım cihetle kendilerine tebliğ ve teşvih-i mesele etmedim. Bu

³³⁷ BOA, DH. KMS. 1338.Ş.7_24

³³⁸ BOA, DH. KMS. 1338.Ş.7_16

kaza asayişinin tamamen temin ve takriri herhalde afv-ı umumi ilanına vabestedir...”³³⁹denilerek af çıkarılmasının sorunları çözeceği dile getirilmiştir.

Bölgede bulunan Müfettiş Heyeti ise 22 Ekim 1919 tarihli Dahiliye Nezaretine gönderdiği raporda “...Konya’ya bilmuassara Bozkır hadisesi hakkında malumatı kafiye istihzal ettim. Elyevm kazayı mezkurede onbeş kadar jandarma mevcuttur. Mütecavizlerin adedi üç bin kadar tahmin olunursa da müteferrik bir halde ve faaliyette değillerdir ancak merkezi Konya’da olan vaka mürettiblerinin tahriki ile bazı sebepler bahane edilerek yeni bir vakıa ihtasına mütesaddi bulundukları ihtar olunur. Acizleri her tehlikeyi göze alarak mahalline azimete amade isem de af meselesi ile yapılacak tahkikatın gayrı kabili telif olacağı ve tahrik için vesile ittihaz edileceği Vali Bey tarafından beyan olunuyor. Filhakika vilayetdeki resmi kuvvetlerin bile adem-i kifayetine ve ahalinin iğfal edilmiş bulunmalarına nazaran memurine şamil olmamak ve esliha teslim edilmek şartıyla köylülerin mazharı af olmaları ehveni şer olup intihabat esnasında bil kuvvet tedibatın muafık-ı hikmet olmayacağı...”³⁴⁰ köylülerin affedilmesinin daha hayırlı olacağını bildirmiştir.

Cemal Bey’in kaçmasından sonra yerine atanan ve 19 Ekim’de göreve başlayan Vali Suphi Bey’in raporları ise; Vali Cemal Bey ve Zeynelabidin’in din adamlarının organizasyonu ile isyanların ortaya çıktığı yönündedir ki ayaklanmanın ilk çıktığı köyde Zeynelabidin’in köyü olan Hocaköy’dür.³⁴¹

Vali Cemal Bey’in görevini terk ederek İstanbul’a sığınmasını Ali Fuat Cebesoy Milli Mücadele Hatıraları’nda anlatırken “...Konya’nın son dakikaya kadar hükümeti merkeziye ile olan rabitasını yalnız şahsı ile temin edebilmiş olan Cemal

³³⁹ BOA, DH. KMS. 1338.Ş.7_18

³⁴⁰ BOA, DH. KMS. 1338.Ş.7_19

³⁴¹ Karaca, *aqm*, s. 178

Bey'in firarı düşmanlarımızın cesaret ve cüretini kırmıştı..." ³⁴² demiştir. Görüldüğü üzere HİF mensubu Vali Cemal Bey'in firarı Anadolu'da milli direniş ateşini daha da yükseltmiştir.

Süvari bölüğünün geri çekildiği tarihten itibaren çatışma durumunun bir süre için kesilmesi nedeniyle Bozkır İsyanının bu safhası "Birinci Bozkır İsyanı" olarak adlandırılmıştır. İsyanlarda ilginç olan nokta İstanbul Hükümeti'nin olaylara müdahale etmemesi ve belki de kendi gücünün eksikliğinden sorunu sadece nasihat heyetleri yolu ile halletmeye çalışmasıdır. İsyancıların nasihat heyetine "genel af ilan edilmediği takdirde silahlarını bırakmayacakları" yönünde ki cevaplarına rağmen genel af ilan edilmemiştir.

Birinci Bozkır ayaklanması 26 Eylül-4 Ekim tarihleri arasında gerçekleşmiştir. Bu tarih aynı zamanda üçüncü Damat Ferit Paşa hükümetinin düştüğü ve yerine Ali Rıza Paşa hükümetinin kurulduğu bir tarihe de denk gelir. Bozkır isyanlarının tohumları Damat Ferit Paşa hükümeti zamanında atılmıştır

Mustafa Kemal Paşa Konya'daki isyanlar üzerine yayınladığı beyannamede: *"...Ferit Paşa kabinesinin pâk ve nezih Anadolu'da yegâne mülevves nokta-i istinad olan Konya Valisi Cemal Bey'in Konya'da vatan ve milletimiz aleyhinde ağyara istinaden irtikap eylemiş olduğu ihanetkârane hareketi cidden erbab-ı hamiyeti ve bilhassa Konya ahali-i muhteremesini pek ziyade dilhûn eylemekte idi. Bu defa mumaileyh Cemal Bey'in hareketindeki habaeset orada bulunan ecnebilerin dahi nazar-ı nefretine mucip olduğundan kendisi milletle karşı karşıya bırakılmıştır. Cemal bey son bir hareket-i mezbuhaneye olmak ve binnetice kendisini terk eden ecnepleri müdahaleye mecbur kılabilmek hayal-i bisudiyle hapisanede bulunan*

³⁴² Cebesoy, **Milli ...** s. 254

bilcümle kanlı katil mevkufini çıkarıp teslih ve kendisine vasıta-i ciyaet kılmak istemiştir. Artık bu kadar zelilane ve denaatkarane harekete müteşebbis olan bir şahsın Konya vilayet-i şahanesinde daha fazla lekelemesine tahammül caiz olamayacağını takdir eden halk muktaza-yi hamiyet ve celadetini göstermeğe tevessül tereddüt etmemiştir. Bunun farkına varan Cemal Bey bugün hempalarıyla İstanbul'a firar etmiştir. Mumaileyhin İstanbul'a vusulünden evvel derdesti memuldür. Ferit Paşa ve Dahiliye Nazırı Adil Bey'in en zinüfuz zannettikleri alet-i mefsedetlerinin akibetini millet-i necibemizin enzar-ı dikkatine ve Ferit paşa kabinesinin nazar-ı ibretine vazederiz..."³⁴³ demiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın burada dile getirdiği gibi İstanbul Hükümeti tarafından desteklenen koyu bir HİF'çı olan Cemal Bey vatani ve milleti aleyhine ihanette bulunmuş hatta bu hareketi yabacılar tarafından bile iyi gözle karşılanmamıştır.

. Konya HİF'nın önemli bir merkezidir. Hoca Zeynelabidin gibi HİF'nın faal bir lideri de bu bölgeden çıkmıştır. Fırka burada kolayca mayalanmış ve genişlemiştir. Sille ve Bozkır ilçelerinde bile şubeler açmış ve faaliyet alanını yaymıştır.³⁴⁴

Halife, Padişaha bağlılık ve milli harekete karşı çıkış temelindeki ilk örneği teşkil eden Birinci Bozkır Ayaklanması böyle bir ortamda Vali Cemal ve HİF mensubu Zeynelabidin'in teşvikiyle gerçekleştirilmiştir. Kısa sürede Bozkır'a egemen olan yaklaşık bin kişi, Seydişehir'den üzerlerine gönderilen askeri birliği de etkisiz hale getirince, bölgeye bir nasihat heyeti gönderilmiş ve Bozkır'a milli kuvvetlerin gönderilmeyeceği garantisi verilerek isyanlar yatıştırılmıştır. Ancak Mülkiye müfettişi Talat Asaf Bey Dahiliye Nezaretine gönderdiği 4 Ekim 1919

³⁴³ Atatürk, **Nutuk , Vesikalar**, Ankara 1989, c.III, s.1426

³⁴⁴ Konyadaki diğer örgütlenmeler ve HİF'nın örgütlenmesi için bkz. Avanas, **age**, s. 60-64

tarıhli raporunda “...Bozkır ihtışaşat-ı ahiresinde asiler mağlup olmuş ise de orada mesair-i menfure-e bitmiş nazarı ile bakılamaz. Ve hali hazırın temadisinde başlıca iki mahzur vardır. Birisi pak nahiyeli ümeranın idaresinde bulunduğuna rağmen sıfat ve memuriyeti resmiyeyi haiz olmayan kuvve-i tedibiye ekser efradının mesela asi köylülere ait hayvanları almak gibi vaki olabilecek hareketleri hayin-i vatan olanlar tarafından izam edilerek müdahalatı ecnebiyeye meydan verilmek ihtimalidir. Diğer mahsur da münaatı mevkie sebebiyle tenkil edilemeyen ussuatın şurada burada asayışı memleketi ihlal etmeleri, yani: siyasi vekai-in şekaveti adiyeye müncel olması ihtimalidir. Binaenaleyh memurine şamil olmak üzere affı hususi ilanı ile bir müddet mezkur kazada lakal yüzelli nefer jandarma bulundurulduğu ve manevra çeviren muharriklere vakit kazandırmak için erkanı vakıanın afdan evvel adliyeye havale edilmediği taktirde mehazilin bertaraf ve meselenin muvaffakiyetle halledilmiş olacağı maruzdur...”³⁴⁵ demiş ve tehlikenin henüz sona ermediğini bildirerek hükümeti uyarmıştır.

b-İkinci Bozkır Ayaklanması (20 Ekim- 4 Kasım 1919):

Birinci Bozkır ayaklanmasında asilerin gösterdikleri başarı şımarmalarına neden olmuş, hükümetin otoritesini koymaması da yeni bir isyana davetiye çıkarmıştır. Genel af ilan olunmazsa silahlarını bırakmayacaklarını belirten asiler karşısında hükümet hiçbir önlem almamıştır. Milli kuvvetler ise; Birinci Bozkır ayaklanmanın yatıştırılmasına rağmen yeni bir ayaklanma ihtimali karşısında Afyon’dan Yarbay Arif (Karakeçili) Müfrezesini Bozkır’a kaydırmiş ve onikinci

³⁴⁵ BOA, DH. KMS. 1338.ř.7

kolordu kumandalığının birliklerini Çumra ve Karaviran mevkieinde toplanmıştır. Milli kuvvetler tarafından kuşatıldıklarını anlayan özellikle Hisarlık ve Hocaköylü ahalisinin 22 Ekim 1919 tarihinde harekete geçerek Bozkır kasabasının etrafında toplanmıştır. Bu gurubun başında HİF'nın faal üyesi Hoca Zeynelabidin Efendi'nin kardeşi Hoca Ziya ve akrabalarından Hocaköylü Abdullah, Sabit ve Abdülhalim Hocalar ile Avdan Şeyhlerinden Hacı Osman ve Talat isimdeki arkadaşları da bulunmaktadır.³⁴⁶ Bunlar halkı Kuvayı Milliye aleyhine kışkırtmışlardır. Kuvayı Milliye'nin İttihatçıların devamı olduğu, halkı zorla askere alacakları yolunda propaganda yapmışlardır. Genel af ilan edilmesi ve Bozkır bölgesinde toplanan milli birliklerin dağıtılması isteklerinde bulunmuşlardır. Bozkır Kaymakam Vekili Sami Bey'in nasihatlerine aldırmayan isyancılar, tekliflerinin kabul edilip edilmediğini öğrenmek istemiş, vilayete telgraf çekmişlerdir. Refet Bey, Kuvayı Milliye'nin bulunduğu yerlerde kalıp ilerlemeyeceği taahhüdü ve toplanan halkın da köylerine dağılması gerektiği cevabı işe yaramamıştır. Verilen cevaptan hoşlanmayan asiler “bu telgraf validen değil Beyşehir'den yazılıyor, padişahın emri gidip bunları vurmaktır” diyerek tekrar harekete geçmişlerdir.³⁴⁷ 24 Eylül 1919 da Dahiliye Nezaretine gönderilen şifrede “...Bozkır hadisesinin sebep ve avamili Kuvayı Milliye'yi İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin niyabeti ad ve itikat ile İtilaf Fırkası mensubini tarafından Kuvayı Milliye aleyhinde yapılan propaganda ile vali Sabık Cemal Bey tarafından mülhakata vuku bulan tebligattır...”³⁴⁸ denmekle birlikte “...Bozkır kura ahalisinden birkaç yüz kişi müsallah oldukları halde Eylül'ün yirmi altıncı günü Bozkır Kasabası etrafını ilaveten telgraf tellerini tahrip ettikten sonra Kuvayı Milliye ile vuku bulan müsademedede Kuvayı Milliye çekilmeye mecbur kalmış

³⁴⁶ BOA, DH. KMS. 1338.Ş.7 -56/2 , 35

³⁴⁷ Karaca, *agm*, s.179

³⁴⁸ BOA, DH. KMS. 1338.Ş.7 -22

ve hükümet duyunu umumiye ve reji daireleri ile sair bütün mebani yağma ve birkaç nüfus katl edilmiş...”³⁴⁹ olduğu dile getiriliyor ve “...hadisede Hocaköylüler’in ön ayak olduklarına ve bu köy Ayan azasından Zeynelabidin Efendi’nin köyü olmasına ve mumaileyh ise Konya da sakin biraderlerinin Bozkırlılar nezdinde hayizi nüfuz bulunmalarına nazaran devamı ihtişaşta bunlar methaldar oldukları zannı kavidir”³⁵⁰ denilerek isyanların başladığı yer olarak Ayan azası HİF mensubu Zeynelabidin Efendi’nin köyü gösteriliyordu.

Görüldüğü üzere Bozkır’da telgraf hatları kesilmişti. Milli Mücadele Dönemi’nde en etkili haberleşme aracının işlevi yok edilmişti. Refet (Bele) Bey’in Kuvayi Milliye’nin daha fazla ilerlemeyeceğini söylemesine rağmen isyancılar ikna olmamış ve faaliyetlerine devam etmiştir.³⁵¹

Asiler, Konya’nın 35 km güneyinde bulunan Akviran nahiyesinde ki, Arif Bey’in müfrezesine saldıracakları yönünde tehditlerde bulunmuşlardır. Vali Suphi Bey İstanbul ile yaptığı yazışmalarda Eski Vali Cemal Bey’in dağıttığı silahlarla ayaklanan asilerin³⁵² Bozkır’daki hadiselerinin bir türlü sukün bulmadığını, kargaşanın devam ettiğini, özellikle de Zeynelabidin Efendinin köyü olan Hocaköy ahalisi ile akrabalarının bu isyana sebep olduklarını ve zaptedilemediklerini bildirmiş halkı yatıştırmak için yeni bir nasihat heyeti gönderilmesini istemiştir. Vali ile Hükümet arasındaki yazışmalardan birinde “..vilayetçe yeniden bir heyet-i nahsiha teşkili ile Bozkıra izam-ı hükümetin zaafını göstereceği ve binaenaleyh zalik matlub olan neticieyi vermeyeceği vulahazası ile teklifte bulunduğu zevatın bu hizmeti kabulde tereddüt etmekte bulundukları ve mahaza heyet teşkiline çalışılmakta

³⁴⁹ BOA, DH. KMS. 1338.Ş.7 -22

³⁵⁰ BOA, DH. KMS. 1338.Ş.7 -23

³⁵¹ BOA, DH. KMS. 1338.Ş.7 - 23

³⁵² BOA, DH. KMS. 1338.Ş.7 -28

olduğuna bu heyetin af iradesini ve müstehiben azimetini halinde hin-i tesir hasıl ederek teskin-i ezhane muaffakiyet oluvereceği mütalaasında bulunulduğu... bu iş için af ilanına esasen luzum ve hacet görülememekle beraber oralarda sukun ve huzuru muhtel o misullu ahval ve harekatın devamı da münasip olamayacağına memurin-i vilayetten münasip zevat ile birlikte bizzat Bozkır'a azimet ve ahaliye icrayı vaaz ve nasihat olunarak hadisenin bir sureti müslühane ve mülayimane tesviyesi..."³⁵³ denilerek hükümetin zaafı dile getirilmiştir. Görüldüğü üzere Hükümet aslında bulunduğu aczi nasihat heyetleri ile kapamaya çalışmıştır. Ancak daha sonra isyanın şiddetlenmesi dolayısıyla acil olarak bir af çıkarılmazsa bölgedeki isyanın bastırılmayacağını da ifade etmiştir.

Aydın cephesine gitmek için yola çıkan Onikinci kolordu kumandanı Fahrettin Bey Bozkır hadisesi üzerine Konya'ya dönerek Konya Valisi ile ne yapılması gerektiğine ilişkin görüşmüştür. Dahiliye Nezareti ise 25 Ekim 1919 da "...Seydişehir'nin Bafra karyesinde bulunan Karahisar Kuvayı Milliye kumandanlığının işarına atfen bildirilmiş vüsumat-ı esbak Mehmet Emin ve Konya tüccarından Bozkırlı Hacı Hüseyin Efendilerle ayandan Zeynelabidin Efendinin biraderi Rıfat Efendi'den mürekkep olmak üzere ve dünkü gün teşkil ve izhar edilmiş heyeti nasıha bugün müstacelen mahalline hareket etmiştir. Bozkır kaymakam-ı cedidi Ragıp Bey'de heyet-i nasıha ile teşrik-i mesai eyleyerek bu hadisenin bertaraf edilmesi hakkında malumat-ı akide ve katia vermiştir. Heyeti mumaileyhimin kazaya muvasalatlarında ahalinin ikna'ı ve tatmin-i vakıanın teskin edileceği memul bulunduğu ve neticenin başkaca işar edileceği..."³⁵⁴ ni bildirerek, Zeynelabidin'in kardeşi Rıfat Efendi, Konya tüccarlarından Bozkırlı Hoca Hüseyin ve Eski Mebus

³⁵³ BOA, DH. KMS. 1338.Ş.7 -20/1

³⁵⁴ BOA, DH. KMS. 1338.Ş.7 _26

Mehmet Emin'den oluşan yeni bir nasihat heyeti 25 Ekim tarihinde Bozkır'a gönderilmiştir.³⁵⁵ Görüldüğü üzere, Heyette, Konya halkı üzerinde sözlerinin etkili olacağı düşünülerek Konya eşrafından kişilere yer verilmiştir. Ayrıca Bozkır kaymakamı Ragıp Bey'e de nasihat heyeti ile birlikte hareket etmesi gerektiği yönünde emir verilmiştir. Dahiliye Nezareti Vali'nin de nasihat heyeti ile birlikte Bozkır'a gitmesini istemiştir. Vali Suphi Bey Bozkır'da ki olayların ciddi boyutlara ulaşmasından dolayı bu bölgeye gitmesinin mümkün olmadığını bildirmiştir.

Asiler 24 Ekim 1919 tarihinde Akkilise mevkiine gelen milli kuvvetlere saldırmış ancak geri püskürtülmüştür.³⁵⁶ Milli kuvvetlerden ele geçirdikleri erlere vahşi şekilde işkenceler yapmışlardır. Vali Suphi Bey bu olay üzerine hükümeti bilgilendirerek yardım istemiştir.

25 Ekim'de çıkan çatışmalarda 30 kadar kayıp veren asilerin takibi yoluna gidilmiştir. Milli kuvvetler nasihat heyetinden gelecek haberleri beklemişlerdir³⁵⁷. Önce sadece bu isyanın başlamasına önayak olan kimselerin cezalandırılması gerektiğini Onikicinci Kolordu komutanı Fahrettin Bey tarafından müfreze komutanına bildirilmiştir. Balkova bölgesine yönelen asileri takip eden Yarbay Arif Bey kuvvetleri, 26 Ekim 1919 günü çarpışmış ve sonuçta asilerin bir kısmı teslim olmuş, bir kısmı ise Akviran'ı işgal etmek için köyleri tazyik etmeye başlamışlardır.

³⁵⁵ Bu heyetin gönderilmesi ile ilgili yazışmalar için bkz. **BOA**, DH. KMS. 1338.Ş.7 - 32/1. 34/1, 56/2

³⁵⁶ **BOA**, DH. KMS. 1338.Ş.7 _29/1 belgede ayrıca olay ile ilgili olarak şu izahat verilmektedir: "af ilanına esasen luzum ve hacet görülememekle beraber oralarda sukun ve huzuru muktel ahval ve hareketin devamıda münasip olamayacağının memurin-i vilayetten münasip zevat ile birlikte bizzat Bozkıra azimet ve ahaliye icrayı vaaz ve nasihatle hadisenin bir sureti müslühane ve mülayimanede tesviyesi luzumu vilayete sureti katiyede tevdi edilmiştir. Ancak bugün vilayetten re'sen ve cevaben alınan suretleri melfuf telgrafnamelerde Bozkıra tabi Akkilise Kariyesinde ahali ile Kuvayı Milliye arasında yeniden müsademe vuku bularak üç saat kadar devam ettiği ve teşkil olunan heyeti nafsıhanın hareket ettiği ve Bozkır asiyanı tarafından Kuvayı Milliye mevakiine taaruz olunarak otuz kadar telafat vermeleri ile çekildikleri ve heyet-i nafsıhanın icra edeceği nesaihi kabul ile iteat etmezler ise silah ile tediplerinin zaruret halini iktisab edeceği dermeyan olunmuş ve bu sureti hasbihal münasip görülemeyerek vakıanın herhalde bir sureti mülayimanede mahalline azimet ve heyet ile birlikte ahaliye nasihat olunarak teskini yeniden ve cevaben tebliğ edilmiş olmakla ve bir daha ademi tekerrürü esbabının temini"sağlandığı ifade edilmektedir.

³⁵⁷ **BOA**, DH. KMS. 1338.Ş.7_56/2, 35

Delibaş adlı bir sergerdenin liderliğinde asilerin Çumra'ya saldıracaklarının öğrenilmesi üzerine 28 Ekim'de yapılan çatışmada asiler püskürtülmüştür. İsyanın Alibeyköylü ve Hatunsaray mevkilerine de sıçraması ve milli kuvvetlerden askerlerin bir kısmının firar etmesi durumu zora sokmuştur. Arif Bey'in Apa'daki başarısı üzerine asilerin bir kısmı dağılmıştır. Asilerin esir aldıkları Bozkır Kaymakamı serbest bırakılmış ve Kaymakam refakatinde iki isyancıdan oluşan bir heyet Konya'ya giderek affedilmelerini talep etmiştir. İsyancıların kan dökülmesine sebep olduğu için Zeynelabidin Efendi ve takımından nefret ettiklerini belirtmişlerdir.³⁵⁸ Asilerde firar etmişler, Alibeyhüyüğü köylü Delibaş mahiyetinde yüz kişi ile kaçmış ve tekrar isyan etmeleri için bölge bulunan Türkmenleri ayaklandırmıştır.³⁵⁹ Bunun duyulması üzerine halk Ereğli bölgesinde milli kuvvetlere katılmak üzere 300 kişilik bir birlik oluşturulmuştur. Ancak Arif Bey müfrezesinin başarılı olması üzerine bu birliğin yola çıkması engellenmiştir. Daha sonra Dinek'te asilerle karşılaşan milli kuvvetler burada da üstünlük göstermişler ve Bozkır'a kolaylıkla girebilmişlerdir.

Dahiliye Nezareti tarafından Konya vilayetine gönderilen şifre ile “...Bozkır üzerine Kuvayı Milliye sevk olunarak ussanın tahassür ettiği köylerin işgal ve vuku bulan müsademedede asilerin cümlesi perişan edildiği Sivas'tan gazetelere yazılan telgrafnamelerde beyan olunmaktadır. Bu mesele hakkında nezaretten yazılan telgrafnamelerde tedabir-i hakimane ittihaz ve ahaliye nesaihi lazime icra edilerek hatta merkezden icab edenleri müstahsiben bizzat Bozkır'a gidilerek hadisenin bir sureti muslumane ve mülayimane teskini ve izalesi ile sukun ve huzurun temini tavsiye edilmiş olduğu halde Bozkır ahalisi üzerine bir Kuvayı Milliye sevk olunarak halkın imha ve tenkili fevkalade cari bir dikkat ahvalden olduğundan gazetelerde

³⁵⁸ Karaca; *agm*, s. 181

³⁵⁹ Aynı yerde

görülen bu haber sahih midir? Sahih ise ne taraftan verilen emir üzerine Kuvayı Milliye sevk olunmuştur. Bu güne Bozkır'da ahaliye karşı duran kuvvet yalnız milli kuvvet midir, öyle ise bunun miktarı nedir temin-i sukun ve asayiş için kuva-i askeriye gönderilmemişmidir serian izahat..”³⁶⁰ istemesi oldukça ilginçtir. Sorulan sorulardan da anlaşılacağı üzere İstanbul Hükümeti olaylar karşısında oldukça bihaber ve acizdir. İstanbul Hükümeti küçük bir ilçesi olan Bozkır ve çevresini bile kontrol edememektedir.

Konya Valisi Suphi Tarafından hükümetin istediği açıklamalara karşılık şu cevap verilmiştir. “...Bozkır Hadisesinin buraya muvasalatı çakeranemden sonra aldığı harir şekil ve sureti müteakiben telgrafla arz etmiş olduğum gibi Bozkıra bizzat ademi azimetim esbabını da arz ve teşrih eylemiş idim. Temini huzur ve asayiş için elde kuvayı askeriye bulunmadığından bu mıntıkanın teskini zınnında memleket hal ve akd-i umuruna muktedir ve erbabı nüfuzandan ve ali ve eşrafından madud yirmiden ziyade olmak üzere mahalline mükerriren heyeti nasıhada nizam eylediği halde muvasalattan evvel Kuvayı Milliye'ye muhalefet perdesi altında isyan sıfatını takınmış olan Bozkırlılara eshah-ı nasihat ifham-ı hakikat bir türlü mümkün olamamıştır. Bozkırlılar sair civar kazalarla bunların havi olduğu köylere varıncaya kadar iltihaka davet aksi takdirde katl ve ihrak ile tehtid ve ihafaya cüretle daireyi isyanını an ve an tevsi etmiş olmalarına mebni üç yüz kadar Kuvayı Milliye tarafından ussuata tedip edilmiştir. Ahalinin imha bulunduğu hilafı hakikattir. İsyanın sirayet ve tecavüzü ve şu hadiseye başlıca bunların sebebiyet verdiği gönderileceği irade buyurulan heyeti tahkikiyenin tahkikati ile de sabit olacaktır. Dünkü telgrafla arz edildiği üzere Bozkırlıların istinatgahı olan Dinek kariyesi

³⁶⁰ BOA, DH. KMS. 1338.Ş.7_ 39/1

*ahalisinin de tedibi halinde bu hadisenin şimdiki halde kamilen bertaraf olacağını ümit ediyorsam da evvelce de mükerreren arz olunduğu vechile hukuku umumiyenin affı hakkında bir karar tebliği halinde hasıl olan birudet ve infialin dahi bertaraf edileceğini memul eylerim...*³⁶¹ İzahattan da anlaşılacağı üzere Kuvayı Milliye bölgeye hakim olmuştur. 4 Kasım 1919 tarihli “...Bozkır’da ki harekata yakından nezaret etmek ve iştirak etmek ve şiddet ibrazına mahal vermemek üzere Çumra’ya azimetle bu kere avdet etmiş olan kolordu kumandanı Fahrettin Bey’in ifadesine nazaran ussuatın son istinatgahları olan Dinek kariyesinden tard edilmiş olduklarında kuvve-i tedibiyenin Bozkır’a dahil olmuş olacağı anlaşıldığına ve bir suretle hadisenin bertaraf edilmiş olması me’mul bulunduğ”³⁶² nu bildiren belgeden de isyanın en son Dinek bölgesindeki asilerin hareketlerinin yok etmesiyle sona erdiği anlaşılmaktadır. İsyandan sonra Harbiye Nazırı Cemal Bey “...Bozkır telgraf hattının tamir edilerek muhaberenin temin edilmiş olduğu, hiçbir müsademe ve hadise kalmadığı ve kaza ve hükümet memurlarının gönderilmiş olduğu serkerdelerden Kürtoğlu Mustafa ve Bademlili Hacı Güzel Çavuş teslim oldukları Yeni Apalı Hacı Hasan ve Hacı Hüseyin’in de kolorduya istihak-i hayri gönderilmiş oldukları 12. kolordu kumandanlığından bildirilmiştir...”³⁶³ diyerek isyanın bastırılmasından sonra elebaşların da teslim olduğunu bildirmiştir. Bundan sonra da yeni bir isyan olmasına karşı tedbir olarak Ereğli ahalisinden 300 kişinin Kuvayı Milliye birliklerine katılması ile yeni bir kuvvet toparlanmış ancak isyanın bastırıldığının belirtilmesi üzerine bölgeye gelmelerine gerek kalmamıştır.³⁶⁴

³⁶¹ BOA, DH. KMS. 1338.Ş.7_42

³⁶² BOA, DH. KMS. 1338.Ş.7_44/1

³⁶³ BOA, DH. KMS. 1338.Ş.7_50

³⁶⁴ BOA, DH. KMS. 1338.Ş.7_46/1, 47/1

Onikinci kolordu kumandan vekili Miralay Şükrü Bey Bozkır isyanlarına katılanlar hakkında 10 Kasım 1919 tarihli raporunda sadarete şu bilgileri vermektedir:“...asiler mağlup edilmiş ise de hadiseye bitmiş nazarı ile bakılamayacağı ve hali hazırdan temadisinde başlıca iki mahzur mevcut olup biri pak nahiyei ümeranın taht-ı idaresinde bulunmalarına rağmen saffet ve memurin-i resmiyeyi haiz olmayan kuvveyi tedibiye efradından ekseriyetinin köylülere ait hayvanatı almak gibi vaki olabilecek hareketlerinin izam ile müdahalatı ecnebiyeye meydan verilmek ihtimali olmasından diğeri de münait-i mevkiye sebebiyle tenkin edilemeyen ussatın şurada burada asayiş-i memleketi ihlal edecek harekette bulunmasından ibaret olduğundan bahisle memurine şamil olmak üzere afv-ı hususi bilailan bir müddet Bozkır Kazasında laakal yüz elli nefer jandarma bulundurulduğu ve afvdan evvel erkan-ı vakıa hakkında cihet-i adliyece takibat-ı kanuniye icra edildiği taktirde mahsuratı mensurenin bertaraf edilerek hadisenin muvaffakiyetle haledilmiş olacağı dermeyeran kılınmış olmasına nazaran muktezasının emir ve itası hususuna müsaade-i aliye-i asafaneleri şayan buyurulması”³⁶⁵

12. Kolordu Kumandan Vekili Şükrü Bey Harbiye Nezareti’ne gönderdiği şifreli raporunda Bozkır’da meydana gelen isyanlar da Vali Cemal Bey’in rolünü şöyle anlatmaktadır: “...Bozkır’daki harekatı milliyeyi imha edebilmek için valiyi sabık Cemal Bey’in verdiği tahriri emir ve bin lira mukafat-ı nakdiye ile kaymakamlık vaadine aldanan Dinek) nahiyesi müdürü Vehbi ismindeki bir şahsı kazayı yağma etmek vaadiyle etrafına topladığı köylülerle valinin Konya’dan firarı günü Bozkır kazasına baskın suretinde taarruz etmiştir. Mahalindeki jandarma kuvveti ve Seydişehir’den yetişen bir ufak suvari müfrezesinin muavemetine rağmen

³⁶⁵ BOA, DH:KMS 1338.Ş.7_41/2

kazaya girmiş ve bazı haneleri yağma etmiştir. Suvari müfrezesi hadisenin sonuna kadar kasabada kalarak hristiyan mahallesini müdafaa etmiştir. Kasaba ahalisinden beş Müslüman makdul düşmüş ve lekad fi mermilerden iki hristiyan makdul olmuştur. Vakıayı müteakip asiler savuşmuşlardır. Vakıanın sebebi olan müdür Vehbi hali firarda olup taharri edilmektedir. Kaza dahilinde sukun ve asayiş tamamen takarrur etmiş ve bu hıyanete iştirak eden köylüler hükümetin icraatından ve bilhassa Kuvayı Milliye tarafından tercim edileceklerinden korktukları için harekatı askeriye icrası münasip görülmemiş yalnız kazaya bir heyet-i nasıha gönderildiği gibi her ihtimale karşı da suvari alayı Seydişehir’de içtima ettirilmiştir. Arz edildiği vechile hıyanet tamamen Vali Cemal Bey’in eliyle hazırlanmış ve fakat ittihaz olunan tedbirlerle kazanın sukun ve asayişini iade edilmiştir. Halen endişe-i mucip bir hal olmadığını arz ederim...”³⁶⁶ böylece Vali Cemal Bey tarafından hazırlanan isyanların bastırıldığı dile getirilmiştir.

Bozkır Hadisesi’ne katılanların cezalandırılması konusunda da sıkıntıya düşülmüştür. Bunun en büyük nedeni isyanlara katılanların sayısının fazla olmasından kaynaklanmaktadır.

Konya Valisi Suphi Bey “...Mezkur hadise ile alakadar olanlar üç zümreye ayrılabilir birincisi makamı resmiye-i işgal ettikleri halde Kuvayı Milliye teşkilatı aleyhinde bulunarak bu babda ahali ve memurine emir verenlerle bu emirleri infaz için ahaliyi teşvik ve iğfal edip fakat fiilen iştirak etmeyenler ikincisi bilerek yahut bu iğfalata kapılarak önyak olmak sureti ile fiilen iştirak edenler üçüncüsü de galeyana kapılıp iştirak eyleyenlerdir...”³⁶⁷ diyerek isyana katılanları açıklamıştır.

³⁶⁶ BOA, DH:KMS 1338.Ş.7_7 ayrıca Cemal Bey’in olaylardaki rolü ile ilgili bkz. BOA, DH:KMS 1338.Ş.7_8,

³⁶⁷ BOA, DH:KMS 1338.Ş.7-82/1

Bozkır isyanlarının milli kuvvetlerin başarısıyla sonuçlanması HİF'ni memnun etmemiştir. Fırka Ali Rıza Paşa hükümetine verdiği 13 Ekim tarihli muhtıra ile “...Aceba hükümet-i seniye ahval ve şeriat-ı hazıra tahtında meşru bir karyeyi muhtevi Bozkır kazası ahalisi ümmetten bir cüz’ olduğu halde bugün bağı ve şaki telakki eylediği bu zabitanın isyanına karşı müsademi ediyor. Ve bu müsademenin civar kazalara sirayet eylediği de mesmul’dür. Yakında bütün Anadolu’da aynı ahvalin serzede-i zuhur olacağı ihtima-i vahimi müte’bat değildir. Bazı hükümet memurini sırf zabitan isyanından ibaret olan bu ihtilalin kıymet ve mahiyetine eğer hükümet-i seniye telgrafhanelerinin işgal edilmiş bulunması neticesi olarak kemahu hakkıha gayr-ı vakıf bulunuyorsa vilayattan payitahta dökülüp gelen eşraf ve ayanı ve terk-i vazifeye mecbur edilen memurini istima’ buyurarak serian tavzih ve tevsik-i vaziyet buyurulmalıdır. Hukuk-ı intihabiyesine münhasıran malik ve anın bilamezahim isti’maline bittabi talip olan millet hükümetin emr-i intihabatındaki nokta-i nazarını tespit ve izah buyurmasına ise şiddetle muhtaç ve muntazır bulunuyor.

Kuvayı Milliye denilen ve hüviyet ve mahiyetleri pek maruf olan şahsiyetler tarafından vücuda getirilip sabun köpüğünden başka bir mahiyeti haiz olmayan bu isyanın hedeflerinden biri HİF’dir. Anadolu’nun her tarafında HİF mütehayyizan ve efradı hiçbir fırka hissini taşımadığını iddia eden bu fitne-i bağıye tarafından düçar-ı tecavüz ve taarruz oluyor...”³⁶⁸ diyerek halkın Anadolu’daki milli harekete karşı savaştığını, aynı zamanda bu milli hareketin HİF’na karşı çıkarılmış bir hareket olduğunu da dile getirerek hükümeti bu hareketi bastırmaya destek olmamakla suçlamıştır.

³⁶⁸ “HİF Tarafından Ali Rıza Paşa Kabinesine Verilen İkinci Muhtıra Sureti”, **Alemdar**, 26 Teşrin-i Evvel 1335, s.2

Bu olaylar sırasında yine HİF'nın teşviki ile yazıldığı sanılan ve İngiliz Kontrol Memuruna gönderilen bir telgrafta; İttihat ve Terakkinin milli kuvvet adı altında toplandıklarını ve zenginlerin evlerini yağma ettiklerini ve yaklaşık on evi bombalayarak birçok kişiyi öldürdüklerini belirtmişlerdir. Ayrıca Bozkır'ın bu "zorbalardan" kurtulması için acilen yardım istenmiştir.³⁶⁹ Bu olayın duyulması ile Bozkır ahali ve çevre köyleri muhtarlarından elli kadar kişi bu telgrafın "Zeynelabidin'in akrabaları tarafından kaleme alındığını, zorla isyana teşvik edildiklerini, bunların firar etmesi ile dünyalar kadar sevindiklerini"³⁷⁰ bildirmişlerdir.

Mülkiye müfettişi Asaf Bey Hükümete sunduğu raporunda halkın temiz duyguları ile oynandığı bu nedenle de kandırıldıklarını ve saf bir şekilde isyana iştirak ettiklerini dile getirmiştir.³⁷¹ Bunun üzerine Harbiye Nazırı isyanların çıkmasında rolleri açık olan Vali Cemal Bey ve Zeynelabidin hakkında takibat yapılmazsını istemiştir. Fakat bu istekten de bir sonuç alınmamıştır. İsyanın çıkmasına önayak olan kişilerin cezalandırılması yoluna gidilmemiştir. Bu isyanların çıkmasında rolü olan kuvvetler bundan sonra bu tür isyanları çıkarırken daha koordineli çalışmışlar ve olaylara daha temkinli yaklaşmışlardır. Anadolu'ya birçok ajanlar göndermişler, bu ajanlar hem halkın nabzını ölçmüş hem de isyanlarda provokatör görevini üstlenmişlerdir.³⁷²

Yine Sadaret-i Uzmaya gönderilen bir yazıda "...*Hadise-i meskurenin Kuvayi Milliye'yi hedki taarruz ederek tekrar mevki-i iktidara geçmek maksadı ile Hürriyet*

³⁶⁹ Şimsir, *İngiliz belgelerinde...* c.I s. 259-260

³⁷⁰ Karaca, *agm*, s. 182

³⁷¹ BOA, DH:KMS 1338.Ş.7_8

³⁷² Nigahban Cemiyetinden Binbaşı Köse Muhittin, Binbaşı Çopur İsmail Hakkı ve Yüzbaşı İsmail Hakkı bunlardan bazılarıdır. Mustafa Kemal Paşa bunların Anadolu'ya geçtikleri haberini aldıktan sonra bunların faaliyetlerinin engellenmesi amacıyla gerekli yerlere emirler vermiştir.

ve İtilaf Fırkası tarafından izhar ve ika edildiği anlaşılmakta ve bazı delail ve emarattan müdahalat-ı ecnebiyeyi talep ve davet etmek gibi bir gayeye hizmet olduğu da istid'al edilmekte bulunduğu ve bozkırda hudusu ise ora ahalisinin kısmen itilaf fırkasına mensup ve mütemayil olmasından ve oranın münait'i mevkiyesi ile beraber ihtişâşın kolaylıkla tevessü' ederek Kuvayı Milliye'nin suratle tenkiline müsait bulunmasından ileri geldiği ve zabitanın bazılarının dahili isnad olanları askere davet ve muhalefet eyleyenleri idam ile tehdit eylemeleri ve jandarma bölük kumandanının ulema-i mahalliye'yi tahkir edecek surette nutuk irad eylemesi iktışâşı tacil ve seri eden esbabdan bulunduğu ve iktışâşın fail ve amilleri üç kısımdan ibaret olup birinci muayyen bir gaye-i takip ve hareket-i vakıalarının vehameti kanuniye ve ahlakiyesini idrak eden gayrimüsellah müretteb ve muharrikler olarak muharerür esami kimselerin bu meyanda olduğu ve ikincisi ise mevzu bir surette gayeye vakıf ve hareketlerinin derece-i daiyesini müdrik bulunan bozkır ve mulhakatı bazı memurin-i resmiye ile ulema ve eşraftan bulunduğu ve üçüncü dahi isimleri mezkur ve mağful sergerdelerden ibaret olarak bunların mevcudiyeti sırf ilga fiilinden olan..” fırkanın teşviki ile halkın isyan ettiği ve fırkanın faaliyetlerinden haberdar olmayan halkında saf bir şekilde buna iştirak ettiği dile getirilmiştir. 18 Aralık 1919 da Sadarate gönderilen bir raporla da: “...Konya vilayetinin tahriratında da hadise-i meskure ile alakadar olanlar üç zümreye ayrılarak birincisinin makam-ı resmiye işgal ettikleri halde Kuvayı Milliye teşkili aleyhinde bulunan bu babda ahali ve memurine emir verenlerle bu emirleri infaz için ahaliye teşvik ve iğfal etmiş fakat fiilen iştirak etmemiş bulunanlardan ikincisi bilerek yahut bu iğfalata kapılarak önayak olmak suretiyle fiilen iştirak edenlerden üçüncünün dahi galeyana kapılıp iştirak eyleyenlerden ibaret bulunduğu ve birinci

kısıma dahil olanların hemen umumiyetle dersaadette olup ancak üçü dördü orada olduğundan bahs ile bunlar hakkında lazım gelen muamelatın buraca tayin ve ifası ve ikinci kısımda dahil olanlardan bazıları henüz hükümete dehalet etmemiş olduklarından bunlar hakkında takibat icrası ile derdestelerinde ahkam-ı kanuniyenin tatbiki ve bazıları hükümete dehalet ve mutalaat ettiklerinden bunlarında hukuku şahsiye baki kalmak üzere cürmü siyasilerinden dolayı bir müddet-i müfit için idareten memleketlerinden tebidleri...”³⁷³ belirtilerek bunların cezalandırılmasında nasıl bir yol izlenebileceği ifade edilmiştir.

HİF’nın etkin üyelerinden biri olan ayrıca İngiliz Muhipler Cemiyeti’nin de başkanlığını yürüten Sait Molla, İngiliz din adamı ve ajanı papaz Frew’e 29/30 Ekim 1919 tarihinde gönderdiği bir mektupta şöyledir: “...Mabeynde, yeni kabine teşkili tertibat ve tasavvuratı şayi olmuştur. Bu işin teşrii elzemdir. Anadolu'daki teşkilatımızın bazı tertipleri Kuva-ı Milliye'ce anlaşılmış, alehusus Ankara ve Kayseri de aleyhimizde çalışmalar başlamıştır. Kürt Cemiyeti verdiği vaadı hilafına faaliyet gösteremedi. Çetelerimizden bir kısmı tenkil olunuyor. Herçibadâbat mutasavver kabinenin mevki-i iktidara getirilmesi mutlak elzemdir. Ali Rıza Paşa'nın tertibatımıza karşı tedabir-i mania ittihaz edeceğini de tahmin ediyorum Bozkır'a gidecek adamlarımız tanınmış şahsiyetler olması hasebiyle fazlaca tevahhuş gösteriyorlar. Konya'da (K.B.81/l) e, sizin vasıta ile hadisenin teşdidi hakkında tebligat icraiyle propoganda heyetlerinin bu mesele için faaliyete davet edilmesi lüzum ve zarureti arzeder ve takdim-i ihtiramat eylerim...”³⁷⁴ Anlaşılacağı üzere bu isyanlarda halkın saf ve temiz duygularının bölgeye gönderilen provokatörler

³⁷³ BOA, DH:KMS 1338.Ş.7-82/1

³⁷⁴ Cebesoy, **Kuvayı Milliye'nin...** s.274

sayesinde kullanılmıştır. Ayrıca bu mektupta bölge üzerinde provokasyon çalışmalarının devam etmesinin istemesi de önemlidir.

Görüldüğü üzere Bozkır isyanları, Milli Mücadele'nin Anadolu'da tam teşkilatlanma zamanına rast gelmektedir. Diğer isyanlara da öncülük etmiş Damat Ferit, İngilizler ve HİF'nının birlikte hareket ettiği isyanlarda Vali Cemal Bey etkin rol oynamıştır.

C-KONYA AYAKLANMASI (2 Ekim-22 Kasım 1920): ³⁷⁵

Konya Valisi Cemal Bey'in Kuvayı Milliye aleyhine yürüttüğü faaliyetler bu bölgede isyanların çıkmasını kolaylaştırmıştır. Kuvayı Milliye'ye katılımları engellemek için “ulusal güçlerin direnişinin yakında Konya'nın Anlaşma Devletlerince işgal edilmesine yol açacağı yolundaki propagandalar” ile “Kuvayı Milliyecilerin Yunanlılarla savaşmak yerine Türk köylerini soyduğu” şeklindeki söylentiler sonucunda Konya'da halk isyancılara katılmaya sevk edilmiş ve ayaklanmalar meydana gelmiştir. ³⁷⁶

Sait Molla ve Damat Ferit'in desteği ile Zeynelabidin halkı tahrik ederek ayaklanmayı başlatmışlardır.³⁷⁷ Zeynelabidin Efendi halk içerisinde “*bugün Ankara'da türeyenler, kendilerine millet ve memleket hadimi ve halaskarı süsünü verenler, dün bütün varlığımızı eriten kanımızı iliğimizi emen, ittihatçılardan başka kimseler değillerdir. Bunlar kendi keselerini dolduracaklar. O, bitmez tükenmez varlıklı yedi düvele hiç bizim karşı koyacak kuvvetimiz var mı? Karşı geldikçe başımıza bu felaketler gelmektedir. Başımızda yedi evliya kuvvetinde bir sultan var.*

³⁷⁵ Bu isyanlar hakkında daha detaylı bilgi için bkz: Esengil, **age**, s. 155-177, **Türk İstiklal Harbi** c. VI, s. 187-

³⁷⁶ Yunus Kopal, “*Milli Mücadele'de İç Ayaklanmalar*”, **Türkler**, Ankara 2002, c.XVI, s.78-89

³⁷⁷ Esengil, **age**, s. 157

O dilediğini ferman eder, bildiğini işler, bize böyle dikbaşlılık etmeki ileri geri sözler söylemek değil, elbette ki mübareğin her buyruğuna baş eğmek düşer. Bu Allah'ın emridir...” diyerek propaganda yapmıştır.³⁷⁸ Ayrıca İzmir ve batı vilayetlerini işgal eden ordunun Yunan ordusu olmadığını “halife ordusu” olduğunu söylemiştir.³⁷⁹

Esengil bu ayaklanmanın nedenlerini ve araçlarını şu şekilde belirtir :
“...Padişaha bağlılık, dini inanışları kendi çıkarlarına istismar etmek isteyen fesatçı kişilerin faaliyetleri bazı insanların para ile satın alınmış olması ve milli hareketin yurt savunmasının getirileceği yeni yükümlülüklerden kaçmak isteyenlerin olumsuz propogandaları ve yine bazı kişilerin kinleri ve öç alma hevesleri uğruna hiyanete sapsmaları çıkarıcı, gerici ve yobazların halkı kolay avlayacakları ümidine kapılmaları ve bu yolda faaliyetleri...”

Vali Cemal Bey'in milli teşkilatlanmadan rahatsız olduğu daha önce de belirtilmişti. Bu rahatsızlık İngilizler ve onların her zaman üzerinde etkili oldukları HİF tarafından da hissedilmiş ve milli teşkilatlanmaya darbe vurmak amacıyla bu bölgede bir isyan çıkarmak için çalışmalara başlanmıştır. İsyan Vali Cemal Bey, İngiliz Papaz Frew ile haberleşen Konyalı Zeynelabidin ve arkadaşlarının “cahil ve mutassıp halkı” kışkırtmaları ve milli hareket aleyhine körüklemeleri ile meydana gelmiştir.³⁸⁰ Bu arada İngiliz Muhipler Cemiyeti'nin kurucu ve yöneticisi Frew'in beş kez Konya'ya gelerek durumu kontrol altında tutmuş ve Amerikalı Misse Kuchmann'ın da olumsuz çalışmaları ile ayaklanma başlamıştır.³⁸¹ İngilizlerin adamı olan Agobiyan'ın ayaklanmayı hazırlayanlar arasında bulunduğu bilinmektedir.³⁸²

³⁷⁸ Cemil Kılıçoğlu, **Osmanlı'da Son Paşalar, Tarihe Yön Verenler**, İstanbul 2006, s.372

³⁷⁹ Aynı yerde, s. 373

³⁸⁰ Aynı Yerde , s. 57

³⁸¹ Ahmet Atalay, **Milli Mücadele'de Konya Kuvayı Milliyecileri (İkinci Meclise Girenler)**, Konya 1997, c. II, s. 88

³⁸² Esengil, **age**, s. 157

Konya ayaklanması, Delibaş Mehmet tarafından çıkarılmıştır. Delibaş Mehmet çoğu asker kaçağından oluşan yaklaşık 500 kişilik bir çeteyle Çumra'da baskın yaparak buraya egemen olmuştur. Daha sonra Konya'ya yönelen Delibaş, Mehmet bir yandan da kendi yandaşlarını Konya'ya vali, polis müdürü ve jandarma komutanı olarak atamıştır. 2 Ekimde Konya'da başlayan isyana, 7 Ekim'de Akşehir ve Beyşehir'in de katılması ile Isparta'ya kadar yayılmıştır.³⁸³ İsyanın çıkmasına katkıda bulunanlar halka, önce Kuvayı Milliye yanlısı gibi görünmüş, sonrada Kuvayı Milliye'nin kötülüklerini anlatmış ve halkı bu yönde ikna ederek isyan başlatmıştır.³⁸⁴ Konya HİF'nin önemli bir merkezidir. Hoca Zeynelabidin Efendi de bu bölgede oldukça nüfuz sahibidir. İsyanlara onun yeğenleri Abdullah, Abdülhalim ve Sabit Hocaların da katıldığı bilinmektedir.³⁸⁵ Atatürk Nutuk'ta bu olayı anlatırken “...Yunan ordusu karşısında bulunan kuvvetlerimiz ve tertibatımız üzerinde yaptığı sui tesirat, düşmanlarca memul netayici vermedi. Müdafaa kuvvetlerimiz üzerinde doğrudan doğruya müessir olarak, cephemizi yıkmaya matuf harekatla beraber, cepheye yakın mıntikalarda ahaliyi kıyam ettirmek, düşmanların ehemmiyet verdikleri bir mesele idi. İstanbul bu hususta öteden beri çalışmakta idi. Zeynelabidin partisinin Konya ve havalisinde vukuuna vasıta olduğu isyankar hareket nihayet 1920 senesi Tşerinievveli bidayetinde zuhur etti...”³⁸⁶ diyerek hem HİF mensublarının bu isyanda rolü olduğunu ve aynı zamanda da çıkarıldığı tarih itibari ile Yunanlılarla girişilen mücadelenin en kritik döneminde böyle bir isyanın üzücü tesirleri olduğunu belirtmektedir. Ankara Hükümeti tarafından ayaklanmayı bastırma görevi Albay Refet (Bele) Bey'e vermiştir. 6 Ekim'de Konya, 16 Ekim'de Bozkır, Seydişehir ve

³⁸³ Özalp age, s.125

³⁸⁴ TBMM Zabıt Ceridelesi, c.I , Ankara 1959 s.60

³⁸⁵ Harp tarihi vesikaları, S.18 aralık 1956 belge 451-452

³⁸⁶ Atatürk, age, c.II, s. 662-663

Beyşehir, 23 Ekim’de Çiğil ele geçirilmiştir. Milli kuvvetler karşısında güçlerini önemli ölçüde yitiren ve dağılmak zorunda kalan asiler 10 Ekim’de Dinar’dan hareket eden Demirci Mehmet Efe’nin önce Akseki’yi alması, 22 Kasım’da da Isparta’ya varmasıyla tamamen etkisiz hale gelmiştir.³⁸⁷ Bu bölgede kurulan İstiklal Mahkemesi ile Delibaş ayaklanması soruşturmasını yürütülmüştür. Soruşturma sırasında hemen hemen bütün Konya halkının “...na-malup İngilizlere karşı savaşın delilik olduğu ve padişahın İngilizlerle sulh yaptığı, Kuvayı Milliye’nin halifeye karşı savaştığı ve ona iştirak edenlerin canı olacağı, askerlerin terhis edildiği ve vergi toplanmasının uygun olmadığından Kuvayı Milliye karşı kıyamın caiz olduğu...” propogandalarına kapıldığı ve isyan ettiği anlaşılmıştır.³⁸⁸ Zeynelabidin ve Delibaş Mehmet’in 2 Ekim 1920 tarihinde çıkardıkları isyanın amacının geçici bir hükümet kurmak ve harakatı kazalara kadar yaydıktan sonra Yunanlılarla birleşip Ankaraya saldırmak ve İstanbul yolunu açmak olduğu anlaşılmıştır.³⁸⁹ Konya ayaklanmasına karışanların yargılanması sonucu suçları sabit görülen 805 kişi çeşitli şekillerde cezalandırılmıştır.

³⁸⁷ Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi, 2. Kitap**, Ankara 1992, s. 178-179.

³⁸⁸ Ergun Aybars, **İstiklal Mahkemeleri**, Ankara 1975, s.119

³⁸⁹ Aybars, **age**, s.118

D-BOLU VE DÜZCE İSYANLARI

a-Birinci Bolu-Düzce Ayaklanması (13 Nisan1920-31 Mayıs 1920)

Bolu ve Düzce İsyanlarının³⁹⁰ tarihine bakılacak olursa gayet ilginç bir zaman dilimine isabet ettiği görülecektir. Bu tarih, Damat Ferit Paşa'nın 12 Nisan 1920'de dördüncü defa Sadrazamlığa getirilişinin hemen ertesi gününe denk gelirken, aynı zamanda da 23 Nisan 1920 yani TBMM'nin açılmasından kısa bir zaman öncesidir.

22 Nisan 1920 de İstanbul'da bulunan İngiliz Yüksek Komiseri Vekili Amiral Webb'ten İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a gönderilen raporda 5 Nisan'da Ferit Paşa'nın yeniden sadrazam olduğu ve Dahiliye Nazırlığına Milliyetçi aleyhtarı görünen Reşit Beyi getirerek milli hareketle mücadele etme programı ile görevine başladığı bildirilmiştir.³⁹¹ İsyanların Damat Ferit'in görevine başlamasının hemen sonrasında patlak vermesi, daha önceden beri yapılan çalışmaların bir ürünü olduğu gösterir. İsyanlar Damat Ferit Paşa'nın da iktidarı ile gün yüzüne çıkma imkanı bulmuştur.

Bu isyanlar, başta İngiltere olmak üzere, İtilaf devletleri tarafından Anadolu halkını milli hareketten koparmak ve Anadolu'da doğan milli direnişi ve teşkilatlanmayı baltalamak amacıyla tertip edilmiştir. Halkı birbiri ile çarpıştırmak ve kırdırmak suretiyle planlı bir şekilde düzenlenen isyanların biri bitmeden diğeri başlatılmıştır. İsyanların zamanlamalarına dikkat edilecek olursa kendiliklerinden ve tesadüflerden doğmadığı ortaya çıkacaktır.³⁹² Ankara'da milli bir meclisin

³⁹⁰ Bu isyanlar için bkz: Şehidoğlu, **age** , s. 83-105 ve 147-154, **Türk İstiklal Harbi**, c. VI, s.92-140, Esengil, **age**, s. 83-104 ve 147-154

³⁹¹ Sonyel, **age**, c.II,s. 65-66

³⁹² Sebahattin Selek, **Milli Mücadele (Ulusal Kurtuluş Savaşı)**, c.II, İstanbul, 2002,s.763

toplanacağını öğrenen İtilaf devletleri, İstanbul-Ankara yolu üzerinde bu ayaklanmaları çıkararak milli direniş ümidini kırmak istemişlerdir. Bu isyanlar aynı zamanda Milli yönetime karşı olan başkaldırıların en önemlisidir.³⁹³

Birinci Düzce isyanı olarak anılan isyanlar her ne kadar Düzce’de başlamışsa da Adapazarı’ndan Bolu’ya kadar yayılmıştır. İsyanın çıkması şu şekilde olmuştur: Düzce yanında Ömer Efendi Köyü’nde toplanan bazı silahlı kimseler, Düzce’de asayiş müfrezlerinde bulunan Süvari Yüzbaşısı Avni Bey’i yanlarına çağırarak, Yüzbaşı bu daveti kabul etmemiştir. Bunun üzerine asiler Müfreze Karargahını basarak, Müfreze Kumandanı Mahmut Nedim Bey’i esir almışlardır. Piyade bölüğü de teslim olmak zorunda kalmıştır. İki suvari subayı ve birkaç er gece basıncaya kadar Düzce’yi savunmuş, ancak başarı sağlayamamıştır. Sayısı gittikçe artan köylüler Düzce’ye girerek, Hükümeti jandarmayı ve telgrafhaneyi işgal etmiş, Ceza Mahkemesi Başkanı ve Jandarma Bölük Komutanını da yaralamışlardır.

İsyancıların elebaşları HİF sempatizanları olan Kafkasya’nın ileri gelen ailelerinden Berzek Sefer, Düzce Çerkes beylerinden Vahap, emekli Jandarma Yüzbaşısı Çerkez Koçbey, emekli Jandarma Binbaşısı Maan Ali idi. Bunlardan Berzek Sefer İlçe Kaymakamı, Maan Ali Jandarma Binbaşısı ve Vahap iâşe ve ikmalci, Koçbey ise Belediye Başkanı olmuştur.³⁹⁴ Görüldüğü üzere ayaklanmalara pek çok Çerkez ve Abaza katılmıştır. 13 Nisan 1920’de Düzce’ye hakim olan asiler Bolu Mutasarrıfı’nı çağırarak ve isyanların yatışacağını ümit ederek Düzce’ye gelen mutasarrıfı rehin almışlardır. İsyanlar 14 Nisan’da Beypazarı, 19 Nisan’da Göynük, 20 Nisan’da Gerede, 21 Nisan’da Mucur, 22 Nisan’da Hendek, 23 Nisan’da Safranbolu’ya kadar yayılmıştır. İsyancılar “*ahali ile padişah nerede ise biz*

³⁹³ Şehitoğlu, **age**, s. 29

³⁹⁴ Aynı yerde ,s. 33

oradayız... İstanbul ve Ankara'nın emirlerini dinlemeyen Ankarayı dinlemeyiz... padişahımızın fermanı olmadan silah altına asker alınamaz...islamın islama karşı kavgaya sürüklenmesine razı olamayız...biz padişahı isteriz...”³⁹⁵ diyerek ayaklanmışlardır.

Asiler isyan ederken 5 Nisan 1920 de yayınlanan ve Anadolu'ya dağıtılan Sultan Vahdettin'in "Hatt-ı Hümayun"u, hükümetin bir bildirisi ile birlikte dağıtılan ve şeyhülislam Mustafa Sabri Efendi'nin imzasını taşıyan Dürriyade Es-Seyyid Abdullah tarafından yazılan“fetva-i şerife” den de etkilenmişlerdir.

Mustafa Kemal Paşa TBMM’de yaptığı bir konuşmada Düzce isyanlarından şu şekilde bahsetmektedir: “...Düzce’de aynı tezahürat oldu. Bir takım insanlar toplanıyorlar, hükümeti basıyor, Telgrafhaneyi basıyorlar. Ne istediklerini anlamıyoruz. Tabi böyle hareketi bağıyane yapıyorlar ve bununla İngilizler Avurupa’ya bu Osmanlı milletlerinde vahdet ve tesanüt mevcut değildir. Bunlar birbirleri ile çarpışmaktadır. Bunlar kendi kendilerini idare edemezler, bir müdür lazımdır ki bunları sevk ve idare etsin...”³⁹⁶

18 Nisan 1920 akşamı Mustafa Kemal Paşa, Geyve’de bulunan 24. Tümen Komutanı Kurmay Yarbay Mahmut Bey’e emrindeki kuvvetlerle vakit kaybetmeden Düzce’ye hareket etmesi emrini vermiştir. Mahmut Bey bir iki gün sonra Geyve’den hareket ederek Adapazarı ve Hendek’den geçerek ilerlemeye devam etmiştir. Yolda giderken önceden hazırladığı bildirgeleri köylülere dağıtarak halkı milli harekete, yardıma çağırmıştır. Bildirinin içeriği padişah ve halifenin, İngilizlerin elinde bir oyuncaktan başka bir şey olmadığı, padişahı ve milleti kurtarmak için harekete geçen

³⁹⁵ Kılıçoğlu, **age**, s. 366

³⁹⁶ **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, c.I 2’inci İn’ikat-4. celse s. 7 Borak, Sadi, **Gizli Oturumlarda Atatürk’ün Konuşmaları**, İstanbul 1977, s. 24-25

Kuvayı Milliye'ye yardım etmeleri şeklindedir.³⁹⁷ Bu sırada Hendek'te ki asiler Adapazarı'ndaki taraftarları ile birleşerek kuvvetlenmişlerdir. Sait Bey başkanlığında bir nasihat heyeti Hendek'e gitmiş ancak olumlu bir sonuç alınamamıştır. Batı Cephesi Komutanı Ali Fuat Paşa olayların çok kritik bir hale geldiğinin bildirmesi karşısında Geyve'ye gelen cephe komutanı ile birleşerek toplayabildiği kuvvetlerle Geyve Boğazı'nı kapamaya çalışmıştır. Ayaklanma Ankara'ya doğru genişlemiştir. Taraklı ve Mudurnu çarpışmaları milli kuvvetler açısından olumlu sonuç vermemiştir. Asilerle anlaşma yoluna gidilmiş ancak başarılı olunamamıştır.

Düzce'de ayaklanma çıkması ve beklenmedik boyutlara ulaşması üzerine Heyeti Temsiliye tarafından şu önlemler alınmıştır:³⁹⁸

- 1- Bolu'daki jandarma kuvveti ile Bolu Dağı geçitleri tutuldu
- 2- Zonguldak'taki 32. Alayın Bolu'ya hareketi emredildi (bu alayın 70 mevcutlu bir taburu, asilere karşı çarpışmak istemediğinden Bolu civarında Karaağaç köyünde bırakıldı)
- 3- 24. Tümenin topçu ve süvari ile pekiştirilmiş iki taburunun tümen karargahı ile birlikte Geyve'den Düzce'ye hareketi emredildi.
- 4- İstanbul'dan Kandıra'ya henüz gelmiş olan Binbaşı Çolak İbrahim'in 60 kişilik bir müfreze ile Adapazarı'na hareketi emredildi.
- 5- Afyonkarahisar ve dolaylarında bulunmakta olan Karakeçili Milli Müfrezesi'nin yine Yarbay Arif komutasında olmak üzere Afyonkarahisar 'da toplanmasına karar verildi.
- 6- Kastamonu ve Çorum havalisindeki 58. Alayın Ankara'ya intikali emredildi.

³⁹⁷ Selek, **Milli...**, c.II,s. 772

³⁹⁸ M. Cemil Özgül, **Heyeti Temsiliyenin Ankara'daki Çalışmaları (27 Aralık 1919- 23 Nisan 1920)** , Ankara 1989, s. 112-113

7- Çerkez Ethem ve müfrezesinin balıkesirden Geyve Adapazarı doğrultusunda yola çıkması emredildi.

8- Aydın cephesinden seçilen Milli Suvari Bölüğü'nün Ankara'ya taşınması kararlaştırıldı.

9- Trabzon Milletvekili Hüsrev Bey'in başkanlığındaki bir nasihat heyeti Bolu'ya doğru yola çıkarıldı

Ancak Nasihat Heyeti Gerede'ye yaklaştığı sırada asiler tarafından tevkif edilmiş ve Bolu'ya gönderilmiştir.

Kısa sürede yayılan isyanı bastırmak üzere bölgeye Çerkez Ethem kuvvetleri sevk edilmiştir. Çerkez Ethem'in kuvvetleri bölgede Mudurnu bölgesinde bulunan Albay Refet (Bele) Bey'in emri doğrultusunda Bolu ve Düzce istikametine doğru harekete geçmişler ve Düzce'deki asileri sıkıştırmışlardır. Bunun üzerine asiler ellerinde esir bulunan Nasihat heyeti üyelerini yani Trabzon Mebusu Hüsrev (Gerede) ile Osman Beyleri serbest bıraktılar. Ancak asilerin zaman kazanmak için kandırıldıklarını söylemeleri ve af istemeleri karşısında Çerkez Ethem kuvvetleri Düzce üzerine yürümüş ve isyan bölgesi mukavemetsiz ele geçirilmiştir. İsyanın elebaşları ise Çerkez Ethem tarafından idam edilmiştir.

Hüsrev Gerede anılarında Düzce ve Bolu yöresinde ki ayaklanmaları anlatırken bu bölgede isyan eden halkın daha sonra yaptıklarından pişmanlık duyarak ülkeye hizmet etmek istediklerini ve bu amaçla da ulusal kuvvetlere katıldığını söyler ve isyanların sebebini “...Saf ve cahil halkın bu ölçüde geniş, şiddetli ayaklanmalarına ruhsal birçok neden sayılabilir her ne kadar bu ayaklanmalar saraydan pek ustaca hazırlanmış ve özellikle halkın dinsel duygularından yararlanılmışsada asıl ruhsal ortamın uygunluğu isyanları körükleyip yaymıştır.

Ellerine düştüğümüz isyancı halkın sözlerinden bu derin kin ve düşmanlık köklerinin Osmanlıİmparatorluğu'nun tarihsel toplumsal ve yönetim mirasında yer tutmuş olduğunu yakından gördüm...”³⁹⁹ diyerek yorumlar. Bu kötü mirası yaratan nedenleri şöyle sıralar:⁴⁰⁰

“....

a.Medrese okul olarak iki eğitim sistemi ile ülkede biri aydın öbürü cahil ve tutucu iki sınıf halk yaratılmıştır Osmanlı imparatorluğunun en görkemli ve parlak dönemi olan Kanuni Sultan Süleyman döneminde bile ayaklanmalara önderlik eden bu medrese mensupları denilen cahil sarıklıların ve asker kaçkınlarının sayıları her geçen gün artmış ve hemen tüm köyler bunların alçaltıcı ve çağdışı propogandalarının etkisinde kalmıştır. Otuz bir mart 1909 gericisi ayaklanmasının “şeriat isteriz” diye başladığı bilinen bir gerçektir. Bu cahil ve yobaz hoca grubu saf ve bilinçsiz köylümüzü sürekli olarak okullular memurlar ve subaylara karşı kıskırtmış, zavallı insanlarımızı karanlık bir dünyaya itmişlerdir.

b.İmparatorluk döneminin yemen, Trablus çöllerinde Arnavutluk ve Balkan dağlarında sürekli olarak yıprattığı Türk köylüsü uzun süren bu amaçsız savaşlardan ve ardı arkası gelmeyen seferberliklerden bıkmış usanmıştı. Buna birçok kan, can ve mal kaybına neden olan I. Dünya savaşının acı sonuçlarını da eklersek köylünün morali yeni bir seferberlik yeni bir savaş zorunluluğı karşısında ne durumda olur varın siz düşünün.

Ellerine düştüğümüz isyancı köylülerin “yine mi seferberlik yine mi savaş?” diye bizlere karşı bağırmaları, bu moral çöküntüsünün bir göstergesidir

³⁹⁹ **Hüsrev Gerede'nin Anıları, Kurtuluş savaşı Atatürk ve Devrimler,** (Hazırlayan :Sami Önal), İstanbul 2002, s. 202-203:

⁴⁰⁰ Gerede, **age**,s. 203

c. Osmanlı jandarma ve güvenlik örgütlerinin rüşvetçiliği, köylünün sürekli ezilmesi, sarayın ülkenin temel unsuru olan Türklerden çok Çerkez, Arnavut ve Araplar gibi başka soydan gelen insanlara yakınlık gösterip onları koruması da önemli nedenlerdendir.

Bolu isyanında Çerkezlerin sarayın yanında yer almaları kadınlar yolu ile kurulan saray-çerkez yakınlığının sağladığı olanakları yitirme korkusudur.

d. halka yurt sevgisine dayalı ulusal bir eğitim verilememiş olmasının da bütün bu sayılan olumsuzlukların doğmasına neden olduğu tartışılmaz. Yurdumuzun bağımsızlığını koruyan ordumuz aynı zamanda önemli bir eğitim kurumumuzdur. Askerliğini tamamlayıp köyüne dönen köylü dün olduğu gibi bugün de ulusumuzun temelini oluşturmaktadır.”

Olayların büyük boyutlara ulaşması üzerine Afyon’da bulunan Yarbay Arif Bey komutasındaki milli birlikler Bolu’ya gönderilmek üzere Ankara’ya çağırılmıştır. Yarbay Arif Bey, Beypazarı, Nallıhan’da asilerle çarpışmıştır. Görüldüğü üzere asiler Ankara’nın merkezine doğru ilerlemek üzereyken durdurulmuşlardır. Milli Mücadele dış güçler tarafından yıkılamamıştır ama içeriden ağır bir darbe almıştır. Bu isyanların Ankara’da BMM açılması çalışmaları sırasında meydana gelmesi isyanların bastırılmasını zorlaştırmıştır. Daha da kötüsü asilerin Ankara’ya çok yakın bölgelere kadar gelmesi yeni kurulacak TBMM içinde tehlike oluşturmuştur. Daha sonra Yarbay Arif Bey ve müfrezesi Softa boğazlarında ve Seben Dağı’ndaki asileri de dağıtarak Bolu’ya yürümüştür. Arif Bey şehre yaklaştığında minarelerde beyaz bayraklarla halk teslim olmak istemiştir. Halkı temsilen Hoca Süreyya Bey Yarbay Arif Bey’den af dilemiştir.

b-İkinci Düzce Ayaklanması (19 Temmuz – 23 Eylül 1920):

Yarbay Arif Bey'in Kızılcahamam'a çekilmesi ve Çerkez Ethem ve Binbaşı Çolak İbrahim'in kuvvetleri Yozgat'ta meydana gelen ayaklanmayı bastırmak üzere bu bölgeye doğru ilerlemesi, bu sırada düzenli orduya mensup birlikler de Yunanlılarla çarpışmak amacıyla batıya yönlendirilmesi sonucu Düzce Bölgesinde serbest bir ortam doğmuş ve daha önce dağılan asiler yeniden toparlanmaya başlamışlardır. Ali Fuat Cebesoy bölgeye düzenli askeri birliklerin değil milis kuvvetlerinin gönderilmesinin daha uygun olacağını belirtmiştir.⁴⁰¹ Ayaklanan Çerkez ve Abazaların düşünceleri, Hendek'i almak, İzmit ile bağlantı sağlayıp Yunanlılarla birleşmek ve güya kendi hayat ve geleceklerini milli kuvvetlerden kurtarıp, garanti altına almak istemişlerdir. ⁴⁰² Asiler 8 Ağustos'ta Düzce'ye hakim olmuştur. Ankara, Eskişehir, Bilecik ve Uşak'tan takviye birlikler gönderilince asiler hareketlerine son vermişlerdir. Bu arada isyanın bastırılmasına Ali Fuat Paşa'nın Abaza başkanlarıyla görüşmek üzere gönderdiği aracının da olumlu katkısı olmuş ve kan dökülmeden huzur sağlanmıştır. ⁴⁰³

⁴⁰¹ Şehidoğlu, **age**, s. 73

⁴⁰² Kobal, *agm*, s. 78-89.

⁴⁰³ Kılıçoğlu, **age**, s. 371

E-YOZGAT İSYANI (15 Mayıs-27 Ağustos 1920):

Yozgat mutasarrıflığı görevinde bulunan Necip Bey'in sık sık “*Allahtan ve Padişah’tan ve onların kanunlarından başka bir şey tanımadığı*”⁴⁰⁴ söylemleri üzerine Heyet-i Temsiliye tarafından 20 Eylül 1919 tarihinde görevden alınmış ve yerine muhasebeci Arif Hikmet Bey’in atanmıştır.

Yozgat İsyanı⁴⁰⁵, HİF Yozgat şubesinin başkanlığı yapan Çapanoğlu Edip ve kardeşi Celal’in liderliğinde gerçekleştirilmiştir. Bu şahısların Yozgat ve çevresinde önemli bir nüfuzları bulunmaktaydı.⁴⁰⁶ Ankara’ da açılacak olan meclise karşı tavır alarak, bu meclise üye göndermek için yapılan temsilcilerin toplantısına bunun padişaha karşı çıkmak olduğu gerekçesi ile itiraz etmişlerdir.⁴⁰⁷ Yozgat müftüsünün “Padişahımız İngilizlerin elinde esirdir. Ferit Paşa’nın yaptıklarından haberi yoktur” demesi üzerine toplantıyı terk eden Çapanoğlu kardeşler 30 kişinin imzaladığı bir telgraf ile Ankara’da yapılan meclis toplantısının padişahın arzusuna ve kanunlarına aykırı olduğunu bildirmiştir.⁴⁰⁸ “İngilizlerin İstanbul’a gelişlerinin Padişah’ın isteği ile olduğunu ve Yunanlıların geçici olarak Anadolu’ya çıkarma yaptıklarını halka anlatarak, propaganda yapmışlardır. Yozgat ayaklanmasında da asiler Milli direniş’i İttihatçılık teşebbüsü olarak nitelendirmiş ve kötülemişlerdir.⁴⁰⁹ Ankara valisinin bu olay karşısında yeterli tedbiri alamaması sonucu isyan patlak vermiştir.

⁴⁰⁴ Esengil, **age**, s. 131

⁴⁰⁵ Daha detaylı bilgi için bkz: Muhittin Ünal, **Kurtuluş Savaşı’nda Çerkezlerin Rolü**, Ankara 2000, **Türk istiklal ...** ,s.140-176, Niyazi Taha Karaca, “Birinci Dünya Savaşı ve Milli Mücadele Dönemlerinde Yozgat Ermenileri (1914-1920)”, **Atatürk Dergisi**, c.III, sayı . 4, Erzurum (Temmuz) 2003, Ahmet Yaşar Ocak, “Milli Mücadelede Çapanoğlu İsyanı (8-27 Haziran 1920)” **Türk Kültürü Araştırmaları**, VII-VIII-IX-X Ankara 1973

⁴⁰⁶ Bkz. Süleyman Duru, **Yozgat Tarihi ve Çapanoğulları**, İstanbul 1953

⁴⁰⁷ Çapanoğullarının itirazına rağmen mebuslar seçilmiştir. Bunlar:Feyyaz Ali Bey, İsmail Fazıl Paşa, Mehmet Hulusi efendi, Rıza Bey ve Süleyman Sırrı Bey’dir. Karaca, “I. Dünya savaşı...”, s. 129

⁴⁰⁸ Esengil, **age**, s. 132

⁴⁰⁹ Ocak, **agm**, s. 90

İstanbul Hükümeti'nin Şeyhülislam Dürriade Abdullah Efendi aracılığı ile verdiği 11 Nisan 1920 tarihli fetvayla Anadolu'da başlatılan Milli hareket “Kuvayi Bagiyeye” olarak nitelendirmiş ve bu harekete katılanlarında öldürülmesinin dinen farz olduğunu belirtmişti. Bu fetva şüphesiz ki halkı milli mücadele karşısında olumsuz yönde etkilemiştir. Yozgat ve diğer bölgelerde çıkan isyanlara halkın kolaylıkla katılmasını sağlamıştır. İsyânların tertip edilmesinde İstanbul hükümetinin de parmağı vardır.⁴¹⁰

Yozgat isyanları'na Çerkezlerin katılım nedenlerinin İstanbul'da neşredilen Serbesti gazetesinin “... Biga'nın 18 köyü top atışları sonucu yerle bir edildi. Şimdi sıra öbür Çerkez köylerindedir...” şeklindeki yazıları da etkili olmuştur.⁴¹¹ Ancak bu isyan da temelinde Büyük Millet Meclisi Hükümetine karşısında ve hükümeti çökertmek için yapılmıştır.⁴¹²

Yunus Nadi bu isyan hakkında: “....sarayın ve Babıalının en fazla ümitlendiği isyan sahası da burasıdır. Filhakika başta Çapanoğulları olduğu halde bu merkezi Anadolu'daki isyanın mürettip ve müdürleri vaziyete hakim olur olmaz ilk işlerden biri olmak üzere Kayseri'yi ele geçirmek ve yağma etmek istiyorlar ve sonra bu tarikle Niğde üzerinden Konya ile elele vermek maksadını takip ediyorlardı...” diyerek isyanların amacını açıklamaktadır.⁴¹³

Heyet-i Temsiliye 14 Ekim 1919 tarihinde tedbir olarak “...Hİ, Nigehban, Rum ve Ermeni gruplarının hareket-ı milliyeyi İttihatçı hareketi göstermek için yaptıkları propagandaların lisân-ı resmi ile tehzibi ve matbuat ve ajans müdürlerinin

⁴¹⁰ Yunus Nadi, **Kurtuluş Savaşı Anıları**, İstanbul 1978, s. 360

⁴¹¹ Ünal, **Kurtuluş Savaşı'nda Çerkezlerin...** s. 290

⁴¹² İnönü, **age**, s. 203

⁴¹³ Yunus Nadi, **Kurtuluş ...** s. 359

tebdili ile harice giden telgrafların lehimizde gitmesinin temini ...”⁴¹⁴ yönünde ki isteklerini Harbiye Nazırı Cemal Paşa’dan talep etmiş ve bu hainlerin icraatlarına meydan bırakılmaması istenmişti.

Yozgat’ta düzenlenen at yarışlarını izlemek üzere 16 Mayıs’ta buraya gelen Hacı Bekir, Zileli Musa, Osmaniye köyünden Meşeci İdris ve arkadaşları Çapanoğlu Edip Bey’in evinde kalmışlar ve burada gizli bir toplantı yapmışlardır. Bu toplantı sonrasında Yozgat’ın çeşitli köy ve ilçelerine dağılarak gizli çalışmalara başlamış ve Kuvayı Milliye aleyhine propaganda yapmışlardır.

Yozgat ayaklanması karakteri açısından ayrı ayrı günlerde ve ayrı ayrı yerlerde ortaya çıkmış, ayaklanmanın bastırılması da bu şekilde olmuştur. Yunus Nadı asilerin amacını şu şekilde açıklamıştır: ⁴¹⁵ “... *başta Çağanoğulları olduğu halde bu merkezî Anadolu’daki isyanın mürettip ve müdürleri vaziyete hakim olur olma ilk işlerinden biri olmak üzere Kayseri’yi ele geçirmek ve yağma etmek istiyorlar ve sonra bu tarikle Nigde üzerinden Konya ile elele vermek maksadını takip ediyorlardı...*”

Yıldızeli- Sivas posta nakliyatını idare eden ancak zimmetine para geçirdiği için hakkında tahkikat açılmış olan Postacı Nazım adını değiştirerek Yozgat bölgesinin köylerinde dolaşmaya başlamış ve etrafına topladığı adamlarla Yıldızeli çevresine gelmiş ve burada bulunan Düzce ve Bolu isyancılarından bazı kişileri de yanına alarak Padişah’ın fetva ve bildirilerini halka dağıtmıştır.⁴¹⁶ Kurduğu isyancı kuvvetlere “Halife Ordusu” adını vererek isyanına dini bir nitelikte kazandırmıştır.

⁴¹⁷ Nisan ayında Yozgat beyleri ile bağlantı kurmuş ve ilk isyanı da Direkli Bucağı’nda kendisi çıkarmıştır. Yıldızeli kaymakamının yeterli önlemi almaması

⁴¹⁴ Bekir Sıtkı Baykal, **Heyet-i Temsiliye Kararları**, Ankara 1989, s.21

⁴¹⁵ Nadı, **İsyanlar...** s. 75

⁴¹⁶ Ocak, *agm*, s. 95

⁴¹⁷ Sarıhan , **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, c. III, s. 76

sonucu isyan genişlemiştir. İsyancılar propagandalarına yeni söylentiler katmışlardır. Bu söylentiler: “...koyun vergisinin 45 kuruşa çıkarılacağı, yol vergisinin 200 kuruşa çıkarılacağı, tekrar seferberlik ilan edileceği, halkın malına ve canına el konacağı Kuvayı milliyecilerin yaptıkları işlerden padişahın haberi ve rızası olmadığı, bunları önlemek için Halife ordusu’nun samsun’a ve yakınlarına geldiğini bu ordunun öncüsü olarak hep beraber Yıldızeli’nden Sivas üzerine yürünmesinin gerektiği...”⁴¹⁸ yönündedir.

Kılıç Ali Bey bölgede ki isyanının boyutlarını öğrenmek ve gerekli tedbirleri almak için görevlendirilmiştir. Kılıç Ali Bey, hatıralarında 1 Haziran 1920’de Yozgat’a ulaştığında durumu şu şekilde anlatır: ⁴¹⁹ “...hayret, hatta dehşet içindeydim. Ali Galip olayı Sivas Kongresi’nin toplanmasını bile tehdit ederken, yollar bu kadar tehlikeli değildi. Yanımda Maraş-Antep savunmasının seçkin fedaileri vardı. Hepimiz dışımızdan tırnağımıza kadar silahlı idik. Yol üzerinde karşılaştığımız her vatandaşın ilk kaygısı, ülke içindeki bu kana ve kine dönüşmüş ayrılığın nasıl giderileceğiydi. Ne olmuştu bu ülkeye, dünya yüzünde bağımsız bir Türk Devleti bırakmamak için yemin etmiş olan düşmanlarımızın amaçlarına ister istemez alet olma felaketinin asıl kaynağı neydi? İhanet tahriklerinin sahipleri kimlerdi?...

Bunlar, Anadolu’da ihanet zaman zaman huzuru bozmuş eşkiyalık hareketleri de değildi. Bu, devlet otoritesi denilen kutsal varlık elden gitti mi ardından neler gelebileceğinin acı tablosuydu. ...”

⁴¹⁸ Esengil, **age**, s. 133

⁴¹⁹ **Atatürk’ün Sırdaşı Kılıç Ali’nin Anıları**, (Derleyen: Hulusi Turgut) İstanbul 2005, s. 116

Yozgat ve çevresi Ermenilerin yoğun olarak yaşadıkları bir bölgedir. Bu isyanlara Ermeniler de iştirak etmişlerdir.⁴²⁰ Bunu hazmedemeyen Kılıç Ali Bey çocukluğunda Osmanlı'nın bu tebası ile iç içe yaşadığını fakat bir sorun olmadığını dile getirirken gelinen noktada durumun neden böyle olduğunu sorduğu bir Ermeni'den şu yanıtı almıştır: “...bunlar bizim Ermeniler değil!... bunlar Rus Ermenisi...Allah belalarını versin...beyinleri yıkanmış! Ne yaptıklarını ne istediklerini bilmiyorlar. Bunların beynini her önüne gelen Türk düşmanlığıyla doldurmuş...”⁴²¹

Bölgeye geldiğinde isyanın büyümesinden endişelenen Kılıç Ali Bey İsyancıların Yozgat ile bağlantılarını kesmek için Çapanoğlu Edip ve Celal Beyleri göz hapsine almıştır. Kılıç Ali bu olayı öğrenen Arapseyfi bölgesinde bulunan Çapanoğlu Halit Bey'in tehditleri üzerine kuvvetlerini toplayarak Boğazlayan'a çekilmiştir.

Ankara tarafından isyancıların faaliyetlerine son vermesi için Yozgat'a bir nasihat heyeti gönderilmiştir. Yozgat mebuslarından oluşan bu heyet halkı ikna konusunda başarı sağlayamamıştır.

8 Haziran'da Çapanoğulları Yozgat'ı terk ederek isyanları başlatmıştır. Kansu isyanların yayılmasını ve isyana kimlerin liderlik ettiğini şu şekilde belirtir: “...bu isyanlar diğer mahallerede sirayet etti. mesela çapanoğullarından Celal, Edip, Salih, Halit Beyler ve Deli Ömer ve Aynacıoğulları çeteleri Yozgat'ın (13 Haziran) Köhne nahiye merkezini işgal ettiler ve 14 haziranda Yozgat'ı zapt ile büyük bir isyan mıntıkası husule getirdiler”⁴²² Padişah adına şehrin yönetimini ele geçirmişlerdir.⁴²³

⁴²⁰ Karaca, *agm*, s.130

⁴²¹ **Kılıç Ali'nin...**, s. 116

⁴²² Kansu, **age**, s. 577

⁴²³ Yunus Nadi, **Kurtuluş Savaşı...**, s. 357-358

Bunun üzerine Çerkez Ethem kuvvetleri şehre sevk edilmiştir. 20 Haziran'da Ankara'dan yola çıkan kuvvetler, 23 Haziran'da Yozgat'a ulaşmış ve aynı gün şehri isyancılardan teslim almışlardır. Yozgat isyanına bölgede bulunan bazı Ermenilerde katılmışlar, Yozgatta ki evlerde saklanarak Çerkez Ethem kuvvetlerine karşı silah ve bomba atmışlardır. Bunun üzerine Çerkez Ethem asileri top ateşine tutarak sert ve şiddetli bir müdahale ile etkisiz hale getirmiştir.

Yunus Nadi isyanın önemine dikkat çekerek Sarayın ve Babıali'nin en fazla ümitlendiği isyan sahasının burası olduğunu dile getirir.⁴²⁴

F-KUVAYI İNZİBÂTİYE HAREKETİ:⁴²⁵

İstanbul Hükümeti tarafından 18 Nisan 1920 günü bir kararname yayınlanmış ve yeni bir ordunun kurulduğunu ve bu ordunun da Kuvayi Milliye ile mücadele edeceğini şu şekilde belirtilmiştir: “...devlet kanunlarını tatbik eyliyen hükümet memurlarını zor kullanarak icrayı memuriyetine mani olan Kuvayi Milliye namını taşıyan erbabı şekaveti tenkil için Kuvayi İnzibatiye kurulmuştur. Bu teşekkül Harbiye ve Dahiliye nezaretine bağlı olacaktır...”⁴²⁶ Yeni orduya “Halife ordusu” adı verilerek kutsal bir anlamda yüklenmiştir. Üç piyade alayı ve bir topçu taburundan oluşan ordunun komutanlığına Süleyman Şefik Paşa getirilmiştir. Süleyman Şefik Paşa'nın Anadolu Hareketine bakış açısı ortadadır. Damat Ferit Paşa

⁴²⁴ Yunus Nadi, **Birinci Büyük Millet Meclisi'nin Açılışı ve İsyenlar**, İstanbul 1955, s. 75

⁴²⁵ Daha detaylı bilgi için bkz. Sofuoğlu, **Milli Mücadele...**, **Türk İstiklal...**, s. 119-123 Damat Ferit Paşa Kuvayı İnzibatiye'den sonra bir de Kuvayı Seferiye adı verilen bir ordu kurma girişiminde bulunmuştur. Bunun için bkz. Adnan Sofuoğlu, “Damat Ferit Paşa Hükümetlerinin Milli Mücadele'ye Karşı Girişimleri ve Son Olarak Kuvay-ı Seferiye Adıyla Yeni Bir Akeri Birlik Oluşturma Çabaları” Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, c. XVIII, sayı: 52, (Mart) 2002

⁴²⁶ Selek, **Milli...**, c.II, s.770

aynı zamanda Harbiye Nazırı Vekili de olduğundan Kuvayı İnzibatiye’yi sevk ve idaresini elinde tutmuştur.⁴²⁷

HİF mensuplarından birçok kişi Kuvayı Milliye karşısında kurulan bu orduya katılmıştır.⁴²⁸ Bu orduya katılımlar dönemin Şeyhülislamı tarafından verilen 11 Nisan 1920 tarihli fetva ile daha da kolaylaşmıştır.

Ahmet Anzavur, Biga Hadisesinden sonra İzmit ve Adapazarı tarafına geçmiştir. Bu geçişteki amaç batı ve kuzeydeki isyan hareketleri arasında bir münasebet tesis etmek olmuştur.⁴²⁹ Ahmet Anzavur’unda Kuvayı İnzibatiye’ye katılması istenmiş ancak Ahmet Anzavur ile Şefik Paşa’nın arası açılmıştır.

İnönü anılarında kurulan bu Halife ordusu hakkında şunları söyler: “... Kuvayı İnzibatiye ve Anzavur padişah namına hareket ediyorlardı. Hepimiz fetva ile mahkum edilmiştik. Asi sayılıyorduk. Bizi padişaha dine karşı çıkmış kişiler olarak ilan etmişlerdi. Din bize karşı silah olarak vasıta olarak kullanılıyordu. İç isyanları hazırlayanlar dini ve padişahı kurtarmak için mücadeleye atıldıklarını ilan ederlerdi. Fakat Anzavur’un Marmara’nın Güney Bölgesi’nde Bandırma havalisinde üst üste iki defa harekete geçmesinde başka maksatlarda vardı. Açıkcası Anzavur harekatı Çanakkale Boğazını elde bulundurmak, istihkamları arkadan temin etmek ve Çanakkale bölgesindeki İngiliz, Fransız depolarını emniyet altına almak için İngilizler tarafından ihdas olunmuştur. ..”⁴³⁰ anlaşılabacağı üzere bu ordu ve Anzavur Milli Kuvvetlerin Çanakkale boğazını geçmesini ve oradaki İngiliz ve Fransızların silah depolarını ele geçirmelerini engelleme görevi görmüşlerdir.

⁴²⁷ **Türk İstiklal Harbi** , s. 121

⁴²⁸ Kuvayı İnzibatiye’nin dağıtılmasından sonra dahiliye nezaretine birçok HİF mensubu tarafından gönderilen dilekçelerle “...Kuvayı İnzibatiye alayına duhulet etmiş isem de yine mezkur alayın lağvedilmesinden açıkta ve sefalet içindeyim...” şeklinde dilekçeler gönderilmiş ve İstanbul Hükümeti’nden yardım istenmiştir. Bunun için bkz: **BOA**, DH. KMS.1338.Za. 22, 59-1/56_2 , 3, 6, 9

⁴²⁹ Yunus Nadi, **İsyanlar**, s. 64

⁴³⁰ İnönü, **age**, s. 202

Kurulması Mütareke hükümlerine göre yasak olan bu orduyu İngilizler de desteklemişlerdir.⁴³¹ Ahmet Anzavur'un yenilmesi üzerine bu ordu da güç kaybetmiş ve 14 Haziran 1920 tarihinde yok edilmiştir. Damat Ferit Paşa 25 Haziranda Kuvayı İnzibatiye'nin tahsilatını da kesecektir⁴³². Bu nedenle bu orduya katılan pek çok HİF mensubu açıkta kalmış ve İstanbul Hükümeti'nden geçimini temin etmek için yardım istemiştir.⁴³³

HİF, Milli Mücadele dönemi boyunca sadece yukarıdaki isyanları çıkarmakla kalmamış, 1922 sonuna kadar Osmanlı Devleti sınırları içindeki birçok bölgede isyanlar çıkarma teşebbüsüne devam etmiştir. İsyânların çıktıkları bölgelere dikkat edilecek olursa ;Anadolu'nun ortasında birçok şehir ile bağlantı kurulabilecek doğal coğrafi sınırlara sahip birer geçit konumundadırlar. Bu nedenle bu bölgelerde isyan çıkarma teşebbüsleri Milli Mücadele tarihi boyunca devam etmiştir. Buna örnek olarak 30 Mayıs 1921 tarihli milli istihbarat raporunu örnek olarak verebiliriz. Rapor şöyledir: “29 Mayıs'ta HİF kulübünde yapılan toplantıda bulundum. Toplantı Sadık Bey tarafından açıldı. Toplantıda hazır bulunanlardan Gümölcineli İsmail Hakkı, Vasfi, Miralay Wilson (fesli olarak gelmiştir) ve daha tanımadığım bazı şahıslar İngilizlerin teveccühlerini devam ettirmek için Mamuretülaziz ve Dersim'de planlanan ihtilallerin hemen başlatılmasını kararlaştırmışlardır.”

Yine 5 Mayıs 1922 tarihli bir başka istihbarat raporunda şöyle denmektedir:⁴³⁴ “Anadolu'da Menderes civarında icrayı hareket eden Yunan kuvvetleri Çerkez Ethem kuvvetleri ile takip edilmektedir. Yunanlılar Seydişehir üzerinden Antalya istikametine doğru gitmek üzeredir. Yunanlılar bu defa da Konya

⁴³¹ **Türk İstiklal ...s. 120**

⁴³² Sofuoğlu, **Milli...** , s.119

⁴³³ Bkz. dipnot 432 deki belgeler

⁴³⁴ **TİTEA**, K 59 G 83 B 8

havalisinde hareketını genişletmek istemektedir. İki gün evvel Hoca Vasfi Efendi başkanlığındaki HİF üyelerinden bir grup Konya'ya giderek o yörede temaslarda bulunmuşlardır. Konya'nın eşrafının isimlerini bir listeye yazarak, Yunanlılara vermek üzeredirler. Hoca Vasfi Efendi Sivaslı Halit vasıtasıyla Yunan istihbaratı ile temastadır.”

Görüldüğü üzere Hoca Vasfi Efendi Yunanlılardan önce Konya'ya gitmiştir. Bunun sebebinin Yunanlıların bu bölgeye girmesi ihtimalini kolaylaştırmak için halk içerisinde bir nabız yoklaması ve propaganda amacıyla olduğunu düşünmemek imkânsızdır. Bölgede teşkilatlanmayı sağlamak ve ekibini korumak amacıyla bir liste hazırlanması ve bu isimlerin Yunanlılara verilmesi de ilginçtir. Görüldüğü üzere HİF mensupları sadece İngiltere ile değil, işgal güçlerinin maşası olan Yunanlılarla da sık sık görüşmeler yapmış ve birlikte çalışmışlardır.

Sonuç olarak bu isyanlara baktığımızda HİF'nin tek başına hareket etmediğini görmekteyiz. İngilizler ve onların yan kuruluşları olan İngiliz Muhipler Cemiyeti, Nigahban Cemiyeti, İstanbul Hükümeti ile işbirliği yaparak bu isyanları teşvik etmiştir. İsyancıların amacının Anadolu'da beliren milli direnişi yok etmek olduğu açıktır. İsyancılar çıktıkları zaman ve bölgeler itibarıyla Milli Mücadelenin seyrine ket vururken, sadece dış güçlere karşı değil, iç güçlere karşı da mücadele verilmesine neden olmuştur. Kardeşin kardeşle çarpıştırıldığı isyanlara Osmanlı'nın tebaası olan Ermeniler, Çerkezler ve Abazalar da katılmışlardır. İstanbul Hükümeti tarafından din olgusu kullanılarak halk isyana teşvik edilmiştir. Milletten kenetlenmesinin ve tek bir kalp olarak atmasının gerektiği bir noktada bu isyanların zuhur etmesi Anadolu'nun bağrından çıkan milli direnişe sekte indirirken milli teşkilatlanmanın da gecikmesine neden olmuştur.

3. HÜRRİYET ve İTİLAFA FİRKASI: MÜTAREKE HÜKÜMETLERİ

İTC'nin siyaset sahnesinden çekilmesinden sonra İzzet Paşa Hükümeti kurulmuştur. Bu hükümet İttihat ve Terakki'den sonraki döneme yumuşak bir geçiş sağlamıştır. Kabinede Cavit, Fethi ve Hayri Beyler gibi bazı İttihatçıların da bulunduğu İzzet Paşa Hükümeti bu sırada birtakım İTC mensuplarının kolayca yurtdışına çıkmalarında ihmali olduğu gerekçesi ile yıpratılmıştır. İttihat ve Terakki'nin “artıç hükümet”i olarak da değerlendirilen İzzet Paşa Hükümeti iktidarı 11 Kasım 1918'de Tefvik Paşa Hükümeti'ne devretmiştir. Tefvik Paşa, bilindiği üzere Sultan Vahdettin ile akrabalık ilişkileri olan biridir. Sultan Vahdettin, saltanatı süresince devlet yönetimine akrabalarını yerleştirerek bir güven halkası yaratmaya çalışmıştır. İttihatçılardan rahatsız olan Vahdettin, Tefvik Paşa Hükümeti'nde İttihatçı kadroların yer almasını engellemiştir. Bilindiği üzere bu dönemde Hİ üyeleri sürgün bulundukları bölgelerden yeni yeni başkent İstanbul'a dönmeye başlamışlardı ve ancak 1919 Ocak ayında yeniden faaliyete geçebilmişlerdi. Dolayısıyla Hİ mensuplarının teşkilatlanma dönemine rast gelen Tefvik Paşa Hükümeti'nde görev alamamaları doğaldı. Tefvik Paşa, hükümetini İttihatçı olmayan, yaşça daha olgun olan kişilerden kurmak zorunda kalmıştır. Bu nedenle Tefvik Paşa'nın kurduğu hükümete bir anlamda “ihtiyarlar hükümeti” de denmiştir.⁴³⁵

⁴³⁵ Tefvik Paşa, Hükümeti kurarken ülke içinde bulunan İttihatçı kadroları dışarıda bırakmak istemiş dolayısıyla da siyaset tecrübesi olan ve adı İTC'ne karışmamış daha olgun kişilere yer vermek zorunda kalmıştır. Akşin, **İstanbul...**, c.I, s. 78

HİF, İstanbul'da yeni yeni faaliyete geçmeye başladığı zamandan itibaren İttihatçılara karşı politikasını devam ettirmiş ve Tevfik Paşa Hükümetini destekleyeceklerini dile getirmişlerdir.⁴³⁶ Ancak Tevfik Paşa Hükümeti'nin İttihatçıları cezalandırma konusunda gevşek davrandığını iddia ederek bu desteklerini kısa zamanda çekmişlerdir.⁴³⁷

Mili Mücadele Dönemi'nde Hükümet kuran isimlerden biri de Sultan Vahdettin'in bir diğer akrabası olan Damat Ferit Paşa'dır. Damat Ferit Paşa'nın kurduğu hükümetler, Milli Mücadele tarihinin en önemli safhalarını içeren bir dönemde görev alırken, aynı zamanda da Padişah Vahdettin ile örtüşen bir siyaset takip etmiştir.

Damat Ferit Paşa, kişiliği, icraatları ve uyguladığı siyaset ile Osmanlı Tarihi'nin önemli bir devlet adamıdır. Tevfik Paşa'nın 3 Mart 1919'da istifa etmesinden sonra 4 Mart 1919'da Sadrazamlık makamını devralmıştır. Politik hayata atıldığında, tanınmış bir kişi olmamakla birlikte askeri ve siyasi erkândan da fazla çevreye sahip değildi..⁴³⁸ Bu nedenle kendisinin sadrazamlık ile mevkiilendirilmesi zaman zaman eleştirilere konu olmuştur. Bu eleştirilerden ilki Tevfik Paşa'dan gelmiştir. Tevfik Paşa, Sultan Vahdettin'e, Damat Ferit Paşa'nın yetersiz bir politik kişiliğe sahip olduğu uyarısında bulunarak sadaret makamına getirilmesini doğru bulmadığını arzetmiştir.⁴³⁹ Daha sonra Meclis-i Mebusan Başkan Vekillerinden Hüseyin Kazım Bey ile Sultan Vahdettin arasında da buna benzer bir görüşme gerçekleşmiştir. Hüseyin Kazım Bey; Damat Ferit Paşa'nın sadrazamlığa

⁴³⁶ HİF yöneticisi olan Mustafa Sabri Efendi ve arkadaşları Tevfik Paşa'yı ziyaret ederek hükümetin HİF'na dayanarak iş göreceklğini bildirmesi üzerine HİF hükümeti destekleyeceğini bildirmiştir.

Alemdar 16 Kanuni sani 1335

⁴³⁷ **Alemdar**, 19 Kanuni sani 1335

⁴³⁸ Göztepe, **age**, s. 118

⁴³⁹ Bayar, **age**, c.I, s.

getirilmesinin memleket ve saltanat için felaket olacağını Sultanına iletirken aldığı cevap “...ben istersem Rum Patriğini de getiririm, Ermeni Patriğini de getiririm. Hahambaşığı da getiririm...”olmuştur.⁴⁴⁰ Bunun üzerine Hüseyin Kazım Bey “...getirisiniz ama efendimiz, bu makamda da kalamazsınız...” demek cesaretini kendinde bulmuştur.⁴⁴¹

Saray başkâtiplerinden Ali Fuat (Türkgeldi) Bey anılarında Refik Bey’den işittiği Şehzade Vahdettin’in, Damat Ferit Paşa hakkındaki düşüncelerini şöyle dile getirmektedir: “...dünyada üç mel’un vardır. Bunlar bir saç ayağıdır: biri bizim hemşire, biri zevci olan Ferit Paşa, biri de oğlu Sami.”⁴⁴² Ferit Paşa ve ailesini mel’un olarak itham eden Sultan Vahdettin’in daha sonraki dönemde yani iktidar koltuğuna oturduğunda fikirleri değişmiş olsa gerek Osmanlı’nın başına gelen birçok felakete ve uygulan yetersiz politikalara karşın, her şeye rağmen Damat Ferit Paşa’ya sıkı sıkı sarılmıştır.

Rauf Bey ile Sultan Vahdettin arasında geçen bir konuşmada Rauf Bey’in Damat Ferit Paşa’yı yeren sözleri üzerine Sultan Vahdettin:⁴⁴³ “..Ferit Paşa’yı hemşiremin iyi bir zevci olarak severim. Fikirlerine taraftar değilim. Hususiyle siyasi düşüncelerinin karşısındayım. Bu yüzden aramızda şiddetli ayrılık var...”⁴⁴⁴ dediği de bilinmektedir. Bu konuşmanın devamında Sultan Vahdettin o tarihe mal olan sözlerini söylemiş ve “...ortada bir millet var, koyun sürüsü, idaresi için bir çoban lazım O da benim...” demiştir.

⁴⁴⁰ Türkgeldi, **age**, s. 261-262, Selahi R. Sonyel, Türk Kurtuluş Savaşı ve Milli Mücadele, c.I, Ankara 2003, s. 210

⁴⁴¹ Erhan Demirutku, “Vahdettin Böyle Kaçtı” **Yıllar Boyu Tarih** , S. 11, (Kasım)1983 s. 61

⁴⁴² Türkgeldi, **age**, s. 273

⁴⁴³ Feridun Fazıl Tülbentçi, “Bir Hükümet Düşerken”, **Yıllar Boyu Tarih**, c.IX, sayı: 7, İstanbul (Temmuz)1982, s.32

⁴⁴⁴ Aynı yerde, s.32

Damat Ferit Paşa, HİF'nin tarihinde de önemli bir rol oynar. Bu Fırka'nın kurulmasından itibaren kemikleşmesinde de büyük katkısı vardır. Onun sayesinde Fırka üyeleri, iktidar kadrolarında yer edinebilmiş ve fırka bir "saray partisi" ya da "iktidar Partisi" olarak adlandırılmıştır. *"...onu bir iktidar partisi olarak tanımak mübalağa olursa da, Hİ ile onun liderleri, savaş sonu ile imparatorluğun sona ermesi arasında İstanbul'da hüküm süren bir dizi bakanlıklarda önemlice rol oynadılar. Fakat son Osmanlı Meclis-i Mebusan'ında geniş bir destekçi grup kazanamadılar..."*⁴⁴⁵

Damat Ferit Paşa'nın kabinesinde HİF mensuplarına yer vermesi yalnızca kendi iradesi ile değil Sultan Vahdettin'in de onayını alarak gerçekleşmiştir. Bilindiği üzere Sultan Mehmet Vahdettin şehzadeliği döneminde de HİF' na yakın bir duruş sergilemiştir. Hatta bu dönemde *"...iktidar mevkiini münasebette bulunduğu HİP'ne kazandırmak gayesi ile gizli bir tertibe girişmiş ve bu hareketi hükümet aleyhine ve memleketin asayişini bozacak mahiyette görüldüğünden bir müddet köşkünde hapsedilmiştir..."*⁴⁴⁶ Özellikle kendisinin İTC mensuplarına ve onların politikalarına olan güvensizliği HİF'na yakınlaşmasını sağlamıştır. Tahta geçtiğinde de HİF'na mensup pek çok kişi sık sık kendisini ziyaret etmişlerdir. Zikrettiğimiz gibi, HİF'nın yeniden faaliyete geçmesinde Sultan Vahdettin ve Damat Ferit Paşa etkili olmuştur.

Bilindiği üzere HİF, 1918 sonlarında yeniden faaliyete geçmiştir. Öncelikle *"Teşkilat-ı kadimesi ihya ve heyeti merkeziyesinin yeniden teşkil eden HİF cebren sukute ve adem-i faaliyete mahkum edildiği tarihten, Talat paşa kabinesinin sukutuna kadar devam eden vakayi müessife ile mütakereden sonra uhde-i millete tertip eden*

⁴⁴⁵ Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Ankara, 1998,s. 377

⁴⁴⁶ Bayar, **age**, c.I, s.6

ve vazifeler hakkındaki nokta-i nazarını *efkâr-ı umumiye-i millete*”, bir beyanname yayınlayarak arz etmeyi kendine ilk vazife edinmiş ve İttihat ve Terakki Hükümetlerini tenkit ederek ülkeyi sürükledikleri durumu halka şu şekilde şikayet etmiştir: ⁴⁴⁷

“1-Alelittlak kavanın-i memleketi ve bilhassa kavanini esasiye-i meşrutiyeti endi ve örfi muamelatla mütemadiyen ihlal etmesine

2- Efrâd-ı milletin fıtratan haysiyet ve terbiyeten mütaahiren bir kısmı birçok menafi’ maddiye ile itma’ ve iğfâl ederek memlekette muzır bir komitecilik zihniyeti vücuda getirmesine

3- bu muzır komitecilik zihniyetinin tesiri ile frag-ı muhâlifenin teşkiline mâni olarak memleketin en tehlikeli zamanlarında hükümet buhranları hudusüne ve kuvveyi milliyeye (gayrı müstenid) hükümetlerin teşkiline sebep vermesine,

4- Memurin ve mensubin-i devletin ekseriyetine, eytan ve eramil ile mütekaidini ve fukarayı halk hiçbir suretle siyanet etmeyerek bunlara akla sığmayan bir sefaletle mahkum ve bittembih iltikab ve ihtişa (parayı üstüne geçirme ve rüşvet) ve suitimali kahren teammüm eyleyecek saf veti ahlakiyesini halaldar etmesini

5-Kendi mensubiyeti ile bazı müessesatı siyasiyeyi mütenifya etmek maksadıyla memletin teşkilat ve muâzene-i iktisadiyesini esasından rahnedar ederek, efrad-ı milletten birçoğunun ihtikar yüzünden (zimmetine para geçirmek) mahv ve telef edilmesini

6- Her türlü vesait ile beynelanasır ilkah-ı fitne ve fesat ve muhtelif unsurlar hallinden irtikab- ı zulüm ve cezayat eylemesini

⁴⁴⁷ “Hürriyet ve İtilaf’ın Beyannamesi”, **Ati**, 24 Kanuni sani 1335

7- Devlet-i Osmaniye'nin tarihi dostları olan devletlerin ilşadat ve müsaadat-ı siyasiye ve iktisadiyesine rağmen aynı hükümetlerin mensup olduğu zümre-i devliyye ve esasatı medeniyeye karşı ilanı harb ederek memleketi nagafil telafi felaketlere düşürmesini ve bilâhire zuhûr eden fırsatları da kasten fevk ile ihanetkâr bir siyasiyede temarrud etmesini huzuru millet ve medeniyette alenen tahbik ve ekseriyet azime-i milletinde seyyiatı vakıayı aynı suretle tatbik eylediğine kani bulunduğunu” beyan etmiştir

HİF, beyannamesinde de açıkça bildirdiği gibi; Osmanlı Devleti'nin geldiği noktadan mesul, İTC ve onun uyguladığı yanlış politikalaradır. Üstelik ittihatçılar bununla da kalmamış “bugün milletimiz nazâr-ı cihatta maatteessüf Almanya ile birlikte medeniyet ve hürriyete karşı harb ederek düveli ihtilâfiyeyi müşkülâtı azimeye düşürmek ve milleli muhtelif hakkında irtikâb ihtisafât etmekle mütenehhim olduğu gibi medeni ve adil bir hükümet teşkilinden aciz bulunmak”⁴⁴⁸ tadırlar.

Görüldüğü üzere siyasi hayatta İTC'den kurtulmak aslında çözüme giden yoldur. Bundan sonraki dönemde HİF, ancak kendi görüşlerini tatbik edecek bir hükümeti destekleyecek ve müzâharet edecektir. Fırka'nın bu konudaki görüşleri şunlardır:⁴⁴⁹

- 1- Bilumum icraatta kanunun hakimiyetini kabul ve teyit etmek
- 2- Hürriyet ve matbuatı bihakkın tesis ve bilhassa icraatı hükümet hakkındaki tenkidâtı, her kim tarafından ve her ne maksatla yazılmış olursa olsun, bizzatihâ kabul ederek hataları tashih ve hakikatleri izah etmek

⁴⁴⁸ Aynı yerde.

⁴⁴⁹ Aynı yerde.

- 3- Kanun-i esasinin maddei mahsusası mucibince dahili ve harici icraatı umumiyete müşteren mesuliyeti muhik olan harp kabilelerin mesuliyetini kuvveden fiile çıkarma
- 4- Tehcir ve taktil facayini idare etmekle maznun olani İttihat ve Terakki Merkezi Umumiyesi ile fecaiya vukua geldiği merkezdeki murahhas mesullerinin kanuni cezanın maddei muayenesi mucibince, tevkif edilerek tahtı muhakemeye alınmasını,
- 5- Mevaki-i muhtelifede Müslümanlara karşı ika edilen cinayatin bitaraf devletler hükkam ve hukuknameleri tahakkuk ettirilmesini,
- 6- Telhisatı mestureden gizli efrad ve cemiyet muhtelifeye tevzi edilen mebalığın derhal istirdâdı,
- 7- Umuru harbiye, iktisadiye ve idariyedeki suî istimâlat sebeplerinin meydana çıkarılarak tecziyesini
- 8- Şûbat-ı muhtelifeyi idarede enan devam eden sui istimâlatın izalesi ile müsebbiblerinin mesul edilmesini
- 9- Ordu müntesibinin şikayeti muhakkıkasının derhal isafi ile teşkilatı mahsusa vücuda getirmelerine hacet bırakılmamasını
- 10- İaşe nizamâtı, memleketin ihtiyacatı hazırasına göre esaslı bir surette teşkil ve (hükümet teavülleri) vücuda getirilerek bilumum memurin ve mensubin devletle esabı maaşın ve fukarayı halkın her nevi ihtiyacatı zaruriyesinin ehven fiyatlarla temini ve iktisadi teşkilatta manzulin azledilen mütekaidin ile ihtiyat-ı zabitanından ehliyeti sabit olacakların tercihen tayini,
- 11- Bilumum nezaretlerde ve hususiyle harbiye ve bahriye nezaretlerinde acil ve vecdi tasarruflarda bulunarak israfata nihayet verilmesine ve kıtaatı askeriye

de bir kısmının umuru ziraiyede istihdamı ile müstakil tehlikeyi iaşenin önüne geçilmesini

12- Donanma ve müdafaayı milliye cemiyetlerinin hilali ahmere kalvi ve manafı iradatının tezyidi suretiyle halkın umuru sıhhiyesiyle meşgul olacak muntazam ve faal bir teşkilat vücuda getirilmesi

13- Polis ve jandarma teşkilatının acilen tevhit ve tensikiyle asayışı memleketi bihakkın temin edebilecek bir hale ircaı

14- Devaili devletteki kağıtçılığa nihayet verilerek memurin ve vazائفını tayin ve tahdit suretiyle fikir ve vazife mesuliyetinin tesisini

15- İşbu icraatı acilen kuvveden fiile çıkarabilmek için nezaretler münasebatı mütakabilelerinde kuvvei bir tesanüt husulünün temini”

Bu beyanname ile siyasi, askeri, ekonomik, kültürel konularda temel görüşlerini ortaya koyan HİF, yukarıda geçen hükümlerin uygulanması ve ülkenin geleceği için buna riayet edilmesinin elzemliğini ifade etmiştir.

Çalışmamızın bu kısmında HİF-Damat Ferit Paşa Hükümetleri arasındaki ilişkilere daha çok yer verilmiştir. Çünkü HİF, Milli Mücadele Dönemi’nde, kendi görüşlerine en uygun hükümet olan Damat Ferit Paşa’nın kurduğu Hükümetlerin iktidar kadrolarında yer alabilmiş ve en çok bu dönemlerde etkin bir faaliyet alanı bulabilmiştir. Ayrıca hükümet ile en yoğun ilişkilerini bu dönemde yaşamıştır. Beş kez sadaret makamına gelen Damat Ferit Paşa’nın kabine listelerine bakacak olursak birçok HİF üyesine rastlayabiliriz. Ancak zaman zaman HİF mensupları ile Damat Ferit Paşa’nın uyuşmadığı da olmuştur. Bu anlaşmazlıkların temelinde yatan neden,

HİF'nın yukarıda sunduğu ilkeler ile örtüşen bir politika izlenmemiş olmasından ziyade şahsi menfaat ve hırslardan kaynaklanmaktadır.

Damat Ferit Paşa'nın kurduğu kabineler şunlardır:

Birinci Damat Ferit Sedareti Kabinesi (4 Mart- 16 Mayıs 1919) ⁴⁵⁰:

Sadrazam ve Hariciye Nazırı Damat Ferit Paşa, Şeyhülislam Hoca Mustafa Sabri Efendi, Harbiye Nazırı Abuk Ahmet Paşa, Bahriye Nazırı Müşavir Şakir Paşa, Dahiliye Nazırı Cemal Bey(Konya Valisi), Adliye Nazırı Sıtkı Bey, Şurayı Devlet Reisi Seyyid Abdülkadir Efendi, Maliye Nazırı Tevfik Bey, Maarif Nazırı Ali Kemal Bey, Ticaret ve Ziraat Nazırı Edhem Bey, Nafia Nazırı Avni Paşa, Evkaf Nazırı Hoca Vasfi Efendi, Posta telefon ve telgraf müdürlüğüne Mehmet Ali Bey'dir.

5 Mart 1919 tarihli gazetelere baktığımızda yukarıda da görüldüğü üzere çoğunlunu HİF mensuplarının teşkil ettiği kabine hakkında şu yazıların çıkmış olduğunu görürüz: Alemdar Gazetesi'nde "Hürriyet ve İtilaf" adını taşıyan baş makalesi ile Ref'i Cevat "...Sefa geldiniz arkadaşlar! mücahade ettiğiniz fırkanın hükümeti olarak mevki-i iktidara geldiğiniz gün Hz Ömer'in halife olduğu gündür. Bunu bir fal-i hayr olarak kaydedeyim. Mensup olduğunuz fırka şu mevki-i iktidarı azimkar ve fedakar bir ordu gibi pişdarlarından kıymetli şahsiyetler feda ederek işgal etti.

Hürriyet ve İtilafın bizim bildiğimiz muayyen esaslı programı vardır. Şimdiye kadar fırka bu programına sadık kaldı. Bütün maruz kaldığı mesaibe rağmen iştihadını tebdil etmedi. Hürriyet ve İtilaf fırkasının iştihadatı siyasiyesini tatbik için geldiniz. İttihad ve Terakki gibi kanlarla alude değilsiniz. Hepiniz temiz mütebeyyin

⁴⁵⁰ İbnülemin Mahmut Kemal İnal, **Son Sadrazamlar**, İstanbul 1982, c.IV, s. 2038, Göztepe, **age**, s. 113

ve namuslu adamlarsınız. Milyonlarca halkın hukukunu ihkak edeceksiniz. Cemiyeti melunenin ayaklar altında çiğnediği haysiyeti milliyeyi siz siyanet edeceksiniz. Tehlikelere maruz bırakılan mevcudiyeti Osmaniyeyi siz vikaye edeceksiniz.

Muazzez arkadaşlarımız! İşte biz senelerce bugün için ve sizler için çalıştık. Hiçbir zaman kanını canını telef eden binlerce evlad-ı vatan bu memleketin mevcudiyet-i milliyesini tehlikeye koyan atıl bir hükümet için çalışmamıştı.

Hürriyet ve İtilaf bayrağının altında mücahade eden erbab-ı hamiyet, azimkar, kavi, demir elli, icraatperver bir hükümeti mevki-i iktidara getirmek için uğraşmıştı. Dün uktesine mesneti sadaret tecvit buyurulan Ferit paşa hazretleri bu fırkanın reisi değil bir fedakar ordunun en naçiz bir ferdi olduğunu...”⁴⁵¹ diyerek yeni kabineyi methiyelerle karşılamıştır. Ref’i Cevat’ın, makalesinde Damat Ferit Paşa’dan ziyade HİF ve onların programlarına yer verdiği görülmektedir. HİF’nin iktidara gelmesi ile sanki bütün kötü günler bitmiş ve artık tertemiz bir sayfa açılmıştır.

Ref’i Cevat bir sonraki gün yayınladığı makale ile Damat Ferit Hükümetini övüyor ve bu zamana kadar boşu boşuna vakit öldürmüş kabinelerin cezalandırılmasını öneriyordu⁴⁵². Diğer bir makalesinde ise⁴⁵³ HİF’in ve dolayısıyla kabinesinin Sultan Vahdettin’in selamlarına nail olabildiğini coşkuyla dile getiriyordu.. Bu selam “... senelerden beri ezilen fırka efradının bütün vatan için çektiği elem ve ızdırabı bir anda unutturacak derecede teşfiyekar bir mahiyeti haizdir.

Ve hiç şüphe yok ki bu fırka-i siyasiyenin bütün mesaisinin en kıymetli bir mukafatıdır. Bugün Osmanlı tahtında bulunan Mehmet Vahidettin Han sadis

⁴⁵¹ “Hürriyet ve itilaf”, **Alemdar**, 5 Mart 1335

⁴⁵² **Alemdar** 6 Mart 1335

⁴⁵³ Ref’i Cevat “Selam-ı Şahane” **Alemdar** 7 Mart 1335

hakkındaki düşüncelerimizi bilmuasebe söylemiş idik. Padişah-ı ali cenah efendimiz şimdiye kadar tamamiyle siyasi ve meşrui bir kisve ile hareket eden bir fırkaya karşı bu iltifatta bulunmuş olmakla memleketde hayat-ı meşrutiyetin tamamı tesisine ne derecelerde talip bir hükümdar-ı adil olduğunu ispat buyurmuşlardır...”. Bu selamın ayrı bir kıymeti daha vardı ki : “...meşrutiyeti idareye, mağdur millete, ve bu mağdur milletin fedakar evladına sonra evvelden beri şehrimizde bulunan ecanap ile münasebet-i siyasiye tesis gayesini takip eden fırka dolayısıyla onlara karşıda bezli iltifat eylemiş oluyorlar.

Bu kıymetli selam ile Hürriyet ve İtilaf merkezinin çıplak duvarları nur ile tezyin etti.

Bu selamı bilakis fırka efradının değil, bütün milletin kalbinde unutulmaz bir vesile-i iftihadır...” Mehmet Vahidettin selamına nail olan Hürriyet ve İtilaf için bu büyük bir şerefti.

Diğer gazeteleri incelediğimizde; kabine üyelerinin çoğunun HİF’na mensup olmasının gözlerden kaçmamış olduğu ve bu nedenle de kurulan kabinenin “...*tam manasıyla bir fırka kabinesi ve yalnız bir fırkadan doğduğu için mütecanis bir kabine olarak...*”⁴⁵⁴ kabul edilmesi gerektiği dillendirilmiştir. Sabah gazetesi “*mütecanis kabine*”⁴⁵⁵ adı altında HİF’ndan oluşan kabine üyelerinin, milletin esas temsilcileri olduğunu dile getirmiştir. 6 Mart tarihli nüshasında ise HİF’nın iktidara gelmesinin yüzlerce telgrafla kutlandığını yazıyordu.

Yeni gün gazetesi ise “Kabinenin siyaseti”⁴⁵⁶ adı altında yayınladığı yazıda memleketin içinde olduğu durumdan bahsetmiş ve HİF’nın en mühim siyasetinin

⁴⁵⁴ **İkdam**, 5 Mart 1335

⁴⁵⁵ **Sabah**, 5 Mart 1335

⁴⁵⁶ Yunus Nadi “Kabinenin Siyaseti” **Yenigün**, 6 Mart 1335

“*milli birliğin teşekkülüne azmetmek*” olduğunu ve bu politikasını uygulaması gerektiğini, başarısının da buna bağlı olduğunu belirtmiştir.

Memleket gazetesi ise “...*hükümet artık icraata başlamalı ve mücrim olanları memur olsun mütegalib olsun her halde hepsini bu bitaraf zevatın gözleri önünde tecziye etmelidir...*”⁴⁵⁷ diyerek yeni kabineyi bir an önce görevine başlamaya davet etmiştir.

Damat Ferit Paşa sadarete geçtikten sonra sadece kabinesine değil, Ayan üyeliğine de birçok HİF mensubunu atamıştır. Bilindiği üzere HİF, 1919 da yapılan seçimlere ülke içinde asayişin sağlanamadığı ve hile karıştırılacağı gerekçesi ile katılmamıştır. Dolayısıyla Osmanlı Mebusan Meclisi’nde Fırkasını temsil hakkını yitirmiştir. Seçimlerin çoğunun Anadolu hareketine taraftar olanların koydukları adaylar tarafından kazanılması üzerine, seçimle kurulmuş olan bir meclisin ulusal hareketin temsilcisi olabileceği endişesi Padişah ve Damat Ferit Paşa gurubunu Ayan azalığına ağırlık vermeye itmiştir. Çünkü Ayan’ın yetkileri meclisin kararlarını durdurmak bakımından oldukça etkilidir. Bu nedenle HİF’ten pek çok kişi Ayan üyeliğine atanmıştır. 16 Mart 1919 tarihinde sadrazam tarafından Şeyhülislam Mustafa Sabri, Maliye Nazır Tevfik Bey ve ticaret ve ziraat nazır-ı esbakı Kastaki Vayani efendi ve Maarif Nazır Sabıkı Rıza Tefvik, Konya Mebusu Zeynelabidin, Adliye Nazır sabıkı Vasfi efendi Dahiliye Nazır Adil Bey atanan kişiler arasındadır.⁴⁵⁸ Hatta bu atamalar, Çürüksulu Mahmut Paşa ve Damat Ferit Paşa arasında tartışmalara bile neden olmuştur. Çürüksulu Mahmut Paşa itirazını “*Meclis-i Ayan harp esnasında esbak kabinenin icraatını es’ar ve sairî noktai nazarında daima tenkit ederdi. Bundan dolayı ayana karşı bir işbirar hasıl etmişlerdi. Ayana*

⁴⁵⁷ İsmail Hamdi “*Sadrazam Paşaya Açık Mektup*” **Memleket** 6 Mart 1919

⁴⁵⁸ **Meclisi Ayan Zabıt Cerideleri** 4 Devre İntihabiye, s.3

feshetmek ve yahut icap ederece kendilerine mensup birçok ayan tayin ederek ekseriyet kazanmak için birçok rivayet şayi olmuştur. Fakat hiçbirine cesaret olunmamıştı, hatta o zaman kendileri de bilirler ki ittihad mensup bazı zevatın da ayan olması tekli olunacak ve onlar da Ayan olacak diye bazı şayialar vaki olmuştu...heyet-i Ayanın mevcudu müzakereye kifayet etmiştir. Bundan dolayı Kanuni Esasi'nin ahkâmına hâlel gelir mi, gelmez mi diye arzı mütalaa etmek istedim başka bir şey için değil. Kanuni esasi 3 madde ile heyet-i ayan azasının sureti tayinini ve bunların ne gibi evsaf ve şeraiti haiz olması lazım geldiğini tasrik etmiştir. Baştan aşağıya kadar herkes, iteat ile mükelleftir...”⁴⁵⁹ diyerek dile getirmiştir. Görüldüğü üzere Mahmut Paşa'nın itirazı; Ayan üye sayısının yeterli olduğu, yeni tayinlere lüzum olmadığı ve yeni tayin edilenlerin ayan üyeliği vasfı taşıyıp taşımadığının sorgulanması gerektiği üzerinedir. Buna rağmen Damat Ferit Paşa'nın atadığı Ayan üyelerinin Padişah ve Damat Ferit Paşa yanında destekleyici rolü devam etmiş, onlar da Anadolu hareketini “asi” olarak nitelendirmişlerdir.⁴⁶⁰ Meclis-i Mebusan bazı konularda Milli mücadele taraftarlarının etkisinde kalarak kararlar alırken, Ayan Meclisi İstanbul Hükümeti'nin kararlarına uyumlu bir tutum göstermiştir.⁴⁶¹

I. Damat Ferit Hükümetinin Maarif nazırı, Ali Kemal bilindiği üzere HİF'nin önemli bir kalemidir. Yazdığı yazılarda, Talat, Enver ve Cemal Paşa'lar yurdu terk edinceye kadar ihtiyatkâr davranmıştır. Bu üç Paşa'nın yurdu terk etmesinden sonra yani İTC'nin iktidardan düşmesiyle birdenbire İttihatçılara duyduğu içindeki zehri

⁴⁵⁹ Aynı yerde, s.4

⁴⁶⁰ Tarık zafer Tunaya “Osmanlı İmparatorluğundan Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Rejimine Geçiş” **Türk Siyasal Hayatının Gelişimi**, İstanbul 1986 s.297-311

⁴⁶¹ Mebusan Meclisi'nin Milli Direniş taraftarlarının etkisinde kaldığı konular: Kürtçülük davasının reddi, ayrılık ve işgaller reddi, yeni bir hükümet oluşturma isteği gibi konularda Milli Hareketi destekleyenler tarafından Hükümete baskıda bulunmuşlardır. Bkz. Tunaya, *agm*, s. 297-311

açığa çıkarmıştır. O günlerin en etkili ve zehirli suçlaması olan “İttihatçı” iddiasını herkese yöneltmiştir. Hatta bu suçlamalarda o kadar ileri gitmiştir ki bir keresinde “Türk milleti İttihatçıdır” bile demiştir.⁴⁶² Ali Kemal ilk zamanlarda İtilâfçıları da eleştirmiştir. Bir konuşmasında “İttihatçının da İtilâfçının da Allah belasını versin bana vatan lazım...” demiş, ancak bu tavrını uzun sürdürememiştir. Dahiliye Nazırı olunca tamamen Damat Ferit Paşa ve HİF çerçevesinde hareket etmiş ve Anadolu’daki valilere gönderdiği bir tamimle “...Mustafa Kemal büyük bir asker olmakla beraber iyi bir siyaset adamı değildir. Bu sebeple vazifesinden azledilmiştir. .. beş senedir yaptığımız delice davranışların hesabı görülürken, artık aklımızı başımıza almalı ve bu paşanın meydana çıkmış bulunan niyetlerine yardımcı olmamalıyız...” diyerek .⁴⁶³ Milli direnişin karşısında bulunmuştur. Zaten bu sırada Mustafa Kemal Paşa’nın da İstanbul heyeti ile uzlaşmak niyetinde olmadığı aşikardır. Hatta müzakere esnasında Mustafa Kemal Paşa, Damat Ferit Paşa hükümetinin kendi işine daha çok yaradığını, çünkü ona duyulan genel nefretin kendileri için kuvvet olduğunu, İstanbul’da halkın güvenini kazanmış kimselerin kabine kurmasını ise bu sıradaki Milli hareketin gidişatına zarar vereceğini açıkça ifade etmiştir.⁴⁶⁴

Damat Ferit Paşa’nın iktidarı ile birlikte birçok vali ve yerel idarecinin de görevine son verilerek, yerlerine HİF mensubu olan ya da bu fırkaya yakın görüşlerde bulunan kişiler atanmıştır.⁴⁶⁵ Yusuf Hikmet Bayur HİF’nin 1919 yılı başlarında “...İttihat ve Terakki’nin kendi adamlarını doldurmuş ve çok para kazandırmış olduğu ‘milli’ adı verilen bir takım şirketlerin müdür ve muhasebecileri

⁴⁶² Şemsettin Kutlu “Ali Kemal-3” **Hayat Tarih Mecmuası**, S. 9, (Ekim) 1970, s. 73, Yahya Kemal, **age**, s.73

⁴⁶³ Kutlu, *agm*, s. 74

⁴⁶⁴ Ahmet İzzet Paşa, **age**, c.II, s.100

⁴⁶⁵ Bayar, **age**, c.V, s.81

evkaf nazırınca işten çıkartılır yerine Hİ mensupları geçirilir...”⁴⁶⁶ diyerek bu kadrolaşmanın boyutlarını dile getirmektedir.

İkinci Damat Ferit Sedareti kabinesi: (19 Mayıs -20 Temmuz 1919)

Sadrazam ve Hariciye Nazır Vekili Damat Ferit Paşa, Şeyhülislam Mustafa Sabri Efendi, Harbiye Nezaretine Nafia Nazır Şevket Turgut Paşa (21 Mayıs'ta Ahmet Ferit Bey) , Meclisi Vukela Memuriyetine Harbiye Nazırı Sabıkı Şakir Paşa, Bahriye Nezaretine Avni Paşa, Şurayı Devlet Riyasetine Vekaleten Ethem Bey, Dahiliye Nezaretine Maarif Nazır Sabıkı Ali Kemal Bey, Adliye Nezaretine Evkaf Nazır Sabıkı Vasfi Efendi, Maliye Nezaretine Tevfik Bey, Nafia Nezaretine diğerlerinin tayinine kadar vekaleten Turgut Şevket Paşa, Ticaret ve Ziraat Nezaretine Ethem Bey, Maarif Nezaretine Nazırı Esbak Sait Bey, Evkaf-ı Hümayun Nezaretine Darülhikmeti İslamiye Reisi Sabıkı Hamdi Bey⁴⁶⁷

Damat Ferit Paşa'nın ikinci kez sadrazam olduğu tarih ile Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıktığı gün aynı zamana denk düşer. Osmanlı topraklarında işgallerin başladığı ve bu işgaller karşısında ülkenin dört bir yanında protesto mitingleri düzenlendiği bir zaman diliminde, ikinci kez sadrazamlıkla payelendirilen Damat Ferit Paşa ve kabinesinin işi gerçekten zordur. Ülkenin menfaatlerine uygun bir politikanın izlenmesi ve bu politikanın içeride ve dışarıda güçlü bir kadro ile uygulanması gereken bir dönemde vazifeyi devralan kabineye düşen sorumluluklar ve kabinenin izleyeceği siyaset tarihi bir önem taşımaktadır.

⁴⁶⁶ Yusuf Hikmet Bayur, **Atatürk Hayatı ve Eseri Doğumundan Samsun'a Çıkışına Kadar**, Ankara, 1990, s.208

⁴⁶⁷ İbnülemin, **age**, c. IV. s. 2041

Gazeteler kabine ile alakalı olarak şunları söylemişlerdir; Hükümet yanlısı politikasıyla Sabah 20 Mayıs 1919 ⁴⁶⁸“...bu zamanda bu kadar büyük mesuliyet kabul etmek her yiğidin harcı değildir. Ferit paşa ve arkadaşları vatani tehlikede gördüklerinden büyük bir azim gösterdiler...” diyerek kabinenin İktidar makamına oturmasını bile takdire şayan karşılıyordu. HİF’nin etkin üyelerinden Sait Molla’nın Türkçe İstanbul’unda “...memleketimizin hal ve istikbalini kurtaracak İngiliz himayesidir. Millet zaman geçirmeden hükümetten bu himayeyi istemelidir...”⁴⁶⁹ denilerek kurtuluşun İngilizler’e sığınmakta olduğu belirtiliyordu. Alemdar’da HİF’nin basın sözcüsü gibi görev yapan Refi Cevat “...Hindistan’da bir adet varmış. Haksızlığa uğrayan bir Hintli sokağa çıkıp ‘hak isterim’ diye bağırdı mı rastladığı İngiliz şikayetini halletmek zorundaymış. Bütün dünya İngiliz adaletine hayrandır. Karşımızda böyle bir yardımcı kuvvet olsun ki bütün kuvvetimizle ‘hak isteriz’ diye bağırabilelim...”⁴⁷⁰ diyor ve O ‘da İngiliz yanlısı bir politika izlenmesini istiyordu. Verdiği örnekten de anlaşılacağı üzere “hak isteriz” diye bağırınca Osmanlı’nın yardımına İngilizler’in koşacağını düşünmüş olmalıdır. HİF ise bu dönemde ikinci Damat Ferit Hükümeti’nin artık bir parti hükümeti olmaktan çıktığını ancak partinin programına uygun çalışırsa dışarıdan destekleneceğini açıklamıştır.⁴⁷¹

Memleket Gazetesi’nde İsmail Hami “İtilaf Devletleri’nin İstanbul mümessillerine açık mektup” adlı baş yazısında itilaf devletlerine şöyle sesleniyordu: ⁴⁷² “...sizleri yalnız birer misafir gibi değil garbın adalet müjdecileri gibi karşıladık. Bu kanaatimizi koruyoruz ve koruyacağız. Altı yedi aydır adaleti bekliyorduk. İzmir’den mahrum edilmemiz, havsalamızın alamayacağı bir haksızlıktır. Silahını

⁴⁶⁸ Sabah 20 Mayıs 1335

⁴⁶⁹ Türkçe İstanbul 20 Mayıs 1335

⁴⁷⁰ Alemdar 20 Mayıs 1335

⁴⁷¹ Ş.Can Erdem, **Sadrızam Damat Ferit Paşa** (Yayınlanmamış doktora tezi), İstanbul 2002,s. 64

⁴⁷² Memleket 21 Mayıs 1335

teslim etmiş bir millete taarruz edilmezBiz Mondros mütarekesini yunanlılarla yapmış değildik bu emr- ivakinin düzeltilmesine aracılık etmenizi bekliyoruz...". İsmail Hami yazısından da anlaşılacağı üzere, İşgal devletlerinin başlattıkları protestoları kınamış ve I. Dünya Savaşına katılmayan dolayısıyla savaşta ve barışta hiçbir hakkı olmayan Yunanlıların aradan çıkarılmasını ve silahlarını bırakmış olan Osmanlı Devletine karşı insafli davranılmasını savunmuştur.

Sabah "...bir ümit ışığı. Dörtler meclisinde İngilizler hakkımızı savunuyorlarmış... Türkiye'nin küçültülmesine karşı imişler. İngilizler zayıf ve bahtsız milletlerin koruyucusu, İslam aleminin büyük bir savunucusudur. İngiltere'nin lütuf ve yardımlarını gören Türkler vatanın geçirdiği bu müthiş dakikalarda yine İngiltere'nin yardımlarını diliyorlardı. Olaylar bu ümit ve bekleyişte haklı olduğumuzu gösterdi..."⁴⁷³ diyerek İngiliz yanlısı bir politika uygulanması gerektiği yönünde görüş bildirmiştir. Sabah muharriri, birçok İslam ülkesi üzerinde sömürge bir imparatorluk kuran İngiltere'nin izlediği adaletli (!) politikayı beğenmiş ve takdir etmiş olmalı ki onlardan yardım istemeyi de uygun görmüştür.

Türklerin kendi başlarına hiçbir şey yapamayacağına kanaat getiren Ref'i Cevat: "...İngilizleri istiyoruz. Türkler kendi güçleri ile adam olamaz. İngilizler elimizden tutarak bizi kurtaracak..."⁴⁷⁴ " diyerek kendi halkının gücünü küçümsemiştir

HİF'nın bir diğer önemli siması Ali Kemal, bu dönemin Dahiliye Nazırıdır. Kısa süren görev süresi boyunca Anadolu'da ortaya çıkan milli ruha inanmayarak ve güvenmeyerek, 20 Mayıs'ta Fransız Yüksek Komiserliğine gitmiş ve eğer kabul

⁴⁷³ Sabah 21 Mayıs 1335

⁴⁷⁴ Alemdar , 21 Mayıs 1335

edilirse Hükümetinin Fransız mandasına girebileceğini beyan etmiştir.⁴⁷⁵ Ülkenin silah yoluyla değil siyaset ile kurtarılabileceğine inanan Ali Kemal bu fikre o kadar tutunmuştu ki aksini savunanların hepsini “çılgın”, “maceraperest”, “gizli niyetler taşıyan birtakım eşkiyalar” olarak nitelendirmiştir.⁴⁷⁶ İstanbul’da İttihatçı birçok kişinin toplanıp Malta’ya gönderilmesi de onun Dahiliye Nazırlığı zamanında olmuştur. Kendisinin buna müdahale etmemesi eleştirildiğinde “...çirkin olmasına çirkin ama ben ne yapabilirdim? Ama doğrusunu söylemek gerekirse bende biraz rahat nefes almış oldum. Herifleri ne mahkum edebiliyorduk ne de tahliye...İngilizler bizi bu dertten kurtardılar...” demiştir.⁴⁷⁷

Tasvir-i Efkar gazetesi İzmir’in işgalini kınayarak⁴⁷⁸ “Yunanistan’ın medeni bir devlet olduğu ve girdiği yerlere medeniyeti de beraber götüreceği” iddialarına karşı çıkmıştır. Yunan milleti ile koruyucuları olan muazzam devletlerin, Yunanlılar’ın İzmir’e girerken yaptıkları hareketlere ne ad vereceklerini merak ederek, bu milletin girdiği yerlerde medeniyet ve insanlık icaplarını yerine getirmediklerinin anlaşılmasını istemiştir. Yunanlıların Balkan Harbi ve o harpten sonra Rumeli’de devam eden feci vakaları asıl kan dökücü, asıl medeniyet hislerinden uzak, asıl dünyanın huzur ve rahatı için zararlı olanların kimler olduğunu Avrupa’nın gözünde ispat etmektedir. Avrupa artık bu “adalet ve insanlığın gereklerine daha ziyade göz yummamalı” diyerek Avrupa’nın, Yunanlılar’ın faaliyetlerini durdurmasını istemiştir.

İzmir’in işgali ile (15 Mayıs 1919) ağırlaşan olayların baskısı altında meclissiz bir yönetimin sakıncaları ve sorumluluklarını şiddetle hisseden Sultan

⁴⁷⁵ Gotthard Jaeschke, **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi**, c.I, Ankara 1989,s.34 , Sina Akşin, **age**, c.s. 364

⁴⁷⁶ Şemsettin Kutlu “Ali Kemal-4” **Hayat Tarih Mecmuası**, Ekim 1970, Sayı. 9, s. 72

⁴⁷⁷ Kutlu, *agm-4* ,s. 72

⁴⁷⁸ “İzmir Hadiseleri, Yunan Medeniyeti” **Tasviri Efkar** 26 Mayıs 1335

Vahdettin, Damat Ferit Paşa'nın da onayını alarak, Veliaht Abdülmecit Efendi'nin önerisine uymuş memleketin içinde bulunduğu durumdan nasıl kurtulacağını söylemek ve somut çözümlere varmak amacıyla bir yüce saltanat meclisi “Şurayı Saltanat” yada “Meclisi Ali”nin toplanmasını irade etmiştir. Takvimi Vekayi'den alınan bilgilere göre:⁴⁷⁹ Eski bakanlar ve Ayan üyeleri toplantıya direkt katılabilirken, diğer katılımcılara ise birer davetiye gönderilmiş ve bu davetiyenin toplantıya gelirken gösterilmesi mecburi tutulmuştur. Toplantıda temsil edilen zümrelerin her birinden yalnız bir kişi konuşabilecektir. Darülfünun ile Matbuat cemiyeti temsilcilerinden ise ikişer kişi söz söyleyebilecektir. Beşiktaş'tan Yıldız'a davetlileri özel arabalar götürecektir. Yaklaşık 200 kişiye davetiye gönderilmiştir.⁴⁸⁰

26 Mayıs 1919 Pazartesi günü sarayın alt katındaki büyük kabul salonunda yapılan toplantıya katılan kişiler şunlardır:⁴⁸¹ Sadrazam ve Hariciye Nazırı Damat Ferit Paşa, Şeyhülislam Mustafa Sabri, Eski Şeyhülislam ve Meclis-i Vükela'ya Memur Resit Akif, Birinci Ferik Rıza, Ahmet Abuk Paşa, Dahiliye Nazırı Ali Kemal, Maliye Nazırı Tevfik, Ticaret Nazırı Ethem Bey, Amasya Mebusu ve Sulh-u Selamet Fırkası reisi, Meclisi Vükelaya Memur İsmail Hakkı Paşa, Adliye Nazırı Hoca Vasfi Efendi, Eski Sadrazam Ahmet İzzet Paşa, Harbiye Nazırı Şevket Turgut Paşa, Meclisi Vükela Memuru ve müverrih Müşir Abdurrahman Şeref Efendi, Topçu Feriki Rıza Paşa, Şurayı devlet reisi Filozof Rıza Tevfik, Ayan üyesi Çürüksulu Mahmut Paşa, Bahriye Nazırı Avni, Sulh-u Selamet Fırkası umumi Katibi ve Eski Harbiye Nazırı Topçu Ferit Paşa, Maarif Nazırı Said Bey, Şehzade Abdülmecit Efendi, Ayandan Seyit Abdülkadir Bey, Bohor Efendi vs..

⁴⁷⁹ **Takvimi Vekayi** 26 Mayıs 1335

⁴⁸⁰ **Vakit**, 24 Mayıs 1335, 27-28 Mayıs tarihlerinde de haberler devam etmektedir.

⁴⁸¹ Göztepe, **age**, s. 163-164, Türkgeldi, **age**, s. 215

Bu toplantıya birçok gazeteci de katılmıştır.⁴⁸² Toplantıya Halide Edip (Adıvar) Hanım'ın da katılacağı söylentisi “hanımların toplantıya katılamayacağı yönünde” tartışmalara neden olmuştur.⁴⁸³ Toplantıda HİF'nı temsilen katılan ve devlet kademesinde bir yer edinemeyen Sadık Bey ve Partisi adına Zeynelabidin Efendi söz alarak görüşlerini bildirmiştir. Göztepe, bu konuşmanın içeriğini “...*vatan davasını ikinci planda bırakan ve fırka gayreti gözetken bu beyanname, iktidar mevkiine geldiği günden beri HİF'na layık olduğu ehemmiyeti vermekte ısrar eden Damat Ferit Paşa'ya karşı sitemlerle dolu bir iç boşaltma ve öç almaya benziyordu...*”⁴⁸⁴ diyerek anlatır ve HİF mensuplarını Damat Ferit Paşa'ya karşı haksızlık yapmakla suçlar.

Yapılan Şurayı Saltanat, istişari bir toplantı ve aynı zamanda sorumlulukların bölüşülmesini sağlayıcı bir meşrutiyet gösterisi niteliğindedir. Vahdettin'in gözyaşları ile terk ettiği toplantıda, devletin kaderinin seçimle kurulmamış bir heyete bırakılamayacağı ve bir milli meclisin kurulması yönünde karar alınmış, kurtuluş çaresi olarak Amerikan mandası fikrini dile getirenler de olmuştur.⁴⁸⁵ Bu Meclis “*Heyet-i ayan azalarıyla ve geçen gün Şurayı saltanata davet olunan fırka ve cemiyetlerden ve taşra meclis-i umumiye ve belediyesinden intihab olunacak birer ikişer azadan terkibi*” ile oluşturulacaktı.⁴⁸⁶ Sultan Vahdettin taşradan gelecek kişilerin çoğunlukta bulunacak olmasından kuşkulananak bu kararı uygulamaya sokmamıştır. Bir nabız yoklaması niteliğinde olan Şura sonrasında sorun Damat Ferit Paşa tarafından kurulacak bir komisyona havale edilmiştir.⁴⁸⁷

⁴⁸² Diğer katılımcılar hakkında bilgi için bkz. Göztepe, **age**, s. 163-164, Türkgeldi, **age**, s. 215 vd

⁴⁸³ Türkgeldi, **age**, s. 215

⁴⁸⁴ Göztepe, **age**, s. 167

⁴⁸⁵ Tunaya, “Mütareke...”, s. 394

⁴⁸⁶ Türkgeldi, **age**, s. 222

⁴⁸⁷ Tunaya, “Mütareke...”s. 394

14 Haziran 1919'da HİF başkanı Sadık Bey yaptığı muhalefete son vermesi için Meclis-i Vükela'ya memur olarak hükümete alınmış, ancak verilen mevkiden hoşnut kalmamıştır. 20 Haziran 1919 tarihli gazeteler Sadık Bey'in görevinden istifa ettiğini yazmıştır. Bu istifasının sebebine de hükümetin söz verdiği halde memurlar arasında tasfiye yapmayı gerekeceği gösterilmiştir.⁴⁸⁸ Damat Ferit'in bir demecinde Fransız muhibbi (hayranı) olduğunu açıklaması ve kabineye İzzet Paşayı alması⁴⁸⁹ üzerine HİF, tepkisini Hükümetten desteğini çekmekle ortaya koymuştur.⁴⁹⁰ Partinin hükümetle hiçbir ilişkisi kalmamıştır⁴⁹¹

Fırka- Hükümet arasındaki çekişmeler İngiltere'nin de durumu denetim altında tutmak için bilgi istemesi üzerine 18 Haziran 1919 Tarihli İngiliz Yüksek Komiseri Calthorpe'un bir raporunda HİF'na mensup kişiler şu şekilde tanıtılıyordu: Mustafa Sabri (Şeyhülislam, Sadrazam vekili) namuslu fakat kuvvetli değil, Albay Sadık HİF Başkanı İngilizler'in samimi dostu, Ali Kemal (içişleri bakanı) esrarengiz ilişkileri ve büyük ihtirasları var. Fransızların adamı sayılıyordu ama son zamanlarda İngiliz himayesini savunuyor.⁴⁹²

Fırka- Hükümet çekişmesi sonucunda 25 Haziran 1919'da HİF genel merkezi yaptığı toplantı sonucunda HİF'na mensup kabine üyelerinin hükümetten istifa etmesini istemiş, istifa etmeyenlerin de parti ile ilişkilerinin kesileceği ve partiden istifa etmiş sayılacağını belirtmiştir.⁴⁹³ Bundan sonra fırkanın iki kanada bölündüğü; Sadık Bey başkanlığındaki kanadın Hükümeti eleştirirken, Mustafa Sabri Başkanlığındaki kısmın ise hükümeti desteklediğini görüyoruz.

⁴⁸⁸ **İkdam**, **Tasvir-i Efkar** 27 Haziran 1335, **Alemdar** 26 ve 27 Haziran 1335

⁴⁸⁹ **İstiklal** 25 Mayıs 1335

⁴⁹⁰ **Alemdar** 26 ve 27 Haziran 1335 ; **İkdam**, **Tasvir-i Efkar** 27 Haziran 1335

⁴⁹¹ “ *Sadık Bey'in Bildirisi*” **Sabah**, 27 Haziran 1335

⁴⁹² Sarıhan, **age**, c.I, s.329 Sonyel , s.76

⁴⁹³ **Alemdar** 30 Haziran 1335, **İdrak** 2 Temmuz 1335, **İkdam** 29 Haziran 1335

Sonuç olarak iç anlaşmazlıklar ve dış baskılar neticesinde kamuoyunun beklentilerine cevap vermeyen II. Damat Ferit Paşa kabinesi de başarısız olmuş ve sona ermiştir.

Damat Ferit Paşa'nın III. Sadareti Kabinesi (21 Temmuz -1 Ekim 1919)

: Sadrazam ve Hariciye Nezaretine Damat Ferit Paşa, Şurayı Devlet Reaseti Vekaletine Şeyhülislam Mustafa Sabri Efendi, Meclisi Vükela Memuriyetine Esbak Ayandan Tevfik Paşa, Meclisi Vükela Memuriyetine Ayandan İzzet Paşa, Harbiye Nezaretine Divanı Harbi Örfi Reisi Nazım Paşa, Bahriye Nezaretine Ayandan Salih Paşa, Meclisi Vükela Memuriyetine Ayandan Ali Rıza Paşa, Nafia Nezaretine Harbiye Nazırı Esbakı Abuk Ahmet Paşa, Dahiliye Nezaretine Defteri Hakani Emiri Adil Bey, Adliye Nezaretine Şurayı Devlet Azasından Mustafa Efendi, Maliye Nezaretine Tevfik Bey, Maarif Nezaretine Sait Bey, Evkaf Nezaretine Hamdi Efendi, Ticaret ve Ziyaret Nezaretine (diğerinin tayinine kadar) Abuk Ahmet Paşa,⁴⁹⁴

Yukarıda da görüldüğü gibi HİF'den kopan Mustafa Sabri Efendi kabinedeki yerini korumuştur.

21 Temmuz 1919 tarihli Sabah gazetesinde başmakale “Yeni Kabine” adı altında çıkmıştı ve bu makalede Damat Ferit Paşa'nın yeniden sadrazam olması şöyle destekleniyordu:⁴⁹⁵ “...Memleketimizin halini herkesten daha iyi bir surette takdir edebilecek bir mevkide bulunan sadrazam paşa hazretleri etrafında koparılabacak yaygaralara ehemmiyet atfetmeksizin bu gayeye bi muhasebe yürümelidir. Kendisinin şöhretinden fetanet ve dirayetinden menafi aliye-i vatan namına beklenen budur...”

⁴⁹⁴ İbnülemin, **age**, c.IV, s.

⁴⁹⁵ **Sabah** 21 Temmuz 1919

Ancak İzmir'in işgali karşısında hükümetin sessiz kalması ve kaderci bir tutumla başına gelecekleri beklemesi dönemin siyasi partileri arasında rahatsızlığa sebebiyet vermiştir. Damat Ferit Paşa'nın ülke içinde ve dışındaki saygınlığını kaybettiği bu nedenle üçüncü kez kabine teşkil etmesinin vatanın selameti için doğru olmadığını gören siyasi cemiyetler 22 Temmuz 1919 tarihinde HİF merkezinde toplanarak, bu kabinenin aleyhine bir takım kararlar ittihaz etmişlerdir.⁴⁹⁶ Bu toplantıda alınan kararlar ise özetle şöyledir :⁴⁹⁷ “...dahili ve harici ef'al ve icraat-ı mesbukası ile itimad-ı milleti kaybetmiş olan Damat Ferit Paşa'nın üçüncü defa olarak kabine teşkil etmesini menafi aliye-i vataniye namına fevkalade hatırnak ve tehlikeli gören cemiyeti siyasi murahhasları Hürriyetü itilafın merkezi umumisinde bil-içtima ber-vech h-i ati hususatı makam-ı saltanata ve enzar-ı umumiye-i millete arz ü vaazına karar verdi”. “evvela dün teşekkül eden Ferit paşa kabinesi gayri meşru bir kabinedir.

sanien meskür kabine devletin siyaseti hariciye ve umur-ı dahiliyesini tedvir itibariyle ehliyetsiz ve kifayetsizdir.

salisen damat Ferit paşa şimdiye kadar hukuk-ı mukaddese-i milliyenin muhafaza ve müdafaası hususunda gösterdiği acz ü taksirden dolayı katiyen itimata layık değildir. binaenaleyh böyle bir kabinenin ıskatı ile yerine itimadı ammaye mazhar menafi-i milliyeyi müdafaaya kadir bir kabinenin teşkil vucubunda umum fırkalar müttehit ve müttefiktirler...”

Anlaşılaçağı üzere Damat Ferit Paşa izlediğı siyasetle ülke içinde ve ülke dışında itibarını yitirmiştir. Ferit Paşa kabinesi gayri meşru bir kabine ilan edilmiş, bu kabinenin ülke içinde ve dışındaki idare şekli güvensiz ve yetersiz görülmüştür.

⁴⁹⁶ Lütfü Simavi, *age*, s.367

⁴⁹⁷ Mehmet Tevfik Biren, *II. Abdülhamit Meşrutiyet ve Mütareke Dönemi Hatıraları*, İstanbul 1993, c.II s. 248-249

Ayrıca, Damat Ferit Paşa şimdiye kadar milletin hukukunu muhafaza ve müdafaası hususunda aciz kalmıştır; bu nedenle de kendine duyulan güvene layık değildir. Bu durumda böyle bir kabinenin düşürülmesi ve yerine milletin güvenini kazanmış ve milletin haklarını müdafaa edecek güç ve kudrete sahip bir kabinenin teşkil edilmesi toplantıya katılan bütün fırkalarca istenmektedir. Bu toplantıya katılan cemiyetler arasında, Sulh ve Selamet, Milli Ahrar, Türkiye Sosyalist, Sosyal Demokrat Partileri de vardır.⁴⁹⁸

İdrak gazetesi: “*fırkaların millet beyannamesi: vaziyeti hazırda karşısında Ferit paşa kabinesini ıskat için bütün fırkalar ittihat eylemişlerdir.*” başlığı ile çıkıyor “...Damadı Hazreti şehriyâri Ferit paşa yeniden Osmanlı Milletinin mukadderatının idareye memur edildi kabine buhranı zahiren halledildi. Eski tas eski hamam...” diyerek vahlanıyor ve milletin makus kaderine üzüntüsünü dile getiriyordu. Gazete partilerin ortak bildirisini sansüre rağmen yayınlamış bu nedenle de kapatılmış, sahibi ve mesul müdürü Divan-ı Harbe verilmiştir.⁴⁹⁹

Bundan sonra Damat Ferit Hükümetinin düşmüş; Ali Rıza Paşa ve daha sonra da Salih Paşa hükümetlerinin iktidarı sürmüştür. Ancak HİF, Damat Ferit Paşa’nın iktidardan düşmesinden rahatsız olmuştur. 17 Mart 1920’de HİF merkezi Sadık Bey’in başkanlığında toplanarak son siyasi durum hakkında bir görüşme yapmış⁵⁰⁰ ve daha sonra buna benzer bir toplantı da 25 Mart 1920’de Damat Ferit paşa’nın Baltalimanı’ndaki köşkünde gerçekleşmiştir. Damat Ferit Paşa yeni hükümeti kurmak için Hİ’nin ileri gelenleri ve kabinesine almayı düşündüğü kişilerle toplanmıştır.⁵⁰¹ Bu toplantıdan sonra HİF merkezi Damat Ferit Paşa’ya destek olmak

⁴⁹⁸ Gothard jaeschke, **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi I**, Ankara 1989, s. 52

⁴⁹⁹ Zeki Sarıhan, **Kurtuluş ..**, c.I, s. 394

⁵⁰⁰ **Alemdar**, 18 Mart 1336

⁵⁰¹ **Alemdar**, 26 Mart 1336

ve yeniden iktidara gelmesini sağlamak için çalışmalara başlamıştır.⁵⁰² Görüldüğü üzere HİF'nın Hükümet ile olan ilişkilerinde şahsi menfaatler ön plandadır.

Damat Ferit Paşa'nın Dördüncü Sadareti Kabinesi :(5 Nisan-31 Temmuz 1920): Sadrazam ve Hariciye Nezaretine Damat Ferit Paşa ,Harbiye Nezaretine vekaleten ve Bahriye Nezaretine Asaleten Ferikandan Beşinci Kolkumandanı Esbakı Mehmet Sait Paşa, Dahiliye Nezaretine asaleten ve Şurayı Devlet Riyasetine vekaleten Dahiliye Nazırı Esbakı Reşit Bey, Adliye Nezaretine Mahkemeyi Temyiz İstidai Daire Reisi Ali Rüştü Efendi, Maarif Nezaretine Hariciye Müsteşarı Fahrettin Bey, Nafia Nezaretine Doktor Cemil Paşa, Ticaret ve Ziraat Nezaretine Ferikhanedan Hüseyin Remzi Paşa, Maliye Nezaretine vekaleten Maliye Müsteşarlığına tayin olunan Bahriye Muhasebecisi Reşat Bey,Evkaf Nezaretine Ferikhandan Osman Rıfat Paşa .

Görüldüğü üzere Mustafa Sabri, Refik Halit, Ali Kemal gibi HİF mensupları yaptıkları muhalefet neticesinde bu kabinenin dışında kalmışlardır .

5 Nisan'da Ref'i Cevat, Ferit Paşa'nın izleyeceği siyasetin“...Köprülü Mehmet Paşa Kadar şiddetli, Kuyucu Murat Paşa kadar tasfiyeci, Sokullu kadar dürendiş (tedbirli, akıllı)...” olması gerektiğini söyleyerek başarıya ulaşma yolunu “... İttihat ve terakki düşmanını tepelemek kafi değildir.günlerce takip ederek tamamen tenkil etmek lazımdır...”⁵⁰³ diyerek dile getiriyor ve bu dönemde de her siyasetin başarısının İttihatçıların bakiyelerinin de yok edilmesiyle mümkün olacağını söylüyordu.

⁵⁰² İleri, 26 Mart 1336

⁵⁰³ Zeki Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, c.II, Ankara 1994, s. 469

Bilindiği üzere 18 Mart 1920’de Rıza Nur arkadaşlarının da onayladığı önerge ile işgal atındaki bir ülkenin meclisinin faaliyetlerini hür iradesi ile gerçekleştiremeyeceğini bildirerek Mebusan Meclisi’nin faaliyetlerini ertelemiştir.⁵⁰⁴ Bu haber 20 Mart’ta Ayan Meclisi’ne bildirilmiş ve Ayan Meclisi de bu karardan sonra beş toplantı daha yaparak müzakere edilecek herhangi bir şey olursa yeniden toplanmak üzere faaliyetlerine son vermiştir.⁵⁰⁵ Dolayısıyla kaba bir tâbirle meydan Damat Ferit Paşa’ya kalmıştır.

Damat Ferit Paşa Anadolu hareketini söndürme girişimini dördüncü sadaretinde de devam ettirmiştir. Bunun içinde: Şeyhülislam Dürrizade tarafından 11 Nisan 1920 de verilen bir fetva ile din kullanılarak halkın işgalci güçlerle işbirliği içerisine girilmesi men ediliyor bağımsızlık hareketinin karşısına güçlü bir olgu olarak halkın en kutsal değeri (dini) çıkarılıyordu.⁵⁰⁶ Fetvaya göre; Padişahın ve Halifenin emirlerine karşı gelerek “milli direniş” hareketini başlatan ve bağımsızlık mücadelesi veren kişilerin katledilmesi dinen caizdi.⁵⁰⁷

İtilaf Devletlerinin Sevr Antlaşması’nın imzalanmasını istemeleri, aksi taktirde gerekli tedbirleri alacakları yönündeki baskısı üzerine Sultan Vahdettin ikinci bir kez daha bir Şurayı Saltanat toplanmasını irade etmiştir. 28 Temmuz 1920 Perşembe Günü Yıldız Sarayı’nda yapılan Şurayı Saltanat toplantısına :⁵⁰⁸ Eski Sadrazam ve Ayan Meclisi Reisi İzzet Paşa, Eski Sadrazam Ali Rıza Paşa, Eski Sadrazam Salih Hulusi Paşa, Eski Şeyhülislam Mustafa Sabri Efendi, Müşir Osman Paşa, Müşir Ömer Rüştü Paşa, Abdurrahman Şeref Bey, Rıfat Bey, Topçu Feriki Rıza Paşa, Aristidi Paşa, Seyyit Abdülkadir Efendi, Eski Maliye Nazırı Tevfik Bey,

⁵⁰⁴ **MMZC**, 14i içtima s. 496-497

⁵⁰⁵ Tunaya, “Mütareke...” s. 387

⁵⁰⁶ Erdinç, *agm*, s. 33

⁵⁰⁷ **TİTE A**, K91G32B31-1001

⁵⁰⁸ Takvim-i Vekayi 24 Temmuz 1336, s. 5

Hadi Paşa, Rıza Tevfik Bey, Adil Bey, Vasfi Efendi, Mustafa Asım Efendi, Maurini Bey, İzzet Fuat Paşa, Abdülhak Hamit Bey, İzzet Fuat Paşa, Arzaryan Efendi, Bohor Efendi, Müşir Zeki Paşa, Müşir Kazım Paşa, Zeynelabidin Efendi, Müşir Nuri Paşa, Kadıasker Nuri Bey , fetva emini Ali Rıza Efendi, Mehmet Tevfik Efendi vs. kişiler teşrif etmişlerdir.

Görüldüğü üzere bu kişiler arasında HİF mensupları da birçok üyesi ile bulunmaktadır. Devlet işlerinde çözüm önerileri danışılacak bir toplantıya bu kişilerin davet edilmesi oldukça önemlidir. Toplantı sonucunda katılanlardan Topçu Feriki Rıza Paşa haricinde herkes ayağa kalkmış ve Sevr Antlaşması'nın imzalanmasını onaylamışlardır.⁵⁰⁹ Böylece Sultan Vahdettin, tarihi bir sorumluluğu Şurayı Saltanat üyeleri ile paylaşmıştır. Bu tarihi sorumluluğa da HİF üyeleri ayağa kalkarak anlaşmanın imzalanmasını onaylayarak eşlik etmişlerdir.

19 Temmuz 1920'de HİF ile Mutedil HİF ayrı ayrı toplanarak barış anlaşmasını görüştüler. HİF lideri Sadık Bey Journal D'orient gazetesinde verdiği demeçte şartları ne derece ağır ve elim olursa olsun fırkamız Sevr'in imza edilmesi kanaatindedir diyerek hükümete destek vermiş, Saray merkezli politikasını devam ettirmiştir.⁵¹⁰

Damat Ferit Paşa Beşinci Sadareti Kabinesi : (31 Temmuz-17 Ekim 1920): Sadrazam ve Hariciye ve Harbiye Nazır Vekili Damat Ferit Paşa, Şeyhülislam Mustafa Sabri Efendi, Bahriye Nazırı Erkanı Harbiye Umumiye Reisi Ferik Tevfik Bey, Dahiliye Nazırı Reşit Mümtaz Paşa, Adliye Nazırı Ali Rüştü

⁵⁰⁹ Tarık zafer Tunaya, “Mutareke...”, s. 403

⁵¹⁰ **Akşam**, 20 Temmuz 1336 ve **İkdam** 22 Temmuz 1336

Efendi, Maliye Nazırı Nazif Bey, Nafia Nazırı Erkan-I Harbiye Mirlivası, HİF Kurucu Üyelerinden Zeki Paşa, Ticaret ve Ziraat Nazırı Sadaret Müsteşarı Cemal Bey, Maarif Nazırı Erkan-I Harbiye Birinci Feriki ve Son Sulh Heyeti Reisi Hadi Paşa, Evkaf Nazırı Ferik Mustafa Paşa.

Görüldüğü üzere Sevr Anlaşması'nın imzalanmasını onaylayan HİF mensupları kalabalık bir sayı ile bu kabinede yer almışlar ve daha önceki Damat Ferit Paşa- HİF arasındaki soğukluk da sona ermiştir. Dolayısıyla HİF Damat Ferit Paşa Hükümetini onaylamıştır.

4 Eylül tarihli Vakıf gazetesinde Paris'ten evvelki gün dönen Rıza Tevfik Bey ile yapılmış bir mülakâta yer verilmiştir. Rıza Tevfik'e göre : “...memleketimizin kurtuluşu zorbaların çalışmalarını önlemeye bağlıydı. ...”⁵¹¹. Zorbalardan kastedilen ise “milli direniş taraftarları idi.

Gazete ve partilerin çoğu seçimsiz atanmış bir hükümetin milletin isteklerini yansıtmayacağını belirterek seçim yapılmasını, mebuslar meclisinin açılmasını, bu mümkün olmazsa bir milli şura kurulmasını istiyordu. Damat Ferit Paşa ise Erzurum'da İstanbul'dan ayrı bir hükümet kurulacağı yolundaki endişelerini dile getirdiği bir yazışmada, İngiliz Yüksek Komiseri Calthorpe'dan seçimlere engel olmasını istiyordu.⁵¹² Bu durum İngiltere'yi bir dizi tedbir almaya sevk etmiş , buna göre ateşkesin tam olarak uygulanmasına ve padişahın desteklenerek her türlü ihtilâl olasılığına karşı korunmasına karar verilmiştir. Seçim yapılmasının tehlikeli olduğu da vurgulanmıştır, Anadolu hareketinin giderek ciddi bir hal alması ve bu harekete

⁵¹¹ Vakıf, 4 Eylül 1920

⁵¹² Jaeschke, *age*, c.I, s. 52

karşı müdahalenin güçleşmesi, iç politikaya karışılmayacağı yönünde göstermelik bir kararının alınmasına neden olmuştur.⁵¹³

HİF da olayların gelişimi karşısında Damat Ferit Paşa'yı Anadolu hareketini bastırmakta yetersiz görüyor bu yetersizlikte fırka içinde bir muhalefet dalgası oluşturuyordu. Hareketin başını Şeyhülislam Mustafa Efendi çekiyordu. Bilindiği üzere 8 Haziran 1919'da Sadrazam Vekili ve Dahiliye Nazırı Mustafa Sabri Efendi tarafından İngiliz Askeri Ateşesi Tuğgeneral Deedes ile İstanbul'da yapılan görüşmede Mustafa Sabri Efendi, Damat Ferit Paşa'nın Anadolu hareketini bastırmakta yetersiz bir kişiliğe sahip olduğunu dile getirmiş ve kamu güvenliğini bozmak isteyenlerle baş edebilmek için İtilâf devletlerinin yardımına ihtiyaç duyulduğunu belirtmişti.⁵¹⁴

Daha sonraki günlerde bu muhalefete Ali Kemal, Refik Halit, Ticaret ve Ziraat Nazırı Cemal Bey de katılmışlardı. Damat Ferit Paşa'ya karşı HİF mensuplarının muhalefeti devam etmiştir. Saraya bir heyet gönderilerek "Damat Ferit Paşa Kabinesinin değiştirilmesi ve işbaşına şiddetli icraat sahibi bir hükümetin getirilmesi" isteğinin sunulmasına karar vermişlerdir. Böyle bir hükümetin reisi ve sadrazamı da Mustafa Sabri Bey olacaktı.⁵¹⁵ Sultan Vahdettin, kendisine olan iyi niyet ve saygınlığından faydalanarak böyle bir girişimde bulunan Mustafa Sabri Efendi'nin planlarını suya düşürmüştür. Çünkü gönderdiği heyet huzura kabul edilmemiştir. Bu nedenle de istifalarla bir kabine buhranı yaratılmak istenmiştir.⁵¹⁶

⁵¹³ Şimsir, **age**, c. I, s. 48

⁵¹⁴ Ayrıca bu görüşmeler sırasında Mustafa Sabri Efendi Mustafa Kemal'in İngiliz makamlarınca İstanbul'a geri çağrılmasının istenmiş ve daha sonraki günlerde teklifini yerine getiren İngiliz makamlarını teşekkürünü bir mektup ile sunmuştu. Şimsir, **age**, c.I, s.11

⁵¹⁵ Erdem, **age**, s. 208

⁵¹⁶ Göztepe, **age**, s. 337-344

Aynı gün Peyam-Sabah'ta Ali Kemal, hükümetinin istifasını ve yerine Anadolu hareketini bastırarak güçte bir hükümet kurulmasını isteyen bir yazı yazmıştır. "Dost Sözü"⁵¹⁷ isimli bu baş makalede Damat Ferit Paşa Hükümeti'nin görevinin "...Anadolu gâilesinden kurtarmak; Avrupa'ca devletimizin vaziyetini tersin eylemekti...". diyerek belirtmiş ve yazısına Hükümet'in yetersizliğinden bahsederek devam etmiştir : "...Günler, haftalar, aylar geçti bu ümit husule gelmedi umumi vaziyetimiz gittikçe vahimleşti akibetini henüz taktir edemediğimiz Anadolu'daki Yunan istilasına hüküme-ti hazırardan ziyade zaaf, acz ve hataları sebep olmuştu fakat bugünkü hükümetin lakaytlığı ve takayütsüzlüğü ötekilerden daha fena neticeler doğurmayacağı ne malumdur? Bu vazifeyi ifa edemeyeceğine şüphe kalmayan bu hükümetin zimmetine düşen vazife çekilmektir...." diyerek kabineyi istifaya davet etmiştir.

Damat Ferit ise bir beyanname⁵¹⁸ ile buna şu şekilde karşılık vermiş: "...gazeteler umumi menfaatlerine müteallik kafve-i malumat ve mütalaatı derc etmekte muhtar olup fakat bekayı mülkün asayişin devamına muhtaç olduğu bir zamanda hususi emellere alet olmaları ve memleket dahilinde fikirleri karıştıracak makaleler derc etmeleri münasip görülmeyeceğinden..." Peyam-Sabah Gazetesi'nin 19 Eylül 1920 tarihli nüshasında çıkan baş makaleyi kınıyordu ve gazete baş muharririnin şahsi ve keyfi fikir ve reyî ile hareket etmesinin mümkün olmayacağını, bunu hiçbir medeni hükümetin hatta bir aşiretin bile yapamayacağını belirtmiştir. Damat Ferit Paşa beyanına "...Cümleye malumdur ki gazeteler bazı memleketlerde umumi gayelerden uzaklaşarak birer ticaret aleti olmaya başladıklarından çok gazete satmak için gürültü koparmak usulüne bazı gazetelerde temayül görünüyor.

⁵¹⁷ **Peyam-Sabah** 19 Eylül 1336

⁵¹⁸ **Vakit**, 21 Eylül 1336

Peyamı sabah makalesinin mezkur makalesinin hakiki ilham kaynağı da bu gibi hasis bir menfaat kaygusu olup birkaç saat zarfında iç yüzü öğrenilmiştir. Bu mesele pek yakında layıkıyla aydınlanınca umumu efkarında haberdar edileceği tabiidir” diyerek devam etmiş ve Mustafa Sabri Efendi’nin istifasını “...İstifa eden zata gelince şimdiye kadar heyeti vükelanın ekseriyeti azimesiyle bu zatın arasındaki şiddetli muhalefetin sebebi şudur. Zatı Hazreti Padişahi’nin Anadolu isyanını mürettib ve müşevvikler müstesna olmak üzere bütün Anadolu’ya altı ay evvel ilan etmiş oldukları umumi af hükmünün bir kere daha tekidine ve altı ay daha uzatılmasına dair olay arzu-ı şahane Şeyhülislam Mustafa Sabri Efendiyi şiddetle muhalefete ve binnetice istifaya mecbur etmiştir. Eğer Şeyhülislam Efendinin vükela heyeti ile itilaflı her hangi bir meseleye ait bulunsaydı tarafımızdan tetkik ve tahkike lüzum görülebilirdi...” şeklinde açıklamıştır.

23 Eylül 1919’da Refik Halit Bey de Posta Telgraf ve Telefon Müdürlüğü’nden azledilmişti. 24 Eylül tarihli Vakit Gazetesi’nde Damat Ferit Paşa’ya karşı düzenlenmiş bu girişim bir “entrika” olarak kabul edilmiş ve şu şekilde protesto edilmiştir:⁵¹⁹ “...büyük bir azim ile memleketimizi istihlasa çalışmakta bulunan muhterem sadrazamımız Damat Ferit Paşa hazretlerine karşı yapılan son entrikaları kemal-i nefretle protesto ederiz...Damat Ferit Paşa hazretlerine karşı irtikab olunan son reiskar hürmetsizliği nefretle karşılıyoruz...” denmiştir.

H. Basri Danışman ise Enver Paşa ve Damat Ferit Paşa’yı mukayese ederek şunları söylemiştir:⁵²⁰ “...Enver Paşa büyük hatalar yapmakla beraber ki bunların başında Almanya’ya karşı beslediği sonsuz hayranlığı geliyordu, mert bir şekilde hareket etmesini bilmiştir. Halbuki Ferit Paşa’nın İngiliz ve diğer Müttefikler’e karşı

⁵¹⁹ **Vakit**, 24 Eylül 1920

⁵²⁰ H. Basri Danışman, **Artçı Diplomat**, İstanbul 1998, s.95

tavır ve hareketleri, millet ve devlet için zararlı olduğu kadar, onursuz ve haysiyetsiz idi...”

HİF’nın genel anlamda Damat Ferit’in politikalarını desteklediğini ve böyle zamanlarda da devlet kademelerinde yer aldıklarını görüyoruz. Ancak zaman zaman fırka üyelerinin şahsi menfaatleri gereği ve bazen de Anadolu hareketini bastırmakta yetersiz kaldığı gerekçesi ile Damat Ferit Paşa ile aralarının açıldığı da olmuş ve fırka Damat Ferit’e yakın bir siyaset izleyerek bu soğukluğu giderebilmiştir.

Refik Halit, HİF ile Damat Ferit Paşa hakkındaki görüşlerini şu şekilde ifade eder:⁵²¹ “...Mütareke’de ise Damat Ferit’in iz’ansız hareketlerine boyun eğmekten başka bir şey yapamamışlar, kâh baş köşeye oturtulmuşlar, kâh kapı yanında yer gösterilerek emirber derecesine düşürülmüşlerdir. Hiçbir devirde, kısa müddet bile olsun bir Hİ iktidarı hüküm sürmemiştir ki...” Anlaşılabacağı üzere HİF hiçbir zaman kendi politikası ve ideolojisi ile iktidar mevkiine gelememiştir.

Damat Ferit Paşa’dan sonra yerine dördüncü kez 21 Ekim 1920’de sadrazam olan Tefik Paşa getirilmiştir. Tefik Paşa’nın iktidar mevkiine getirilme amacı Kuvayi Milliye liderlerince benimsenen ve Anadolu hareketine sempati ile bakan kişilerden oluşan bir kabineye görev verilmesinin düşünüldüğünün göstergesidir. Bu düşüncenin altında ise İtilaf devletlerinden özellikle İngiltere’nin çabası ve isteği yatmaktadır. İngiltere Ankara ile anlaşılacak bir hükümet teşkil edilmesini padişaha rica etmiş böylece Tefik Paşa hükümeti kurulmuştur.⁵²² Hükümetin amacı Anadolu ile samimi bir şekilde uzlaşmak ve devletin çıkarlarına uygun bir barış antlaşması imzaladıktan sonra ikiliği kaldırarak Osmanlı Hanedanlığı’nın hâkimiyeti altında

⁵²¹ Refik Halit Karay, **Bir Ömür Boyunca**, İstanbul 1996, s.217

⁵²² Metin Ayıışı, “Son Osmanlı Hükümeti İle Ankara Hükümeti Arasındaki Münasebetler (21 Ekim 1920-4 Kasım 1922)”, **Toplumsal Tarih**, Haziran 1994, S.6,s. 12

gerçek bir meşrutiyet sağlam ve düzenli bir idare kurmak ve sağlamak şeklinde özetlenebilir.⁵²³

Tevfik Paşa, Osmanlı saltanatına ve hilafet makamına bağlılığını son anına kadar terk etmemiş, ancak sorunun sadece İstanbul'u ve Halife'yi kurtarmaktan ibaret olmadığını bilinciyle Türk milletine de arkasını dönmemiştir.⁵²⁴ İşgal günlerinde Ankara ile İstanbul arasında bir bağ kurmak kolay bir iş değildir. Yirmi dört buçuk aylık görev süresi içerisinde Tevfik Paşa bu görevi üstlenmiştir.

Ancak, Ahmet İzzet Paşa hatıralarında; Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul hükümeti ile uzlaşmak niyetinde olmadığını hatta Damat Ferit Paşa Hükümeti'nin kendi işine daha çok yaradığını çünkü onun hakkındaki genel nefretin Anadolu direnişi için bir kuvvet oluşturduğunu, İstanbul'da halkın güvenini kazanmış kimselerin kabine kurmasının ise zayıflık olacağını açıkça ifade edilmişti.⁵²⁵

HİF, Damat Ferit Paşa Kabinelerinde üstlendikleri görevleri diğer Milli Mücadele Dönemi kabinelerinde alamamışlardır. Ancak Fırka mensuplarının iktidarı ele geçirme hırs ve azimleri devam etmiştir. Fırka zaman zaman yaptığı toplantılarla kurulacak kabineleri tartışmış ve Fırka haricinde kurulacak kabinelerden dolayı hep endişe taşımıştır.⁵²⁶

HİF'nin yaptığı kabine planları ile ilgili 26 Temmuz 1921 tarihli bir istihbarat raporu bize özetle şu bilgileri vermektedir: Anadolu'da ki vaziyet üzerine Mutediller ve Müfritler kendi hesaplarına kabineler oluşturup, memuriyetleri paylaşamaz oldular. Her gün yeni bir liste tertip oluyor, fakat henüz ortaya çıkan bir şey yoktur. Geçen gün Topkapı'da Binbaşı Sabri Bey'in evindeki toplantıya Topçu Yüzbaşı Ali,

⁵²³ Ahmet İzzet Paşa ,**age**, c.II S. 95

⁵²⁴ Orhan Koloğlu, **Son Sadrazam Milli Mücadele Taraftarı Ahmet Tevfik Paşa**, İstanbul 2007, s.124-125

⁵²⁵ Aynı yerde , s.100

⁵²⁶ **TİTE A**, K 64 G 130 B 130

Yüzbaşı İsmail, Hakkı ve Binbaşı Fuat Beyler katılmıştır. Akşamleyin Sadık Bey'in evine gelerek diğer bazı şahıslarında katılımıyla görüşmeler cereyan etmiştir.⁵²⁷

Yine 28 Temmuz 1921 tarihli bir başka istihbarat raporu da HİF mensuplarının hergün bir araya gelerek kendi hesaplarına kabineler içeren listeler oluşturduklarını doğrulamaktadır.⁵²⁸

Bu listeler oluşturulurken yapılan görevlendirmeler de oldukça ilginçtir. 4 Ağustos 1921 tarihli bir istihbarat raporuna göre :⁵²⁹ “...Dün öğleden sonra Mutedil HİF Reisi Mustafa Sabri Efendi'nin başkanlığında toplantı yapılarak vaziyet görüşülmüştür. Toplantıda Salim Paşa, Dahiliye Eski Nazırı Cemal, Ali Kemal, Refik Halit, Şemsettin, Sivas zenginlerinden Recep Efendi ve Duyunu Umumiye Komiseri Ragıp Bey bulunmuşlardır. Ragıp Bey tarafından katılımcılara 3-4 liralık dondurma ikram edilmiş, kendisine gelecekte Maliye Nazırlığı vaat edilmiştir...” Anlaşılaçağı üzere HİF mensupları kendilerine yapılan dönemin pahalı bir ikramı karşısında yumuşayarak ikramda bulunan arkadaşlarını kurmayı düşündükleri kabinede Maliye Nazırlığı gibi önemli bir görev ile onurlandırmışlardır. Planladıkları kabinede yaptıkları bu görevlendirmede, “kişinin göreve uygunluğu”na bakılmaktan ziyade dayandırdıkları kriter oldukça ilginçtir.

Mutedil HİF mensupları Mahmut Muhtar Paşa'nın da sadarete geçirilmesi için çalışmışlardır.⁵³⁰ Mahmut Muhtar Paşa'yı Mustafa Kemal Paşa'ya karşı rakip çıkarmak ve İngilizlerin desteğini almak isteyen HİF mensupları bu istekleri ile Damat Ferit Paşa'nın da tepkisini çekmişlerdir.⁵³¹

⁵²⁷ TİTE A, K 63 G 51 B 51

⁵²⁸ TİTE A, K 66 G 61 B 61

⁵²⁹ TİTE A, K 61 G 72 B 72

⁵³⁰ TİTE A, K 55 G 201 B 201

⁵³¹ Yahya Kemal, *age*, s 78

HİF mensupları hazırladıkları kabine listesini zaman zaman Padişah Vahdettin'e de sunmuşlardır. 2 Mart 1921 tarihli bir istihbarat raporuna göre özetle: HİF Damat Ferit Paşa'nın riyasetinde bir kabine listesi hazırlamış ve Mustafa Sabri Efendi ile birlikte bu listeyi zat-ı şahaneye arz etmişlerdir.

Listeye göre Şeyhülislam Mustafa Sabri Efendi, Harbiye Nazırı Kürt Mustafa Paşa, Bahriye Nazırı ve Erkanı Harbiye-i Umumiye Reisi Kürd Hamdi Paşa, Müsteşarlığa Kiraz Hamdi Paşa, Nafia Nazırı Zeki Paşa, Dahiliye Nazırı Gümülcineli İsmail Hakkı Bey, Hariciye Nazırı (HİF Reisi) Sadık Bey, Maarif Nazırı Ali Kemal Bey, Şurayı Devlet Riyasetine Filozof Rıza Tevfik bey gibi zevat...

Damat Ferit Paşa'nın Paris'e ve Londra'ya çektiği telgrafnamelere güya müspet bir cevabın verilmesi üzerine söz konusu kabine listesi Mustafa Sabri Efendi ile birlikte Ferit Paşa tarafından Sultan Vahdettin'e arz olunmuştur.⁵³²

HİF mensupları arasında Padişah Vahdettin'i ziyaret edenler arasında Rıza Tevfik de vardır. 15 Haziran 1922 tarihli istihbarat raporu bu ziyareti şu şekilde anlatır: ⁵³³ “...Geçenlerde Filozof Rıza Tevfik Saray'a iki defa kabul edilmiştir. Huzurdan çıkınca doğruca Baltalimanı'na giderek Damat Ferit Paşa ile iki saat kadar görüşmüşlerdir. Damat Ferit Paşa'nın veya Mahmut Muhtar Paşa'nın kesinlikle kabine kuracağı söylenmektedir. Kabine fırka dışındaki zatlardan oluşacaktır...” görüleceği üzere HİF attığı her adımda Damat Ferit Paşa'ya danışmayı ihmal etmemiştir.

HİF mensupları zaman zaman iktidarı ele geçirememeye telaşından kaynaklanan ve Anadolu hareketinin başarıya ulaşması karşısındaki çaresizlikten olsa gerek mühim bir ihtilal olacağı Anadolu ve İstanbul'da ki hükümetlerin aynı

⁵³² TİTE A, K 64 G 147 B 147

⁵³³ TİTE A, K 58 G 16 B 16

zamanda düşeceklerini gizli olarak yayarak halkı kargaşaya sürüklemek istemişlerdir.

534

HİF mensupları tarafından Sadaret makamına düşünülen kişiler arasında Mahmut Muhtar Paşa ve Damat Ferit Paşa yanında Ali Kemal Bey’de vardır.⁵³⁵

8 Temmuz 1922 tarihli istihbarat raporuna göre HİF kulübünde Hoca Vasfi başkanlığında bir toplantı gerçekleşmiştir. Rıza Tevfik, Nurettin Bey’inde hazır bulunduğu bu toplantıya Burunsuz Hamdi Tevfik ile Gümülcineli İsmail Hakkı Bey de katılmış ve son durumu değerlendirmişlerdir. Özellikle Gümülcineli İsmail Hakkı Bey, bu toplantıda heyecanlı değerlendirmeler yapmıştır. Gümülcineli HİF kulübünde yatıp kalkmakta ve masrafları arkadaşları tarafından karşılanmaktadır. Peyamcı Ali Kemal Bey de toplantıya katılanlar arasındadır. Toplantıda bilhassa Saray marifetiyle hükümet idaresini elde etmek gerektiği fikri öne atılmıştır. Toplantıya, Fazıl Hoca, Mehmet Ali Bey, Pehlivan Kadri de iştirak etmiştir. Kiraz Hamdi Paşa ile Küçük Osman Bey Moda’da Hamdi Paşa’nın hanesinde görüşmüşlerdir. Daha sonra Emin Paşa’nın mahdumu Yüzbaşı Ragıp Bey ile Eski Müdürü Umumi Feridun Beyler katılmıştır. HİF’in toplantı amacı saklı tutulmakta ise de çaresiz durumda olan üyeler her türlü vasıtayı kullanarak idareye gelmek istemektedirler.⁵³⁶

11 Temmuz 1922 tarihli istihbarat raporu ise HİF mensuplarının iktidara gelmek istediğini, bunun içinde Damat Ferit Paşa’yı aracı yaptıklarını bildirmektedir. Başta Zeynelabidin ve Rıza Tevfik olmak üzere Damat Ferit Paşa’yı saray nezdinde

⁵³⁴ TİTE A, K 44 G 195 B 195

⁵³⁵ TİTE A, K 57 G 58 B 58

⁵³⁶ TİTE A, K 58 G 18 B 18

girişimde bulunması için sıkıştırmaktadırlar. HİF yaptığı toplantılarda kabineyi gelemeyeceklerini düşünmektedirler.⁵³⁷

15 Haziran 1922 tarihli istihbarat raporu, HİF'nın etkin üyelerinden Filozof Rıza Tevfik Bey'in özel olarak Saray'a kabul edildiğini ve huzurdan sonra doğruca Baltalimanı'na giderek Damat Ferit Paşa ile 2 saat kadar görüştüğünü bildirir. Damat Ferit Paşa'nın veya Mahmut Muhtar Paşa'nın kesin olarak kabine kuracağı söylenmektedir. Kabine fırka haricinde zatlardan oluşacaktır.⁵³⁸

HİF mensupları kendilerinin görev almadığı hükümetleri düşürmek ve karalamak için ellerinden geleni yapmışlardır.⁵³⁹ Bu karalamalarda da hükümeti Anadolu hareketini yok etmemek ya da Anadolu hareketine karşı sert tedbirler alamamakla suçlamışlardır.

Tevfik Paşa'nın sadareti döneminde İstanbul-Ankara hükümetlerinin yakınlaşması HİF'ı rahatsız etmiştir. HİF bu rahatsızlığı ve dönemin önemli olayları hakkındaki görüşlerini 8 Ağustos 1922 tarihinde hükümete sunduğu bir muhtıra ile bildirmiştir. HİF Merkezi Umumisi tarafından hazırlanan muhtıra şu şekildedir:

“...

Makam-ı Sadaret-i Uzmaya

14 seneden beri milletin hukukuna ve vatanın menfaatlerine zarar veren İttihat ve Terakki'nin felaketli siyasetinin bir mütarekename ile sonuçlandığını kamuoyu gördü. Aynı maceraperest siyasetin üç seneden beri kuvayı milliye maskesi altında daha kötü bir şekilde devamı görülmüştür.

Eşkiya hareketine karşı mücadelesini sürdüren HİF bu muhtırayı sadarete sunmaya karar vermiştir.

⁵³⁷ TİTE A, K 57 G 53 B 53

⁵³⁸ TİTE A, K 64 G 49 B 49

⁵³⁹ TİTE A, K 64 G 62 B 62

Bugünkü vaziyetin oluşması Mondros Mütarekesi ile başlıyor. O dönemde sadarette bulunan İzzet Paşa ile halen Ankara teşkilatı isyan icracılarından Rauf Bey mütarekeyi tetkik ve imzada daha dikkatli olsalardı bugün ne Yunanlılar İzmir’de bulunacak nede eşkıya hareketleri vatani ikiye bölebilecekti.

İtilaf Devletleri ile yapılan mütarekenin 7. maddesine “gerekirse işgal hakkı ancak İngiltere, Fransa, İtalya, Amerika hatta Japonya tarafından kabul görürdü ve bugün İzmir’de yaşanan sıkıntılar söz konusu olsaydı İzzet Paşa’nın basiretsizliği bu durumu yaratmıştır.

Anadolu’da ki bir heyet-i bağiye, meşru olarak hükümet tarafından tanındı.

İstanbul’un işgali ihtimalini kendi kuvvetlerimizle önlemek imkanı var mıdır? Edirne’nin işgali faciası kafi değil midir?

İstanbul’un işgalinin önce önüne geçmek için tedbirler alınmalıdır. Bunun için şu anki hükümet hemen istifa etmelidir.

İşgal tehlikesinin bertaraf olduğuna dair şu anki hükümetteki nazırlardan birinin gazetelere verdiği bir beyanatı hükümetin hala meselenin ciddiyetini anlamadığını göstermektedir.

Yunanistan İtilaf Devletlerine verdiği son notasında İstanbul’u işgal etmesi gerektiğini ileri sürmektedir. Hakikat şudur: tehlike geçmemiştir ve şimdi başlamıştır.

HİF: işgal faciasına mani olmak için imkânları dairesinde her türlü teşebbüste bulunmuştur.

Hilafetin, Saltanatın, İstanbul’un ve millet ve memleketin selameti namına hükümetin vazifesi ancak şudur:

*Bir sandalye tereddüt etmeden, mevcut hükümet kendisinin sebebiyet verdiği bu büyük musibeti defetmek için istifa etmeli ve yerine Avrupa ile güvenilir bir siyaset uygulayacak, muktedir bir hükümet iş başına geçmelidir...”*⁵⁴⁰

Yukarıda ki satırlardan da anlaşılacağı üzere HİF, Tevfik Paşa Hükümeti’nin Ankara Hükümeti ile yakınlaşmasından rahatsız olmuştur. Daha da önemlisi Mondros Mütarekesi görüşmeleri sırasında iktidarda bulunan dönemin sadrazamı İzzet Paşa ve Mondros’a giden heyet içerisinde bulunan Rauf Bey’in bu anlaşmanın imzalanmasında rolleri olduğu için suçlu olduklarını ve bunların bugün bir kahraman görünümüne bürünmelerini eleştirilmiştir. İşgallerin nedeninin Mondros Mütarekesinin 7. maddesinden kaynaklandığını hatırlatan HİF, bu anlaşmanın altında imzası olan Rauf Bey gibi zatlar nezdinde Ankara Hükümeti ile İstanbul Hükümetinin yakınlaşmasını doğru bulmadığını belirtmiştir. Ayrıca tehlikenin geçmediğini Yunanların her fırsatta işgalleri gündeme getirdiklerini de dile getiren HİF, hükümetin istifa etmesini ve daha tutarlı bir hükümetin işbaşına geçirilmesini istemiştir. Burada ilginç olan noktalardan birinde HİF’nın kendi üstüne düşen görevleri yaptığına inanmasıdır.

20 Ağustos 1922 tarihli istihbarat raporuna göre HİF’nın Saray’a çıkan Ali Kemal başkanlığındaki heyeti hükümeti Ferit Paşa, Mahmut Muhtar Paşa, Ali Kemal ve Hoca Hayri heyetinin kurması isteklerini tekrarlamışlardır.⁵⁴¹

Anlaşılacağı üzere HİF kendini en iyi Damat Ferit Paşa Hükümetleri zamanında ifade edebilmiştir. Damat Ferit Paşa’nın iktidar mevkiinden ayrılmasından sonra ise sürekli saray merkezli operasyonlar düzenlenerek tekrar

⁵⁴⁰ TİTE A, K 58 G 22 B 22

⁵⁴¹ TİTE A, K 67 G 106 B106

onun iktidara geçmesi için çaba sarfetmiştir. Kendilerinin iktidara geleceği ümitlerini de ülkeyi terk ettikleri güne kadar kaybetmemişlerdir. Damat Ferit Paşa'ya alternatif olarak öne sürdüğü isimler ise Mahmut Muhtar Paşa ve Ali Kemal olmuştur.

4.) HÜRRİYET VE İTİLAH FIRKASI: ANADOLU HAREKETİNE BAKIŞI

30 Ekim 1918 tarihinde yürürlüğe girecek olan Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasıyla sonuçlanan görüşmeler sırasında Mütareke görüşmelerini yürüten Türk Heyeti, iyi kabul gördüklerini düşünerek mütarekeyi imzalamış, Padişah Vahdettin ise şartları ağır bulmakla birlikte diğer müttefik devletlerin hükümdarları gibi tahtını kaybetmediği için oldukça rahatlamıştı.⁵⁴² Mütarekeyi izleyen ilk günlerde siyasî hayat yeniden hareketlenmiştir. 7 Kasım 1918'de, Ahmet İzzet Paşa Hükümeti Enver, Cemal ve Talat Paşaların yurt dışına kaçmalarına göz yuman "İTC'nin artçı hükümeti" söylentisi ile iyice yıpratılmış ve sarayın yürüttüğü bir operasyon sonucunda istifa etmek zorunda kalmıştır. Padişahın yürüttüğü temel politika, tam anlamıyla güven duyabileceği bir siyasal kadroyla çalışmak yönünde gelişmiştir. Nitekim Sultan Vahdettin, 11 Kasım 1918'de sadarete dönürü Tevfik Paşa'yı getirmek suretiyle ilk anda "tam anlamıyla güvenebileceği" bir hükümet kurdurmayı başarmıştır. Ancak Tevfik Paşa Kabinesi'nin iş başına gelmesi özellikle basında İttihatçılara yönelik ciddi bir karalama kampanyasının başlaması, ülke dışına kaçmış olan lider kadro dışındaki İttihatçıların savaşın sorumluluğunu daha derinden

⁵⁴² Bu Dönemde Sadrazam Ahmet İzzet Paşadır. Mondros'a Giden Heyet için bkz. Bayar, **age**, cI,s.27

hissetmelerine yol açmıştır⁵⁴³. Parlamantonun feshedilmesi, yeni seçimler yapılınca kadar - ki; bu hemen hemen bir yıl sonra ve çeşitli zorlamalar sonucunda mümkün olacaktır- hükümetin Kanun-ı Esasî’de belirtilen esaslara aykırı olarak “denetim dışı” kalması ve Padişah’ın, fiili olarak “egemenliğin tek sahibi” konumuna gelmesine yol açmıştır. Mamafih, kendileri için iktidar fırsatının doğduğunu düşünen “İTC Mağdurları” ve “gayrimemnunlar” gelişmeler karşısında hükümete yüklenmeye başladığında, bu saldırıları göğüslemek için kabinede değişiklik amacıyla düzenlenen bir manevrayla Tevfik Paşa 12 Ocak 1919’da istifa etmiş ve tekrar görevlendirilmiştir.⁵⁴⁴ Tevfik Paşa’nın bu ilk sadaret döneminden itibaren İngilizler, “İttihatçı” veya “savaş sorumluluğu” gerekçeleriyle çeşitli tutuklamalarda bulunmuşlar ve bu da İTC ile öyle veya böyle, az ya da çok ilişki kurmuş olan birçok insanı tedirgin etmiştir. Öte yandan, mağlubiyetin ilk yıkıcı sonuçları da kendini göstermeye başlamış; okullar, kışlalar, özel ve resmi binalar yabancı askerler tarafından işgal edilmiştir.⁵⁴⁵ Bu gelişmeler karşısında hiçbir tavır geliştiremeyen Tevfik Paşa Hükümeti, 4 Mart 1919’da yerini yeni bir “güvenilir kabineye”, Damat Ferit Paşa başkanlığındaki hükümete terk etmiştir. Damat Ferit Paşa İngiltere’ye, istedikleri her şahsı tevkife hazır olduğunu bildirmiştir.⁵⁴⁶ Vahdettin’in ise “...ümitlerinin Allah’tan sonra İngiltere Krallık hükümetinde toplandığı...”⁵⁴⁷ yolunda beyanatlarda bulunmuştur. Bütün bunlar bir araya getirildiğinde İstanbul’un bulabildiği yegâne çözümün “İngiltere Devlet-i Fahimesi’nin dümen suyunda ilerlemek” olduğu kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Nitekim, İstanbul’da kurulan

⁵⁴³ Kılınçkaya, *agm*, s.245.

⁵⁴⁴ Akşin **İstanbul Hükümetleri...**, c.I, S.148

⁵⁴⁵ Metin Ayışığı, “Kurtuluş Savaşı Sırasında İstanbul Hükümeti İle Kuvayı Milliye Arasındaki Münasebetler”, **Türkler Ansiklopedisi**, Ankara 2002, c. XV, s. 700

⁵⁴⁶ Jaeschke, **Türk Kurtuluş Savaşı ...**, Ankara 1989, S. 20

⁵⁴⁷ Gotthard Jaeschke, **Kurtuluş Savaşı İle İngiliz Belgeleri**, (Çev: Cemal Köprülü), Ankara 1991, s.8-9

Osmanlı Hükümetleri, Mütareke süresince İtilâf Devletleri'nin tepkisini çekmemek şeklinde özetlenen teslimiyetçi politikalar izlemişlerdir.⁵⁴⁸

Ancak, 4 Mart 1919'da kurulan Damat Ferit Paşa Hükümeti'nde, gerek Sadrazam'ın bu fırkayla olan ilişkisi gerekse basının duruma bakışı göz önüne alındığında, iktidarın büyük ölçüde "HİF İktidarı" olarak algılandığı ve şekillendiği görülür. HİF, İttihat ve Terakki Hükümetlerini ve onların uygulamalarını eleştirirken "...cahil ve tecrübesiz olmalarına rağmen kendi liyakatsizlerine bakmaksızın kendi nam ve hasabına her fikri boğmaya ve ileri sürülen en makul düşünceleri baltalamaya çalışmışlar ve bütün vakitlerini " alçak muhalefetin ifnasına ayırmışlardır..."⁵⁴⁹ şeklinde özetlenebilecek bir yaklaşım kullanıyordu. Ancak, daha ilk andan itibaren HİF'in tayin ettiği Valiler ve yüksek kademelerdeki memurlar için aradığı temel ölçüt "kendi fırkalarına merbutiyet" ten öteye geçememiştir. İktidar kadrolarına yerleşen HİF mensupları da bu tercihlerde eleştirdikleri İttihatçı Hükümetlerden daha katı hareket etmişlerdir. Öncelikle ülkede İttihatçı kadroların yerlerini değiştirerek, yerlerine HİF'e mensup kişileri atamışlardır. Buna örnek olarak, İzmir'i⁵⁵⁰ verebiliriz. Buradaki İttihatçı valinin yerine İtilafçı bir vali atanmış ve Valinin ilk icraatı Hükümetin İttihat ve Terakki Cemiyetinin bütün mal varlığına el koymak kararını tebliğ ederek; İttihat ve Terakki Kulübünün mevcut eşyasını gözden geçirip, kulübün kapısı mühürletmek olmuştur.⁵⁵¹ İzmir'e atanan Vali İzzet Bey,⁵⁵² koyu bir İtilâfçı olmakla birlikte girişilen her hareketi "İttihatçı oyunu"

⁵⁴⁸ Akşin, **İstanbul Hükümetleri...**, c.I, s.195

⁵⁴⁹ Ahmet Bedevi Kuran **Hüseyin Cahit Bey'e Açık Mektup**, (Tarihsiz), s. 39-40

⁵⁵⁰ Bu dönemde İzmir Aydın Vilayeti'ne bağlıdır.

⁵⁵¹ Bayar, **age**, c. V, s. 84

⁵⁵² I. Tevfik Paşa Kabinesi'nde Evkaf Nazırlığı yapan İzzet Bey, Kürtçü önder Şerif Paşa'nın amcası, Kürt Sait Paşa'nın da kardeşidir. Ayrıca Mustafa Kemal Paşa gıyabında idam kararı veren Nemrut lakaplı Kürt Mustafa Paşa İzzet Bey'in eniştesidir. Daha detaylı bilgi için bkz. İzzet Öztoprak, "*İzmir Valisi (Kanbur) İzzet Bey Meselesi*", **XIV. Türk Tarih Kongresi**, Ankara 2002, c.III, s. 33-44

olarak görmüş ve engellemeye çalışmıştır.⁵⁵³ Bölgede bulunan farklı unsurları birbirine düşürerek, Müdafaa-i Hukuk-u Osmaniye Cemiyeti'nin çalışmalarını baskı altında tutmuş, Kuvayi Milliye Hareketine “çetecilik” olarak bakmış ve Yunanlılar ile “çeteler” arasındaki çarpışmaların meydana gelmesini engellemek amacı ile Yunan işgalini İzmir ve Civarına inhisar ettirmeyi uygun görmüştür.⁵⁵⁴

Bayar, hatıralarında İttihatçıların yerlerine İtilâfçı kişilerin atanmaları ile ilgili olarak: “...*HİF* çî valiler genellikle vatana bağlılığı şüpheli kimselerdi. Bununla da Yunan isteklerine bilerek ya da bilmeyerek hizmet ediyorlardı. Buna bir de başpapaz ile görüşmeleri onun doğrultusunda çalışmaları ve birtakım vatanperver kişiler aleyhinde propaganda yapmaları eklenmiştir...” ifadelerini kullanır ki; bu ifade, bir bakıma sorunun İttihatçılar tarafından algılanış biçimidir.⁵⁵⁵

Bilindiği gibi, 15 Mayıs 1919’da Mondros Mütarekesinin 7. maddesine dayanılarak, İzmir işgal edilmiştir. Hem ticari, hem kültürel, hem de bulunduğu bölge açısından stratejik bir mevki olan İzmir’in işgali karşısında Damat Ferit Paşa Hükümeti sessiz kalmayı tercih etmiştir. Sultan Vahdettin yaptığı açıklamada; “...*şu an-ı mühimde hükümet ve millete terettüb eden vazife, teşebbüsât-ı makule-i siyasiye ve ittihad-ı ara-yı umumiye ile muhafaza-i hukuka çalışmaktan ibarettir...*”⁵⁵⁶ diyerek ülkenin geleceğine yönelik “akla ve hukuka uygun” bir siyaset uygulanacağını belirtmiştir. Oysa, hukuku belirleyen “galiplerdi” ve bu noktadaki uygulamalarda kimse durumun Kanun-ı Esasi’ye uygun olup olmadığını hatırına dahi getirmiyordu. Padişah ve O’nun hadiseler karşısında tepkilerini dayandığı mantığı açıklamak oldukça zordur.

⁵⁵³ Engin Berber, “Aydın Valisi İzzet Bey’in Hastalığı ve Ölümü”, **Toplumsal Tarih**, İstanbul 1994, S.12, s.11

⁵⁵⁴ Öztoprak, *agm*, s. 33-39

⁵⁵⁵ Aynı yerde, s. 153

⁵⁵⁶ **Takvim-İ Vekayi**, 21 Eylül 1335 **Alemdar**, 21 Eylül 1335

Hükümetin aksine İzmir'in işgali Anadolu halkını derinden yaralamış ve düştüğü durumdan kurtulma yolları aramaya sevk etmiştir. Bilindiği üzere Mustafa Kemal Paşa 15 Mayıs 1919 tarihinde aralarında zamanın Dâhiliye Nazırı ve HİF mensubu Mehmet Ali Bey'in imzasının da bulunduğu bir kararla "...Samsun bölgesinde Rum çetelerin faaliyetlerini artırmaları, yaşanan asayişsizlik nedeni ile tedbir alma durum hakkında bilgi edinme" amacıyla "Erzurum, Sivas, Erzincan ve Bayburt'ta halkın askeri durumdan memnun olmadığı ve tedbir alınması..." gerekçesi ile Samsun'a doğru yola çıkmıştır⁵⁵⁷. Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya geçmesi ile birlikte, Mütareke'nin hemen akabinde başlamış olan ulusal direniş örgütlenmesi, içinde bulunduğu tereddütlerden sıyrılmaya ve canlanmaya yüz tutacaktır. İstanbul'un milli direnişe karşı izleyeceği politika da bu sıralarda şekillenmiştir. İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserliği 8 Haziran 1919'dan itibaren hükümeti sıkıştırmaya başlamıştır. Yüksek Komiser Calthorpe tarafından Dışişleri Bakanı aracılığıyla Osmanlı Hükümetine iletilen bir Nota'da "... Samsun sancağından, bazı kötü niyetli şahısların kargaşaya sebep oldukları ve sıkıntı yarattıklarına dair rahatsız edici haberler alındığı...Mustafa Kemal Paşa'nın bu harekette başrolü oynadığı...(İtilâf Devletlerinin) Karadeniz Askeri Kuvvetleri Başkomutanlığı tarafından Harbiye Nezaretine iletilen bir yazıyla Mustafa Kemal'in görevden alınması talimatının verildiği..." ifade edilerek "...burada doğacak ırkçı ve dinî mahiyet kazanan kargaşadan doğacak çok vahim sonuçlardan...bölgede bulunan sivil görevlilerin şahsen sorumlu tutulacaklarına dair talimat verilmesi..." isteniyordu⁵⁵⁸.

⁵⁵⁷ Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı...*, s. 102-104

⁵⁵⁸ BOA, HR. SYS, 2608/6_1

Denilebilir ki; İstanbul Hükümetleriyle, Kuvayı Milliye arasındaki ilişkileri şekillendiren dönüm noktasını bu belge oluşturmaktadır. Nitekim bu uyarıyı takiben Dahiliye Nezareti 9 Haziran'da Trabzon ve Sivas Vilayetlerine ve Canik (Samsun) Mutasarrıflığı'na gönderdiği bir yazı ile “...*mahal-i mezbûrda su’-i niyet ashabından bazı eşhasın emniyet ve asayiş-i memleketi ihlal ve kargaşalık ihdasına tasaddî eyledikleri ve işbu harekât-ı ihtilalcuyanede Mustafa Kemal Paşa’nın dahl-i küllisi bulunduğu beyaniyle...**siyaset-i Osmaniye’nin salaha yüz tuttuğu şu an-ı mühimde hükümeti müşkil mevkide bırakacak teşebbüsata zinhar meydan ve imkân bırakılmaması...***” isteniyordu⁵⁵⁹. Söz konusu “an-ı mühim”, Sadrazam’ın Osmanlı Hükümeti’nin görüşlerini bildirmek üzere Paris’te bulunmasından kaynaklanıyordu. Anadolu’daki milli direniş hareketi İtilaf Devletleri’ni kızdırabilir ve bu yüzden “elde edilmesi beklenen - aslında muhal- yumuşak bir barış anlaşması” ihtimalini ortadan kaldırabilirdi. Asayişsizlik, hükümetin ürktüğü bir kelimeydi ve memleketin bütün geleceğinin buna bağlı olduğunu düşündüklerine şüphe yoktu. Ancak soruna ters taraftan bakılmaktaydı. Varlığını ve geleceğini korumaya çalışan Müslüman ahalinin gayreti “asayişsizlik” olarak algılanmıştı. İngiliz Yüksek Komiserliği 2 Temmuz’da daha sert bir notayla hükümeti iyice ürkütecek bir tavır takındı : “...*Alınan haberlere göre, Sivas ve Konya bölgelerinde Müttefik menfaatlerine karşı silahlı çete ve hareket oluşturmak amacıyla ciddi bir girişim görüldüğünden... bu hareketin İttihat ve Terakki Komitesi azaları tarafından Osmanlı hükümetinden bağımsız olarak tasarlandığı...hareketin başlıca kışkırtıcıları(nın) Sivas’ta Mustafa Kemal Paşa ve Konya’da Cemal Paşa’dır...Mustafa Kemal ve Cemal Paşaların şartsız ve gecikmeksizin İstanbul’a*

⁵⁵⁹ BOA, DH. KMS, 53-1/43_1

acilen çağrılmaları...” istendi⁵⁶⁰. Bu geri çağırılma isteği devrin Sadrazam Vekili Mustafa Sabri’nin işgal makamlarına teşekkürüne neden oldu.⁵⁶¹

Dâhiliye Nazırlığını üstlenmiş olan Ali Kemal Bey’in Sivas Vilayetine gönderdiği bir telgraftaki ifadeler, Kuvayı Milliye’nin Osmanlı Hükümeti tarafından nasıl algılanmaya başlandığı ve İngiltere’nin hükümet üzerinde kurduğu baskının ne kadar belirleyici olduğunu göstermesi bakımından ilginçtir. Ali Kemal Bey bu yazısında milli direnişi ve mensuplarını “...*Redd-i İlhak cemiyetleri gibi Karesi ve Aydın havalisinde İslam halkı nahak yere kırdırmaktan ve fakat bu vesile ile ahaliyi haraca kesmekten başka bir iş görmeyen emirsiz, saygısız ve gayrikanuni teşkil edilen bazı heyetler ...*”⁵⁶² olarak adlandırmaktadır. Fakat Damat Ferit Paşa Hükümeti’nin kendi içindeki tutarsızlığı da ortaya çıkmaya başlamıştır. Dâhiliye Nazırının kullandığı bu ifadelere karşın Hariciye Nazırı 10 Temmuz’da Amiral Calthorpe’a gönderdiği bir yazıda durumu izah ederken “...*Yunan birlikleri tarafından İzmir işgal edilmeden önce böyle bir şey mevcut değildi ve bunu sadece İttihat ve Terakki yandaşlarına yüklemek doğru olmaz. Bunun gerçek sebebi Yunan birliklerinin haksız Aydın İlini, Edremit Kazısını işgalinin doğurduğu öfke ve bunların mahallen teşkil olunan Yunan çeteleri ile birlikte işledikleri işitilmemiş zulüm ve şiddet olaylarıdır...*”⁵⁶³ açıklamasında bulunarak kabinenin diğer üyelerinden farklı düşündüğünü ortaya koymaktadır. Burada bir noktaya daha dikkat çekmekte yarar vardır, Dâhiliye Nazırı Ali Kemal Bey HİF’na mensup iken; Hariciye Nazırı

⁵⁶⁰ BOA, HR, SYS, 2606/2_9, 10

⁵⁶¹ Ayrıca bu görüşmeler sırasında Mustafa Sabri Efendi Mustafa Kemal’in İngiliz makamlarınca İstanbul’a geri çağırılmasının istenmiş ve daha sonraki günlerde teklifini yerine getiren İngiliz makamlarını teşekkürünü bir mektup ile sunmuştu. Şimşir, **İngiliz Belgeleri’nde...**, c.I, s.11

⁵⁶² Cevdet Reşit Yularkıran, **Reşit Paşa’nın Hatıraları**, İstanbul-1939, s. 24.

⁵⁶³ BOA, HR, SYS, 2608/6_5.

bağımsız durumdadır. Buradan şu sonucu kolayca çıkarabiliriz: “Erbab-ı hamiyet”⁵⁶⁴ Kuvayı Milliye’yi haklı bulurken, “Erbab-ı Hürriyet ve İtilâf” teslimiyetçiliği tercih etmektedir.

İşgallerin artması ve hükümetin çaresizliği sıkı bir İngiliz hayranı olan HİF tarafından bile sindirilememiştir. 17 Mayıs 1919 da İzmir’in işgali Osmanlı Devleti içinde mitinglerle ve telgraflarla kınanırken, HİF da bu olaya sessiz kalmamış ve 18 Mayıs 1919’da genel merkezinde bir toplantı yapmıştır. Üstelik bu partiler üstü bir toplantıdır. İttihatçılığa karşı olan partilerle yapılan toplantıda ortak cephe kurma önerisi yapılmıştır.⁵⁶⁵ HİF, Sulh ve Selamet, Milli Ahrar, Türkiye Sosyalist, Osmanlı Demokrat Partileriyle bazı derneklerin katıldıkları toplantının gündemini İzmir’in işgali oluşturmuş, hazırlanan ortak metin İtilaf temsilcilerine sunulmuş ve işgal protesto edilmiştir. Doğacak sonuçtan İtilaf Devletleri’nin sorumlu olduğu, Türk milletinin birliğini ve haklarını koruyacağı da ilan edilmiştir.⁵⁶⁶ Bu sırada HİF Edremit Şubesi Başkanı ve kasabanın ileri gelenlerinden bazıları İçişleri Bakanlığı’na çektikleri telgrafta, Edremit işgal edilecekse, bunun Yunanlılarca yapılmasına engel olunmasını istemişlerdir.⁵⁶⁷

Hükümet üzerindeki İngiliz baskıları artarken, HİF’in Anadolu’nun çeşitli bölgelerindeki zayıf örgütleri, mayalanmakta olan milli direniş hareketini, -büyük ihtimalle yerel direniş örgütlerindeki yöneticilerin çoğunlukla İttihatçı veya İTC sempatzanı olmasından hareketle- ittihatçılığın devamı olarak damgalayıp ilk andan itibaren merkezî hükümete aktarmaya başladıkları bilgilerde bu noktayı vurgulamaya başladılar. Birbiriyle örtüşen bu iki olgu, Erzurum ve Sivas Kongreleri sonucunda

⁵⁶⁴ Tabir, Ali Kemal Bey’in kullanmaktan çok hoşlandığı bir deyim olduğu için kullanılmaktadır.

⁵⁶⁵ **İkdam**, 18 Mayıs 1335 , **Alemdar**, 18 Mayıs 1335

⁵⁶⁶ **Memleket**, 19 Mayıs 1335

⁵⁶⁷ Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı ...** c.I, s. 251

Damat Ferit Paşa'nın iktidardan düşmesi ile siyasi meyvesini verdiğinde HİF açısından İttihatçı-Kuvayı Milliye özdeşliği iyice belirgin hale gelmiştir.

23 Temmuz 1919 Erzurum Kongresi yurt ve ulusun kurtuluşunun bayrağı olurken, Türk İhtilâli'nin de temellerini atmış ve daha sonradan vücut verilen yenilikler hep onun esasları üzerinde yükselmiştir.⁵⁶⁸ Ardından “manda ve himaye kabul edilemez” diyerek halkın sesini yükselten Sivas Kongresi ulusal bilinçlenme ve örgütlenmenin kaçınılmaz bir aşamasını oluşturmuştur. Bu kongre bir anlamda ulusal irade ile İstanbul Hükümeti ve onun arkasında yer alan işgal güçlerine karşı bir üstünlüğün ve Anadolu'nun otoritesinin kime ait olduğunun ispatıdır.⁵⁶⁹ Dolayısıyla da kongrenin toplanılmasına engel olunmak istenmiştir. Ancak kongre sonucunda alınan kararlar “ya istiklal, ya ölüm!” şeklinde parolalaşmıştır.

Damat Ferit Paşa'nın İstanbul'un işgalinden sonra 5 Nisan'da yeniden sadrazamlığa getirilmesiyle Kuvayı Milliye algılaması daha sert bir boyut kazanır: Hİ'nin Kuvayı Milliye için kullandığı tabir artık Kuvayı Bağıye'ye dönüşmeye başlayacaktır. “Anadolu hareketi”, “Müdafaayı Hukuk” hareketi, yahut “Kuvayı Milliye” hareketi olarak adlandırılan direniş, HİF'na göre ittihatçıların ülkeyi çöküşe götüren politikalarının devamıdır. HİF'nın bu politikalarının izlenmesi, büyük ölçüde basın aracılığıyla mümkün olmaktadır. HİF taraftarı yazarların Sivas Kongresi'ni takip eden günlerde oldukça temkinli davrandıkları söylenebilir.

Meselâ Refi' Cevat (Ulunay) Bey: “*Bu günlerde İttihatçıların yüzünden neşeler saçılıyor. Kendilerini harekât-ı milliye ile alakadar göstererek böbürleniyorlar. Bunda da bittabi' bir maksad-ı mahsusları var.*”

⁵⁶⁸ Mahmut Esat Bozkurt, **Anadolu İhtilali**, İstanbul 2005, c. II, s. 324

⁵⁶⁹ Ergun Aybars, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, İzmir 1984, c.I.s. 176

*Halbuki harekât-ı milliyeye iştirâk edenlerin yemin suretlerinden anlaşılıyor ki bu adamlar hiçbir fırkaya bahusus ittihat ve terakkiye temayül etmiyorlar. Bunun da derece-i sıhhatini bilemiyoruz. Fakat harekât-ı milliyeye bu günkü şeklini iktisab eyledi ise bunu hiç şüphesiz İttihat ve Terakkiye temayül eylememesine atfetmek icab eder. Yemin suretinde (bahusus) kaydının vücudunu hayret ve hürmetle karşılıyoruz.”*⁵⁷⁰ şeklinde hayli temkinli bir ifade kullanıyor; fakat HİF’in -hiç değilse kendisinin bulunduğu kanadın- tavrının “*Harekât-ı Milliye’nin İttihat ve Terakki’yle olan münasebetlerine*” göre şekilleneceğini açıklıyordu. Ancak; HİF’in İttihat ve Terakki düşmanlığı temelindeki politikasının örtülmeye çalışıldığı bir sürecin yaşanmakta olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Celal Nuri Bey’in Hİ’ın “İntikamcı” bir politika izlediğine dair bir yazısına atıfta bulunan Refi’i Cevat’ın büyük bir öfkeyle yazdığı yazı aslında bütün İtilâfçıların hislerine tercüman olmaktadır. Yazar, İttihatçıların yaptıklarını ironik bir dille sayıp döktükten sonra, “Hİ’ın iktidarı” tabirine saldırır ve der ki: “...*Hİ, mevki-i iktidara gelmiş. Ne vakit ? Hangi tarihte gelmiş...Muhterem kardeşlerim Hİ’ın mevki-i iktidara geldiği zamanı tahattür ediyormusunuz? Ben bunu şimdiye kadar görmedim. **Hİ mevki-i iktidara gelmedi, mevki-i iktidara getirdi : Ferit Paşa’yı getirdi.***”⁵⁷¹ Bunu tenkit ettikten sonra, öfkesini dile getiren şu tabirleri kullanır : “...*Hİ mevki-i iktidara gelmeli ve memleket evladına fenalık edenlerin kafasını kırmalı idi...İntikam almaması büyük kusurdur, hatta cinayettir.*”⁵⁷². 26 Ekim tarihli yazısında ise, Harekât-ı Milliye’nin teşebbüslerini İttihat ve Terakki’nin “zulümleriyle” özdeşleştirmek suretiyle, Mustafa Kemal Paşa’nın çevresindeki “İttihatçıları” kastederek “*deliler*” olarak tanımladığı zevatın şiddet kullanma temayülünde olduklarını ima eder ve suret-i

⁵⁷⁰ Refi’i Cevat, “Harekât-ı Milliye-İttihad ve Terakki”, **Alemdar**, 6 Ekim 1919.

⁵⁷¹ R. Cevat, “Hürriyet ve İtilâf ve İntikam”, **Alemdar**, 14 Teşrin-i evvel 1335.

⁵⁷² Aynı yerde.

haktan görünerek Mustafa Kemal Paşa'yı uyarır. Bu yazının gerisinde seçim sürecinde ortaya çıkabilecek gelişmelerden duyulan endişenin yattığı tahmin edilebilir⁵⁷³.

Refik Halit (Karay) Bey, Ali Kemal Bey ve Ref'i Cevat Bey gibi önde gelen isimler gazetelerde yazdıkları yazılarda milli direnişe ilişkin başlangıçta oldukça sert bir tavır gösterirler.

Anadolu hareketi ya da Kuvayi Milliye "İttihatçılık, Bolşeviklik, sahte milliyetperverlik, fitne ve fesat ehli olmak, şakilik, asilik, dinsizlik, maceraperestlik" vb sıfatlarla nitelendirilerek suçlanır.⁵⁷⁴ Esasında bu durum Millî Mücadelenin ne kadar çetin geçtiğini de ortaya koymaktadır. Çünkü Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının mücadelesi sadece ülkeyi işgal eden yabancı güçlerle olmamış, aynı zamanda onlarla işbirliği yapmaktan çekinmeyen Osmanlı Hükümetlerinin yarattığı şüphe ortamı, isyan ve karmaşayla da başa çıkılmaya çalışılmıştır.

Bu aleyhte propaganda'nın en önemli argümanlarından birini "halkın uzun süren savaşlardan artık yorgun düşmüş olduğu" gerçeği oluşturmaktadır. Zira, bu kalemlere göre, halkı yoran ve bitkin düşüren savaşın suçlusu İttihatçılardır ve bu gün de milleti savaşa sürüklemeye çalışanlar onların bir devamı niteliğinde olan Kuvayı Milliyecilerdir. *"Memlekette İttihatçı dolabı görmek istemeyiz. Anadolu'nun dinlenmeye ihtiyacı olan genel yaşantısında değişiklik istemeyiz."*⁵⁷⁵ diyerek Anadolu hareketi ve Kuvayi Milliye'nin şüpheli bir hareket olduğunu; *"İttihat ve Terakki'yi başka erkânıyla mevki-i iktidara getirmek için bir dolap idi. Bir dolap ki bu millet bu memleket için yeniden birçok musibetlere badi olabilirdi. Fakat hiçbir*

⁵⁷³ R. Cevat, "Deliler", **Alemdar**, 26 Teşrin-i evvel, 1919.

⁵⁷⁴ Osman Akandere, "Damat Ferit Paşa Hükümetleri Döneminde Kuvayı Milliye Hareketine Yöneltilen İthamlar" s.2

⁵⁷⁵ Ref'i Cevat (Ulunay), "Ha Biraz Şöyle Yola Gelin", **Alemdar**, 1 Kasım 1335

hayra vesile olamazdı.”⁵⁷⁶ ve “Anadolu hareketinde ittihatçıların borularının öttürmeye çalıştıkları, ittihatçılığı tekrar kurtarmak, tekrar mevkie getirmek, tekrar göz bebeği yapmak”⁵⁷⁷ istedikleri belirtilerek amaçlarının iktidarı ele geçirmek ve memleketi felaketlere sürüklemeye devam etmek olduğu öne sürülmüştür.

İttihatçılar kendilerinin devamı olarak gördükleri Kuvayı Milliye hareketine katılımlarla güçlenmişlerdir. Bu HİF’ni endişeye sevk etmiştir: “bugünlerde İttihatçıların yüzünden neşeler saçılıyor. Kendilerini harekat-ı milliye ile alâkadar göstererek böbürleniyorlar. Bunda da bittabi bir maksad-ı mahsusaları var. Halbuki harekat-ı milliyeyle iştirak edenlerin yemin suretlerinden anlaşılıyor ki bu adamlar hiçbir fırkayı bahusus İttihat ve Terakki’ye temayül etmiyorlar. Bunun da derece-i sıhatini bilmiyoruz. Fakat harekat-ı milliye bu şeklini iktisab eyledi ise bunu hiç şüphesiz İttihat ve Terakkiye temayül eylemesine atfetmek icab eder...”⁵⁷⁸

“Yaşasın (!) Kuvayı Milliye” başlıklı makalesinde Ref’i Cevat Bey “bu millet Kuvayı Milliye’nin faaliyeti milliye namıyla yediği herzenin tarihini takvimden koparıp saklamalı ve her İttihatçının suratına tükürdükten sonra onun alnına yapıştırmalıdır.”⁵⁷⁹ diyerek Kuvayı Milliye’nin İttihatçı bir hareket olduğu ve bu hareketin suçlularının da İttihatçılar olduğunu belirtmiştir.

HİF’in Ali Rıza Hükümeti’ne verdiği muhtırada “...Kuvayı Milliye denilen ve hüviyet ve mahiyetleri pek maruf olan şahsiyetler tarafından vucuda getirilip sabun köpüğünden başka bir mahiyete haiz olmayan bu isyanın hedeflerinden biride Hürriyet ve İtilaf Fırkası’dır. Anadolu’nun her tarafında HİF müttehizan ve efradı hiçbir fırka hissi taşımadığını iddia eden bu fitne-i bagiye tarafından duçar-ı taarruz

⁵⁷⁶ Ali Kemal “Kuvayı Milliye Ne İdi Ne Yaptı”, **Peyam**, 24 Kanunuevvel 1335

⁵⁷⁷ Aydede “Sene Hesabı, Selah Ve Felaha Doğru”, **Alemdar**, 1 Kanun-i sani 1336

⁵⁷⁸ Ref’i Cevat “Harekat-ı Milliye- İttihat Ve Terakki”, **Alemdar**, 6 Ekim 1335

⁵⁷⁹ Ref’i Cevat “Yaşasın Kuvayı Milliye”, **Alemdar**, 17 Mart 1336

ve tecavüz oluyor. Hapis ve tevkif veya firara icbar ediliyor. Payitaht bu nevi milletçilerle dolmaktadır. Eğer erbabı kıyam iddiaları vechile niyetlerinde halis olsalardı, kendi arzularına muvafık ve itimadî şahaneyi haiz bir hükümet mevkii iktidara geçince dağılmaları lazım gelirdi...”⁵⁸⁰ şeklinde eleştirilmiştir.. Bu hareket sabun köpüğüdür ve “fitne-i bagiye” tarafından çıkarılmaktadır.

Ali Kemal Bey “...yansın o gönül ateşe bu hale kim yanmaz/kör olsun o gözler ki bu dem bir kanâ boyanmaz...” diyerek on iki sene süren saltanatı ile devleti acı olaylara sürüklemiş olan İttihatçıların artık oyununa gelinmeyeceğini, çekilen acılara yenilerinin eklenmeyeceğini dillendirmiştir.⁵⁸¹

Hİ mensupları İttihat ve Terakki’nin yok olmadığını, sadece isim ve şekil değiştirdiğini: “...İttihat ve Terakki’nin tarzı idaresi memleketi mahvetmekle neticelenmiştir. Memleket bu hale geldikten sonra artık o felaketli idareye idare demek için mecnun olmalı. İttihatçılık bhusus ittihatçılığın Anadolu’daki şimdiki şekli Bolşevikliğin kıpkızıl bir şeklidir...”⁵⁸² diyerek İttihatçıları şimdi de Bolşevik olmakla itham etmişlerdir. “Bolşeviklik namı altında dört yüz senelik din ve devlet düşmanımız olan Moskoflardan çıkmış olan şeriata aykırı ve kanuna uymayan bir işe kapılan bir takım eşkıya vatani kurtaracağız diye Anadolu’nun siz saf ve namuslu halkını aldatarak Padişahına, Müslümanların halifesine isyan bayrağı çekmişlerdir...”⁵⁸³ diyerek Kuvayı Milliye Hareketini Padişah ve Halifeye karşı asilik olarak nitelendirmişlerdir.

Anadolu Hareketine yapılan eleştirilerden biri de: “...bugüne gelinceye kadar memleket düşmanları olan İttihat ve Terakkiye vatanımızı mahveden Almanlara

⁵⁸⁰ “13 Teşrinievvelde Ali Rıza Paşa Kabinesine Verilen İkinci Muhtıra Sureti”, **Alemdar**, 26 Teşrin-i evvel 1335

⁵⁸¹ Ali Kemal “Lanet, Lanet, Lanet”, **Peyam- Sabah**, 15 Mayıs 1336

⁵⁸² Ref’i Cevat “Bolşevik Avı”, **Alemdar**, 29 Eylül 1335

⁵⁸³ Selek, **Anadolu...**, c.I, s.72

*nihayet zavallı Anadolu'nun kurra ve kasabatını haraca bağlayan yeni ittihatçılara müzaberet eden meşrutiyet düşmanı tabilik düşmanı padişah düşmanı olan bu adamlar ile beraber yürümenin artık kabil olmayacağı...”⁵⁸⁴*dır. Alman hayranı olmakla suçlanan İttihatçıların devamı olarak gösterilen Anadolu Harekatı da “yeni İttihatçılar” tarafından oluşturulmuştu. Bu hareket “meşrutiyet düşmanı, tabilik düşmanı, padişah düşmanı” idi ve dolayısıyla da bu kişilerin politikalarına Anadolu halkının kaderi teslim edilemezdi.

Anadolu Harekatı hakkındaki görüşlerini daha seçimler sırasında dile getiren HİF, ülkede geniş bir İTC ağı olduğunu, bu ağ sayesinde başlatılan ve kötü amaçlar taşıyan hareketi, bu yasa dışı oluşumu şu şekilde eleştirmektedir: “...altıyüz senelik büyük bir devletin bu günkü felaket çukuruna düşürmüş olan İttihat ve Terakki komitesinin İzmir facia ve taarruzlarına karşı vatani savunma hissi ile teşekkül eden milli kuvvetlerin şeklinden faydalanarak Anadolu’da , Kuvayi Milliye adı altındaki ortaya çıkışın mahiyet ve keyfiyeti yüksek görüşünüze sunmuş idi. İş bu komite on seneden beri çalmak ve zorla almak soygun ve çapulculuk ihtikar ve rüşvetçilik, öldürme ve göç ettirme gibi çeşitli yolsuzluk ve zulüm araçları ile doldurduğu kasarlarının kapılarını sekiz aydan beri açmıştır. Buna Anadolu’da salgın sureti ile topladığı büyük paraları da katmıştır. Mütarekeden sonra, baş şehre toplanmış olan bazı yedek subaylarla komiteye bağlı bazı subaylar üst subay ve generalleri doyurup görevlendirecek başı İstanbul’da olan teşkilat aracılığı ile bütün çalışmalarımıza ve hükümete devamlı müracaat ve ricalarımıza rağmen Anadolu’ya göndermeye ve toplamaya muvaffak oldu. Bu cinayetler komitesi her ne şart ve şekilde bulunursa bulunsun neticesi ne kadar müthiş olursa olsun karışıklıklar çıkarmak ve bundan

⁵⁸⁴ Ref’i Cevat “Bu Da Ne Demek” , **Alemdar**, 25 Şubat 1336

faydalananarak çıkar sağlamaya, servet edinmeye, şan ve şöhret toplamaya çalışan bir kısım ihtiraslı kimselerden ve keza suçunu kapatma ve sorumluluklarını kurtarmak için devamlı cinayetler yapmaktan çekinmeyen ve bütün kutsal bildiği şeyleri hasis menfaatleri karşılığında hiçbir vicdan azabı duymadan ayak altına alanlardan kurtulmuş bir kafiye hiçbir engele rast gelmemek bahtiyarlığı sayesinde bunlara kattı ve eklendi. Hükümetin tereddüt halinden faydalananarak duruma ve zamana hakim görünmeye çalıştı ve zan olunur ki bu hareketsizlik ve tereddütler neticesinde muvaffakta oluyor.”⁵⁸⁵ Anlaşılabacağı üzere bu oluşum iktidar boşluğundan meydana gelmişti.

HİF’in güçlü kalemleri, Anadolu’daki ulusal direnişe “Bolşeviklik” damgasını da vurmuştur. Bu direniş “sabun köpüğü” ne benzetilerek küçümsenmiş, bu harekete katılan kişiler ise “deliler”⁵⁸⁶, “macera peşinde koşanlar”, “sahte milliyetperverler” olarak nitelendirilmiştir. Rumeli’nin İttihatçılar nedeni ile elden çıktığı HİF basınınca sık sık tekrarlanarak “kılavuzu karga seçip, Rumeli’ye dönmeyelim.”⁵⁸⁷ şeklinde İttihatçıların devamı olan Anadolu’daki oluşuma karşı Anadolu halkını uyarmışlar, “kardeş kanı dökmekle”⁵⁸⁸ suçlanan bu isyancılara karşı dikkatli olunması gerektiğini vurgulamışlar ve halkın bu oluşumda yer almasını engellemeye çalışmışlardır. Osmanlı’nın bağımsızlığını temin için adil bir

⁵⁸⁵ Hamdi Atamer, “*Milli Mücadele Başlangıcında Hürriyet Ve İtilaf Partisi*” **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Eylül 1972 Sayı 60 S. 4-9

⁵⁸⁶ Ref’i Cevat, M.Kemal Paşa’yı değil ama milli hareketin içinde deliler olduğunu iddia etmiştir. Bunların bu hareketi çırgından çıkardığını ve memleketin deliler içinde kaldığını savunmuştur..Ref’i Cevat “*Deliler*” **Alemdar**, 26 Teşrin-i sani 1335

⁵⁸⁷ Oğuz Tekin: İzmirli kurtaracak olanlar Sivas’ta Erzurum’da Konya da Ankara’da ne arıyorlar?...İşin iç yüzü başka...” **Alemdar**, 8 Kasım 1335’de, Kirpi (R.H. Karay) “*Anadolu Diyor ki*” başlıklı yazıda Anadolu’nun artık ağzının yandığı politikaya maceraya karşı olduğu oturup çift ve çubuğu ile uğraşmak istediği yazılıyor. **Alemdar** 8 Kasım 1335 ,s.1

⁵⁸⁸ **Mütarekede Yerli Ve Yabancı Basın**, Derleyen: İhsan Ilgar S.19

hükümetin himayesine değil, müzaheret ve refakatine ihtiyacı vardı. Bu hükümet de ancak İngiltere idi.⁵⁸⁹

Anadolu hareketini yapan kişiler sürekli halkın gözünden düşürülmeye çalışılmıştır. Bu harekete dâhil olanların Anadolu’da tütün kaçakçılığı ve gayri meşru ticaretle uğraştıkları, bunların yüzde doksanının Türk, Müslüman ve Anadolu olmadıkları, bu nedenle Anadolu hareketini “Türk milletinin sinesinden çıkmış yüce bir ses” olarak görmenin de mümkün olamayacağı, hatta Anadolu Türkünün bunlara lanet etmekte ve Hak’tan imdat beklemekte olduğu da HİF kalemelerinin söylemleri arasındaydı. İtilafçı kalemler işi abartarak “Türk olmayan Kuvayi Milliye” den zulüm gören halkın Yunan istilasını hiç de felaket addetmediklerini hatta ona iltihak ettiklerini ve yardım etmekten çekinmediklerini bile söylüyorlardı.⁵⁹⁰

Damat Ferit Paşa’nın İtilaf Devletleri ile iyi ilişkiler kurmak üzere olduğu sırada “Ocakçılar’ın fesatlıkları” yüzünden bu ilişkiler zedelenmişti. Parti ayrıca kongrelerin düzenlenmesini eleştirerek bunların gereksizliğine de inanmıştı.⁵⁹¹

HİF kalemleri milli direnişin temelinde Turancılık düşüncesinin var olduğunu kabul ediyorlardı. İttihatçılar tarafından geliştirilen bu düşünce -Turancılık- şimdi de Ankara tarafından kabul edilmişti. Oysa Turancılık çoktan iflas etmişti. Zaten ülkenin başına bütün felaketler bu düşünceden dolayı gelmişti. Öyleyse bu “hayal ve serserilikten başka bir şey” olmayan düşünceden uzaklaşmak gerekirdi.⁵⁹²

HİF’in Anadolu Hareketi’ne yönelttiği eleştirilerden biri de bu hareketin başlangıç noktası olarak ülkenin doğusunun tercih edilmesi idi. Ülkenin kurtuluşu doğudan ziyade batı tarafından sağlanabilirdi. Hem Ankara’nın yaptığı anayasa

⁵⁸⁹ Ref’i Cevat “Amerika mı İngiltere mi?”, **Alemdar**, 1 Ağustos 1335,s.1

⁵⁹⁰ Rıza Tevfik “Son Anadolu Vukuatı” , **Alemdar**, 11 Temmuz 1336,s.1

⁵⁹¹ **Peyam- Sabah** 19 Şubat 1336, s..1

⁵⁹² Hakkı Halit “Daima Şarka Doğru” , **Alemdar**, 30 Mayıs 1336, s. 1

Bolşevik örneğinde olup, bunun da doğuya yönelmenin bir işareti olduğu, İtilafçılarca öne sürülmüştür.⁵⁹³

Anadolu Hareketi'nin lideri Mustafa Kemal Paşa da eleştirilere maruz kalmış ve yaptığı işler küçümsenmiştir. Buna göre: *“Mustafa Kemal kimdi? Bu zat harbi umumi içinde birdenbire şöhret kazanmış, Mustafa Paşa aşağı, Mustafa Paşa yukarı idi. Çanakkale’de yararlılık, kahramanlık göstermişti. Fakat bizce muhakkak ki Çanakkale müdafaasının en birinci kahramanı ne Liman paşa, ne bilmem ne paşa idi. Dini ve devleti için olunca ateşe bile atılmaktan korkmayan Türk askeri idi. Mamafih Mustafa Kemal Paşa orada bir şöhret kazandı. hakikatte Mustafa Kemal birçok emsali gibi bir askerdi. Kadın ve işret müptelalarından olduğu için öyle harikulade bir kumandan değildi. Tabii böyle bir adam maaşı ile sukunet içinde yaşayamazdı. Vatanın lehine olmazsa aleyhine olsun bir gürültü çıkarmak için fırsat arardı. Anadolu kargaşalıklarında aradığını buldu. İşte biz açıkça söylüyoruz: hükümet biraz satvet ve azimle davranırsa o sahte o kof hareketlerden eser kalmaz...”*⁵⁹⁴

2 Ekim 1919- 3 Mart 1920 Tarihleri arasında İktidar koltuğunda oturan Ali Rıza Paşa Hükümeti zamanında tarihsiz bir milli istihbarat raporu Anadolu’daki milli direnişin neticelerinin HİF tarafından da sezildiği hakkında bize bilgi vermektedir. Rapor özetle şöyle demektedir: Padişah, Anadolu’daki hareketin neticesinin bir cumhuriyet olacağı kanaatine gittikçe yaklaşmaktadır. Muhalifler ve gayri memnunnlarda her vesile ile bu ihtimali dillendirmektedirler. Hükümetin bir ağırlığı kalmamıştır. Hükümeti yalnız Ali Rıza’nın şahsı tutmaktadır. Kabineyi kurabilecekler arasında Ferit Paşa veya Avni Paşa, Hoca Sabri Efendi, Reşit Bey,

⁵⁹³ Hakkı Halit “Ankara Şarkı Tercih Etti” **Alemdar**, 27 Mayıs 1337, s.2

⁵⁹⁴ Kutlu, *agm*, -4, s. 74

Mahmut Muhtar Paşa gibi kişiler düşünülmektedir. Ferit Paşa ile İtilafçılar arasında iki cemiyet hissedilmektedir. Daha doğrusu onlara eski kıymetleri verilmemektedir. İla-yı Vatan Cemiyeti Ferit Paşa'ya bağlı bir cemiyettir.⁵⁹⁵ Anlaşılabacağı üzere bu istihbarat raporuyla daha 1919 yılı sonlarından itibaren Padişah ve çevresinde Anadolu'daki direnişin Cumhuriyet idaresini kurabileceği hissedilmiştir. Ferit Paşa'nın yeniden iktidara getirilmesi ihtimalinin taşınması ve Ferit Paşa'nın HİF'nin ikiye bölünmesinden sonra bu fırka mensuplarına eskisi kadar değer vermediğinin vurgulanması oldukça ilginçtir. Bu arada HİF içindeki karışıklardan dolayı Padişahın desteği ile kurulan ve HİF liderlerinden Kiraz Hamdi Paşa'nın etkin üyesi olduğu İla-yı Vatan Cemiyeti'nin⁵⁹⁶ isminin zikredilmesi ve Damat Ferit Paşa taraftarı olduğunun vurgulanması dikkat çekicidir.

Bilindiği üzere, Sivas Kongresi ile Anadolu ve Rumeli'deki Müdafa-i Hukuk Cemiyetleri birleşmiş ve İstanbul Hükümeti ile ilişkilerinin kesme kararı almıştır. Ali Rıza Paşa Hükümeti kurduktan sonra , Heyet-i Temsiliye ile iyi ilişkiler kurmak yoluna gitmiştir.⁵⁹⁷ Bu amaçla Salih Paşa başkanlığında bir heyet Mustafa Kemal Paşa ile görüşmeler yapmak üzere Amasya'ya gönderilmiştir. Amasya görüşmeleri esnasında HİF'nin yabancılarla işbirliği yaptıkları ve bu görüşmelere engel olmak istedikleri bilinmektedir. ⁵⁹⁸18 ve 19 Ekim 1919 tarihinde Şeyh Recep ve arkadaşları (Ali Kemal ve Celal adındaki kişiler) bir gece kendilerinden olan bir kişi aracılığı ile Sivas telgrafhanesine girmiş ve Padişah Vahdettin, Salih Paşa ve Mustafa Kemal

⁵⁹⁵ TİTE A,K 52 G 1 B 1

⁵⁹⁶ Daha detaylı bilgi için bkz. Tunaya, *Türkiye'de...*, c.II, s. 506

⁵⁹⁷ Daha detaylı bilgi için bkz: Zekerriye Türkmen, "Ali Rıza Paşa Hükümeti Kuvayi Milliye İlişkileri" *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Mart 2000, c. XVI, S. 46

⁵⁹⁸ Atatürk, age, c.I, s.334

Paşa'ya telgraflar göndererek bu görüşmeleri sabote etmek istemişlerdir.⁵⁹⁹ Bu girişim, Sait Molla tarafından Rahip Frew'e gönderilen 24 Ekim 1919 tarihli mektupta "Sivas Vakası" olarak zikredilmiş ve bu gibi girişimlerin devam edeceğini bildirilmiştir.⁶⁰⁰ HİF'nında etkin bir üyesi olan Sait Molla'nın bu mektubu bu olaylar içerisinde İngiliz Muhipleri Cemiyeti'nin alakasını da göstermesi açısından önem taşımaktadır.

HİF kalemleri yazdıkları yazılarla zaman zaman Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'da başlattığı hareketin niteliğinde tartışmıştır. Mustafa Sabri'nin Alemdar gazetesinde yayınlanan bir makalesinde de Mustafa Kemal Paşa'nın saltanatı kaldırarak kendi iktidarını kurmak isteyen bir kişi olarak gösterildiği bilinmektedir.⁶⁰¹

Tarihsiz bir istihbarat raporu da bu düşüncayı doğrulayarak Sultan Vahdettin de Anadolu'daki hareketinin neticesinin bir cumhuriyet olacağı kanaatine gittikçe yaklaştığını, muhaliflerin ve gayri memnunların her vesile ile bu ihtimali dile getirdiklerini vurgulamaktadır.⁶⁰²

Ali Kemal Bey "Sergerdeleri Milliyetleri"⁶⁰³ başlıklı başyazısında İttihat ve Terakki'nin masonlarla ilişkili olduğuna değinmiş, ardından da Mustafa Kemal Paşa ve dava arkadaşlarını eleştiri yağmuruna tutmuştur. Mustafa Kemal Paşa için "... *Mustafa Kemal'in hırsından, ihtirasından, zevkinden başka düşünce bilmez bir Selanik yadigarı olduğunu öğrenmeyen kalmadı. Cephelerde hizmetler arttıkça pera palas gibi sefahathanelerde zevklerini debdebelerini artıran bu gibi kahramanları*

⁵⁹⁹ Şeyh Recep Olayı ve gönderilen telgrafların içeriği hakkında daha detaylı bilgi için bkz: Oğuz Aytepe, "Yeni Belgeler ışığında Şeyh Recep Olayı ve Şeyh Recep Kamil Özgüneş" **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Mart 2003, c. XIX, S,55,

⁶⁰⁰ Atatürk, age, c.I, s.396-398

⁶⁰¹ Mustafa Sabri "Makam-I Hilafet Ve Ankara Meclisi" **Alemdar**, 10 Şubat 1337

⁶⁰² **TİTE A**, K 52 G 1 B 1

⁶⁰³ **Peyam- Sabah** , 13 Nisan 1336

harbi umumide mebhut medhuş temaşa eyledik durduk. Bu derece kendini düşünen mezhebinden uzak bir adamın Anadolu Türkü ile ne münasebeti olabilir tasavvur buyurulsun...” diyerek halkın gözünden düşürmeye çabalamıştır. Milli Mücadele’nin bir başka lideri olan Ali Fuat Paşa için “...büyük babası Hıristiyan’dan dönme Mehmet Ali Paşa’dır ki aslen Alman’dır. Ne o dönmelik ne bu Almanlık insan için bir kusur sayılmaz. Aksine işittiğimize göre Mehmet Ali Paşa mükemmel bir zatmış , fakat bu zatın torunu bir Türk kahramanı vaziyetini takınır, neslini saklarsa, o zaman duygularını, gerçeği gizlemiş günah işlemiş olur...” diyerek eleştirmiştir.

Ali Kemal Bey, Milli Mücadele taraftarı Ahmet Rüstem Paşa’yı da eleştirerek onun hakkındaki düşüncelerini de “...Ya Ahmet Rüstem Bey gibi dostumuz ki daha yakın zamanlara kadar Mısır’da bir sigorta şirketinin temsilcisi iken (Alfred inkılapBlinsky idi) inkılaptan sonra bir iş bir mevki aramak için İstanbul’a geldi, İttihat ve Terakki’ye çattı sefaret müsteşarı oldu, sefir oldu nihayet hidayete erdi Ahmet Rüstem oldu. Nasıl milliyetçi bir Türk kahramanı olabilir? Böyle ezeli ırki bağlarla bilfarz elbise gibi kolay kolay değiştirilsin bir insan lehistanda doğsun Katolik olsun, sonra Türklüğe geçsin Müslüman olsun, sonunda milletimizin ateşli bir kişisi, kuvayi milliyemizin bir ulu’su kesiliversin” şeklindedir. Ali Kemal’in bu başyazısından Bekir Sami de nasiplenmiştir. “...Bilmeyiz aslını Şirvanlı mıdır Vanlı mıdır? Vatanı Rus olacak kendisi Osmanlı mıdır ? demekten kendimizi alamayız. Bu Kuvayı Milliye oyunu ortaya çıkmadan önce bu adamcağız bu memleketle ilgisini keserek, Gürcüstan’a mı Dağıstan’a mı o asıl vatanına giderek çalışacağını hiç saklamıyor söylüyordu. Sonra anlayamadık ne hal oldu. Bu milletin namına bol keseden atanların tutanların ilk safhında gördük lakin daha neler görmedik, daha neler görmeyeceğiz?” diyerek kaleminin etkinliğini ironik bir dille kullanmıştır.

Milli Mücadele'nin liderleri karşısında Osmanlı'ya düşen vazifenin bir an önce vatani bunlardan kurtarmak ve temizlemek olduğunu da yazısına ilave ederek bir nasihatte de bulunmuştur.

Yine Mustafa Kemal Paşa hakkında yerli ve yabancı gazetelerde asılsız haberlere rastlanıyordu. Buna göre Mustafa Kemal Paşa'nın kendine tahsis edilmiş bir treni bulunduğ⁶⁰⁴, Avrupa'nın ünlü dansözlerinden biri ile yaşadığı⁶⁰⁵, subaylarından bazılarının Enver Paşa taraftarı oldukları belirtilerek ülkede Mustafa Kemal Paşa'ya ve BMM ne karşı muhalefet oluşturmak isteniyordu.⁶⁰⁶ Mustafa Kemal Paşa ve çevresindekileri BMM'ni açarak Hilafete ve saltanata isyan bayrağı çektikleri kabul ediliyor, bunların “celaliler” “bagiler” olarak halka her türlü kötülüğü yapabilecekleri ileri sürülüyordu.⁶⁰⁷

HİF kalemlerinin bitmek tükenmek bilmeyen kin ve garezlerinin karşısında Anadolu Harekatını destekleyen basın, Harekat-ı Milliye'nin manda ve himaye istemediği, vatanın istiklali için mücadele ettiği⁶⁰⁸, Hİ'nin Rumlarla ve Ermenilerle birlikte hareket etmesinin acınacak bir durum olduğu⁶⁰⁹, Kuvayı Milliye'nin her türlü baskıya rağmen ortaya çıkıp kendini ispatladığı⁶¹⁰ şeklinde iddialarla kendileri aleyhinde çıkan yazılara karşılık vermişlerdir.

HİF bu dönemde eleştirilerini yönelttiği milli direnişçilere karşı ülkenin savaşıla değil siyaset yaparak kurtulacağı argümanını savunmuş ve bu kurtuluşu da Batının ve özellikle İngiltere'nin yardım ve himayesini istemekle

⁶⁰⁴ **Alemdar**, 12 Teşrin Sani 1336,s.2

⁶⁰⁵ “*Mustafa Kemal Nasıl Yaşıyor*” **Alemdar**, 15 Ağustos 1336, s.2

⁶⁰⁶ **Alemdar**, 25 Eylül 1336, s.2

⁶⁰⁷ **Peyam- Sabah**, 7 Mayıs 1336 S.1

⁶⁰⁸ **Açık Söz**, 4 Nisan 1336 S.1

⁶⁰⁹ **İleri**, 10 Kanunuevvel 1335,.s. 2

⁶¹⁰ **İleri**, 6 Kanunuevvel 1335, s..2

gerçekleştirilebileceğine inanmıştır. Bu nedenle BMM nin açılmasına da tepkide bulunulmuştur.

Refik Halit (Karay) Bey Ankara’da kurulacak bir meclis için bölgelerde yapılacak olan milletvekili seçimlerine karşı çıkmış ve şu şekilde eleştirmiştir:⁶¹¹

“...merhaba Sivas kuzuları, Ankara keçileri ağıla mı geldiniz. İttihat sürüsünden yeni çoban başı millet paşasını sizi seçip ayırdı. Tüylerinizi kabartıp boynuzlarınızı varaklayıp sırtınızı kınalayıp bize sizi o mu hediye gönderdi. Boynunuzdaki tasmayı da o mu taktı? Kösemendiniz kimdir? Sivas’ın şu kara kedisi mi yoksa karaman kahraman kuzusu mu? niye koç Ankara’da kaldı? Adeti uzaktan mı toslamaktır? Yine bir vuruşta kabineyi düşürmek niyetinde mi ? Ankaradan sesi geliyor bilsem şu koçu neden gam almış. Her nalesi kalbe dağızendir. Feryat ederek koşar nedendir. Rütbesiz mesnetsiz kalmış dağdan dağa kaçır rastgeleni toslar, gece gündüz meler ne ister zehirli sinek mi soktu?ey dağ keçisi nedir bu halin kim oldu sebep bu infiale demet vererek sana nevale pehlüsünü etmemiş mi baliş buna mı kızdın Anadolu’nun halim selim zavallı kuzularını bunun için mi azdırdın bunun için mi onları peşine takıp dere tepe gezdirdin sonra irilerini seçip İstanbul’a gönderdin.

Merhaba Sivas kuzuları, Ankara geçileri, kurban bayramı mı yaklaştı ecelinize ayağınızla mı geldiniz. Baş başa vermiş fındıklı ağılında ne melersin ne beklersiniz. Harp zenginliği fabrikatörlük tahsisatı mesture, nazırlık mı avucunuzu yalayınız. Geçti bolunun pazarı sür eşeğini Niğde’ye artık mebusan merası karın doyurmaz. Sizden önceki sürü otların dibine darı ekti.

Merhaba Sivas ve Ankara kuzuları sırtınızdaki ne kınası? Takdilden mi bulaştı. Boynuzlarındaki altın varaklar tehcirden mi sürüldü ne yersiniz fıstık üzüm

⁶¹¹ Aydede, “Topuna Hoş Amedi” , **Alemdar**, 2 Şubat 1336

mü badem mi adam eti mi ne içersiniz insan kanı mı? Ne çıkarırsınız kanun mu şırlan yağı mı?

Hoş geldiniz Sivas'ın, Ankara'nın kuzuları /keçileri içinizden kabiliyetlerini ayırıp bu zavallı millete yine kösemenlik ettirecek misiniz? Çıngırağınızı sallaya sallaya bizleri hangi mezbahalar sevk edeceksiniz. Öd ağacımızı mı yakalım, çukurumuzu mu kazalım, gözümüzü mü başlayalım. Haydi kösemenler iş başına!..."

Refik Halit (Karay) Bey aynı gün yayınladığı “yeni bir yavru daha” adlı başyazısında da Misak-ı Milli’yi şu şekilde eleştirmiştir: “...Geceler bir milli daha doğurdu. Millet anamız yine varlığını gösterdi. Ortaya bir milli yavru daha attı: (milli misak) ... milliler yarım düzüneyi geçti. Milli kongre milli blok, milli hareket, milli talim terbiye, milli ahrar etti altı... şimdi milli misak ile tam düzünenin ikmaline girdiğimiz anlaşılıyor.

Milli kongrenin ne fırıldak olduğunu seçimlerde öğrendik, milli blokta bir nevi dalavere idi. Milli hareket değişti kaşkariko oldu. Milli talim terbiye de nevi diğer bir yaldızlı haptı yutmadık. Milli Ahrar korsan gemisiydi karaya vurdu.

Hülasa bu millilerin ne biçim marifetler olduğunu cümle alem anladı...”⁶¹²

. Görüldüğü gibi Ankara’da TBMM’nin açılması HİF mensuplarını rahatsız etmiştir. Ali Kemal “Büyük Millet Meclisi” adlı başyazısında İstanbul şehrinde zaten bir idare varken, üstelik bu idare de “hilafet” gibi kutsal bir makamı bünyesinde barındırırken, Ankara’da bir meclisin açılmasına niçin gerek duyulduğunu sorgulamış ve “Ocağın” İstanbul’da faaliyetlerini sürdüremediğinden Ankara’da teşkilatlandığını dile getirmiştir. Bu durumun hem İtilaf Devletleri’nin tepkisini

⁶¹² “Yeni Bir Yavru Daha”, **Alemdar**, 2 Şubat 1336

çekeceğini hem de böyle bir meclisin Padişah ve Halife'ye karşı gelmek anlamı taşıdığını bildirmiştir.⁶¹³

11 Mayıs'ta Paris'te tebliğ edilen ve daha sonra Sevr Antlaşması'nın şartları olarak geçecek olan hükümler, İngilizlerle işbirliği yapan HİF tarafından bile çok ağır bulunmuştur. Bilindiği üzere bu sırada Sultan Vahdettin de bu şartların ağır olduğundan yakınmaktadır. HİF de saray yanlısı politikasına devam ederek bu şartları protesto etmiştir. Bu amaçla da bir miting düzenlenmiştir. Şeyhülislam Mustafa Sabri Efendi bu şartların kabul edilemeyeceğini söylerken Rıza Tevfik Bey'in "hakkımızı ispat etmeliyiz." dediği⁶¹⁴ ve 21 Mayıs 1920 tarihinde düzenlenen mitingde şu kararlar alınmıştır:

“...

1- *Siyasi bir vekalet (mandat) yahut Türkiye umuru dahiliyesinde müdahaleyi veya iktisadi menatiki nüfuz tesisini mutazammın olarak milletin tasvibine iktiran etmeyen bütün itilafların asla hükmü yoktur.*

2- *Ahalisinin kahir ekseriyeti Türk ve Müslüman olan Edirne, İzmir, Van, Bitlis, Erzurum vilayetleri Türkiye'nin ayrılmaz parçasıdır. Bu vilayetleri Türkiye'den ayırmaya matuf bir hareket hatta bir tecavüz binaenaleyh hükümsüzdür.*

3- *Reyiam (suffare universal) usul ile ahalisinin kabulüne iktiran etmedikçe Suriye, Filistin ve Irak hakkında alınacak kararlar dahi hükümsüzdür.*

4- *Mısır üzerindeki Osmanlı hakimiyeti hakkı hiçbir ecnebi devlete terk edilemez. Mukadderatını ve ilerideki idare şeklini tayin hakkı sırf Mısırlılar'a aittir.*

5- *Ahiren İngilizler, İstanbul'da hükümet idaresini ellerine alarak, zabitleri kumandasında müsella kuvvetlerle ve hükümetlerinin mes'uliyeti altında, Osmanlı*

⁶¹³ Ali Kemal “Büyük Millet Meclisi”, **Peyam- Sabah**, 26 Mayıs 1336, s.1

⁶¹⁴ Sarıhan, **Kurtuluş savaşı...**, c.III, s.50

Meclisi Mebusan'ına girerek, Milli Mebuslardan bir takımını tevkif etmek gibi hürriyete ve Meşrutiyete büyük bir darbe indirmişler ve Türk Milletinin itimadını haiz olan hükümeti istifaya mecbur etmişlerdir. Bu taklibi hükümetten sonra, İngilizler hükümetin başına Türk Milletinin nefretini milletin tasvip etmemiş olduğu bu kabinenin yapacağı bütün itilaflar ve deruhde edeceği taahhütlerinin kanunen hükmü olmayacağından kıymeti yoktur.

*6-Türkiye'ye teklif edilmiş şartlardan şarkta ve İslam aleminde sulh ve sukunu tesis etmekten pek uzaktır. Bilakis hali harbin devam etmesine sebep olacaktır. Bütün Türklerin, Arapların ve bilumum Müslümanların hürriyet ve istiklal ve dini kanunlarını altüst eden böyle bir sulhun asla ve katla şayarı kabul olmadığını ve buna karşı her türlü meşru ve kanuni vastalarla ve icap ederse silahla ayaklanarak hürriyet ve haklarını müdafaa edeceklerini işbu millete ilan eder...”*⁶¹⁵denmiştir. Bu miting sonunda hazırlanan yukarıdaki muhtıra tarafsız devletler ile onların milletvekillerinin olduğu meclislere ve basına verilerek açıklanmıştır.

Harbiye Nezareti Askeriye Daire Başlığını taşıyan idam fermanında **“...Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının ‘Kuvayi Milliye’ adı altında fitne ve fesat çıkardıkları, anayasa hilafında ahaliden cebir yoluyla para topladıkları, asker aldıkları, direnenleri işgal ve ezaya ve memleketin tahribine cüret eylemek suretiyle iç güvenliği ihlâl eyledikleri”** belirtiliyor ve Seniye'nin icrasına Harbiye Nazırı memur ediliyordu.⁶¹⁶ Bu ferman içerisinde idama mahkum olanlar arasında Kara Vasıf Bey, Ali Fuat Paşa, Alfred Rüstem Bey ve Eski Sıhhiye Müdürü İstanbullu Adnan Bey, Halide Edip (Adivar) Hanım da vardı. Bunların askeri, mülki,

⁶¹⁵ Galip Söylemezoğlu, **Başımıza Gelenler**, İstanbul 1939, s. 168-169

⁶¹⁶ Azmi Nihad Erman, “Atatürk'ü De İdam Edeceklerdi”, **Yıllar Boyu Tarih**, İstanbul ,Ağustos 1979 S. 8 s. 16

rütbe ve nişanlarıyla resmi unvanlarının kaldırıldığı ve mallarının da haczedildiği belirtiliyordu. (24 Mayıs 1920)

Ref'i Cevat Bey 10 Ağustos 1920 Sevr Antlaşması'nın hükümlerini adaletsiz olarak nitelendirmiştir. Avrupa Devletlerinin, Osmanlı Milletinin gösterdiği ağırbaşlılığı takdir ederek bu barış antlaşmasının hükümlerini yeniden gözden geçirmesi gerektiğini dile getirmiştir.⁶¹⁷

Ancak HİF mensupları olayların gidişatı karşısında İngiliz himayesinde bir devlet hayal etmişlerdir. 9-10 Temmuz gecesi Baltalimanı'nda Ferit Paşa'nın konağında bir İngiliz yüzbaşısının da katıldığı bir toplantı yapılmış ve toplantıdan sonra Ferit Paşa Saray'a kabul edilmiştir. Toplantıda İngiliz mandasının kabulü konusu tartışılmıştır. Toplantıya katılanlar şunlardır:

1-Kiraz Hamdi Paşa

2-Ahmet Anzavur Paşa

3-Beyoğlunda Mıntıka Kumandanı Bahaeddin Bey

4-İstanbul Mıntıka Kumandanı Binbaşı Fuat Bey (Kıdemli Topçu Yüzbaşısı Abdülkerim Efendi ki Halen İstanbul Mıntıka Yüzbaşısı)

5- Kürt Mustafa Paşa

6-Said Molla

7-Kaptan Benet (İngiliz Karargah-I Umumi Asayiş Şube Müdürü)

8-Emin Paşa (Sadık Merkez Kumandanı)

9-Yüzbaşı Kemal Efendi

10-Topçu Kıdemli Yüzbaşı Cemil Efendi

11-Ali Kemal ve Refi Cevat Beyler (Peyam- Sabah ve Alemdar Sahipleri)⁶¹⁸

⁶¹⁷ **Alemdar**, 23 Mayıs 1336

⁶¹⁸ **TİTE A**, K 58 G 30 B 30-7

20 Ocak 1921’de kabul edilen Teşkilat-ı Esasiye Kanununu ile “Egemenliğin kayıtsız şartsız millete dayandığı” ilkesine temel alan bir anayasanın kabulü, HİF mensupları tarafından eleştirilere neden olmuştur.. TBMM’nin yasama, yürütme ve yargı güçlerini kendinde bulundurması “idareyi keyfiye” olarak değerlendirilmiştir. TBMM’nin meşruti idareyi kaldırdığını ve keyfine dayanan bir idare kurduğunu ileri süren HİF,⁶¹⁹ Teşkilatı Esasiye Kanununun arkasında da İttihat ve Terakkinin olduğunu savunarak ve bu cemiyet taraftarlarının iktidar hırsı ile böyle bir kanun çıkardıklarını belirtmiştir. Zaten TBMM de ittihatçılardan meydana geliyordu⁶²⁰.

1 Mart 1921 tarihli Peyam-Sabah Gazetesinde “elveda siyaset” başlıklı yazısında Refik Halit(Karay) Bey ironik bir üslupla Kuvayı Milliye aleyhtarlarının vatandaşlıktan çıkarılacağı haberini eleştirmiş ve şunları söylemiştir : “...*Ne dedin de akılsız adam yine siyasete karıştın, yine yüce kişilere söz attın, yine esmayı üstüne sıçrattın, yine belayı başına aldın, yine yılanın yuvasına değnek soktun,yine arı kovanına parmağını batırdın,yine baklayı ağzından çıkardın, yine çam devirdin, yine baltayı taş vurdun, yine çukura düştün, hülasa yine cinleri başına topladın, rahatını teptin,yine akıbet ugradın. Yine jandarmalar yakandan tutacak, yine polisler bileğinden sıkacak, yine boynun bükülecek, omuzların çökecek, dizlerin çözülecek,yine şiltene omuzlayacak, bavulunu alacak,diyar diyar dolaşacak, inleyecek, ahlayacak, sıtmalarla beraber sefaletlerle perişan rahat yüzü görmeyeceksin...Bakalım şu sevgili İstanbul’da kaç günlük misafirsin,daha kaç gün hürsün,kaç gün gezeceksin...*”

1921 yılı Nisan ayı ortalarında İstanbul’da basılan, hükümet yanlısı bir politika izleyen birçok gazetenin Anadolu’ya sokulmaması karşısında HİF yetkilileri

⁶¹⁹ “Teşkilatı Esasiye Kanunu”, **Alemdar** 30 Mart 1337, s.1

⁶²⁰ **Alemdar**, 9 Nisan 1337, s.1

de bir toplantı yapmışlar; bu toplantıda Ankara’da yayınlanan Hakimiyeti Milliye Gazetesi’nin İngilizler aleyhinde yayın yapmakta olduğunu ve İstanbul’a giren nüshalarının toplatılması kararını almışlardır.⁶²¹

Bilindiği üzere Tevfik Paşa Hükümeti 21 Şubat 1921’de Londra’da toplanan konferansa Osmanlı Devleti’ni ve yeni kurulan TBMM Hükümeti’ni temsilen Ankara Hükümeti’nin katılacağını açıklamış ve dolayısıyla TBMM Hükümetini tanıdığını resmen ilan etmiştir. Böylece Ankara Hükümeti askeri başarısı yanında siyasi bir başarıya da imza atmıştır. Ancak HİF bu olayları dikkate almayarak Tevfik Paşa Hükümeti’ni başarısız bulmuş ve yerine yeni bir hükümet kurulmasını planlamıştır. Bu amaçla ikiye bölünmüş olan HİF’nın Sadık Bey kanadı (HİF reisleri) ile Mutedil HİF bir araya gelerek Ferit Paşa nezdinde toplanmışlardır. 13 Nisan 1921 tarihli istihbarat raporu bu toplantı hakkında bize şu bilgileri vermektedir: ⁶²² “...bugünlerde HİF reisleri ile güya İngiliz hükümetince verdikleri muhtırada halifenin her halde muhafazasını istirham etmişler. İngilizler de buna karşı kabineye Damat Ferit Paşa’yı getirip, İzmir’i dahi Yunanlılardan alarak Türklere teslim ve Ankara Hükümeti’ne Halife’nin etrafında toplanmayı teklif edecektir. Bu gelişmelere muhalefet olduğu takdirde İngilizler topladıkları kuvvetlerle Anadolu’nun işgal edileceğini HİF genel merkezinde konuşuyorlarmış...”

⁶²³ Görüldüğü üzere İngiltere ile HİF sürekli görüşmeler yapmakta ve yeni hal çareleri planlamaktadırlar. HİF, Padişah’ın kendi ülkesinde dahi can güvenliğinin olmadığını ve bu güvenliği kendilerinin de sağlayamayacağını düşünmüştür. Halifeyi ve Padişahı korumak için İngiliz makamlarından yardım beklemiştir. Damat Ferit

⁶²¹ TİTE A, K63 G 27 B 27

⁶²² Bilindiği üzere parti 1919 yılında fırka içinde çıkan anlaşmazlıklar sonunca ikiye bölünmüştü. Partiden ayrılan grup “Mutedil HİF” adını alırken diğer kısım HİF olarak anılmıştır. Ancak zamanla bu kalan kısma “Müfrit HİF” diyenlerde olmuştur.

⁶²³ TİTE A, K63, G 27, B 27

Paşa'nın İngiliz desteği ile yeni bir kabine kurmasını sağlamak ve daha da önemlisi İzmir gibi stratejik bir bölgenin İngilizler tarafından Türklere iade edileceği düşünceleri toplantıda gündeme getirilmiş ve körü körüne savunulmuştur. Raporun tarihine dikkat edilecek olursa II. İnönü Savaşı'nın yapıldığı bir sırada ve bu savaşın da başarıya gidişatına ve Milli Mücadelede bu kadar yol alınmış olmasına rağmen hala çözümün İngilizlerden beklenmesi ve İzmir'in Yunanlılardan alınıp kendilerine verileceğinin düşünülmesi bile akıl almazdır. Bu toplantıda Ankara Hükümeti'nin Halife etrafında İstanbul Hükümeti ile birleşmesi teklifi ve teklifin gerçekleşmemesi halinde Anadolu'nun İngilizler tarafından işgal edilmesi olasılıklarının HİF mensuplarınca zikredilmesi oldukça manidardır.

HİF Reisi Sadık Bey ve Ayandan Vasfi Efendi padişahın huzuruna çıkarak Kuvayı Milliye aleyhinde bir Beyanname takdim etmişlerdir. Beyannamenin bir suretini de Sadrazam Paşaya ve matbuata vermişlerdir. Gazetelerde de neşredilmiştir. ⁶²⁴ HİF, milletin kurtuluşu yolundaki bütün olumlu gelişme ve ilerlemelere rağmen hala Kuvayı Milliye'nin karşısına dikilerek onu yok etmeye çalışmaktadır.

30 Mayıs 1921 tarihli istihbarat raporuna göre HİF liderleri yapılan bir toplantıda ülke içinde ihtilal çıkarmak istemişler ancak Gümölcineli İsmail Hakkı Bey buna itiraz ederek bu kararın önemli bir karar olduğunu ve diğer üyelerinde görüşlerinin alınması gerektiğini dile getirmiştir. ⁶²⁵

1921 Ağustos başlarında -ki bu tarih artık İnönü savaşlarının kazanıldığı ve Ankara Hükümeti'nin kendi haklılığını dünya kamuoyuna ilan ettiği ve haklılığının da kabul gördüğü bir dönemdir- Hİ'nin içtimalarından birinde Zeynelabidin Efendi, Kocaeli'ndeki Kuvayı Milliye'nin İngilizlere teslim olması fikri için çalışacağını ve

⁶²⁴ TİTE A, K 58 G 11 B 11

⁶²⁵ TİTE A, K 64 G 133 B 133-3

propaganda yapacağını belirtmiştir.⁶²⁶ Görüldüğü üzere bağımsızlık düşüncesine bir türlü bağlanamayan HİF liderleri artık işgalci devletler arasında tercih bile yapmaya başlamış ve Yunan işgali yerine İngiliz işgalini yeğlemiştir. Ağustos ayı ortalarında da buna benzer toplantılar devam etmiştir. Mutedil HİF üyesi Zeynelabidin Efendi İngiliz karargâhında düzenlenen bu toplantıların birinde ülkenin taksim edilmesi için çok çalışmaları gerektiğini zikretmiştir.⁶²⁷

İstanbul'dan gelen birçok milli istihbarat raporu ile Ferit Paşa ve HİF sempatanlarının vatana ihanet ettikleri belgelenmiş ve bu belgelerin toplanması istenmiştir.⁶²⁸

Milli Mücadele'nin seyri 13 Eylül 1921'de Sakarya Meydan Muharebesinin kazanılması ile bağımsızlığa doğru kesin bir yön kazanmıştır. Artık Fransa, Ankara Hükümetini tanıdığını ilan etmiş ve Ankara Antlaşması'nı imzalamıştır(20 Ekim 1921). İşgal altında bulunan Adana da boşaltılmıştır.

Bütün bu gelişmeler karşısında HİF'nin Sadık Bey kanadı 1922 Mart ayı ortalarında HİF kulübünde Gümölcineli İsmail Hakkı riyaseti altında toplanmıştır. Toplantıda ikiye bölünmüş olan fırkanın Mutedil kanadı hakkında konuşulmuş ve bu kanatta, Gümölcineli İsmail Hakkı ve Sadık Bey'in başkanlığını kabul etmeyen Kiraz Hamdi ve Mustafa Sabri eleştirilmiştir. Daha sonra da Kuvayı Milliye'nin Marmara havzasındaki etkinliğini engellemek için alınacak tedbirler üzerinde durulmuştur.⁶²⁹ Fırka içinde bitmek tükenmek bilmeyen ayrılıklar ve kavgalar bile HİF mensuplarının Kuvayı Milliye aleyhinde hareket etmelerini önleyememiştir. Ankara Hükümeti'nin otoritesinin Fransızlarca dahi kabul gördüğü bir dönemde dış güçlerin

⁶²⁶ TİTE A, K 67 G 3 B 3

⁶²⁷ TİTE A, K 64 G 103 B 103

⁶²⁸ TİTE A, K 64 G 86 B 86

⁶²⁹ TİTE A, K 58 G 8 B 8

yapamadıklarını HİF mensupları yapmaya çalışmışlar ve milli başarıyı içinden yok etmek için uğraşmışlardır. HİF mensupları İngilizlerle irtibatlarını devam ettirmişlerdir.⁶³⁰ İngiliz mümessilleri Hİ'nin gelişmeler karşısındaki kararlarını takip etmiş ve bu kararlar hakkında bilgilendirilmişlerdir.⁶³¹

1922 Haziran sonlarında HİF mensuplarının toplantı merkezlerinden biri de Şehremini civarında İbrahim Çavuş Molla Mahallesi'nde İmam Halit'in evidir. HİF'e mensup şahıslar burada sık sık bir araya gelirken, bu toplantılara Eski Merkez Kumandanı Emin Paşa'nın yaverlerinden Adil ve Rıfkı Efendilerin de katıldığı bilinmektedir.⁶³²

HİF, İzzet Paşa Hükümeti'ni eleştiriye tutarak kabineyi istifaya davet etmiştir. Bunun gerekçelerini ise verdikleri bir muhtıra ile açıklamışlardır. 8 Ağustos 1922 tarihli istihbarat raporu bu muhtıra hakkında bize bilgi vermektedir. Buna göre HİF merkezi umumisi tarafından makam-ı sadarete gönderilen muhtıra suretinin özeti şöyledir: On dört seneden beri milletin hukukuna ve vatanın menfaatlerine zarar veren İttihat ve Terakkinin felaketli siyasetinin bir mütarekename ile sonuçlandığını kamuoyu gördü. Aynı maceraperest siyasetin üç seneden beri Kuvayı Milliye maskesi altında daha kötü bir şekilde devamı görülmüştür. Eşkıya hareketine karşı mücadelesini sürdüren HİF, bu muhtırayı sadarete sunmaya karar vermiştir. Bugünkü vaziyetin oluşması Mondros Mütarekesi ile başlıyor. O dönemde sadarete bulunan İzzet Paşa ile halen Ankara Teşkilatı İsyan İcracılarından Rauf Bey mütarekeyi tetkik ve imzada daha dikkatli olsalardı, bugün ne Yunanlılar İzmir'de bulunacak nede eşkıya hareketleri vatanı ikiye bölebilecekti. İtilaf Devletleri ile yapılan mütarekenin 7. maddesince; gerekirse işgal hakkı ancak İngiltere, Fransa, İtalya, Amerika hatta

⁶³⁰ TİTE A, K 51 G 11 B 11

⁶³¹ TİTE A, K 64 G 41 B 41

⁶³² TİTE A, K 44 G 104 B 104

Japonya tarafından kabul görürdü. Bugün İzmir’de yaşanan sıkıntılarda söz konusu olan İzzet Paşa’nın basiretsizliğidir.⁶³³ Hİ sadarete gönderdiği bu muhtıra ile işgal tehdidi karşısında hükümeti istifaya davet ediyordu. Fırka Kuvayi Milliye hareketi ve siyasetinin büyük fenalık getirdiğini dile getirirken İzmir, Edirne işgallerinden sonra şimdi de İstanbul’un işgal tehdidinin söz konusu olduğunu, Loyd George’un son nutkunun feci akibeti işaret ettiğini, şimdi İstanbul için alınan tedbirlerin Anadolu’ya hoş görünmekten başka bir anlam ihtiva etmeyeceğini ve Mondros Mütarekesi’ni imzalayanların kifayetsizliğinin belli olduğunu, hükümetten çekilmesi lazım geldiğini, İngiliz desteğini kazanmanın yolunun bu olduğunu, yeni kabinenin kurulması gerektiğini ifade ediyordu.⁶³⁴

Başkomutan Mustafa Kemal Paşa’nın “Ordular ilk hedefiniz Akdeniz’dir, ileri!” emri ile Yunanlıları 30 Ağustos 1922 tarihinde denize döken Başkomutanlık Meydan Muharebesi ile Milli Mücadele artık kesin olarak zaferle sonuçlanmıştır. İşin savaş kısmı bitmiştir. Ancak bu başarı ülke içerisindeki HİF’ı memnun etmemiştir. 14 Eylül 1922 tarihli istihbarat raporuna göre: Anadolu Ordusunun zaferi dolayısıyla oluşan vaziyetin tesirlerini görüşmek ve üzüntülerini bildirmek için HİF üyelerinden Hafız Yusuf Bey, Adil Bey, Ahmet Hamdi Bey, Sıtkı Bey ve ismi tespit edilemeyen iki kişi daha bir heyet olarak Rum patrikhanesine gönderilmiştir.⁶³⁵ Görüldüğü üzere HİF mensupları işbirliğinin dozunu arttırmış; artık işgalci güçlerin ve onların yönünde hareket eden azınlıkların Anadolu Hareketi’nin başarısı karşısında duydukları üzüntüyü paylaşmışlardır.

⁶³³ HİF üyeleri Tevfik Paşa’nın sadareti döneminde hükümete verdiği bir muhtıra ile ülkenin düştüğü duruma neden olarak İzzet Paşa ve kabinesi döneminde imzalanan Mondros Mütarekesi’ni göstermiştir. Bkz. **TİTE A**, K 58 G 22 B 22

⁶³⁴ **TİTE A**, K 64 G 66 B 66

⁶³⁵ **TİTE A**, K 67, G 112, B112

Refik Halit(Karay) Bey baştan beri savunduğu“derme çatma askerlerle düzenli batı ordusunu yenmeyi ummak en azından budalalıktır.”fikrini 30 Ağustostan sonra terk etmiştir.⁶³⁶

3 Ekim 1922 tarihinde İtilaf Devletleri’nin kararsız tutumları, M. Kemal Paşa’nın ise tutarlı ve keskin tavrı karşısında Türkiye’nin istediği olmuş,İngilizlerin Osmanlı politikasının iflas ettiği bu dönemde Mudanya barış görüşmeleri başlamıştır. Ancak 18 Ekim 1922 tarihli istihbarat raporunda da anlaşılacağı üzere HİF’nin politikası şu şekilde olmuştur: HİF’nda bazı şahıslar birkaç günden beri Karagümrük merkezi civarında Hoca Raşit Efendi’nin evinde toplanarak Mudanya Konferansı hakkında müzakerelerde bulunduktan sonra talimat almak üzere İngiliz mümessillerine müracaata karar vermiştir. İngiliz Kumandanı Mudanya Konferansı’nın siyaset gereği olduğunu, Trakya’nın tahliyesinin ise önemli olmadığını ve buradaki jandarmalara emredebileceklerini belirterek, duracak zaman olmadığını ve İngilizler lehine propaganda yapılmasını istemiştir.Toplantıya; Karagümrük’de Çukurbostan Caddesi’nde Evkaf Katiplerinden Hasan Bey, Karagümrük Merkez Civarında Hoca Raşit Efendi ve Oğlu Hafız Şevket Bey, Karagümrük’te Çukurbostan Caddesi’nde Manifaturacı Gümülcineli Hasan Bey, Hasköy Merkez Memuru Hafız İsmail Bey, Zincirlikuyu’da Dava Vekili ve Evkaf Memurlarından Boşnak Salih Bey, Arnavut Mehmet Bey ve Oğlu Neşet Bey katılmıştır. Bunlardan başka 8-10 şahıs daha toplantıda bulunmuştur. Toplantıda gündeme gelen konulardan biri de Sulh Konferansı’nda bozulma meydana gelmesi

⁶³⁶ Şemsettin Kutlu “*Refik Halit’in İki Sürgünü*” **Yıllar Boyu Tarih**, İstanbul, Temmuz 1979, S. 7, s. 40

durumunda, Anadolu’da Fırka’ya mensup büyük rütbedeki zabitanın da karışıklık çıkararak faaliyete geçecekleri beklentisidir.⁶³⁷

12 Kasım 1922 tarihinde HİF mensuplarının İngiliz elçiliğine sığınarak yurttan ayrıldıkları bilinmektedir. Ancak HİF’in bakiyeleri ve yurt dışına giden HİF mensupları hala Kuvayı Milliye ve TBMM Hükümeti aleyhine propagandalarını devam ettirmişlerdir. Gümülcineli İsmail Bey Köstence’de “Beyanülhak” isimindeki Türkçe bir gazete neşretmiştir. Mevlanzade Rıfat Bey de kendisine yazı işlerinde yardımcı olmaktadır. Beyanülhak’ın son sayılarından birisinde Kuvayı Milliye’ye ağır hakaret edilmektedir.⁶³⁸ Bu gazete nüshaları TBMM Hükümeti tarafından da takip edilmiştir.⁶³⁹

17 Kasım 1922 tarihinde Bir Teğmenin HİF hakkındaki görüşleri özetle şunlardan ibarettir: I. Dünya Savaşından sonra İstanbul’da ortaya çıkan “HİF” sulh, eğitim, iktisat, ilim, irfan gibi şaşalı sözlerle ortaya çıktığı zaman milletin mutluluğunu düşünen birçok kişi bunlara meylettir. Asker olamam dolayısı ile siyaset ile ilgilenmem doğru olmayacağından yalnız bazı temaslarla fırkanın icraatını anlamaya çalıştım. Memleket idaresine ait düşünceleri o kadar çağıdıydı ki, buna itiraz etmeyecek bir genç tasavvur edemem. Bir kere bunlar askerliğe düşmandı. Ülkenin bütün felaketinin hep askerden geldiğini düşünüyorlardı. Her şeyden önce binlerce yetenek yetiştirmiş olan “Harbiye Mektebi”ni Yeniçeri ocağı diye adlandırıyorlardı. Memleketi müdafaasız müdafaa etmek istiyorlardı. Başkasının fikrini kabul etmekte mahzur görmeyen bu arkadaşları bütün gayretime rağmen doğru yola sevk edemedim. Bunlar aynı zamanda halkın fikirlerine de muhalifti. Memleket neyi istiyorsa bunun aksini yapmak bunlarca başarı kabul edildi. Memleketteki olumsuz

⁶³⁷ TİTE A, K 55 G 174 B 174, TİTE A, K 55 G 174 B 174-1

⁶³⁸ TİTE A, K55 G 133 B133

⁶³⁹ TİTE A, K55 G 133 B133-1

hareketlerin kaynağını oluşturdular. Gençlikle de sorunları vardı. Öyle düşünüyordlardı ki; gençlik demek İttihatçılık demektir. (Muhalliflerce milliciler ve İttihatçılar hepsi birdir. Aralarında isim farkından başka bir şey yoktur). İttihatçı olan her şeye düşmanlığı kendisi için yaşam amacı yapan HİF gençliğe de düşmandır. Bütün gençleri farmasonlukla itham ediyordu.

Milletin en kuvvetli bir zümresi olan zabitan ve gençlikten kuvvet elde edemeyen HİF nihayet istediğı kuvveti İngilizlerde buldu. İngilizlerin omuzlarına basarak bir iki defa daha ikbal mevkiine geldiler. Fakat neticesi ne oldu? Hiç.

İtilaf ve Hürriyet'in dayandığı bu İngiliz kuvveti de kâfi gelmedi. İşte bu surette İngilizlerden yardım aldığı kuvvetlerle de muhalefet mevki-i ikbalinde iken Yunanlılarla da hem fikir olmaya ve hatta onlarla münasebete mecbur kaldı. Yunanlıların zaferini kendi başarıları için gerekli gördüler. Böyle bir leke ile bataklığa gömüldü. Bataklıkta çırpındıkça battı. Battıkça eteğine yapıştığı memleketi birlikte sürüklemek istedi.

Üç sene evvel onları kendi kara düşünceleri ile yalnız bıraktığım zaman vicdanımda yüksek bir rahatlama duydum. O zamandan sonra ancak vicdanımın emrettiğı yoldan gittim. Daha evvel isterdim ki fedakâr gençlerle bir safta çalışayım. Fakat yol gösterici yoktu. Peygambersiz milletler dinsizlikle itham olunacağı gibi benim de şimdiye kadar fedakârlıkta bulunamamış olmam bir yol göstericiliğimin olmamasındandır.

Yoksa başına bir Karakalpak, akşamlara kadar Şehzadebaşı kahvelerinde tavla oynayan ve bol bol ağzıyla fedakârlık yapan, hiçbir hakkı olmadığı halde millicilikten ve onun siyasetinden bahs eden çok konuşanlardan olmak hiç işime gelmezdi. Çünkü ben mefkûremin fedakâr bir genci, idealimin faal bir müdafii olmak

isterim ve zannederim ki bugün de bu nimete mazhariyetle bakamam⁶⁴⁰ diyerek bu hususta kendisine yol gösteren arkadaşlarına da teşekkür etmiştir.

Anlaşılabacağı üzere HİF, II. Meşrutiyet döneminde askere karşı olan tavrını bu dönemde de devam ettirmiştir. Gençliğin sevgisini ve beğenisini kazanamamıştır. Gördüğü her faaliyeti İttihatçılıkla bütünleştirmiştir. Halka inememiş ve durumun ne derece kötü olduğunu anlayamamıştır.

Milli Mücadele'nin başarıya ulaşmasına inanmak istemeyen ve hala kendilerinin bir güç oluşturduğunu düşünen HİF bakiyesi kişiler de zaman zaman olaylar çıkararak gündeme gelmektedirler. 20 Ocak 1923 tarihli istihbarat raporuna göre: Çürüklük Dergahı olarak bilinen Kadiri Tekkesi Şeyhi Memed'ül Ensari Efendinin, Kasımpaşa Hİ şubesi reisi olması ve Milli Mücadele aleyhtarı faaliyetleri nedeni ile maaşının kesilmesi dolayısıyla Kasımpaşa kahvehanelerinde *“Hükümet benim maaşımı kesti, ama iyi etmedi benim gibi birkaç bin kişi daha olursa, hükümet için iyi olmaz.”* diye söylenerek şikayet etmiştir. Bu konuşmaların akışı da gizliden gizliye hain bir plan peşinde koştuğunu göstermektedir.

Yukarıdaki bilgilerden de anlaşılabacağı üzere HİF, Anadolu Hareketi'ni İTC'nin devamı olarak algılamış ve bu hareket karşısında yer almıştır. Bu hareketi karalamak, halkın gözünden düşürmek için de HİF kalemleri basın aracılığı ile yoğun propagandalar yapmışlardır. Bu dönemde Sultan Vahdettin'in ve İstanbul Hükümetlerinin işgalci güçlere karşı teslimiyetçi; fakat içerideki Anadolu Hareketi'ne karşı baskıcı tutumları da HİF'na güç vermiştir. İşgalci güçlerle ve azınlıklarla birlikte hareket eden HİF, Anadolu Hareketi'ni boğmaya çalışmıştır. Bu hareket karşısında alternatif olarak da İngiliz manda ve himayesini savunmuştur.

⁶⁴⁰ TİTE A, K 57 G94 B94

Sonuç olarak; HİF mensuplarının kendi çıkarlarını vatanın çıkarlarından üstün tuttuğu ve çıkarlarının bittiği noktada vatani terk ettikleri görülmektedir. Bu terk edişin arkasında yaptıklarının hesabını verememe korkusu yatmaktadır. Vatani terk ettikleri güne kadar da bu zaferin karşısında yer almışlardır. Hatta bunlardan birçoğu (Mustafa Sabri, Zeynelabidin vs.) yurtdışından bile TBMM'ne muhalefetlerini sürdürmüşlerdir.

5-) HÜRRİYET VE İTİLA FIRKASI: DİĞER CEMİYETLER, AZINLIKLAR VE İŞGAL GÜÇLERİ

Milli Mücadele Döneminde Anadolu Hareketi'ne destek veren örgüt ve cemiyetlerin yanı sıra bunların karşısında bulunan ve “zararlı cemiyetler” adını alan birçok oluşum ortaya çıkmıştır. HİF mensupları bu “zararlı cemiyetler” ve örgütlere bazen üye olarak katılırken bazen de bunlarla birlikte hareket etmişlerdir. Bunlar içerisinde İngiliz Muhipleri Cemiyeti, Kürt Teali Cemiyeti, İla-yı Vatan Cemiyeti, Nigehban Cemiyeti, Kızılhançerler Cemiyeti önemli yer teşkil eder. Bu cemiyetlerin yanı sıra kurulan diğer küçük çaplı cemiyetler ve Rumlar ve Ermenilerle de işbirliği yaptıkları bilinmektedir.

İngilizler, Osmanlı Devleti içerisinde kendi emellerini çabuklaştıracak ve sistemli bir şekilde gerçekleştirecek bir cemiyet kurmak istemişlerdir. Bu amaçla İngiltere Elçiliği Baş Tercümanı Mr. Ryan görevlendirilerek, İstanbul'da İngiliz menfaatlerine hizmet edecek, İngiliz propagandası yapacak ve İngiltere lehinde

kamuoyu oluşturacak bir cemiyetin kurulması için çalışmalar yapmakla görevlendirilmiştir. Bu doğrultuda harekete geçen Ryan, HİF Genel Merkezi'nde, İngilizlere sempati duyan ve açıkça İngiliz himayesini savunan Fırka Reisi Sadık Bey ile görüşerek durumu anlatmıştır. Parti içinde nüfuz sahibi olan Şura-yı Devlet üyelerinden Sait Molla, kendi hesabına menfaat sağlamak maksadıyla, İngiliz temsilcisi Ryan'a "*istediğiniz işi ben yaparım.*" diyerek cemiyeti kurmaya talip olmuş ve çalışmalara başlamıştır.⁶⁴¹

20 Mayıs 1919 tarihinde İngiliz Muhipleri Cemiyeti kurulmuştur. Cemiyetin kuruluşuyla ilgili olarak, 21 Mayıs 1919 tarihli Alemdar gazetesinde cemiyet tarafından yayınlanan bildiride şöyle denmektedir: "*...İngiliz Devleti'ne azami bir kıymet ve ehemmiyet veren bilcümle Osmanlılardan mürekkep olmak üzere, İngiliz Muhibleri Cemiyeti teşekkül etmiş ve dün beyanamesini Dâhiliye Nezaretine tevdi eylemiştir...*"⁶⁴² Cemiyetin merkezi⁶⁴³ yine aynı gazetede Cağaloğlu'ndaki Sıhhiye Müdürüyet-i umumiyesi karşısında, İstanbul İdarehanesinin üst katındaki daire olarak gösterilmiştir. Ayrıca Alemdar gazetesinde cemiyetin kuruluşu "*şayan-ı şükran bir hareket*" olarak nitelendirilmiştir.⁶⁴⁴ Cemiyete, HİF mensuplarından çok fazla katılım olmuştur. Hatta cemiyetin temelini bu fırka taraftarlarının oluşturduğu söylenebilir. Cemiyetin başkanlığını sürdürecektir olan Sait Molla'nın yanı sıra cemiyet içinde görev alan HİF'in önde gelen isimleri şunlardır: HİF Başkanı Sadık Bey, Eski Dâhiliye Nazırı Ali Kemal, Adil Bey ve Mehmet Ali Beyler, Hoca Vasfi Efendi. Padişah Vahdettin ve Sadrazam Damat Ferit Paşa'nın resmen cemiyete

⁶⁴¹ Cengiz Dönmez, , **Milli Mücadele'ye Karşı Bir Cemiyet: İngiliz Muhipleri Cemiyeti**, Ankara, 1999, s. 59

⁶⁴² **Alemdar** 21 Mayıs 1335

⁶⁴³ Tunaya, Cemiyetin merkezini Beyoğlu'nda Mis Sokağı Romanya sefareti karşısı olarak belirtmektedir. Tunaya, **Türkiye'de...** c.II,s . 463

⁶⁴⁴ **Alemdar** 21 Mayıs 1335

üyelikleri ispatlanamamakla birlikte, onların da cemiyetle bağları olduğu ve cemiyete destek sağladıkları bilinmektedir.⁶⁴⁵ Sait Molla, özellikle dini nüfuzu sebebiyle Müslüman kitleleri kolayca etkileyebilmiştir. Cemiyete katılımların, Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu çaresizlik ortamında kararsız kalan ve olayların gelişimini anlamayan halk içerisinde etkili olduğu söylenebilir. Birçok kişi Sait Molla ve taraftarlarının propagandalarına inanmışlardır. Sait Molla, halkın dini duygularını istismar ederek, bazılarının da iyi niyetlerini kötüye kullanarak şahsi menfaat elde etmek istemiştir. *“...İngilizlere dayanarak servet ve ihtişam içinde bir hayat sürdürmek düşüncesinde ki Sait Molla, ümitsizlik içindeki bu kişilerin memleketi kurtarma arayışına yönelik iyi niyetlerini, İngiliz himayesi fikrinin gerçekleştirilmesi için katkıda bulunmaları yönünde kullanmıştı...”*.⁶⁴⁶ Bu doğrultuda Rahip Frew ve Sait Molla'ya yani biri Hristiyan diğeri Müslüman olan iki din adamına kuruculuk ve yöneticilik görevleri yüklenmiştir. Ayrıca din adamlığı vasfı yanında Rahip Frew'in İngiliz Haber Alma Örgütü elemanı olduğu da bilinmektedir.⁶⁴⁷ Niyazi Berkes, Rahip Frew'in kimliği ve görevine ilişkin zaman zaman ortaya çıkan tartışmalar karşısında şunları dile getirmektedir : *“...başında Seyyit Ali Hazretlerinin bulunduğu bir 'örgüt' Hindistan'ın Müslüman Halkına İngilizlerin işgali altına düşen Müslüman Türklere yardım gösterisi altında halktan eşya topluyor, bunları Frew eliyle (Nasyonalistler içeri sokmuyor gerekçesiyle) yalnız işgali altında bulunan yerlerde Hint Müslümanlarının hilafete bağımlılığı adına diye halka dağıtıyordu...daha ne sultanlığın ne halifeliğin kaldırılmamış bulunduğu ilk yıllarda bile, Emir Ali, Rahip Frew gibi kişiler çalışmaya başlamışlardı. Adları Söylev'de bol bol verilen yerli ortaklarıyla birlikte*

⁶⁴⁵ Bayar, **age**, c.VII, s.89

⁶⁴⁶ Dönmez, **age**,s. 64

⁶⁴⁷ Tunaya, **Türkiye'de...**, s. 465

çalışıyorlardı. Müslümanlara söylediklerine göre amaçları hilafeti kurtarmaktı. Demek ki “nasyonalist” dedikleri kişilerin amacının bunları kaldırmak olduğunu onlar çok erkenden anlamışlardır. Neden bunu yani Osmanlı Padişahının Müslümanlarının Halifesi olmasını istiyorlardı? Müslüman olmayan bir Protestan rahip ile, halifeliği tanımayan Şiilik, İsmaililik gibi Sunni Hint Müslümanlarının müslümandan bile saymadıkları kişilerin aracılığı ile halifelik denen makam o denli önemli olmuştu?...”⁶⁴⁸. Anlaşılacağı üzere Rahip Frew’in ve işbirliği yaptığı Emir Ali’nin iyi niyetmiş gibi gösterilen davranışlarının altında yatan sebepler sorgulanmıştır.

İngiliz Muhipler Cemiyeti lehine çalışmalarını sürdüren Sait Molla İngiliz Yüksek Komiserinden direktifler alarak buna göre çalışmalarına yön vermiştir. Kurulan bazı gizli örgütlerin üyeleri ve tahrikçi ajanlar kanalıyla bazı Hristiyanları öldürterek, suçu milliyetçi hareketi yapan kişilerin üzerine atmışlardır.⁶⁴⁹ Bunun yapılmasındaki amaç ise milli direnişe gönül verenler karşısında bir cephe oluşturmak olmalıdır. Berkes, Mustafa Kemal Paşa’nın bu olaylar karşısında temkinli olduğunu şöyle dile getirir: “...Mustafa Kemal, bütün bu olayları anlamak için İstanbul’da elde edebileceğini bütün haberalma kaynaklarından yararlanmış, bunları iyice öğrenmiş, bir ulusal kurtuluş savaşı yürütebileceğini anlamıştı. Bu anlayışla o, bir maceraya atılan kişi değildi. Savaş sahnelerinden ayrılıp gelen Mustafa Kemal, ileri gelen birçok sivil ve asker kişi gibi evlerine çekilen, çiftçi olma

⁶⁴⁸ Berkes “Hilafet sorunu üzerinde İngiliz makamları arasında ne yeterli birlik, ne de kesin karar vardı. İngiliz politika sahnesindeki ‘lobi’ler arasındakilerin yalnız biri, Hilafet projesini yürüten Hindistan nazırlığı çevresiydi. İngiltere yanlısı Osmanlı politikacıları arasındakilerin yalnız biri Hilafet projesini yürüten Hindistan Nazırlığı çevresiydi. İngiltere yanlısı Osmanlı Politikacıları arasında bu çevre en çok ilgi uyandıran çevre olmuştu. Hilafet bildiğimiz gibi yeni bir ütopya değildi. Abdülhamit zamanından beri bu hilafet davasına sarılmış, sarıklı sarıksız çok kişi vardı. Sultanlığın kaldırılışı ile yalnız hilafet kalınca, bunlar bütünüyle açığa çıkmışlardı” diyerek İngiltere’nin Hilafet kurumunu neden desteklediğine de deyinmiştir. Bkz. Niyazi Berkes, **Atatürk ve Devrimler**, İstanbul 1993, s.191-192

⁶⁴⁹ Georges, **age**, s. 49

*gibi hayaller besleyen ya da işgal güçlerinin önemli kişileri ile ahbablık kuran kişilerden değildi. Fakat bilgi edineceği her kaynakta ilişki kuruyordu...”*⁶⁵⁰

Anlaşılaçağı üzere Milli Mücadelenin yürütülebilmesi için haber alma kaynaklarının olması şart olmuştur.

İngiliz Muhipler Cemiyeti, doğal olarak İngiltere’nin maddi desteğine mazhar olmuştur. Hatta bu maddi destek sayesinde Sait Molla, Alemdar gazetesi ile birlikte çalışarak cemiyet lehine elli bin imza toplamıştır.⁶⁵¹ Damat Ferit ve Sait Molla bu cemiyeti desteklemekle İngilizlerin gözüne gireceklerine, dolayısıyla İngiltere’nin Osmanlı politikasında da söz sahibi olabileceğine inanmışlardır.⁶⁵²

Cemiyetin ilk faaliyeti HİF adamlarına altmış lira aylık verip bu kişileri Anadolu’ya göndererek fesat çıkarmalarını istemek olmuştur.⁶⁵³ Ayrıca Kuvayı Milliye aleyhinde ajanlık yapmak üzere 75 kişinin Anadolu’ya gönderildiği, bunun üzerine kolorduların haberdar edildiği bilinmektedir.⁶⁵⁴ Anadolu’dan gelen milli istihbarat raporlarında HİF mensubu kişiler tarif edilmekte ve bunların hangi örgütlerle işbirliği içinde oldukları dile getirilmektedir. İşte bunlardan biri:⁶⁵⁵ 18 Mart 1921 tarihlidir. Fuat Paşazade Mehmet Ali hakkında bilgi vermektedir. Kişi hakkında *“Hİ ileri gelenlerindendir ve Kızıl Hançerler örgütüne mensuptur. Son zamanlarda hakkında büyük olumsuz düşünceler mevcuttur. Fotoğrafi yoktur. Sarışın, uzun boylu, yakışıklı, sarı bıyıklıdır”* şeklinde bir izahatta bulunulmuştur. Burada da görüldüğü gibi HİF mensubu kişiler Kızılhançer Örgütü gibi başka cemiyetlere de mensuptur. Bu örgütün Milli Mücadele aleyhtarı olduğu

⁶⁵⁰ Berkes, **age**, s.192

⁶⁵¹ Bayar **age**, c. VII, s. 87

⁶⁵² Tevetoğlu, **age**, s. 59

⁶⁵³ Tevetoğlu, **age**, s. 110

⁶⁵⁴ Atatürk , **age**, c.I s. 241

⁶⁵⁵ **TİTE A**, K 64, G 144, B144_1

bilinmektedir. HİF'nın bölünmesi aşamasında Kızılhançerler örgütü Fırkayı birleştirmek için çalışmalarda bulunmuştur.⁶⁵⁶ Bir başka raporda yine HİF mensubu Altıncı Şubede Serkomiser Abdurrahman Nazif Efendi şu şekilde anlatılmıştır: *"...Mahmut Şevket Paşa hadisesinde Sinop'a sürgün edilmiş mütarekeden sonra polis mesleğine girmiş ve komiser olmuş orta boylu, çakır gözlü, kır sakallı, muhalifliği ile meşhurdur..."*⁶⁵⁷ Görüldüğü üzere Meşrutiyet Döneminde sürgüne gönderilen ve HİF mensubu olan kişiler Mütareke Döneminde önemli yerlere getirilmiştir. Bu raporlar bize aynı zamanda da HİF'nın Meşrutiyet Dönemindeki üyelerinden birçoğunun Mütareke Döneminde de ajanlık yaptıklarını göstermesi açısından önemlidir. Yani fırka içindeki zihniyet değişmemiştir. II. Meşrutiyet Döneminde İTC'ne muhalif olan üyeler Mütareke Döneminde İttihatçıların devamı olarak gördükleri milli direniş karşısında yer almışlardır. İşte buna bir başka örnek ise Eski Polis Müfettişi Ravi Bey hakkındadır. İstihbarat Raporuna göre kişi: *"Orta boylu, ela gözlü, zayıf, kırpık bıyıklı, HİF üyelerinden ve Mahmut Şevket Paşa hadisesinde Sinop'a sürgün edilmiş orada dahi cemiyet işleriyle ilgilenmesi üzerine İstanbul'da Divan-ı Harbe sevk edilmiş ve bu sefer Sivas'a sürgün edilmiş, mütarekeden sonra İstanbul'a dönerek eski hareketlerine devam etmiştir. Bu şahıs Kamil Paşa'nın sadareti döneminde müfettiş olmuştur ve Kuvayı Milliye aleyhindedir."*⁶⁵⁸ şeklinde anlatılmıştır.

HİF mensubu olan bu üyelerin İngiliz emellerine de hizmet ettikleri ve Kuvayı Milliye aleyhinde bulundukları söylenmişti. Dönemin İstihbarat raporlarında bu açıkça ifade edilmiştir. İşte Eski komiserlerden Eyüplü Hüsnü Efendi hakkında verilen raporda *"...Eski komiserlerden Eyüplü hüsnü efendi, orta boylu tıknazca ela*

⁶⁵⁶ TİTE A, K 64 G 144 B144-1

⁶⁵⁷ TİTE A, K 35, G10, B 10_2

⁶⁵⁸ TİTE A, K35, G10, B10_3

*gözlü, kır bıyıklı Hareket Ordusu'na karşı halkı kışkırtmış ve Divanı Harbiye sürgüne göndermiştir. Mütarekeden sonra Rami Köyü'nde HİF kulübü açmıştır. Halen İngiltere'ye hizmet etmektedir. Kuvayı Milliye aleyhinde takibatta bulunmuştur. İngiliz istihbarat şebekesine de dahildir...”*⁶⁵⁹ denilmektedir. Görüleceği üzere bu ajanlar Meşrutiyet döneminde, İTC'ne ve onların yönetimine karşı sabıkalı kişilerdir. İşgal güçlerine istihbarat üyeliği yapmışlardır. Bu raporlar oldukça fazladır.⁶⁶⁰

Bu ajanlar Kuvayı Milliye taraftarlarını İngilizlere bildirirken bu hizmetler karşılığında da İngilizlerin kendilerine verdikleri mevkilerle ödüllendirilmişlerdir. Bu kişilerden biri de Siyasi kısım müdür muavinlerinden Cahid Bey'dir. İstihbarat raporunda “...Orta boylu, karakaş ve gözlü siyah kırpık bıyıklı gözlüklü, muhalifliğiyle meşhurdur. Birçok kimseyi İngilizlere yakalattığı gibi Aydın eski mebusu Abdullah Efendiyi de Galata'da İngilizlere yakalatmıştır. Bu hizmetine karşılık siyasi kısım müdür muavinliğine tayin olmuştur. Mutedil HİF üyesidir. İngiliz istihbarat şebekesine de dahildir...”⁶⁶¹ şeklinde anlatılmıştır.

Sait Molla ile Rahip Frew arasında yazışmalar olmuş ve özellikle Anadolu'daki durum hakkında Sait Molla tarafından İngiliz Rahip ve Ajanı Frew sık sık bilgilendirilmiştir.⁶⁶² Bu mektuplardan anlaşılacağı üzere; Adapazarı, Bozkır bölgesi ve Karacabey bölgelerine ajanlar gönderilerek buralarda Kuvayı Milliye aleyhine kamuoyu oluşturulmuş ve ayaklanmalar çıkarılmıştır.⁶⁶³ İstanbul Hükümeti tarafından da desteklenen bu ayaklanmalarda HİF mensupları Adapazarı ve Bozkır

⁶⁵⁹ **TİTE A**, K35, G10, B10 _5

⁶⁶⁰ Serkomiser Rıza Efendi hakkında “Orta boylu, tıknazca, ela gözlü, siyah bıyık ve kır sakallı kırmızı yüzlüdür, eski hafiyelerdendir.” **TİTE A**, K35, G10, B10 _4

⁶⁶¹ **TİTE A**, K35, G10, B10 _7

⁶⁶² Bu mektupların metinleri için bkz. Atatürk, **age**, c. I, s.392-402

⁶⁶³ Aynı yerde , s. 392

İsyanlarında Çerkez ve Abazalarla işbirliği içine girerken, Yozgat İsyanlarında Ermenilerle işbirliği yapmışlardır. Bu ayaklanmalar sırasında Kızıl Hançerler, Askeri Nigahban Cemiyeti ile de işbirliği içinde bulunmuşlardır. Hatta Teşkilat-ı Ahmediye adı altında bir cemiyet kurulmuştur ve pek çok HİF üyesi de bu cemiyette yer almıştır.⁶⁶⁴

Sait Molla'nın Rahip Frew'a gönderdiği mektupların çoğunda Kuvayi Milliye ve teşkilatlanması hakkında da bilgiler mevcuttur. Mektuplar incelendiğinde Sultan Vahdettin, Damat Ferit Paşa ve HİF mensuplarının İngiliz Muhipleri Cemiyeti, dolayısıyla da İngiltere ile ortaklaşa çalıştıkları açıkça görülecektir.⁶⁶⁵ Yine bu mektuplar İngilizlerin maddi desteğinin de ispatıdır.⁶⁶⁶

Sait Molla, Rahip Frew'e gönderdiği mektuplardan birinde Kuvayı Milliye aleyhinde yaptığı çalışmalar nedeniyle can güvenliğinin olmadığını ve takip edildiğini dile getirmiştir.⁶⁶⁷ Nitekim 2 Haziran 1919'da Damat Ferit Paşa, Ali Kemal ve Sait Molla'yı öldürmek için gizli bir örgüt kurmak suçuyla Halil İbrahim, Dramalı Rıza, Mehmet Ali ve Tevfik Sukuti tutuklanmış ve I. Divanı Harbi Örfi'de yargılanarak 12 Haziran 1920'de idama mahkum edilmişlerdir. Yargılamaları yapan Nemrut Mustafa Paşa⁶⁶⁸ Dramalı Rıza Bey'i, Damat Ferit Paşa'ya suikast suçundan muaf tutmuştur. Dramalı Rıza Bey; Kuvayi Milliye'ye üye olmaktan ve Akbaş Hadisesinde İngiliz ve Fransız askerlerinin kontrolünde bulunan silah ve muhimmatı kaçırmaktan, dolayısıyla da hükümetin başına iş çıkarmaktan yargılanmış ve idama

⁶⁶⁴ BOA, DH. KMS ,1338.C.16, 53-4/38_ 2 ve 3

⁶⁶⁵ Atatürk, **age**, s. 392

⁶⁶⁶ Aynı yerde, s. 394

⁶⁶⁷ Aynı yerde

⁶⁶⁸ Nemrut Mustafa Paşa'nın Ermeni Bogos Nubar Paşa ile birlikte hareket eden Kürt Şerif Paşa'nın akrabası olduğu ve kendisinin de Kürtçülük faaliyetlerinde bulunduğu bilinmektedir. Bu nedenle "Kürt Mustafa Paşa" olarak da anılır. Divan-ı Harbi Örfide ki yetkilerini Kuvayi Milliye aleyhinde kullanmıştır. Yaptığı yargılamalar arasında Boğazlayan Kaymakamı Kemal Bey'in idama mahkum edilmesi de gelir. Daha detaylı bilgi için bkz. Feridun Ata, **Süleymaniyeli Nemrut Mustafa, Bir İşbirlikçinin Portresi**, İstanbul 2008 s. 15-16

mahkum edilmiştir.⁶⁶⁹Bu yargılama şekli oldukça ilginçtir. Dramalı Rıza ve arkadaşlarının idam kararları Padişah Vahdettin tarafından da onaylanmıştır ve infazlar İstanbul'da Beyazıt Meydanında gerçekleşmiştir.⁶⁷⁰

Sait Molla'nın mektuplarından çıkarılacak bir başka sonuç ise Kuvayı Milliye aleyhtarı olan ve işbirliği yapan bu kişilerin belli mevkilerde kendi adamlarının olmasından güç aldıkları ve bunların değiştirilmesi ya da görevden alınması ihtimali karşısında endişeye kapıldıklarıdır. İstanbul Polis Müdüriyeti başında bulunan Nurettin Bey'in değiştirileceği söylentisi buna örnek verilebilir. Sait Molla bundan oldukça rahatsız olmuş ve güvenliği açısından bu kişinin değiştirilmemesini İngiliz makamlarından istemiştir.⁶⁷¹

Sait Molla mektuplarında HİF mensuplarından Ali Kemal, Adil Bey, Sadık Bey ve Seyit Abdülkadir Efendi'den de sık sık bahsetmektedir.⁶⁷² HİF'nin üyelerinden Seyit Abdülkadir Efendi bilindiği üzere Kürt Teali Cemiyeti'nin⁶⁷³ de kurucusu ve reisidir. Kürt Teali Cemiyeti de, HİF gibi İngiliz himayesini

⁶⁶⁹ Ata, **age**,, s. 80

⁶⁷⁰ 2 Haziran 1919 da Damat Ferit Paşa, Ali Kemal ve Sait Molla'ya suikast düzenleme suçuyla göz altına alınmış olanlar polis müdürlüğünden alınarak divanı harbe götürülmüştür. Mustafa paşa Divanı'nda yargılanan 13 kişinin sorgusu yapılmıştır . Sözde çetenin Reisi Dramalı Rıza ve Bahriye Yüzbaşılardan Halil İbrahim,olarak açılanırken çete üyeleri ise Muavin sıfatıyla da bilinen İsmail Bey ve Hasan Bey, Binbaşı Adil Maliye Nezareti Mümeyyizi Tevfik Sukuti, Belediye Memurlarından Mehmet Ali ,Binbaşı Cemal, Yüzbaşı Tahsin, Miralay Aziz Sami, İhsan, Kemal, Bican, Teğmen Rüştü olarak açıklanmıştır. Polis Genel Müdürü Hasan Tahsin Bey suikast hakkında polis soruşturmasının sonucunu vakit gazetesine açıklamıştır. Buna göre: suikast planı Ankara'da Kuvayı Milliye taraftarlarınca yapılmıştır. Bu işin gerçekleştirilmesi ise Bursa merkezine bırakılmıştır. İstanbul'dan Bursa'ya gönderilen bir mektubun yakalanmasıyla plandan haberdar olan Polis, Üsküdar Polis Müfettişi Kemal Bey'i çetenin içine sokmuştur. Çetenin toplantılarına katılan Kemal Bey sonunda Halil İbrahim Bey'i tutuklamıştır. Halil İbrahim Bey'de diğer arkadaşlarını ele vermiştir. Verilen bilgiye göre suikastı Mustafa Kemal ve Bursa'da bulunan Ali Fuat Paşa tertip etmiştir. Mustafa Kemal Paşa Dramalı Rıza ile Halil İbrahim'i Ankara'da kabul ederek onları teşvik etmiş ve bunun bir vatan hizmeti olduğunu söyleyerek onlara kendi tabancasını vermiştir hatta bu iş için 5'er bin lira vaad ederek bunların biner lirasını da ödemiştir. Daha detaylı bilgi için bkz Sarıhan, **age**, c.III s. 66, 67 ve 80, İbnülemin, **age**, c.IV, s. 2058, Tevetoğlu **age**, s.

⁶⁷¹ Atatürk, **age**, s. S. 394

⁶⁷² Aynı yerde s. 392-402

⁶⁷³ Kürt Teali Cemiyeti 17 Aralık 1918 tarihinde Seyyit Abdülkadir Efendi (reis), Hüseyin Şükrü Bey (katib-i umumi), Dr. Şükrü Mehmet Bey, Muhittin Nami Bey, Babanzade Hikmet Bey ve Aziz Bey tarafından kurulmuştur. Sınırlarını İngilizlerin çizeceği bir Kürdistan Devleti kurma amacındadırlar. Daha detaylı bilgi için bkz. Tunaya, Türkiye'de... c.II, s.198-236

savunmuştur. Amaçları Anadolu, Irak, Suriye ve Kafkasya'ya yayılmış olan Kürtleri bir tür muhtariyet altında İngiltere'ye bağlamaktır. ⁶⁷⁴ Dolayısıyla da Anadolu'daki milli direnişe muhaliftir. ⁶⁷⁵

1919 yılının yaz aylarında, daha İngiliz işgali devam ederken Urfa belediye başkanı ve sancağın ileri gelen İttihatçılarından Hacı Mustafa Bey, Reşit Bey gibi kimseler bir milli direniş hareketini örgütlemeye karar vermişlerdir. Bir şekilde bu faaliyetlerden haberdar olan ve şüpheye düşen Hürriyet ve İtilaf Fırkası Urfa Şube Reisi HaydarBey mahiyetini pek de iyi anlamadığı bu teşebbüsü İttihatçıların Urfa'da bir Kürt Kulübü kuracaklarını ve bunun da bölgedeki karışıklığı artıracığını *"...Urfa İttihad ve Terakki mensubuni olmak üzere bir Kürt kulübü teşkiline bazı tarafın teşebbüs ve müracaat olunacak olduğu anlaşılmıştır. Memleketin bin türlü müşkilatla İttihat ve Terakki mezaliminden kurtularak nefes alabilmiş ilken yine böyle bir nam altında çevrilmek üzere Kürt Kulübü'nün teşkiline müsaade olmuş Diyerbekir'de olduğu gibi burada itilafatı muhimmenin usule şüphesizdir. İttihat ve Terakki zulmünün revacına imkân kalmamak üzere küşadının men'i luzumunu..."* ⁶⁷⁶ ihtiva eden cümlelerle sadarete bildirmiştir. Sadaret durumu Urfa Mutasarrıflığına iletmiştir. Bu sırada Mutasarrıf Ali Rıza Bey'in adı geçen zevatla birlikte milliyetçi harekete dâhil olduğu hükümet tarafından tahmin edilememiştir. Bu örnek Damat Ferit Paşa'nın başında bulunduğu Hükümetin ülkeye ne derece hâkim olduğu konusunda da bir fikir vermektedir. İttihatçı damgası her kurulan kulübe yakıştırılırken, mahiyeti anlaşılamayan kulüpler de İttihatçı olabileceği ihtimali ile suçlanmıştır.

⁶⁷⁴ Bayur, **age**, s. 220

⁶⁷⁵ Bayur, **age**, s.219

⁶⁷⁶ BOA, DH. EUM. AYŞ. 1337 ZA 8

HİF'in ikiye bölünmesinden sonra ilk birleşme girişimi 19 Mayıs 1920 Tarihinde Kürt Teali Cemiyeti merkezinde yapılmıştır.⁶⁷⁷ Bu merkez HİF mensuplarının yabancı olmadıkları ve sık sık toplandıkları bir yerdir. Bu toplantılar HİF kulüplerinde de yapılmıştır. Daha çok yeni hükümet kurma girişimleri ve Kuvayı Milliye aleyhinde olan bu toplantılara Kiraz Hamdi Paşa ve onun yanı sıra pek çok Kürt asıllı kişi de katılmıştır.⁶⁷⁸

HİF mensupları “Saltanatı meşruta” adı altında kurulan bir cemiyet üyeleri ile de yoğun alaka içerisindeyler. İngilizlerin, HİF’na ettikleri yardımlar yanında onların ilişkide bulundukları diğer cemiyetlere de maddi yardımda bulundukları anlaşılmaktadır. 19 Mayıs 1921 tarihli bir istihbarat raporu, Saltanat-ı Meşruta için:⁶⁷⁹ *“...bu cemiyetin merkezini Alemdar matbaasındadır. İngilizlerin mali desteklerini temin edilememesiyle HİF çok zor duruma düşmüştür. Mutediller amaçlarına propoganda ile ulaşmak istemektedirler...”*. demektedir. Cemiyetin merkezinin Alemdar Matbaası olması aslında bu cemiyetin HİF’den çok da farklı olmadığı en azından görüşlerinin benzer olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. İngilizlerin maddi desteklerinin ulaşmadığı zamanlarda HİF maddi bunalım yaşamıştır.

Saltanat-ı Meşruta Cemiyeti ile HİF’nın daha çok Mustafa Sabri Efendi takımı olan “Mutedil” kanadı irtibatta bulunmuştur. Gümülcineli İsmail Hakkı’nın bu Cemiyet ile bir alakasının olmadığını bildiren 21 Mayıs 1921 tarihli bir istihbarat raporu:⁶⁸⁰ *“...Saltanat-ı Meşruta adıyla kurulan cemiyetin merkezi Alemdar matbaasındadır. Bu cemiyetle Gümülcineli İsmail Hakkı’nın alakası yoktur. Çopur*

⁶⁷⁷ **Alemdar** 31 Ağustos 1336

⁶⁷⁸ Harbiye Nazırı Kürt Mustafa Paşa, Bahriye Nazırı ve Erkanı Harbiye-i Umumiye Reisi Kürd Hamdi Paşa gibi kişiler de toplantılarda bulunmaktadır. **TİTE A**, K 58, G 18, B 18, ve **TİTE A**, K 64, G 147, B 147

⁶⁷⁹ **TİTE A**, K52, G4, B 4

⁶⁸⁰ **TİTE A**, K 64, G 140, B 140

Hakkı namıyla bilinen kişi Teğmen Topçu Binbaşısı İsmail Hakkı'dır. HİF'in desteğini alarak İngilizlerden para istemişlerdir. 20-21 Mayıs 1921 gecesi Müfrit HİF toplantılarında bulundum. Toplantı Hoca Vasfi Efendi başkanlığındaydı. HİF de iki cereyan vardır. Birisi Müfrittir⁶⁸¹ ki yapılacak baskıyla kabinenin istifasına müteakip dâhil de hazırlanan isyanların başlatılmasını düşünüyorlar. Diğeri Mutediller. Gümülcineli Hakkı Bey gibi zatlar Anadolu'ya karşı bir inzibat teşkilatının Yunan menfaatlerini hizmetten başka işe yaramayacağını kontrolü sağlamak için silahla değil propaganda ile mücadele edilmesini savunuyorlardı..." şeklinde bilgi vermektedir. HİF'nin ikiye bölünmesi ile ilgili de bilgi veren bu raporda Anadolu hareketine karşı savaşmak yerine propaganda yapılmasının önerilmesi dikkat çekicidir. Bu propaganda da şüphesiz ki Saray ve İngiliz Hükümetinin desteklediği yönde olacaktır.

HİF mensupları Yunanlıların emellerine hizmet eden Rumların evinde onlarla toplantılar düzenleyerek önemli kararlar almışlardır. 31 Mayıs 1921 tarihli milli istihbarat raporu şöyledir :⁶⁸² *"Gedikpaşa'da Rum baytarlarından birinin evinde Sivas eşrafından ve zenginlerinden Recep efendi, HİF ileri gelenlerinden Gümülcineli İsmail Hakkı, Fevzi, Eski Adliye Nazırı Ali Rüştü Beyler ile İngiliz Muhipleri Cemiyeti Reisi Said Molla ile temasta bulunulmuş ve daima Anadolu'yu tetkik ve bu uğurda söz konusu fırkaya nakdi yardım yapılması kararlaştırılmıştır. Bir müddet sonra kabinenin düşeceği ve gelecek kabinenin İtilafçı ve İttihatçı olmayacağı söylenmektedir."* Anadolu'daki hareketi sürekli takip eden Hİ

⁶⁸¹ HİF mensuplarının Mustafa Sabri Efendi ve etrafındakiler fırkadan ayrılarak yeni bir fırka teşkil etmişlerdi. Bu fırkaya "Mutedil HİF" adını vermişlerdi. HİF'nin geride kalan ve Sadık Bey'in oluşturduğu kanadı ise HİF olarak anılmıştır. Ancak bir süre sonra bu HİF mensupları tarafından değil fakat etrafındakiler tarafından Sadık Bey kanadı "Müfrit HİF" olarak dile getirilmiştir. Özellikle milli istihbarat raporlarında bu adlandırma sıklıkla kullanılmaktadır. Bu nedenle "Müfrit HİF" ile kastedilen Fırka'nın Sadık Bey ve taraftarlarıdır.

⁶⁸² TİTE A, K 63 G 28 B 28

mensupları maddi destek alarak kendi kişisel çıkarlarını ön planda tutmuşlardır. Bu tür kararların bir Rum'un evinde alınması ,toplantıda İngiliz Muhipler Cemiyeti, Rumlar ve HİF mensuplarının bulunması yapılan işbirliğinin de göstergesidir.

HİF'in, Milli Mücadele'ye karşı olan bir başka hizmeti de kendi mensuplarının isimlerinin bulunduğu listeleri İngilizlere vermesi olmuştur.⁶⁸³ Buradaki amacın hem mensuplarının zarar görmemesi hem de bu isim listelerinde yer alan kişilerin yardımı ile Milli Mücadeleye taraftar olanların tespit ve takibatının yapılmasının kolaylaştırılmasıdır. HİF'nin İngiliz istihbaratına yardımlarını anlatan 24 Mayıs 1922 tarihli istihbarat raporu şöyledir :⁶⁸⁴ *“Fransız istihbaratında Yüzbaşı Halid'e bağlı Rum ve Ermeni memurlar vardır. Bunlar vasıtasıyla Anadolu ve İstanbul Türk çevreleri hakkında bilgi toplanıp, bilhassa HİF erkanından adam istihdam edilmektedir.”* Anadolu ve İstanbul'da bulunan Rum ve Ermeni Osmanlı vatandaşları istihbarat konusunda işgal güçlerine yardımcı olmuşlardır. Anlaşılaçağı üzere bu yardım sadece İngilizlere değil Fransızlara da yapılmıştır.

Osmanlı Devleti içerisinde Ermeniler sadece işgal güçlerine istihbarat işlerinde yardım etmekle kalmamış, kendi çaplarında cemiyetler de kurmuşlardır. Bağımsız bir Ermenistan kurmayı hedefleyen bu cemiyetlerden biri Taşnak Sütyun diğeri ise Hınçaklardır. HİF bu cemiyetlerin ikisiyle de ayrı ayrı görüşmeler yapmıştır. 1922 Ağustos ayında HİF ile Taşnaklar içeriğini bilmediğimiz gizli bir toplantı yapmıştır.⁶⁸⁵ HİF bu cemiyetlerden Hınçak Ermenileri ile de temasta bulunmuştur. 4 Ağustos 1921 tarihli istihbarat raporu bize bu görüşmelerden biri

⁶⁸³ 12 Haziran 1921 tarihli istihbarat raporu ” “Mutedil HİF nca dairelerde bulunan reislerin ve efradın bir listesinin çıkarılarak İngilizlere verildiğı haber alınmıştır” **TİTE A**, K 63, G 30, B 30-1

⁶⁸⁴ **TİTE A**,K 48, G 19, B 19_2

⁶⁸⁵ **TİTE A**, K 47, G 103, B 103_6

hakkında şu bilgiyi vermektedir:⁶⁸⁶ *“Müfrit Hİ hınçaklarla temastadır. Hınçaklardan Doktor Serkis evvelki gün temasa memur edilmiştir. İstanbul’da muhalif zabitanın maaş talebi ve yaşanan karışıklıklardan Mutedillerin eli olduğu tahmin edilmektedir.”* Bu rapordan da anlaşılacağı üzere mutediller ülke içerisinde huzur ve düzeni bozmak ve hükümet otoritesini sarsmak amacıyla karışıklıklar çıkarmışlardır. Bu da Hınçaklar ve HİF arasındaki toplantıda gündemi oluşturmuştur.

HİF’in, Osmanlıdaki “Anasır-ı Hristiyanıye” ile birlikte Milli Mücadele’nin gidişatına sekte vuran karışıklıklar çıkarma işi bununla da kalmamıştır. 3 Haziran 1922 tarihli bir istihbarat raporunda:⁶⁸⁷

“Madde 1-Bir müddetten beri HİF İstanbul’da ki Hristiyan azınlıkları kendi menfaatlerine alet ederek bir karışıklık çıkarmayı planlamaktadır. Çıkarmak istedikleri bir karışıklığın önüne geçilmiştir. Yine de bu fikirden vazgeçmiş değildir. Öteden beri de yangın çıkarmak ve bu telaştan istifade ederek programlarını düşünce safhasında fiiliyata dökmeyi düşünmüşlerdir. Bunun için Galata’da kule dibinde toplantı yapıyorlar. Toplantıda fırka ileri gelenleri bulunuyor ve Hristiyan unsurlarla temas halindeler.

*Madde 2-Bu Haziran ayının 12’sine tesadüf eden Pazar günü dahi Galata’dan ve tünel civarından ilk önce Beyoğlu mıntıkası dâhilinde Rumlar tarafından harb aleyhinde nümayiş yapılmak üzere düşüncelerin söz konusu olduğu haber alınmıştır.”*denmiştir.

Bu raporun tarihine bakılacak olursa anlaşılacağı üzere artık Anadolu hareketi başarıya ulaşmak üzeredir. Bu başarı karşısında geliştirdikleri politikanın iflas ettiğini gören HİF mensupları, halk içinde asayiş ve düzeni bozacak fiiliyatta

⁶⁸⁶ TİTE A, K 64, G 105, B105

⁶⁸⁷ TİTE A, K 55, G 162, B 162 _1

bulunmuşlardır. Bunu yaparken de Osmanlı'nın topraklarında yüzyıllardır huzurlu bir yaşam süren Hıristiyanlar ile işbirliğinden çekinmemişlerdir. Buradaki amaç iktidarı ele geçirebilmektir. Bu amaçla taraftarlarına silah da dağıtmışlardır.⁶⁸⁸

Milli Mücadele Döneminin bir başka “zararlı cemiyet”i de “İla-yı Vatan”dır.⁶⁸⁹ Cemiyetin kayıtları HİF mensubu Kiraz Hamdi Paşa tarafından tutulmuştur.⁶⁹⁰ HİF mensupları 14 Haziran 1922 tarihli bir istihbarat raporuna göre Üsküdar da Paşalimanı'nda “Değirmen Arkası” adı verilen bir mevkide gizli toplantılar yapmışlardır. Bu toplantıları takip edenler arasında İla-yı Vatan Cemiyeti Reisi Yahya Adnan Paşa, Kiraz Hamdi Paşa ve Eskişehir Eski Mutasarrıfının da bulunduğu ifade edilmektedir.⁶⁹¹

İşgalci güçlerden Yunanlılarla da temasta bulunan HİF mensupları özellikle de Yunan askeri gücü mensupları ile bir araya gelmişlerdir. Bu toplantılardan biri 1922 Temmuz ayı başlarında Burgazada'da gerçekleşmiştir. Toplantıya HİF üyelerinden Dava Vekili Halit Bey ve Adliye Eski Nazırı Hoca Vasfi Efendi, Maliye Eski Nazırı Reşat Bey, Polis Müdürü Muavini Osman Refik Bey, Adli Kitabet'te Başkatip Emin Bey, Burgaz Muavini İhsan Bey de katılmıştır. Öteden beri adada Rumlar ile HİF mensupları istişarede bulunmuşlardır. Hatta bu toplantılar o kadar sık ve rutin hale gelmiştir ki Yunan Kumandanlarından Pokismadi'yle haftada birkaç defa adaya gidip toplantı yapılmıştır. Dava Vekili Halit Bey ada halkına hitaben yaptığı bir konuşmada: “*Ey ahali burası Türkiye'den ayrılarak Yunanistan'a ilhak edilmiştir.*

Burası artık Yunan Adasıdır. Böyle bilip Yunanlılarla çalışmanız lazımdır” diye

⁶⁸⁸ TİTE A, K 55, G 162, B 162

⁶⁸⁹ 1919 yılının Kasım ayında kurulmuştur. Reisi Yahya Kaptan olarak görülse de etkisiz bir isim olarak kalmıştır ikinci reisi Rasih Efendi'dir. Bu cemiyet HİF mensuplarının iç çekişmelerinden dolayı kurulmuştur. Padişahın emri ile saray hazinesine ait Letafet apartmanı üst katında kurulmuştur. HİF'nin üyelerinden Kiraz Hamdi Paşa cemiyetin faal üyesidir. Sultan Vahdettin tarafından cemiyet üyelerine maaş bağlanmıştır. Tunaya, **Türkiye'de...**, c.II, s 506

⁶⁹⁰ Aynı yerde, s.507

⁶⁹¹ TİTE A, K 56, G 17, B 17 _ 1

telkinatta bulunarak halkı Yunanlılarla işbirliği yapmaya davet etmiştir.⁶⁹² Adada bulunan Rumlarla birlikte Yunan emelleri için çalışmışlardır.⁶⁹³

HİF mensuplarının işgal güçlerine bakış açıları oldukça ilginçtir. Mesele Ref'i Cevat gibi bazı kişiler işgal güçlerini “misafir olarak görürken, bu misafirlerden ziyade İttihatçıların yok edilmesi ile ilgilenmesi oldukça ilginçtir.⁶⁹⁴ Yine buna benzer bir hadise de Mondros Mütarekesi’nden sonra Yunanlıların hak iddia etmeleri sırasında bir itilafçı tarafından “...beşyüz seneye yakındır buradayız. Ne yaptık ki? Hala sokaklarımız yazın toz, kışın çamurdan geçilmez. Arnavut kaldırımı olan yollar üzerinde oturanlara ne mutlu...” diye sarfedilen sözleri ile bu iddiayı üstü kapalı onaylaması Hİ zihniyetini dile getirmesi açısından önemlidir.⁶⁹⁵

Rıza Tevfik ise işgal güçlerinin “misafir” olduğuna dair inancını hatıralarında İngiliz yetkililerden General Frank ve General Harrington ile yaptığı görüşmelere dayandırarak, bu zatların “... biz Türkiye’ye kalmak için gelmedik, geldiğimiz gibi gideceğiz. Bizim Türklere karşı bugünkü vazifemiz arizidir. Biz Sultan Mahmut devrinden beri Türkiye’nin kuvvetlenmesineve kendi saltanatını muhafaza etmesine birçok defalar fiilen yardım etmişizdir. İngilizler dostlarına dostturlar, düşmanlarına da düşmandırlar...”⁶⁹⁶ dediklerini dile getirerek buna inandığını belirtir.

HİF mensupları Ermenilerle birlikte Yunanlıların tercüme işlerini de üstlenmişlerdir. Sait Ali Bey ve arkadaşı Fazıl Bey ile HİF üyelerinden Sakallı Rıfkı diye bilinen kişiler Park Otel’de Anadolu’dan gelen haberleri ve yazıları tercüme

⁶⁹² TİTE A, K 64, G 55, B 5

⁶⁹³ TİTE A, K 62, G 42, B 42

⁶⁹⁴ Ref'i Cevat, “Atı Alan Üsküdar’ı Geçti” **Alemdar**, 26 Kanun-i sani 1335

⁶⁹⁵ Fahri Can, “İtilafçı”, **Yakın Tarihimiz**, İstanbul, Ekim 1962, c.III,S.35,s.281

⁶⁹⁶ Rıza Tevfik, **Biraz da Ben Konuşayım**, İstanbul 1993

ederek, yeni gelişmeleri Beyoğlu sakinleri ve Ermeni gazetelerinde muhabir olarak görev yapan Topçayan vasıtasıyla Yunanlılara bildirmişlerdir.⁶⁹⁷

HİF'nın yaptığı toplantılarda çeşitli merkezler kullanılmıştır. Yukarıda bahsettiğimiz gibi Yunanlılarla temas yapılan en önemli merkez Burgazada'da iken İngilizlerle çeşitli yerlerde bir araya gelinmiştir. 16 Temmuz 1922 tarihinde HİF-İngiliz görüşmesinin yapıldığı merkezlerden biri Üsküdar'da Valide Camii civarında Abacıdede Sokağı'dır.⁶⁹⁸

17 Temmuz 1920'de HİF genel merkezinde Hİ, Türk Teali, Çerkez Teavün, Nigahban-ı Hukuku Osmanî, Siyasi Mağdurlar Parti ve Dernekleri HİF ikinci başkanı Gümölcüneli İsmail Bey'in başkanlığı altında bir toplantı yaparak birlik halinde çalışmaya ve ikiye bölünmüş olan HİF'nın birleşmesine yardım etmeye karar vermişlerdir.⁶⁹⁹

Mustafa Kemal Atatürk, Amasya görüşmeleri esnasında HİF ile diğer cemiyetler arasındaki ilişkiler zincirini Nutuk'ta şu şekilde açıklar: "...İstanbul'da HİF, Askeri Nigehban Cemiyeti ve İngiliz Muhipler Cemiyeti bir blok teşkil ettiler. Bu blok ve Ali Kemal ve Sait Molla gibi eşhas, anasır-ı gayrimüslimeyi, mütemadiyen, Kuvayi Milliye aleyhine tahrike başladılar. Rum ve Ermeni patrikleri, Kuvayi Milliye aleyhinde Düvel-i İtilafiye mümessillerine müracaat ettiler..."⁷⁰⁰ demiştir.

Yukarıda anlatılanlardan da anlaşılacağı üzere HİF, İngiliz Muhipler Cemiyeti, Kürt Teali Cemiyeti, İla-yı Vatan Cemiyeti, Kızılhançerler Cemiyeti, Taşnak Sütyun Cemiyeti, Hınçak Cemiyeti, Askeri Nigehban Cemiyeti gibi birçok

⁶⁹⁷ TİTE A, K40, G 11, B11

⁶⁹⁸ TİTE A, K 64, G 54, B 54

⁶⁹⁹ Sarıhan, **Kurtuluş ...**, c.III, s. 130

⁷⁰⁰ Atatürk, **age**, c.I, s.346

cemiyetle; işgal güçlerinden Fransa, İngiltere ve Yunanistan ile işbirliği yapmışlardır. Ayrıca Rumlar, Ermeniler ve Çerkezlerlerden bir kısmı ile de Anadolu Hareketi aleyhine hareket etmişlerdir. Yani ülke içinde ne kadar Kuvayi Milliye aleyhtarı varsa amaçları ne olursa olsun HİF bunlarla ortak çalışmaktan geri durmamıştır. Bu ortak çalışma anlayışındaki kriter HİF mensuplarının kendi menfaatlerini ön planda tutmaları olmuştur. Bu çıkar HİF'nın, Anadolu'da filizlenen ve başarıya doğru giden milli direniş aleyhinde hareket etmelerine neden olmuştur.

IV. BÖLÜM

HÜRRİYET VE İTİLAFA FİRKASI'NIN İKİYE AYRILMASI VE FAALİYETLERİNİN SONA ERMESİ

1-HÜRRİYET VE İTİLAFA FİRKASI: İKİYE BÖLÜNMESİ

İzmir'in işgal edilmesi ile kamuoyunun tepkisini alan Damat Ferit Paşa ilk kabinesinin çoğunluğunu HİF mensuplarına dayandırırken, 19 Mayıs 1919'da kurduğu ikinci kabinesine milliyetçi nitelikte tanınan kişileri de yerleştirmek zorunda kalmıştır. Kabine'de bu görevlendirmeler HİF mensupları arasında sıkıntı yaratmıştır. Ancak Fırka içindeki hizipleşmeleri tetikleyen asıl konu "kişisel iktidar" hırsıdır. Damat Ferit Paşa, kurduğu kabinelerde Mustafa Sabri Efendi, Ali Kemal Bey gibi HİF'nin önde gelen kişilerine yer verirken ve bazı HİF mensuplarını da Ayan Üyeliği ile şereflendirirken Sadık Bey bu görevlendirmeler dışında kalmış ve bunu kişisel hırs yaparak Fırka içinde karışıklıklar çıkartmıştır.

Esasında Sadık Bey ile Damat Ferit Paşa'nın arasında garip bir ilişkiler yumağı vardır. Galip Söylemezoğlu anılarında⁷⁰¹ "...bir gün Sadrazam beni çağırdı: 'Mısır'da kalmış olan HİF reisi Miralay Sadık Bey'in İstanbul'a gelmesi ve oradaki borçlarının tesviye edilmesi için beş yüz lira göndereceğiz. İngiliz F.K. muavinini görünüz de bu paranın nakline delalet etmesini tarafımdan rica ediniz.' dedi. General Didsi gördüm. 'hacet yok, çünkü Sadık Bey geliyor.' dedi. Birkaç gün sonra

⁷⁰¹ Söylemezoğlu, **age**, s.78-79

her nedense Ferit Paşa bu teklifi tekrar etmemi emretti. Tekrar Didsi gördüm: ‘canım mutlaka Sadık Bey’e para mı göndermek istiyorsunuz? Mısır’da parasız kaldığını ve borcu olduğunu zannetmem. Çünkü şimdiye kadar kendisine ayda 40 İngiliz lirası verdik. Yola çıkacağı için de tabii harcırahı da verilecektir.’ dedi. Bu sözleri aynen Sadrazam Paşa’ya ilettim. İyi hatırımda kalmadı amma zannederim ki para gene gönderildi idi...” diyerek Damat Ferit Paşa, İngilizler ve Sadık Bey arasındaki anlaşılmasız maddi ilişkiyi dile getirmiştir. Üstelik Damat Ferit Paşa’nın Sadık Bey hakkındaki gizemli tavrı devam etmiş “...birkaç gün sonra yanına girdiğim zaman, Ferit Paşa: ‘bakınız beyefendi olan işlere? Kaç zamandan beri Miralay Sadık Bey’in müreffehen İstanbul’a avdeti için İngilizler nezdinde teşebbüste bulunuyoruz. Dün akşam General Dids bana Sadık Bey’in bu mektubunu gönderdi. Zarf usulen açılmış ve tabii mektup okunmuş. Sizde okuyunuz bakınız dünyada böyle bir şey olur mu...’ dedi içinden Sadık Bey’in Sadrazam Paşa’ya yazdığı uzun bir mektup çıktı. ‘Mısır’da çektiği zahmetleri, uğradığı yoksulluklardan...” ve muhabere ve muaşeret kaidelerine soğmayacak bir şekil ve lisan ile bahsediyordu... Damat Paşa ile birbirimizin yüzüne bakakaldık. ‘işte bu zat bir siyasi fırka reisi...Memleketi idare edecek...bir taraftan İngilizlerden maaş alıyor, diğer taraftan onlardan böyle bir lisanla şikayeti havi mektubunu, açılıp okunacağını düşünmeyerek, onlar vasıtası ile bana gönderiyor’ dedi. Bir müddet sonra Sadık Bey İstanbul’a geldi Ferit Paşa’nın konağında kendisine tesadüf ettim. Sözü sohbeti yerinde bir zattı...” diyerek gördüğü kişi ile Damat Ferit Paşa’nın anlattığı kişi arasındaki tutarsızlığı dile getirmiştir. Damat Ferit Paşa’nın daha o zamandan Sadık Bey’den hoşlanmadığı aşikârdır. Belki bu iki zevat arasındaki çekişmenin temeli de o zamanlara kadar inmektedir.

Sadık Bey Fırka içerisinde sahip olduğu etkin konumunu kullanarak Damat Ferit Paşa aleyhine etrafında topladığı fırka üyeleri ile gün geçtikçe büyüyen bir muhalefet dalgası oluşturmuştur. Damat Ferit Paşa, bu durumun kendisine fırkadan gelecek desteği etkilediğini gördüğünde geri adım atarak Sadık Bey’e hükümette görev verme yoluna gitmiş ve kendisini 14 Haziran 1919’da Meclis-i Vükela’ya memur tayin etmiştir. Ancak, Sadık Bey, Damat Ferit Paşa’nın bu manevrasının Fırka içindeki güçlü durumunu ortadan kaldırmayı amaçladığını sezerek “makamlara ihtiyacı olmadığı” nı söylemiş ve bu görevlendirmeleri kabul ederse Fırkanın programına uygun davranamayacağını belirterek bu teklifi reddetmiştir.⁷⁰² Sadık Bey’in amacının Dâhiliye Nazırlığı ya da Ayan üyeliği olduğunu, bu nedenle kendisine verilen memuriyeti beğenmediğini ileri sürenler de vardır.⁷⁰³

Damat Ferit Paşa’nın Osmanlı Sadrazamı olarak Fransa’ya gittiğinde verdiği bir demeç 23 Haziran’da Sabah Gazetesi’nde yayınlanmıştır. Osmanlı Sadrazamı kendi ve heyeti için “...ben ve bütün heyet-i murahhasa Fransız muhibbidir...” sözlerini sarf ederek hükümetteki Fransız temayülünü açığa vurmuştur. İngiliz yanlısı bir siyaset takip eden ve I.Damat Ferit Paşa Hükümeti’nin “iktidar partisi” olan HİF yayınlanan bu demeç karşısında şaşkınlığa uğramıştı. Fırka’nın tepkisi Alemdar Gazetesi tarafından dile getirilmiş, bu sözler Sadrazam’ın büyük bir gafı olarak yorumlanmış ve “söz gümüş ise sukut altındır” denilerek Sadrazam Paşa sükûta davet edilmiştir.⁷⁰⁴ Zaten daha önce Damat Ferit Paşa’nın, kabineye İzzet Paşa’yı alması ile gerilen Fırka-Hükümet ilişkileri daha da zora girmiştir⁷⁰⁵ .

⁷⁰² Alemdar, 15 Haziran 1919

⁷⁰³ Bu kişiler arasında Refik Halit ve Mustafa Sabri Efendi vardır. Akşin, **İstanbul ...**, c.I, s. 374 , Tunaya , **Türkiye’de ...**c.II, s. 274

⁷⁰⁴ Ref’i Cevat “Söz Gümüşse Sukut Altındır” **Alemdar** 25 Haziran 1335

⁷⁰⁵ **İstiklal** 25 Mayıs 1335

Fırka- Hükümet gerginliği sonucunda 25 Haziran 1919'da HİF genel merkezinde bir toplantı yapılmıştır. Toplantı sonucunda alınan kararları Sadık Bey bir Beyanname ile 26 Haziran 1919'da Fırka adına yayınlamıştır. Burada: “...kabine; şekl-i hazır siyaseti itibariyle her şeyden kat’ı nazar katiyen bir Hİ kabinesi olamayacağından ve çünkü siyaset-i hazır-i hükümeti, fırkanın akaid ve esasatı idariyesiyle telifi gayri mümkün olduğundan, bâdema fırka ile güna alakası kalmamıştır.”⁷⁰⁶ diyerek kabine ile fırkanın siyasi anlayışlarının örtüşmediğini bildirmiştir.

Fırka içindeki konumunu pekiştirmek isteyen Sadık Bey, Beşiktaş şubesinde yapılan bir toplantı ile kendisinin “değişmez (azledilemez) fırka reisi” olmasını ve Merkezi Umumiye’de daha geniş tasfiye yetkisi verilmesini istemiştir.⁷⁰⁷ Fırka reisliğinin yetkileri nizamnamede açık olmasına rağmen Sadık Bey’e tam yetki verilmiştir. Sadık Bey’in Fırka’daki nüfuzu sadece İstanbul’daki HİF Şubeleri içinde değil, taşra şubelerinde de etkilidir.⁷⁰⁸ Bu itibar sayesinde Fırka içerisinde sözü dinlenir bir kişi olarak sivrilmiştir. Bu toplantı da bunu teyit etmektedir. Toplantı sonucu 30 Haziran 1919 tarihinde yayınlanan ikinci bildiride kabinenin fırka ile hiçbir ilişkisi kalmadığı bir kez daha tekrarlanmış ve “...fırkaya mensub olup nuzzar meyanında bulunan zevat derhal kabineden çekilmedikleri surette fırka namına hareket ve fırkanın meslek ve siyasetini takip edecek olmayacaklarından fırka ile münasebetleri kat’ etmiş addolunacaklardır...”⁷⁰⁹ denmiştir. Buna göre HİF’na mensup kabine üyelerinin hükümetten istifa etmelerinin istenmesi ve istifa etmeyenlerin de parti ile ilişkilerinin kesileceği ve partiden istifa edilmiş sayılacağı

⁷⁰⁶ “Sadık Bey’in Bildirisi”, **Sabah, İkdâm, Alemdar** 27 Haziran 1335,

⁷⁰⁷ Tunaya, **Türkiye’de....**, c.II, s. 275

⁷⁰⁸ **İkdâm** 9 Temmuz 1335

⁷⁰⁹ “Gayet Mühim Bir Haber” **Alemdar, İkdâm**, 30 Haziran 1919

açıklanmıştır.⁷¹⁰ Bu bildiriye uyarak, Dâhiliye Nazırı olan Ali Kemal Bey ve Harbiye Nazırı Şevket Turgut Paşa istifalarını vermiştir.⁷¹¹ İstifa etmeyen mensuplar karşısında HİF içinde bunalım büyümüştür. HİF'nın İstanbul'da bulunan 35 şubesi de imza toplayarak Sadık Bey'i desteklediklerini açıklamışlar ve Mustafa Sabri Efendi'yi, makamından istifaya davet etmişlerdir.⁷¹²

Mustafa Sabri Efendi Fırka tarafından alınan bu kararlara uymamış ve kabinedeki görevine devam etmiştir. Bunun üzerine Sadık Bey, Sadrazamın ve Padişahın çok güvendiği insanların başında gelen Mustafa Sabri Efendi'ye yüklenmiş ve iktidara gelmek için partiyi bir basamak olarak kullandığını ileri sürmüştür.⁷¹³ Bu suçlama karşısında, Şeyhülislam Mustafa Sabri Efendi, Sadık Bey'in hükümete karşı tutumunu eleştirerek bu tavrın hem HİF'na hem de hükümete karşı düzenlenmiş bir suikast olduğunu açıklamıştır.⁷¹⁴

Fırka içinde, Sadık Bey ve Mustafa Sabri Efendi etrafında oluşan gruplaşmalar fırkanın zaten zayıf durumda bulunan teşkilat örgüsünü oldukça kırılgan hale getirecektir. İstifa etmeyen mensupları karşısında HİF içinde bunalım büyümüştür.

İki tarafın kısmen geri adım atmasıyla bir süre durulan Parti-Hükümet anlaşmazlığı kısa bir süre ertelenmişse de, Anadolu'daki direniş hareketinin güçlenmesi ile birlikte şartların Fırka aleyhine dönmesi ve fırkadan istifaların başlaması ile ayrılık derinleşmiştir. Fırkadan, ilk olarak Ahmet Refik Bey daha sonra

⁷¹⁰ **İkdam** 29 Haziran 1335, **Alemdar** 30 Haziran 1335, **İdrak** 2 Temmuz 1335

⁷¹¹ **Alemdar**, **ikdam**, 27 Haziran 1335

⁷¹² Bkz. **Alemdar**, 3, 4 Temmuz 1335, **Akşam** 3 Temmuz 1335, **Sabah** 3 Temmuz 1335

⁷¹³ **Alemdar** 4 Temmuz 1919

⁷¹⁴ “*Kabine ile Fırka'nın Vaziyeti*”, **Vakit**, 3 Mayıs 1336, Sarıhan, **age**, c.I, s. 361

da Adliye Nazırı Rüştü Bey, hiçbir fırka ile ilişkilerinin olmadığını açıklayarak istifa etmişlerdir.⁷¹⁵

Ali Kemal Bey Fırkadaki bölünmeyi şöyle anlatır: “...Tabir mazur tutulsun pişmiş tavuğun başına gelmedi. Beş altı ay evvel bu fırkanın ne parlak bir mevkii vardı. Başlıca erkânı ricali devlet, fakat yine başlıca ameli de tahlisi memleket idi, bu meziyet, bu maksat sayesinde fırkanın en mümtaz uzuvları ilk Ferit Paşa hükümetine ekseriyetle girdiler. Bu gayeyle ayrıca Hİ hükümetle münasebet bahsinde selefi medhulüne hiç benzemediğini mütemeddin memleketlerde görülegelen emeller ve şartlarla teessüs etmiş bir fırka olduğunu evzaiyle efaliyle ispat edecekti. Fakat maalesef aksini yaptı daha ilk adımda büsbütün baş değilse de kamilen gövde bahusus ayak, hâsılı beden itibariyle İttihat ve Terakki ruhu ile meşbu’ olduğunu gösterdi. Bu mahiyette tanımadıkları bu idrakte bu zihniyette bilmedikleri için Hİ’ya iltihak etmiş onları bu hakikat bu hareket ondan derhal ürküttü, soğuttu, işte birinci Ferit Paşa Hükümetinin teşkilinin müteakiben mensuplarından bazı nazırların fırkadan sahiren değilse de batînen tebaüdleri, tevehhüsleri esas itibariyle bu ihtilaflı nazardan mütevellid idi.

Mesela, şahs tayin etmeye hacet görmeyiz fakat rüfekamızdan minelkadim fırkacılıkta temayüz edenler hemen hemen istiyorlardı ki İttihad’ın devri inşirahında olduğu gibi merkezi umumi müntazaman toplansın, karalarını versin. Tevcihatını tespit eylesin, istediklerine bildirsin sonra heyeti vükela fırkaya mensup nazırlar bu mukerrerata tevfiken otursunlar kalksınlar yatsınlar çizsinler vilayetlere emirler versinler, memurlar göndersinler... gel keyfim gel, ikinci bir İttihat ve Terakki

⁷¹⁵ Alemdar, 31 Mayıs 1336, Vakit, 2 Haziran 1336

saltanatı aynı tarz hükümet aynı tarz idare aynı tarz hakimiyet yeniden teessüs etmiş, yalnız bir merkezi umumi öbürü ile Cağaloğlu Gedikpaşa ile değişmiş olacaktı.

Bu derece fırka muhabbeti fırka iştıyakı bu içtihad-ı garip Hİ'a benim gibi mütarekeden sonra girenler bir tarafa dursun o fırkanın Mustafa Sabri, gibi Zeynelabidin Efendi gibi, Vasfi Efendi gibi en benam azasından bile yoktu. Fakat ekseriyetle şubeler hatta merkezi umumi bu havada bu fikirde idiler. Çünkü fırsat bu fırsattır, gün bu gündür diye fırkanın mevki-i iktidara gelmesinden istifade ederek küçük büyük memuriyetlere hatta nezaretlere göz dikmişlerdi, can atıyorlardı kaplarına sığmıyorlardı. Tıpkı İttihat ve Terakki'nin yaptığı gibi öyle kıdem ehliyet istikamet aranmayacaktı. En mukaddem müstakim bir memuru atarak onun yerine bir berbadını koymak için öbürünün devri sabıktan beri o hizmette bulunmuş berikinin ise gelişigüzel Hİ'a inkisap etmesi kâfi idi. Bu kadarla da kalmıyordu. Fırkanın bazı azilleri tıpkı ocağinkiler gibi yağmalardan istifadeye alttan alta hazırlanıyorlardı, mesela milli şirketlere envai dolaplara dalaverelere hiç değilse de tahsisatı mestureden devri fezahatten olduğu gibi ziftlenmeye izin için hasret çekiyorlardı.

İşte bu haleti ruhiyedir ki daha ilk hatfe-i faaliyetinde ikiye ayırdı. Hem de fena halde ayırdı. Ayırınca da kökünden zedeledi.”⁷¹⁶ diyerek HİF'nın esasen üç şahsiyet etrafında toplandığını zikreder. Bu şahsiyetler : “Bence bu Hİ'ın bütün kuvveti atisi ikbali, esasen üç şahsiyette toplanıyordu. Onlardan Mustafa Sabri, Zeynelabidin, Vasfi Efendiler idi. Aylarca meclislerinde yaşadım umumiyet ve hususiyet hallerini yakından gördüm, vicdanlarını irfanlarını dikkatle denedim. Biperva diyebilirim ki kısa bir ifade ile bu muhitte böyle bu mertebede “insan-ı

⁷¹⁶ Ali Kemal, “Hürriyet ve İtilaf'ın Başına Gelenler” **Peyam**, 25 Ağustos 1335

kemal”lere nadiren rast geldim. Sabri Efendi bir âlim-i amaldır. Fazlını, ilmini, ahlakına yar etmiş, yaver kılmıştır. Zeynelabidin Efendi sözü özüne mutabık milletini ve memleketini canı gibi düşünür. Cesur ve hini hacette cebbar bir hocadır. Vasfi Efendi ise bütün bu meziyetleri haiz olmakla beraber fikren son derece müterakkidir. Siyasette en büyük mütefekkirlerimizi sarığıyla saşırtır, beğenmediğimiz medreselerimizin bu devirde başka hizmetleri olmasa yalnız bu üç hocayı yetiştirmeleri bir nimettir. Henüz tecrübeleri nakıstır, umur-u hükümetle mümareseleri azdır. Siyasete nispetleri yenidir. Mahduttur. Fakat zaman ile bu noksanlarını ikmal ettikleri gibi görülür. Sabri Efendi gibi bir şeyhülislamı, Vasfi Efendi gibi nazırı, Zeynelabidin Efendi gibi bir fırka reisini biz nadiren buluruz. En insafsız muarızlara bile yakın bir istikbalin teslim ettireceği bu hakikatleri şimdilik daha ziyade bahsetmeye hacet görmeyiz. Yalnız deriz ki siyasetten bu irfanda ahlaken bu nezahatte fikren bu yükseklikte iken bu insanlar mahiyetini yukardan tayin eylediğimiz bir fırkanın ekseriyetiyle öyle kolay kolay imtizaç edemezlerdi ve edemezlerdi de! Onlarda bizde çok geçmeden fırkaca turfa olduk. Merkezi umumiyenin her içtimasında aleyhimizde müttasıl galeyanlar verdi. Günahımız ne idi? İçtihaden hatalarımız ihtilaflarımız nelerdi? Belli değildi. Yalnız bizi istemeyenler çoğaldıkça çoğalıyordu. Çünkü dediğimiz gibi biz başka kafa idik. Onlar başka havada idiler. Bu iki zıddın cem etmek muhal idi. Her içtima her içtimai zaruride bu muhal göze çarpıyor kalbe kasvet veriyordu. Sevgili Araplar: “mecalüsü mecalisetül sadat kalkil envad” demezler

İşte bu sıralarda idi ki meşhur Miralay Sadık Bey Mısır’dan mı Kıbrıs’tan mı avdet etti, geldi müessislerinden olduğu Hİ’nin başına geçti. Bihakkın geçti. Çünkü

emellerini endişelerini tasrih ettiğimiz bu fırkanın riyaseti için o zat biçilmiş kaftan idi. Sadık Bey kimdi? Nereden geliyordu? Nereye gidiyordu?

(Hatırat-ı Niyazi) deki bir iki fırkadan başka bu adamın maziyi siyasiyesine dair elimizde eser yok vesika yok. Filhakika mevtamızı hayr ile anmak istersekte göbeğinden başka bir marifetini görmediğimiz o biçarenin bu hüsnü şehadeti yarasa yarasa Sadık Bey'in evvelce candan gönülden bağlı olduğunu ispata yarar. Fakat o delile hacet var mı? Sadık Bey de Sadık Bey'in peşinden gidenlerde bugün bile ocakçıların halis ve muhlis hempalarındadırlar. Çünkü aynı idrakta aynı irfandadırlar. Aynı endişeleri gösterirler. Evet, İT den ayrıldılar çünkü gölgede kaldıldılar. İlk safha geçemedilerdi, geçemeyince de kızdılar ikinci bir ocak tesis ederek muratlarına ermek istediler...

Bugün Sadık Bey arkadaşları ile beraber Gedikpaşa da toplanır merkezi umumi der, fırkada şubeler der, bu tertibat ile hükümete hatta sadarete geçmek ister, fakat böyle muhlik vahim bir demde hükümet sadareti nasıl ne kemalat, ne sermaye, ne marifetle idare olunur düşünür mü? Bir lahza düşünse, düşünebilse bir o korkunç endişeye bir de şahsına bakar öyle sevdalardan derhal vazgeçer fakat Hİ'nin lideri - zavallı İngilizce kelime bu dillere düşeceğini hayale bile getirir miydi?- daha doğrusu tabi öyle ince eler sık dokur mu ona göre İttihat ve Terakki'nin yaptığını Hİ niye yapmasın? Talat olsun da Sadık niye olmasın? Bu muhakeme doğru olabilirdi bu tecrübe de tekrar edilirdi. Öyle Rumeli'siyle Arabistan'ıyla Irak'ıyla, vs. ile ikinci bir Osmanlı saltanatı daha olsa idi o da sahipsiz kalsaydı batmaktan batırılmaktan hiç korkmasaydı işte iç yüzü böyle meydana döküldükten sonra bizce en doğru yol bu ikinci ocağında ruhuna Fatih okumaktır. İtiraf etmeliyiz ki bu zavallı öbürü gibi ne yaktı ne yıktı! Daha adam akıllı tutuşmadan söndü. Ne olursa olsun hala gözümüzün

önünde neticeleri, marifetleri, felaketleri durup dururken bu toprakta bir daha böyle cemiyetler teşekkül edemez, etse de yaşayamaz.”

Anlaşılaçağı üzere Ali Kemal Bey Fırkanın Mustafa Sabri gurubunu tutmaktadır. Sadık Bey'i İTC'den ayrılıp hala o ruhla hareket etmekle suçlamaktadır. Sadık Bey'in de Talat Paşa gibi bir iktidar kurma amacında olduğunu dile getirmektedir. Yahya Kemal Bey de, Sadık Bey ve Gümölcineli İsmail Hakkı Bey'in İttihat ve Terakki'yi takliden yeni bir iktidar tekkesi açmaya teşebbüs ettiklerini doğrular.⁷¹⁷

26 Mayıs 1920'de HİF içinde yapılan kongrede Miralay Sadık Bey yeniden başkanlığa seçilerek fırka içindeki konumunu daha da güçlendirmiştir. Partinin kuruluşundaki genel merkez üyeleri ise değişmiş, yerlerini şu isimler almıştır:⁷¹⁸ Adliye Başkanı Rüştü Bey, Senato Üyesi Seyyit Abdölkadir Efendi, Rıza Tevfik Bey, Vasfi Efendi, Gümölcineli İsmail Bey, Seyfettin Bey, Yusuf Ziya Bey, Sait Molla Bey, Ömer Fevzi Bey, Prens Hüseyin Hayrettin Bey, Mahir Sait Bey, Ahmet Rasim Avni Efendi, Hafız İsmail Efendi, Mithat Kemal Bey, Ahmet Refik Bey, Sami Bey, Ata Efendi, Ahmet Rıfat Bey, Fuat Paşa.

Bunun üzerine Mustafa Sabri Efendi, Sadık Bey'in “keyfine göre” hareket ettiğı belirtilerek Fırka'dan bütün azaların istifa etmelerini istemiştir.⁷¹⁹ Kürt Teali Cemiyeti'ndeki işlerinin yoğunluğundan dolayı Seyyid Abdölkadir Bey, fırka programının günün şartlarına uymadığını belirterek de Kemal Mithat Bey istifalarını vermişlerdir. Bu istifaları Mahir Sait, Prens Hayrettin ve Sait Molla'nın fırka ile ilişkilerini kestiklerini bildirmeleri izlemiştir.⁷²⁰ Olayların seyrine bakılırsa, Sadık

⁷¹⁷ Yahya Kemal, **age**, s.74

⁷¹⁸ **İkdam**, 27 Mayıs 1920

⁷¹⁹ **Alemdar**, 1 Haziran 1336

⁷²⁰ **Alemdar**, 1, 2 Haziran 1336

Bey'in fırka içinde güçlenmesi karşısında, HİF içinde Saray merkezli bir manevranın düzenlendiğini söylemek mümkün görünmektedir.

Yukarıdaki genel merkez üyelerine bakıldığında 1919'da Fırkanın yeniden faaliyete geçmesini üstlenen en etkin ve mühim üyelerin merkez kurulundan çekilmiş oldukları görülecektir.⁷²¹ HİF'nın seçimlerden önce genel merkez üyeliğinden istifa eden üyelerinin parti ile ilişkisi korunmuştur.⁷²²

Gelişen olaylar, Fırka dışında kalan Mustafa Sabri ve grubunu "yeni bir fırka kurma" düşüncesi etrafında toplamıştır. 30 Mayıs 1920 tarihinde Mustafa Sabri Efendi kendi grubu ile yaptığı toplantıda bu düşünceye hayat vermiştir. Fırkanın başkanlığına Mustafa Sabri Efendi, Kâtipliğine de Mehmet Ali Bey seçilmişlerdir.⁷²³ 31 Mart 1920'de HİF içindeki bu bölünme kesinleşmiş, Alemdar Gazetesi Başmuharriri, Ref'i Cevat Bey başkanlığında yapılan bir toplantı ile yeni kurulacak partinin adı ve programı tartışılmıştır. Toplantıda Anadolu hareketine aşırı düşmanlıkları ile tanınmış kişilerden Mustafa Sabri Efendi, Zeynelabidin Hoca, Ahmet Anzavur, içişleri eski bakanı Mehmet Ali Bey, Tarihçi Ahmet Refik Bey, Ankara Eski Valisi Muhittin Paşa, Tercüman-ı Hakikat Başyazarı Şükrü Bey ve daha birçok kişi hazır bulunmuştur.⁷²⁴ 5 Haziran 1920 tarihli bir toplantıyla da parti "Mutedil Hürriyet ve İtilaf Fırkası" adını almış ve Padişaha yakın zevat, zategân, Şeyhler, Valiler, Ayan Meclisi üyeleri ve nazırlardan oluşan bir idare heyeti seçilmesi uygun görülmüştür.⁷²⁵

⁷²¹ Bu üyelerden kastedilen Mustafa Sabri Efendi, Hoca Vasfi, Zeynelabin vb. dir. Bu mevzuu 29 Mayıs 1336 tarihli **Alemdar** gazetesinde de dile getirilmiştir.

⁷²² "Yeni Bir Fırka: Mutedil Hİ" **Vakit**, 5 Haziran 1336, **Alemdar**, 30 Mayıs 1336

⁷²³ Ref'i Cevat "Evvelki Günkü İctima", **Alemdar** 2 Haziran 1336, "Hürriyet ve İtilaf" **İkdam** 6 Haziran 1336

⁷²⁴ Sarıhan, **age**, s. 64

⁷²⁵ **Alemdar**, 6 Haziran 1336. Ayrıca HİF kendinden kopan üyeleri ile alakalı durumu değerlendirmek üzere Müfid Bey'in Süleymaniye'de ki konağında Gümülcineli İsmail Hakkı riyasetinde toplanmışlardır. Toplantıya Eski Malatya Mebusu Hacı Mehmet Bey, Edirne Polis Müdürü

HİF'nın gidişatı İstanbul Hükümeti'ni olduğu kadar Ankara'da kurulan Hükümeti de alakadar etmiştir. Milli direniş taraftarlarının sundukları istihbarat raporları bizi fırka içinde olan gelişmelerden haberdar etmektedir. Bunlardan 1920 yılı Haziran ayının başlarında gönderilen bir Anadolu Ajansı haberi HİF hakkında şu bilgiyi vermektedir.⁷²⁶ İstanbul'dan alınan son habere göre HİF parçalanmıştır. Bir süreden beri bazıları Sadık Bey ve arkadaşlarını açıktan açığa ileri sürdükleri İngiliz himayesine karşı muhalefete başlamışlardır. Bunun üzerine Fırka Reisi Sadık Bey muhalif fırka azalarını azlederek yerlerine kendi adamlarını tayin etmiştir. Bu garip hadise ile HİF yeniden parçalanmış, Sadık kumpanyasına muhalif olanlar “Mutedil Milliyetperverler” namı adı altında yeni bir fırka teşebbüsüne girişmişlerken yollar açıktan açığa yapılan İngiliz propagandası ile iyice ayrılmıştır.

Yine 14 Haziran 1920 tarihli bir ajans haberi ile HİF'nın parçalandığı doğrulanmıştır. Haberde HİF'in parçalandığı ve İstanbul'da HİF'ndan ayrılan bazı üyelerin “Mutedil ve İtilaf” adıyla bir fırka oluşturdukları doğrulanmaktadır. Bu habere göre “yeni fırkanın dış politikadaki maksatlarının ne olduğu henüz anlaşılamamıştır, ancak; iç politikada HİF'nın takip ettiği politik yaklaşımların aleyhinde bulunmaya karar verilmiştir. “HİF'nın her türlü millet fikirlerine muhalif olduğu halde, yeni fırka bunun makul şekline ulaşma ve kamuoyu karşısında anlayışlı görünme çabası gütmektedir” denmektedir. Refik Halit Bey vesaire tarafından bu hareket “yeni bir fırka değil, keza aleyhlerindeki şiddetli cereyanı tahkik amacıyla bir adım şeklinde düşünmek gerekir” şeklinde yorumlanmıştır. Fırka İttihat ve Terakki'nin namuslu üyelerini fırkaya davet etmektedir. Bu davet ilanıyla şimdiye kadar takip ettikleri siyaseti tadil ve kendilerini ıslah edilmiş göstermeye

Sabıkı Fuat Bey, İstanbul Evkaf Müdür-ü Sabıkı Necati Bey de katılmışlardır. Daha detaylı bilgi için bkz: “*Hürriyet ve İtilaf*” **İkdam** 6 Haziran 1336

⁷²⁶ **TİTE A**, K28, G29, B29

çalışmışlardır. Bununla beraber bu siyasetin altından İngiliz himayesi ve politikasının çıkacağı tahmin edilmektedir.⁷²⁷

Anlaşılabacağı üzere HİF artık siyasi hayattaki yolculuğuna ikiye bölünerek devam etmiştir. Fırka'dan ayrılan hizip kurdukları parti ile kendilerine “Mutedil Hürriyet ve İtilaf Fırkası” adını verirken diğer kısım bir süre daha HİF olarak anılmış ancak zamanla “Müfrit HİF” olarak adlandırılmıştır. Ancak bu ismi parti üyeleri kendi aralarında kullanmamışlar dış çevreler tarafından bu isimle anılmışlardır. Bu iki partinin dönemin iktidarı olan Damat Ferit Paşa ile “İktidar” anlayışı” açısından iyi geçinen ve bu hükümete karşı daha yumuşak bir politika sergileyen hizbi; “Mutedil Hürriyet ve İtilaf Fırkası” olarak adlandırılmıştır. Ancak yeni kurulan fırkanın Anadolu harekâtına karşı tutumu hiç de adına yakışır bir “mutedil”likte olmamıştır. Bu iki fırkanın dış politikasında İngiliz temayülü devam etmektedir. İç politikada ise yeni kurulan fırkanın Müfrit üyelerden oluşan fırkaya karşı muhalefet yapacağı ise aşikârdır. HİF'nın kendi içinde görüş ayrılıkları olan bir fırka olduğunu belirtmiştik ancak bölünme sebebi yukarıdaki olaylardan da anlaşıldığı üzere bu görüş ayrılıklarından ziyade şahsiyetler kavgası ve kabineye girebilme sancılarıdır.

Fırkadaki bölünme, HİF'nın Anadolu ve Rumeli delegelerini rahatsız etmiş ve Fırka'nın birleşmesini istemişlerdir⁷²⁸. Bu nedenle fırka içinde de İlk birleşme girişimi 19 Mayıs 1920 Tarihinde Kürt Teali Cemiyeti merkezinde yapılmıştır. Bu toplantıda bir sonuç alınamayınca ikinci toplantı 24 Ağustos'a ertelenmiştir. Ancak toplantıya HİF'in Mustafa Sabri kandında bulunan üyeleri gelmediği için toplantı ertelenmiştir⁷²⁹

⁷²⁷ TİTE A , K 28, G33, B33_1 ve TİTE A, K28, G 33, B33-2

⁷²⁸ Alemdar, 14 Ağustos 1336

⁷²⁹ Alemdar, 31 Ağustos 1336

10 Temmuz 1920’de yeni fırkanın Beyannamesi yayınlanmıştır. Bu Beyannamede Meşrutiyetin ilanından beri disiplinli bir parti hayatına geçilemediğinden ve dolayısıyla da meşrutiyetin yerleşemediğinden söz edilmiş, yeni oluşumlara ihtiyaç olduğu belirtilmiştir. Bu amaçla HİF’den ayrılan memleketini düşünen insanların fırkaya girmeleri kabul edilmiştir.⁷³⁰ Fırka Damat Ferit’in beşinci kabinesini destekleyeceğini bildirmiştir⁷³¹

HİF içinde meydana gelen bu bölünme, Anadolu Harekâtının başarıya doğru gidişatı karşısında bazı dernek ve kişileri rahatsız etmiştir. Bu rahatsızlık Fırkanın iki hizbinin birleştirilmesi için çabalara neden olmuştur. Bu çabalardan ilki 17 Temmuz 1920 HİF genel merkezinde Hİ, Türk Teali, Çerkez Teavün, Nigahban-ı Hukuku Osmani, Siyasi Mağdurlar Parti ve Dernekleri arasında yapılan toplantıda açığa çıkmıştır. HİF’nın Sadık Bey’den sonra ikinci başkanı konumunda bulunan Gümölcineli İsmail Bey’in başkanlığı altında toplanan bu kuruluşlar, gelişen siyasi olaylar karşısında birlik halinde çalışmaya ve bölünmüş olan HİF’nın birleşmesi için yardım etme kararı alması ile sona ermiştir.⁷³²

Osmanlı Devleti’nin Sevr görüşmeleri sırasında kaldığı baskı ve gerginlik ortamında 19 Temmuz 1920’de hem HİF hem de Mutedil HİF ayrı ayrı ancak aynı gündemle –“sözde barış anlaşmasını” görüşmek için toplanmışlar ve HİF lideri Sadık Bey Journal d’Orient gazetesine verdiği demeçte şartları ne derece ağır ve elim olursa olsun fırkamız imza edilmesi kanaatindedir diyerek anlaşmanın imzalanmasına onay verdiklerini bildirmiştir.⁷³³ Dolayısıyla dönemin iktidarının

⁷³⁰ “Mutedil HİF Beyannamesi”, **Alemdar**, 11 Temmuz 1336

⁷³¹ **Alemdar**, 11 Ağustos 1336 s. 2

⁷³² **İkdam**, 19 Temmuz 1336

⁷³³ Sarıhan, **age**, s. 130

politikasına hizmet eden HİF'lıların Müfrit kanadı da yaptığı yumuşak manevra ile hükümeti memnun etmiştir.

Görüldüğü üzere her ne kadar görüş farklılığından ayrıldıkları söylene de, bu iki fırkanın iç politikadaki siyaseti Damat Ferit Paşa'yı desteklemekten başka bir şey olmamıştır. Yine kabineye girmek için çabalar ön plana çıkmıştır. Damat Ferit Paşa bu dönemde kurduğu kabineleri bu iki fırkanın üyelerine dayandırmak zorunda kalmıştır.

Fırka içerisine her ne kadar ayrılık tohumları atılmışsa da ortak çıkarlar ve ortak düşmanlar karşısında fırka tarihinin hemen her aşamasında birleşme istekleri gün yüzüne çıkmış, çeşitli ağızlarda hayat bulmuştur. 19 Ağustos 1920 tarihinde HİF ile Mutedil HİF yöneticileri bir araya gelmiş ve yöneticiler arasında bir uzlaşma toplantısı yapılmıştır.⁷³⁴ 22 Ağustos 1920 tarihinde HİF ile Mutedil HİF yöneticileri artık bu ayrılığa bir son vermek kararını almıştır. Sadık Bey'in HİF'nin başkanlığından alınmasına, merkez olarak yeni bir yer seçilmesine, Fırkanın ilk adı olan Hİ adının korunmasına karar verilmiştir. Bu kararlar iki partinin merkez ve şubelerine gönderilmiş ancak birleşme mümkün olmamıştır.⁷³⁵

30 Ağustos'ta Draman şubesinde yapılan toplantıda üyelerin yine gelmemesi üzerine Mutedil HİF bir Beyanname yayınlayarak tek taraflı birleştiğini açıklamıştır. Partinin adının ne olacağı tartışmaları sonucunda; Mutedil kelimesinin kaldırılmasına ancak bu toplantıda "Mutedil HİF"nin asıl olarak kabul edilmesine karar verilmiştir. Bir partinin iki genel merkezi olmayacağından mutedillerin merkezi genel merkez olarak kabul edilmiştir. Vasfi Hoca, Safiyettin Bey Merkezi Umumiye alınarak tek

⁷³⁴ Sarıhan, **age**, III s. 181

⁷³⁵ **Alemdar**, 31 Ağustos 1336

Merkez-i Umumi oluşturulması da alınan kararlar arasındadır.⁷³⁶ Fırka reisliği için de Prens Sabahattin Bey'e başvurulmuştur.⁷³⁷

Tarihsiz bir istihbarat raporu:⁷³⁸ *“Ali Kemal'in Hİ ileri gelenlerini birleştirdiğini, Dahiliye Eski Nazırı Cemal ve Gümölcineli İsmail'in Hİ merkezi Umumisini daha canlı çalışmak üzere düzene koymaya çalışmaktadır”* diyerek bu birleşmeyi anlatmaktadır.

Ancak bu birleşme girişimi kısa süreli olmuştur. Mutedillerin baskın olmasından rahatsız olan bazı üyeler önce istifa etmiřler⁷³⁹ daha sonra bunu şeyhüliislam Mustafa Sabri Efendi ve Ticaret ve Ziraat Nazırı Cemal Bey'in çekilmeleri izlemiştir.⁷⁴⁰

Mustafa Sabri Efendi'nin Damat Ferit'in Anadolu hareketini önlemede başarısız olduğunu düşünmesi ve onu iktidardan düşürmek amacıyla saraya bir heyet göndermek istemesi üzerine Mustafa Sabri Bey kanadı ile Damat Ferit Hükümeti'nin arası açılmıştır. Yazdığı “Dost Sözü”⁷⁴¹ adlı makalesi ile Damat Ferit Paşa'yı ağır bir şekilde eleştiren Ali Kemal zaten soğuk olan ilişkileri iyice çıkmaza sokmuştur. Ardından Mustafa Sabri Efendi ve arkadaşları Kabineden istifa etmiş ve bir kabine krizi yaratmak istemişlerdir.

Damat Ferit ise bunu kınayan bir beyanat vermiştir. Artık Mustafa Sabri ile hükümetin arası bozulmuştur. Sonuçta, Mustafa Sabri Efendi, istifasıyla birlikte Damat Ferit Paşa kabinesinin dışında kalmıştır.

⁷³⁶ 30 Ağustos 1920

⁷³⁷ **Alemdar**, 13 Ekim 1920

⁷³⁸ **TİTE A**, K64, G157, B157

⁷³⁹ **Alemdar**, 13, 15 Ekim 1920, s. 2,

⁷⁴⁰ **Alemdar**, 27 Eylöl 1920

⁷⁴¹ Ali Kemal “Dost Sözü” **Peyam- Sabah**, 19 Eylöl 1920

Mustafa Sabri grubu ile Sadık Bey grubu hesaplaşma konusunda ısrarlıdır. Bir taraftan istifalar diğer taraftan 17 Ekim 1920’de Damat Ferit Paşa’nın beşinci kez istifa etmesi İtilafçıları etkilemiş ve fırka yeniden bölünmüştür. Buna rağmen 22 Eylül 1920 tarihinde HİF genel merkezi şubelerden çağırdığı temsilcilerle toplanarak Hükümeti desteklemeye karar verdiğini açıklamıştır.⁷⁴²

24 Aralık 1920’ye gelindiğinde HİF Sadık Bey başkanlığında toplantılar yapmış ve genel siyasi vaziyetten menfaat elde etmek istemiştir.⁷⁴³ Bu menfaat ise yeni bir kabinenin kurulması ile sağlanacaktı. Bu sıralarda Peyam- Sabah gazetesi başyazarı Ali Kemal Bey, Fırka’nın ayrılmış olan iki kanadının birleşmesi için yoğun çaba sarfetmekte idi. Eğer birleşme olursa kurulması tasarlanan kabineye HİF’nin iki kanadından -hem mutedillerin hem de müfritlerin- üyelere yer verilecekti. Hükümete yine Damat Ferit Paşa başkanlık yapacaktı. Arzulanan sonuç alınırca söz konusu kabineye Hoca Vasfi Efendi ve Gümölcineli İsmail Hakkı Bey, Sadık Bey ve Mutedillerden “Cemal Bey” (ticaret ve ziraat eski nazırı ve dahiliye eski nazır, Konya eski valisi) Mustafa Sabri efendilerden mürekkep teşkil etmek arzusunda olup mutedilleri İstanbul’da kendilerine muhalif bütün unsurları teşhis usulünü takip etmektedir. Polis Müdüriyetine de merkez eski kumandanı Miralay Emin Paşa’yı tayin etmektedir.

Görüldüğü üzere; söz konusu olan iktidardan pay almak olunca HİF üyeleri anlaşmaya ve birleşmeye hazırdı. Şahsi menfaatler partinin menfaatlerinden daha ön plandaydı.

Bu toplantılar tabii ki iktidara gelmeye yönelik toplantılardı. Ancak siyasi ortam beklenen şekilde gelişmemiş, Müfrit ve Mutedil İtilafçılar arasındaki soğukluk

⁷⁴² Sarıhan, **age**, c.III, s. 220

⁷⁴³ **TİTE A**, K 61, G 1, B 1

gittikçe artmıştır. Gümülcineli İsmail Hakkı Bey ile Hoca Sabri Efendi'nin ilişkileri bozulmuştur. ⁷⁴⁴ Araya Anadolu lular Cemiyeti girerek bu partinin iki kanadının birleşmesi için aracılık etmiştir⁷⁴⁵. Anadolu lular Cemiyeti nezdinde Miralay Sadık Bey ile Halil İbrahim Müfrit HİF merkezi umumisinde görüşmüşlerdir.

Zaman zaman ortaya atılan birleşme önerilerine aracılık eden kurum ve kişiler yanında Hİ liderlerinin de bir araya geldikleri ve partideki ayrılıklara çözüm yolları aradıkları da görülmektedir. Ancak tek bir noktada toplanıp birleşemeyeceğini anlayan HİF çözümü yeni bir muhalefet cemiyeti teşekkülünde aramıştır.

18 Şubat 1922 tarihli istihbarat raporunun verdiği bilgiye göre:⁷⁴⁶ Mutedil ve Müfritlerden daha çağdaş bir muhalif cemiyet teşekkülüne girilmiştir. Bu cemiyetin teşkili için de Kiraz Hamdi Paşa görevlendirilmiştir. Kiraz Hamdi Paşa kurulacak cemiyetin başkanlığını yürütecektir. Kurulacak cemiyete Erkan-ı Harp kaymakamlarından Kemal Bey'in başkanlığı altında bir heyet de oluşturulacaktır.⁷⁴⁷

Anlaşılabacağı üzere HİF mensupları kendi içinde var olan görüş ayrılıklarını gideremeyince daha doğrusu şahsi menfaatler çatışınca işin içinden çıkamamış çözüm ise yeni bir parti kurmakta bulmuştur.

Ali Kemal hadisesi üzerine HİF ile Seramdani fırkası Gümülcineli İsmail Bey'in başkanlığı altında toplanmış ve bu mesele uzun müddet münakaşa edilmiştir.

⁷⁴⁸ İdare heyeti İngilizlere müracaata karar vermiş, heyette etkin üye olan Tevhid-i Efkar Gazetesi sahibi Velid Bey'e ve Celal Nuri Bey'e bir mütalaa yazılmasına karar vermiştir. İngiltere'ye verilen muhtırada memleketin geleceğiyle endişelenen muhaliflerin bu günlerde hayatlarının tehlikede olduğu belirtilmiş ve bu

⁷⁴⁴ TİTE A, K67, G2, B2

⁷⁴⁵ TİTE A, K 64, G 89, B 89 ve K 58, G 28, B 28

⁷⁴⁶ TİTE A, K 57, G 37, B 37

⁷⁴⁷ Bu cemiyetin İlayı Vatan

⁷⁴⁸ TİTE A, K40, G 81, B 81

noktada İngiliz adalet ve himayesi talep edilmiştir. Mezkur muhtıraya Mister Ryan cevap vermiştir. Laz Hasan Bey, Mutedil olmasına rağmen tehlikenin büyüklüğü dolayısıyla bu mesele hakkında İngilizler üzerindeki bütün nüfuzunu sarf edeceğini de ilave etmiştir.

Bu gelişmeler üzerine HİF mensuplarının kendi aralarında da toplantılar yaptıkları bilinmektedir. İşte bu toplantıların birinde ⁷⁴⁹ HİF Eyüp Sultan Reisi Ahmet Bey ile Pehlivan Kadri ve Ref'i Cevat Beyler, Evkaf Kâtiplerinden İtilafçı Yusuf Kenan Efendi'nin hanesinde bir araya gelmişlerdir. Burada alınan kararla, Draman'daki HİF şubesi üyeleri gerek toplantılarına ve gerekse mesailerine son vermişlerdir.

2- HÜRRİYET VE İTİLA FİRKASI: DAĞILMASI

Anadolu Hareketinin başarısı, HİF'nı beklenen sona doğru götürürken, siyasal tercihlerini bu hareketin karşısında kullanan fırka artık hiçbir zaman halkın desteğini sağlayamamasının ve bürokratik kadroları denetleyebilecek bir siyasal gelişim gösterememesinin acısını dorukta hissetmektedir. Bu acının yanına eklenen korku ve endişeler 1922 yılının ikinci yarısına geldiğimizde daha da artacaktır. Fırka için bu gergin ortama bir de Damat Ferit Paşa'nın İstanbul'dan ayrılacağı söylentileri katılmıştır.⁷⁵⁰

HİF mensupları, bu endişeli bekleyiş içerisinde kendi aralarında çözüm yolları üretmeye çalışmışlar ve Damat Ferit Paşa yeniden sadarete getirilirse

⁷⁴⁹ TİTE A, K 57, G 14, 2 B ,142

⁷⁵⁰ TİTE A, K 63, G 52, B 52 ve TİTE A, K49, G 95, B 95

sorunlarının çözüleceğine inanmışlardır. 14 Ağustos 1922 tarihli bir istihbarat raporu da bizim görüşümüzü onaylar niteliktedir. Bu rapora göre:⁷⁵¹ Fırka üyeleri Padişah Vahdettin'in Sadrazam Tevfik Paşa'dan istifa etmesini talep etmiş ve oluşacak kendi istedikleri doğrultusundaki herhangi bir değişiklik ihtimaline karşı da bir ziyaret için Avrupa'da bulunan Ferit Paşa'ya çok acil bir telgraf göndererek hemen İstanbul'a dönmesi çağrısında bulunmuştur.

Buradaki beklenti boşalan Sadrazamlık makamına Damat Ferit Paşa'nın yeniden atanabileceğinin düşünülmesidir. Böylece HİF mensupları ülke içerisinde kendilerinin hamisi olan Damat Ferit Paşa iktidarı ile rahatlayacak ve huzura erecektir.

Ancak olayların seyri farklı yönde olmuştur. Bunun üzerine çare İngilizlere baş vurmaktır. 21 Eylül 1922 tarihli bir istihbarat raporunun verdiği bilgiye göre:⁷⁵² Ali Kemal Bey , Said Molla, Mehmet Ali Bey, Sadık Bey ve arkadaşları İngiliz elçiliği tercümanı Mr. Ryan ile görüşmüş ve Kuvayı Milliye'nin İstanbul'a giremeyeceği cevabını alarak rahatlamışlardır. Bazı Hıristiyan zenginleri şehri terk etmektedirler.

Bu bekleyişler sonucunda Talat, Cemal ve Enver Paşaların kaderi tekerrür etmiş, Meşrutiyetten bu yana yurt dışına kaçanlar zincirine Damat Ferit Paşa'nın ülkeyi terk etmesi de eklenmiştir.

23 Eylül 1922 tarihli bir istihbarat raporu bu kaçış hadisesi ve bu hadisenin fırkada duyulmasını özetle şöyle anlatır: Damat Ferit Paşa, Ayan'dan Vasfi Hoca'yı acele olarak Baltalimanı'ndaki ikametgâhına çağırdı. Ferit bütün muhaliflerin isimleriyle beraber Kuva-yı İzibatiye'ye dâhil olmuş ve muhalefet olarak teşekkül

⁷⁵¹ TİTE A, K 67, G 152, B 152

⁷⁵² TİTE A, K 62, G 78, B 78

etmiş cemiyetlerin fertleri ve reislerinin isimlerini ihtiva eden defterin acele olarak tanzim edilmesini istemiştir. Damat Ferit Paşa “İngilizlerle görüşüm. Kuvayi Milliye’nin buraya gelmesi halinde birkaç vapur bizi alıp götürecektir” demiştir. Vasfi Hoca hemen fırkaya geldi, meseleyi yani Ferit Paşa’nın sözlerini aktardı. Bu konunun dışarıda duyulmasının sıkıntı yaratacağını belirterek fırka mensuplarına ketum olmaları öğütlenmiştir.

Hoca Vasfi ertesi günü yine Baltalimanı’na giderek Ferit’in özel kâtibi emekli binbaşılardan Tevfik’le görüştü. Tevfik, Vasfi Hoca’ya hitaben “Paşa, sizinle konuştuktan birkaç saat sonra ailesi ve oğlu Sami ve Sami’nin ailesi olduğu halde Baltalimanı’ndan bir istimbota binerek Küçükçekmece’ye gitmiş ve oradan da trene geçerek Avrupa’ya hareket etmiştir.” dedi.

Vasfi Hoca, Ferit Paşa’nın kendisini ve fırkayı kandırarak firar edildiğini anladı. Müteessir olup fırkaya geldi. Heyecanla Ferit Paşa’nın firarını anlattı. Fırkada büyük bir heyecan meydana geldi. Üyeler fırka reislerinin de Ferit Paşa gibi kaçacağını düşündüklerinden, reisleri tehdit ettiler. Hazırlanacak defter tamamen akıldan çıktı. Yapılan görüşmelerden sonra İngiliz elçisine gidilerek durumu anlatmaya ve fırka merkezine gelerek, üyeleri sakinleşmeye davet fikrine ulaştılar. Fırka reisi Sadık Bey, Gümölcineli İsmail Bey bu göreve tayin olundu. Dün saat üçte köprüden vapurla Büyükkada’ya hareket ettiler. Çünkü İngiliz elçisi Cuma günlerini Büyükkada’da geçiriyor. Bunların geri gelmesi akşam 7 ye kadar fırkada beklendi. Gece gelmediler geceyi elçilikte geçirdiler. Bugün öğleden sonra Sadık Bey yalnız geldi. Sadık Bey, fırkada üyelere hitaben telaşa lüzum olmadığını söyledi. Yüzbaşı Kenan ve bazıları konu ile ilgili ayrıntılı bilgi isteyince, Ata Hoca tafsilat verilemeyeceğini salahiyetlerinin olmadığını belirtti. Ata Hoca üst kata çıkarak

üyelerin çok heyecanlı olduğunu belirtti. Sadık Bey bunun üzerine şu konuşmayı yaptı: “arkadaşlar işitiyorum ki son derece müteessirsiniz. Eğer buraya Kuva-yı Milliye gelse ve ben fırka kapısında asılmayınca hiçbirinizi ele vermem. Kuva-yı Milliye’nin buraya gelmesi şayiası yüzde doksan dokuz yalandır. Kuvayı Milliye buraya gelemez. Müsterih olunuz. Burada kendinizi sakının bir olaya mahal vermeyin” dedi ve gitti.

Ferit Paşa’nın firar etmesi üzerine muhalif reislerden Gümölcineli İsmail Hakkı, Vasfi Hoca, Ata Hoca, Dâhiliye Eski Nazırı Mehmet Ali, Ali Kemal, Said Molla, Rıfkı Paşa pasaportlarını almışlardır.

İdare heyetinden temyiz reisi Salih Bey fırkaya geldi, “herkes kaçmak için pasaportlarını almış, bizim zor kullanma fikrimiz yok, en çok sorumlu benim. Çünkü fırkanın kuruluşundan bugüne kadar bütün yapılan işlemler dosyalar ve fırkanın millet aleyhine tertip ettiği bütün görüşmeleri işlenen defterler, siciller ve kayıtlar benim haremimde saklıdır.” dedi.

Geçenlerde Ayasofya, Beyazıd, Eminönü merkez memurlarıyla Dördüncü Şube Müdürü tarafından fırkaya gelip evrakı almak için müracaat ettikleri zaman, bütün yazışmaları vermemek için bu Salih Bey’in haremimde saklamak üzere gönderilmiştir. Bu Salih fırkada idare merkezi üyelerindendir. Bunun kardeşi de Fatih Belediye Müfettişi Şeyh Cemal Efendi’dir. Şeyh Cemal’de fırka üyelerindendir. Bu her iki kardeş de hırka-i şerifte Asaf Paşa Dergâhı’nın üst katında beraberce ikamet etmektedirler. Şimdi fırkanın bütün yazışmaları ve defterleri buradadır.⁷⁵³

⁷⁵³TİTE A, K 64 G 226 B226 _ 1,2,3,4

Yukarıdaki olaylar zincirinden de anlaşılacağı üzere Damat Ferit Paşa'nın Fırka üyelerinden habersiz yurdu terk etmesi yani dava arkadaşlarını yarı yolda bırakması Fırka'da infiale yol açmış, fırka mensupları tereddütlü bir bekleyiş ve korku içine girmiştir. Yaptıklarının hesabını verememek endişesi altında ezilmişlerdir. Ayrıca Fırka liderlerinin gizlice yurt dışına kaçmamaları için tehdit edilmesi Fırka içindeki güvensizlik ortamının göstergesidir. Artık liderler mensuplarını açıklamaları ile tatmin edememektedir. Ayrıca fırka evrakı üzerinde de bilgi veren rapora göre evrakların tamamı fırka merkez ve şubelerinden toplanarak özel bir haneye gönderilmiş ve kendilerince güvence altına alınmıştır. Bu evrak kaçırılışı olayı da gizli ve hesabı verilmemek işler yapıldığı fikrini akla getirmektedir.

24 Eylül 1922 tarihli bir başka istihbarat raporunda yurt dışına çıkanların firarının fırka içindeki duruma etkisi şöyle anlatılır:⁷⁵⁴ Hİ büyük bir kararsızlık içindedir. Büyüka'daki yapılan toplantıda, Rumbold'a müracaatla fikirlerini tatmin edememiş, reislerin firarı heyecan doğurmuştur.

Bu istihbarat raporundan da görüldüğü üzere; Artık fırka ileri gelenlerinin yurt dışına kaçtıkları ve kendilerince can güvenliklerini emniyet altına aldıkları bilinmektedir.

25 Eylül 1922 tarihli bir rapor⁷⁵⁵ son gelişmeler üzerine İngilizler'in eski Sadrazam Damat Ferit Paşa'ya İstanbul'u her ihtimale karşı terk etmesi uyarısında bulunuyorlar. İngilizler İstanbul limanında bir vapur bulundurmaktadırlar. Haber gelir gelmez malum şahıslar firar etmek üzere hemen bu vapura geleceklerdir.

Yukarıda görülen son üç rapora bakıldığında ilk ikisinin arasında bir tezat yoktur ancak üçüncü raporun tarihi diğer iki raporla çelişkili gibi görünmektedir.

⁷⁵⁴ TİTE A,K 52, G 24, B 24

⁷⁵⁵ TİTE A, K 57 G 86 B 86-1

Ancak buradaki çelişkinin nedeninin istihbarat raporu veren kişinin raporu geç göndermesi ya da Ferit Paşa'nın ve fırka ileri gelenlerinin firarını henüz haber almamış olması olarak değerlendirebiliriz.

HİF'nın 1918 tarihindeki kurucu üyesi, manevi başkanı, hamisi Vahdettin'in en güvenilir Sadrazamı, Damat Ferit Paşa artık Osmanlı Siyaset sahnesinden çekilmiş, ve ailesini de yanına alarak ancak Saltanatı boyunca icraatlarıyla yaptığı hataları ve sonuçlarını Osmanlı'da bırakarak 21 Eylül 1922'de Osmanlı Devleti'ni terk etmiş, ve bir İngiliz vapuruyla "...ben ve heyetim Fransız muhibbidir" dediği Fransa'ya doğru yola çıkmıştır. Üstelik bu yolculuğu kader birliği yaptığı ve ortak düşmana karşı mücadele verdiği dava arkadaşlarının, HİF mensuplarının haberi olmaksızın gerçekleştirmiştir.

Damat Ferit Paşa'nın ülkeyi terk etmesi ile Beyoğlu'nda Bonmarşe (1937lerin Karlman pasajı) yakınında Abdülhamit devrinin Tophane Müşiri ve HİF'nın kurucu üyesi Zeki Paşa'nın apartmanında oturan Damadı Ali kemal Bey'in evinde bir içtima akdedilmişti⁷⁵⁶. Bu içtimaya Mustafa Sabri Efendi, Zeynelabidin Efendi, Rıza Tevfik, Vasfi Hoca, Sabık Merkez kumandanı Emin Paşa, Bab-ı Meşihat memurun müdürü HİF kumandanlarından Sağır Emin Hoca, Meşhur Kiraz Hamdi Paşa, Divan-ı harp azalarından ve Vahdettin Sarayı'nın böcekbaşlarından Recep Paşa, Miralay Kayserili Galip, HİF Reisi Sadık, Saban ağa, otuz kadar HİF, İngiliz Muhipleri Cemiyeti, Kürt Teali Cemiyeti mensupları iştirak etmiştir. Toplantının konusu "bundan sonra nasıl hareket edileceği" üzerinedir. Toplantıda söz alan zatlardan Hoca Mustafa Sabri Efendi "...bendenize kalırsa artık bu iş bitmiştir, artık ne Babialı'nın ne de Şevketmeap Efendimizin bu darbe karşısında bellerini

⁷⁵⁶ **Vahdettin'in Dördüncü Kadıfendisi Nevzat Vahdettin'in Hatıraları ve Yüzelliliklerin Gurbet Maceraları**, İstanbul, 1999, s.53-61

doğrultmaları imkan ve ihtimal haricindedir. Burada, hiçbirimizin yapacak işi kalmamıştır. Vaziyetimiz tam manasıyla iflas halini almıştır. Onun için bendenize kalırsa bugünden itibaren, gemisini kurtaran kaptandır... acizane şunu da ileave edeyim ki: mesele gemi meselesi değil, deri meselesidir. Şundan emin olmalıyız ki aradan birkaç gün daha geçerse; hepimizin birer birer kodese tıklmamız ... şöylece bir kısa tertip divanı harpten geçirildikten sonra Beyazıt meydanında, eminönünde bacak sallamamız da çok muhtemeldir..” demiş ve millete hesap veremeyeceklerini dile getirmiştir. Ayrıca sözlerine İbrahim Temo ile yaptığı bir görüşmeyi de dile getirerek ona sorduğu “...Anadolu’daki derme çatma ordunun İstanbul’a girebilmesine ihtimal verebiliyor musun?..” Sorusuna İbrahim Temo’nun “...Düveli Muazzamada artık bu işlerden bıkmış usanmıştır. Emin olun ki artık sizin davanızla bundan fazla alakadar olmayacaktır...” diyerek Milli Kuvvetlerin yakında İstanbul’a gireceklerini söylediğini ilave etmiştir. bu sözler fırka içerisinde korku yaratmıştır. İçtima geç vakte kadar devam etmiştir.

Toplantının sadece Fırka nabzını ölçmekle kalmamış aynı zamanda onun kader birliği yaptığı Cemiyetlerin üyelerinin de nabzı ölçülmüştür. Seyreden olaylar karşısında Vahdettin’in bu konudaki düşünce ve isteklerinin öğrenilmesi için saraya bir kişinin yollanmasına karar verilmiş ve toplantı sona ermiştir. Bundan sonra başını kurtarma çabaları ve kaçma planları artmıştır. Hesap günlerinin geldiğine inanmış olan toplantı üyelerinin hemen hepsi milletin intikamını alacağından korkmuştur. Ancak bu korkuyu kendilerine bile itiraf edememiş “...ortada garip bir Donkişotluk havası esiyor... Hiçbirisi açık bir suretle ‘kaçalım’ diyemiyordu...”⁷⁵⁷

⁷⁵⁷ Aynı yerde, s. 61

Saraya Kiraz Hamdi Paşa gönderilmiştir. Kiraz Hamdi Paşa, Sultan Vahdettin'in istek ve düşüncelerini aldıktan sonra durumu bildirmek üzere partisine geri dönmüştür. Bu sırada Ali Kemal'in tevkifi üzerine yapılan toplantıda Yıldız Sarayına niçin gittiğini, Vahdetin'e Zeki Bey'le nasıl haber gönderdiğini, Vahdettin'in de ona ne cevap verdiğini şöyle belirtmiştir: “Zatışahanenin gemisini kurtaran kaptandır demesine bakılırsa artık bizimle alakasını kestiği anlaşılıyor. Şu halde biz bize kalıyoruz. Bizde başımızın çaresine bakmalı, birer kolayını bularak üçer beşer savuşmalıyız. Ben birkaç arkadaşı gördüm. Onlar vasıtasıyla diğer arkadaşlara da haber gönderdim. Şimdi de size geldim. İsabet ki burada başka arkadaşlara da tesadüf ettim” demişti.

Pasaportlarının verilmemesinden korkan fırka erkanı, milliciler kendilerini tevkif etmeden önce kaçma kararı almışlardır. Ve ertesi gün İngiliz sefaretine müracaat etmişlerdir. Kararın tatbiki 8 gün sürmüş ve fırka üyeleri ketum bir şekilde bu müracaatı saklamışlardır

Fırka içerisinde hesap gününden korkanların yanı sıra hala Anadolu harekatının başarısını hazmedemeyenlerde vardı. Bunlardan Nemrut Mustafa'nın Divan-ı Harbi'nde memur ilken açığa çıkarılan Kaymakam Fettah Bey, Sabık İstanbul Muhafızı Mustafa Natık Paşa, Pehlivan Kadri, Arnavutköy Sabık Merkez Memuru Hacı Kemal Bey, Aksaray İmamı ve Aksaray Hİ Kulübü Reisi Hoca Memiş, Kör Saffet Hoca, İaşeci Hasan, Tüfekçi Ustalarından Yakup Ağa, Kuvayi İnzibatiye Tabur Kumandanlarından Mütekait Binbaşı Mustafa Efendi ve Beyler Saraçhanebaşından, Çukurçeşmeye inen cadde üzerinde 37 yahut 47 numaralı evde gizlice içtima etmişlerdir.⁷⁵⁸ Müzakerenin mevzuu Natık Paşa'nın deyişiyle

⁷⁵⁸ Vahdettin'in Kadiefendisi..., s. 70-71

“millicilere şöylece tezelden bir çelme takmak...onları bir hamlede sırtüstü yuvarlamak” tır. Anadolu’dan gelen efradın ikamet ettiği kışla ve karakolların sularını zehirlemeyi düşünecek kadar vicdansızlık, halasızlık, dinsizlik ve imansızlık göstermişlerdir. Sonuçta şöyle bir karar verilmiştir: ⁷⁵⁹ “...birdenbire İngilizlere bir telaş verelim. Aynı zamanda memleketin asayişini alt üst edecek bir hareket vücuda getirelim. Alt tarafı kolay... İtilaf devletleri nasıl olsa idare-i örfiye ilan ederler. İdare-i örfiye varken milliciler bize ilişemezler...” .Kararın tatbik edilmesi şu şekilde olmuştur: “...evvela; şu anda aldığımız mevsuken haber aldığımıza göre; İstanbul’a gelen Kuvayı Milliye rüesası tarafından büyük mikyasta bir suikast şebekesi hazırlanmıştır. Bu şebeke bu gece yarısından itibaren işe başlayacaktır. Ellerindeki defterde dâhil olan bazı sefarethaneleri yakacaklardır. Bu cinayetleri de ecnebi kıyafetleri giyerek yapacaklar, kabahatin bütün mesuliyetini yabancıların üstüne atmaya çalışacaklardır... aynı zamanda bu şebeke tarafından memleketin emniyet ve asayişi de ihlal edilecek belki de bir takım katliamlar zuhura getirilecektir. Diye bir takım ihbarnameler yazmışlar, tünelin karşısındaki pasajın biraz ilerisindeki Intelligence Servis Merkezine, resmi İngiliz İstihbarat Şefliğine, müttefik zabıta kuvvetleri reisliğine ve İtilaf Devletleri’nin sefaretlerine göndermişlerdir. Sonra bir taraftan da Hİ kulüplerine mensup ne kadar ayak takımı varsa hepsine adamlar koşturarak, Çeşmemeydanı kahvelerinde Galata’nın bazı kahve ve meyhanelerinde toplanmaları temin edilmişti. Bunlar malik oldukları silahları takacaklar... üçer beşer kişilik gruplar halinde toplanarak verilecek emre muntazır olacaklardır. Hainler fesat planlarını çok usturuplu tertip etmişlerdi. O gece milli hakimiyetin ilanı şerefine bir fener alayı yapılacaktı. İşte bundan istifade olunacaktı. Fakat

⁷⁵⁹ Aynı yerde

düzenlenen gecede kendi milli gururlarını tatmin etmek isteyen halkın taşkınlığı olmamıştır. Fakat grup voyvoda yokuşuna geldiğinde kalabalık bir kitle ile karşılaşmıştır. Ayak takımından oluşan kalabalıktan bazıları gruba doğru yönelmişler ve “böyle sokaklarda ne bağırıp çağırıyorsunuz , dağılın.. diye saldırmışlardır. Türk ve İngiliz zabitanı bölgeye gelip güçlkle olayı bastırmıştır. Fakat olayı çıkaranlar hemen dağılmışlar yedi tane yaralı bırakarak kaybolmuşlardır. Bu yedi yaralı kişi:

- 1- Kasımpaşa’da oturan Derviş Oğlu Yusuf
- 2- Aynı yerde oturan manav Hasan Oğlu Ali
- 3- Hamal, İbrahim Oğlu Veli
- 4- Tophanede bostan içinde oturan Zincir Ali
- 5- Seyrisefain amelesinden Rizeli İsmail
- 6- Fatihli boyacı Mehmet
- 7- Bahriye Neferi elbisesi giymiş olan Samatyalı Sulu Sabri idi...”.

HİF mensuplarının her ne kadar karşısında bulundularsa da Anadolu’nun başarısını paylaşmak gibi bir endişeleri yoktur. Aksine son ana kadar bu hareket karşısında yer almış ve insanlık dışı öneriler ve uygulamalarla yok etme kin ve garezlerini açığa çıkarmışlardır.

Bir başka toplantı ise HİF bünyesinde 27 Eylül 1922 Çarşamba günü saat dörtte İsmet Efendi Dergahı Postnişini Haydar Efendi’nin hanesinde akdetmiştir. Toplantıya katılan kişileri şunlardır: ⁷⁶⁰ Ayandan Mustafa Asım Efendi, Ayandan Filozof Rıza Tevfik, Sultan Selim İmamlarından Faris, Komiserlerden Hafız Cemal, Emekli Teğmenlerden Çerkes İhsan, Çarşambada Mehmet Ağa Camii İmamı Halid

⁷⁶⁰ TİTE A, K 58, G 24, B24

Zühtü, Sivas İsyanı Sergerdelerinden Şeyh Recep. Toplantı nedenlerinin muhtemelen “bundan sonra ne yapılacağı” dır. Anlaşılacağı üzere fırka mensupları kendi aralarında meseleyi konuşmak için sık sık bir araya gelmektedir.

Ancak 9 Ekim 1922 tarihli bir İstihbarat raporu Fırka içindeki durumu şöyle dile getirir: ⁷⁶¹ Fırka çevresi içinde görünüşe göre kuvvetli bulunan Miralay Sadık Bey başkanlığı altındaki HİF bugünlerde tamamen perişan bir vaziyet almaktadır. Bugün Sarkıl Doryan’da Damat Ferit Paşa’nın da katılacağı bir ziyafette bulunanlar Arasında Ali Kemal, Dahiliye Eski Nazırı Mehmet Ali Ve Cemal, Said Molla, Cemil Molla, Mustafa Sabri, Hoca Zeynelabidin, Refik Halit, Damat Ferit’in Oğlu Prens Sami, Hakkı Paşa, Rıza Tevfik, Polis Eski Müdürü Nurettin, Kiraz Hamdi ve başka şahıslar ile İngiliz Elçiliği Baş tercümanı Mister Ryan bulunacaktır. Fakat Mister Ryan meşguliyetini ileri sürerek davete katılmayacağını açıkladı. Bu durum fırka çevresinde tedirginlik yarattı. Bu toplantıda HİF’in genel durum ve genel vaziyeti konuşulacaktır. Oluşacak yeni fırkanın başına Ali Kemal Bey aday olarak gösterilmektedir. İdare heyetine Said Molla ve eski Dâhiliye Nazırı Cemal Beyler düşünülmektedir

Bilindiği gibi Damat Ferit Paşa’nın İstanbul’dan ayrılış tarihi 22 Eylül 1922 dir. Dolayısıyla bu tarihte Damat Ferit Osmanlı Devleti içinde bulunmayan Ferit Paşa’nın böyle bir toplantıya katılma ihtimali yoktur. Bu rapor iki şekilde yorumlanabilir. Birincisi raporu gönderen istihbarat mensubunun olayların akışını geç takip etmesi ya da raporunu geç hazırlaması ikinci ise HİF’da hala Damat Ferit Paşa’nın geri döneceğinin düşünülmesi ile toplantıya katılacak olanlar hakkında afakî bir liste hazırlanmış olmasıdır.

⁷⁶¹ TİTE A, K 57, G7, B7,_ 1

Ali Kemal Bey'in Milli Kuvvetler tarafından tevkif edilmesi üzerine HİF ve onunla işbirliği yapan kuruluşlarda yurt dışına kaçma düşüncesi ayyuka çıkmıştır. Yaşanan korku üzerine HİF Mensupları, İngiliz Muhipleri Cemiyeti, Nigehban gurubu milli mücadeleyi söndürmek için teşekkül etmiş olan Kuvayı İnzibatiye'ye mensupları olduğu halde gizli bir toplantı yapılmıştır.⁷⁶² Bu toplantı daha öncede birçok toplantının yapıldığı merkezlerden biri olan Darülfünununun arka tarafında Dökmeciler içinde Sabık Şeyhülislam Mustafa Sabri Efendi'nin gizlice ikamet ettiği evidir. Bu evde HİF lideri Zeynelabidin Efendi ile Sabık Adliye Nazırı Hoca Vasfi Efendi, Vasfi Efendi'nin akrabasından Komiser Kemal Bey, Merkez Umum Azasından Rizeli Cemal Bey, HİF erkânından Adanalı Zeynelabidin Bey, Merkez Umumi Azasından Karahisar Mebusu Ömer Şevki Efendi ve daha birkaç kişi vardır. Ali Kemal Bey'in tevkifini duyan üyeler derhal birbirinin evine haber göndererek, toplanmışlardır. Toplantıda ana gündem Ali Kemal'in tevkifinden dolayı duyulan endişe ve onun akibetine uğrama korkusudur. Şu kararları almışlardır:

- 1-Artık İstanbul'da kalmak caiz değildir
- 2-Firar ederken ele geçmek ve bu suretle de diğer arkadaşları tehlikeye sevk etmek ihtimaline binaen hiç kimse münferiden firar teşebbüsüne girişmeyecek, birer ikişer İngiliz sefarethanesine iltica ederek siyasi mülteci sıfatıyla sefaretin himayesi altına ve toplu bir halde memleket terk edilecekti.
- 3- Bu gece her tarafa adamlar gönderilecek ve vaziyet ve karar bütün ihvana bildirilecekti
- 4- Bu kararı kabul edenler yarın öğleye kadar İngiltere sefaretinde içtima edecek

⁷⁶² Vahdettin'in Kadıefendi...s. 73

5- Sabahleyin erkenden sefarete bir heyet gönderilecek mültecilerin kabulü için sefire rica edilecekti.

Mutedil itilafçılar Mustafa Sabri Efendi'nin evinde bu kararı alırken Miralay Sadık Bey'in evinde de Selanikli İkilüle Şeyhi, Üsküp Mebusu Hoca Ata Efendi, Akşemsettin Tekkesi Şeyhi Asaf Paşazade Cemil Efendi, Nuruosmaniye'de Çaylakbaba Şeyhi Mehmet Nuri, Akaray'da Oğlanlar Dergahı Şeyhi Fuat Efendi, Sadık Bey'in Sadık Refiki Şaban Ağa, Esbak Konya Valisi Muhittin Paşa ve daha bazı kimseler toplanmışlardı. Bunlarda şu kararları almışlardır:⁷⁶³ *“Müfrit HİF e mensup olanlar Damat Ferit Paşa ile teşriki mesai etmemişlerdir. Hatta gerek damat Ferit Paşa'ya müzaheret eden mutedil HİF ve gerek İngiliz Muhipleri Cemiyeti ve hatta Nigehban Gurubuna muarız vaziyetini muhafaza etmişlerdir. Ancak içtihat dolayısıyla Anadoluda'ki milli mücadeleye taraftar görünmemişlerdir. Fakat Ali Kemal Bey'i bu derecede cüretkarane bir atılganlıkla tevkif edip bir semti meçhule götürenler Hİ bayrağı altında toplananları hiçbir zaman tefrik etmeyeceklerdir. İçtihatları tamamiyle hüsnüniyete makrun olsa bile sureti katiyyede kendilerini affetmeyeceklerdir. Şu hale nazaran en kısa zamanda memleketi terk etmek zaruridir.”* Bu sırada daha önceki toplantı sonucunda Sultan Vahdettin'in konu hakkında görüşlerini almak üzere saraya gönderilen Kiraz Hamdi Paşa toplantı mekanına gelmiş ve Vahdettin'in konuyla ilgili düşüncesini dile getirmiştir. Netice itibariyle fırkada firar etme kararı kesinleşmiştir.

Gelecek kaygısı, cezalandırılma korkusu ve daha kötüsü kararsızlık ve devam eden karanlık günler içerisinde önünü göremeyen HİF'nin hem HİF (Müfrit) hem de Mutedil kanadı firar etmeye karar vermişlerdi. Fırkanın iki kanadının da birbirine

⁷⁶³ **Vahdettin'in Kadiefendisi...**s. 75

Toplantı sonucu aldıkları kararı bildirmiş ve birlikte hareket etmişlerdir. Başka bir deyişle zor anlarda da birbirlerine sarılarak kuvvet bulmuşlardır.

. 12 Kasım 1922 tarihli önemli bir rapor özetle: ⁷⁶⁴ Tefvik Paşa, Saban Efendi, Mustafa Efendi, Cemal Bey, Filozof Rıza Tefvik Bey, Polis Müdürü Esbak Hasan Tahsin, Tefvik Cemal, Taksim Merkez Memuru Sabıkı Sıdkı, Mustafa Hayri Efendi, Damadı Mehmet Ali, Yusuf Hüsnü Bey, Pehlivan Kadri, Polis Müdüriyeti Memurini Sabıkasından Mahmut Celalettin, Polis Mekteb-i Müdür-i Esbakı Galip Bey, Ankara Vali-i Esbakı Cevad Paşa, Salih Paşa, Esbak Polis Heyet-i Teftişine Müdürü Hasan Hicabi Bey, Tefvik Hamdi, Rüsumat Müdür-i Esbakı Mahir Said, Şeyhülislam-i Esbak Ayandan Mustafa Sabri Damadı Hoca Hoca Mehmet Zeki, Ayandan Hoca Vasfi, Zeynelabidin, Gümölcineli İsmail ve Ayandan iki zat Eresit Vapuruyla hareket etti diyerek bu firarı dile getirmektedir.

Nevzat Vahdettin anılarında batan fırkayı ilk terk edenlerin Refi Cevat, Sait Molla ve Gümölcineli İsmail Hakkı olduğunu dile getirir. Sait Molla biraderi, refikası ve oğlu Sedat Bey'i ve iki hizmetçisini de alarak Romanya'ya gitmiştir. Gümölcineli İsmail Hakkı ile Eski Dahiliye Nazırı Mehmet Ali Bey ve biraderleri de Sait Molla'yı takip etmişler pasaportlarını alarak ülkeyi terk etmişlerdir. ⁷⁶⁵

Bundan Birkaç gün sonra da yani 8 Ekim 1922'de İngiliz sefaretine sığınan HİF üst düzey yöneticileri ⁷⁶⁶ Zeynelabin Efendi, Hoca Mustafa Sabri, Rıza Tefvik ve arkadaşları otomobille doğruca galata rıhtımına gitmişler orada kendilerini beleyen ve İngiliz bayrağı taşıyan –eski Hıdiviye kumpanyasının-“Kameka” vapuruna binerek Mısır'a doğru yola çıkmışlardır. Fırka azalarından oluşan diğer üyeler ise bir süre Taşkışla'da bekletilmiş Malta'ya doğru gidenler “Viktorya vapuru” ile

⁷⁶⁴ TİTE A, K 65 G 9 B9

⁷⁶⁵ Vahdettin'in Kadiefendisi..., s. 76

⁷⁶⁶ Bu konuda daha detaylı bilgi için bkz. Vahdettin'in Kadiefendisi..., s.103-106

İskenderiye'ye doğru gitmek isteyenler de “İspirya” isimli bir vapurla Osmanlı topraklarını terk etmişlerdir. Terk edenler arasında şu kişiler de vardır:⁷⁶⁷ Divanı Harp Reisi Ferik Reis Recep Paşa, Esbak Edirne Valisi Ve Şehremini Vekili Salim Paşa, İzmir'i Yunanlılara Teslim Eden Kolordu Kumandanı Nadir Paşa, Sabık İstanbul Muhafızı Topçu Feriki Mustafa Natık Paşa, Sabık İstanbul Merkez Kumandanı Mirliya Emin Paşa, Kuvayı İnzibatiye Erkanı Harbiye Reisi Miralay Ahmet Refik Bey, Nemrut Mustafa Divan-ı Harbi Azasından Kaymakam Fettah Bey Nigahban Cemiyetim Müessislerinden Çopur Hakkı Bey Cebeli Bereket Esbak Mutasarrıfı Fanizade Mesut Bey, Malatya Esbak Mutasarrıfı Bedirhanı Zade Halil Rahmi Bey, Manisa Esbak Mutasarrıfı Giritli Hüsnü Bey, Uşak Esbak Belediye Reisi Hulusi Bey, Harput Esbak Valisi Erkanı Harp Miralay Mütেকaidi Ali Galip Bey, Bursa Vali Vekili Aziz Nuri Bey, Afyonkarahisar Mutasarrıfı Sabit Bey, HİF Katibi Umumisi Zeynelabidin Bey Adapazarı Kaymakamı Mustafa Bey, Bursanın Eski Müftüsü HİF Erkanından Ömer Fevzi Efendi, İzmir Kadısı Ahmet Asım Efendi, Kütahyada Yunanlılara Mutasarrıflık Eden Hoca Rasihzade İbrahim Efendi, Karahisar-I Şarki Mebusu HİF Erkanından Ömer Fevzi Efendi, Çanakkale Mutasarrıfı Mahmut Mahir Bey, Dahiliye Nezareti Hukuk Müşaviri ve Sabık Bolu Mutasarrıfı Osman Nuri Bey, Karaağaç Kaymakamı Şerif Bey, Kili Kaymakamı Sadullah Sami Bey, İzmit Mutasarrıfı Miralay Mütেকaidlerinden Çerkez İbrahim Hakkı Bey, Bandırmada İntişar Eden Adalet Gazetesi Sahibi Sabık Miralaylarından Ali Sami Bey, Alemdar Gazetesi Sahiplerinden Meşhur Pehlivan Kadri Bey, Balıkesirde Çıkan İrşat Gazetesi Sahiplerinden Trabzonlu Ömer Fevzi Bey, İzmir'de Çıkan Köylü Gazetesi Sahip ve Müdürü Rafet Bey, Tarsusulu Kamil Paşazade

⁷⁶⁷ Vahdettin'in Kadiefendisi...,s. 103

Selami Bey, Biraderi Kemal Bey, Bursalı Fabrikatörzâde Cemil Bey, Başta Selanikli İkilüle Şeyhi Olmak Üzere İstanbul'un Maruf Dört Tekkesinin Post Nişinleri Babı Meşhat Memurin Müdürü Birkaç Sementin İmamı Bir İki Telgraf Ve Posta Müdürü Meşhur Sakallı Rıfkı, Zabıta Memurluğunun Bitarafılığa İstinad Eden Şerefli Hizmetini İğrenç Komitacılığa Tebdil Eden Dört Adet Komiser ve Polis ,Kuvayi İnzibatiye Mensuplarından Beş On Zabit Tüccar Hoca Hatip Odacı Kapıcı İsyancı Çapulcu Vesireden Mürekkep Bir Güruh.

HİF'daki firar girişimi Kuvayı Milliye taraftarlarınca haber alınmış ve dönemin Dâhiliye Nazırı uyarılmıştır. Hatta Kuvayı Milliye Dâhiliye Nazırı'na üç liste vermiş ve bu listelerde isimleri olanların İstanbul'dan firarlarına meydan verilmemesini istemiştir. Ancak Dâhiliye Nazırı Paşa HİF'nı uyararak imkânlar nispetinde İstanbul'dan kaçmaları hususunda tavsiyede bulunmuştur.⁷⁶⁸

HİF evraklarına gelince *“Hİ evrak ve vesikalarının Asaflaşazade Salih Bey delaletiyle kardeşi Cemal Bey'e tevdi edildiği ve halen evrakın mumaileyamın hanesinde bulunduğu duyularak keyfiyet Polis Müdürü Sadi Bey'e ihbar edilmiştir.”*

769

Görüldüğü üzere milli direnişçiler, HİF mensuplarının halkın önünde yaptıklarının hesabını vermeden gitmesine engel olmak, çekilen acıların hesabını sormak için haklarında gerekli takibatı yapmışlardır. Ancak zamanın şartları bunun uygulanmasını mümkün kılmamıştır. II. Meşrutiyet Dönemi'nde Türk Siyaset sahnesine atılan Mahmut Şevket Paşa suikastiyle siyasi hayatına bir süre ara vermek zorunda kalan HİF'ın, 1922 yılı sonlarında üyelerinin yurt dışına kaçması ile Türk

⁷⁶⁸ TİTE A, K 56, G 61, B 61

⁷⁶⁹ TİTE A, K 65, G 12, B 12

Siyasi Hayatından da yok olmuş gitmişlerdir. HİF üyeleri yurt dışında da çeşitli faaliyetlerde bulunmuşlardır.⁷⁷⁰

⁷⁷⁰ HİF üyeleri yurt dışında da çeşitli faaliyetlerde bulunmuşlardır. Bkz: Tarık Mümtaz Göztepe, **Osmanoğulları'nın Son Padişahı Vahdettin Gurbet Cehenneminde**, İstanbul 1991, s.47-54

SONUÇ

İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne muhalefet yapmak üzere 1911 yılında kurulmuş olan HİF, II. Meşrutiyet'in ilanından sonra kurulan en güçlü muhalefet fırkasıdır. Bu muhalefet, İttihat ve Terakki yönetimine karşı Mebusan Meclisi içinde bulunan partili partisiz çok sayıda muhalifin birleşmesiyle oluşmuştur. Mutedil Hürriyetperveran ve Ahali Fırkası ile diğer muhaliflerin (azınlıkların ve bağımsız mebusların)çekirdeğini oluşturduğu HİF, siyasi hayatı boyunca İTC'ne karşı yasal bir muhalefet cephesi halini almıştır. HİF'nın belirli bir siyasal ideolojisinden bahsedilemez. Osmanlı Devleti'nin ve toplumunun çok kültürlü –çok milletli yapısının doğal sonucu olarak bünyesinde çok farklı unsurlar taşıdığından bu mümkün olmamıştır. Ancak temel görüşleri, Osmanlıcılık, Meşrutiyetçilik, Ademi Merkezîyetçilik (yerinden idare), Teşebbüs-ü Şahsi (kişisel girişim, hür teşebbüs), liberal ekonomidir. Basını da kitle iletişim aracı olarak iyi bir şekilde kullanan HİF'nın pek çok mensubu Alemdar, Teminat, Tesisat, Tanzimat, Şehrah, Sabah gibi gazetelerde yazdıkları yazılarla halka seslenmişlerdir. Çalışmamızın birinci bölümü HİF'nın II. Meşrutiyet Döneminde ortaya çıkmasından, Mahmut Şevket Paşa suikastından sonra 1913 yılında siyasi hayatına ara vermesine kadar olan kısmı içermektedir. HİF'nın pek çok mensubu bu suikast ile ilişkilendirilerek Sinop'a sürgün edilmiş, bazı mensupları da yurt dışına çıkmak zorunda kalmıştır.

Bilindiği üzere, HİF'sı, İTC'nin yönetiminin son bulması ve Sultan Vahdettin'in iktidara geçmesi ile beraber 1918 yılı sonlarında yeniden toparlanmaya başlamış ve 1919 Ocak ayından itibaren de resmen faaliyete geçtiğini açıklamıştır. Çalışmamızın ikinci bölümü Mütareke Döneminin genel ortamı içerisinde HİF'nın 1918 sonlarında yeniden toparlanarak siyasi hayata girmesini, Fırka'nın üyelerini, mali durumunu, basın ile ilişkilerini kapsamaktadır.

Çalışmamızın üçüncü bölümü ise HİF'nın Milli Mücadele döneminde izlediği politikaları içermektedir. Dönemin Padişah'ı Sultan Vahdettin ve Sadrazam Damat Ferit Paşa'nın da desteğini kazanan Fırka bu dönemde bir "iktidar partisi" olarak algılanmış ancak tam kadro ile hiçbir zaman iktidara geçememiştir.

Milli Mücadele Dönemi'nde seçimlere katılmayan Fırka, parlamentoda kendini temsil etme hakkını da kaybetmiş ve hiçbir zaman parlamenter bir nitelik kazanamamıştır. Ancak Fırka üyeleri Ayan Meclisi'nde ve hükümet içerisinde birçok nazırlıkta görev yapmışlardır. Sultan Vahdettin ve Damat Ferit Paşa tarafından Ayan Meclisine HİF mensuplarının yerleştirilme nedeni, kendi iktidarlarını güçlendirmek olmuştur. Ayrıca bu dönemde HİF kadroları ülke içerisine yayılmış ve İTC Hükümetleri'nin kadrolarının yerini almıştır.

Anadolu Hareketi karşısında İngiliz himayesini altında bir devlet kurmayı alternatif olarak gören HİF, bu amaçlar doğrultusunda işgal güçleri ve Osmanlı'nın içindeki azınlıklarla (özellikle Ermeni ve Rumlarla) da işbirliği yapmıştır. Bu işbirliğinde belirleyici olan Fırka mensuplarının kendi kişisel menfaatleri olmuştur. Kendi gibi düşünen dönemin türdeş kuruluşları ile (İngiliz Muhipleri Cemiyeti, Kürt Teali Cemiyeti vs) de yakın temas içinde bulunan HİF, bu kuruluşlara pek çok mensupları ile de üye olmuştur. Hatta bazı durumlarda o kadar iç içe girmiş ve

birlikte hareket etmişlerdir ki bu kurumları HİF'ından bağımsız olarak düşünmek mümkün olmamıştır.

HİF'nın, İngiliz himayesinde bir devlet kurma düşüncesini savunmalarının altında Türk halkının karakterini tanımamaları ve halkın sağduyusuna güvenmedikleri gerçeği de yatmaktadır. Bu nedenle HİF'nın çözüm yolu ve bu yolda iç ve dış güçlerle yaptığı işbirliği Türk halkını derinden yaralamış ve tarihe acı bir gerçek olarak kaydedilmiştir.

Mondros Mütarekesi'nden sonra Vahdettin ve Damat Ferit Paşa Hükümetleri'nin dolayısı ile de HİF'nın takip ettiği siyaset şu noktalara dayanıyordu: Osmanlı Devleti, I. Dünya Savaşı'na girmiş ve yenilmişti. Savaşa girmenin sorumluluğu ve yükümlülüğü İttihatçılara aitti. Osmanlı Devleti savaşta yenilen taraf olarak İtilâf devletlerinin vereceği kararlara boyun eğmeli ve onları kızdıracak olan direniş/direnme hareketlerine engel olmalıydı. Kısaca çözümü iç ve dış politikada İtilaf Devletlerinin istediği yönde hareket etmekte bulmuşlardı. Anadolu'da teşkilatlanan Kuvayi Milliye Hareketini de İttihatçılığın devamı olarak algılamışlardır. Bu hareketin ülkeyi felakete sürükleyeceğini düşünerek karşısında yer almışlardır. Özellikle de İngilizlerin teveccühlerini kazanmak istemişlerdir. Ancak İngilizlerin, Osmanlı Devleti'ne yardım edeceği ve koruyacağını düşünmüşlerdir. Bu nedenle de İstanbul Hükümeti dışarıda işgal güçlerine karşı teslimiyetçi, içeride Anadolu Hareketi'ne karşı baskıcı olmuştur. Ancak zaman zaman hükümet ile HİF arasında çekişmeler de gündeme gelmiştir.

Ülke içerisinde birçok ayaklanma ve karışıklık çıkararak Anadolu Hareketinin karşısında yer alan HİF, Kuvayi Milliye'nin teşkilatlanmasını geciktirmiştir. Bu ayaklanmalar çıktıkları bölgeler itibariyle oldukça stratejik

mevkilerde meydana gelirken, en çok huzur ve birliğe ihtiyaç duyulduğu bir dönemde sadece dış güçlerle değil içeride de bir zihniyetle savaşılmaya neden olmuştur. Adapazarı, Düzce, Bolu, Yozgat, Bozkır, Konya gibi bölgelerde isyanlar çıkartarak özellikle Milli Mücadele'nin gidişatına sekte vurmuşlardır.

HİF, II. Meşrutiyet Döneminde İTC mensuplarının kendilerine karşı uyguladıkları sert politikalar dolayısı ile büyük acılar ve sıkıntılar çekmişler, İTC'ne muhalefet etmenin bedelini ağır bir şekilde ödemişlerdi. HİF, Anadolu Hareketini yapanları İttihatçıların uzantısı olarak nitelendirmiş ve son ana kadar bu harekete karşı çıkmıştır. HİF, Milli Mücadele Dönemi'nde "İttihatçı korkusu" nu yenememiş ve bu korkunun da esiri olmuştur. Adeta ülke içerisinde bir "İttihatçı avı" na çıkan Fırka, gördüğü bütün girişimler karşısında "İttihatçı hareketi"dir diye tedirgin olmuş ve yok etmek istemiştir. HİF mensupları işgalci güçlere karşı başlatılan ulusal direniş hareketini, "İttihatçılık, Bolşeviklik, sahte milliyetperverlik, fitne ve fesat ehli olmak, şakilik, asilik, dinsizlik, maceraperestlik.." vb sıfatlarla nitelendirilerek suçlamıştır. Bu suçlamaların altında hep İttihatçılığın yeniden ortaya çıkması korkusunu yaşamıştır. Bu nedenle de bu hareket karşısında iç ve dış güçlerle işbirliği yapmaktan çekinmemişlerdir. Alemdar, Peyam-ı Sabah, Sabah, Mesuliyet gibi gazetelerde pek çok HİF kalemi (Ref'i Cevat, Ali Kemal, Refik Halit vb) bu harekete karşı keskin ve etkili yazılar yazarak dönemin kitle iletişim aracı olan basını kendi lehlerinde kullanmak istemiştir. Milli Mücadelenin liderleri kötülenerek, halkın gözünden düşürülmeye çalışılmıştır. Esasında bu durum Millî Mücadele'nin ne kadar çetin geçtiğini de ortaya koymaktadır. Çünkü Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının mücadelesi sadece ülkeyi işgal eden yabancı güçlerle olmamış, aynı zamanda onlarla

işbirliği yapmaktan çekinmeyen Osmanlı Hükümetlerinin yarattığı şüphe ortamı, isyan ve karmaşayla da olmuştur.

HİF, İngilizlerle ve Yunanlılarla işbirliği içinde bulunarak, onların temsilcileri ile sık sık görüşmüşler ve bu devletlerin maddi yardımlarına mazhar olmuşlardır. İşgal güçlerine, tercüme yapılarak işlerini kolaylaştıran HİF mensupları Kuvayi Milliye taraftarlarını ve faaliyetlerini de ihbar ederek bu devletlerin işlerini kolaylaştırmışlardır.

Çalışmamızın dördüncü ve son bölümünü HİF'nin bölünmesi ve dağılması teşkil eder. 1919 yılı ikinci yarısında HİF, Fırka lideri Sadık Bey ve Mustafa Sabri Efendi arasındaki kişisel hırslar nedeni ile sarsılmış ve ikiye bölünerek siyasi hayatına devam etmiştir. Her ne kadar Fırkayı birleştirme girişimleri olduysa da bunlar sonuçsuz kalmıştır. HİF ve Mutedil HİF olarak Fırka siyasi hayatına devam etmiştir. Ancak bu iki kısmında birbirinden bağımsız hareket ettiklerinin söylenmesi mümkün değildir. Çünkü HİF'nin bu iki cephesi de iç ve dış politikada aynı yönde çalışmışlardır.

Anadolu Hareketi'nin başarıya ulaşması, HİF mensuplarını yaptıklarının hesabını veremeyeceği endişesiyle rahatsız etmiştir. Talat, Enver ve Cemal Paşaların başlattıkları yurt dışına kaçma politikasını Damat Ferit Paşa'nın da uygulaması HİF içerisinde karışıklıklara neden olmuştur. HİF, en büyük destekçisi olan ve kendisinin de hararetle desteklediği Damat Ferit Paşa'nın özellikle de Fırka mensuplarına haber vermeksizin ülkeyi terk etmesi ile sarsılmıştır. Bu haber vermeksizin yurtdışına firar etmek, kader birliği yapmış olan Fırka ile Damat Ferit Paşa arasındaki ilişkilerin samimiyeti açısından dikkat çekicidir. 1922 yılı sonu itibarıyla HİF mensupları ülkeyi terk ederek, Damat Ferit Paşa'nın kaderine ortak olmuşlardır.

HİF, Osmanlı İmparatorluğu’nun II. Meşrutiyet Dönemi boyunca faaliyette bulunmuş İTC gibi mükemmel teşkilatlı ve kudretli bir partinin karşısında öyle ya da böyle dikilerek, bir şekilde mücadele etmek cesaretini göstermiştir. Bu mücadele Türk siyasi tarihinde yerini alırken, zaman zaman İTC ve HİF arasında mukayeselere de yol açmıştır.

Refik Halit; İTC ile HİF’ni karşılaştırdığında bu iki fırkanın da uzun senelerden sonra bile görüşlerini ve zihniyetlerini benimseyen birçok kimsenin bulunduğunu belirtirken “... vaktiyle İttihat ve Terakki medeni bir şekilde radikallik yapamadığı, işi ceberrutlupa vurduğu gibi Hİ da muhafazakârlığı becerememiş, gerici ve yobaz kalmıştır...”¹ demiştir.

Falih Rıfkı (Atay) okuyucularından birinin sorduğu “Hİ ruhu nedir” sorusuna şu cevabı vererek bu zihniyeti de tanımlamaktadır:² “...doğrusu ona başka bir ad bulmalı idi. Gerçekte bu her ‘yeni’ ye her ‘ileri’ ye bid’at damgası vurarak halk görenekçiliğini üstelik bir de, din kaygısı katarak kışkırtma, politikada ikbal veya menfaat uğruna her gevezeliğe başvurma ruhu demektir. Yüz yıldır Müslüman topluluklarını ayaklar altında sürükleyen ruh! Batı orduları önünde yenilip dururuz. Bizim de askerimize tüfek vermemiz lazım. O ruh gericiliğin önüne düşer: ‘savaşta bir Müslüman on Hristiyan bedeldir. Maazallah silahta kafiri taklid ettik mi elden gider’ fitnessini savurur. Halk da Yeniçerilerde bu kara kuvvet bayrağının arkasından gider.

Bu ruh mesela belediye reisi olmak için okuma yazma şart mıdır, değil midir , tartışma günlerine kadar gider. Kalıp değiştirir, kılık değiştirir, surat değiştirir, fakat kendisi değişmez. Halk çoğunluğu som sivil ve som layık il eğitimden geçinceye

¹ R. H. Karay, Bir Ömür..., s. 218

² Falih Rıfkı Atay, **Batış Yılları**, İstanbul 2000, s.115-116

kadar fırsat buldukça memleketi de hükmü altında tutar. Yahut onunla savaşıma yüzünden memleketin altı üstüne gelir” diyerek dile getirmiş ve bu ruhun sadece bir çağın değil tüm çağların ortak malı olduğunu vurgulayarak halkı uyarmıştır.

Siyasal partiler doğal olarak kendilerine mensup olan kişiler tarafından temsil edilirler. Ancak bazı üyelerinin bu siyasal partilerden ayrılmaları o partinin siyasal hayatına son verdiği anlamına gelmez. Bu nedenle de II. Meşrutiyet Dönemi’nde kurulan HİF ile Milli Mücadele Dönemin de kurulan HİF arasında bir bağlantı olmadığı görüşü doğru değildir. II. Meşrutiyet Dönemi HİF’nın mirasını devralan ve bu dönemde ki tecrübelerin doğrultusunda hareket eden Milli Mücadele Dönemi’nin HİF mensupları, 1922 yılının sonlarında ülkeyi terk etmişlerdir. Ancak Falih Rıfkı Atay’ında dile getirdiği “Hİ ruhu” her zamanda ve mekânda kendini korumuştur.

KAYNAKÇA

A-ARŞİVLER

a) Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

b)Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi (TİTE A)

B-RESMİ YAYIN VE TUTANAKLAR

Meclisi Ayan Zabıt Ceridesi

Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi

TBMM Gizli Celse Zabıtları, Ankara 1985

TBMM Zabıt Ceridelesi, c.I , Ankara 1959

C-KİTAPLAR HATIRALAR VE RİSALELER

Adivar, A. Adnan **Osmanlı Türklerinde İlim**, İstanbul, 1991

Akandere, Osman -Feridun Ata, **Bir Kuvayı Milliyeci Portresi Dramalı Rıza Bey ve Milli Mücadele'deki Hizmetleri**, İstanbul, 2008

Akşin, Sina, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele**, II cilt, Ankara 1998

Akşin, Sina **Jön Türkler, İttihat ve Terakki**, Ankara 1998

Akşin, Sina, **Şeraitçi Bir Ayaklanma 31 Mart Olayı**, Ankara 1994

Akyol, Taha **Tarihten Geleceğe**, İstanbul, 2007

Apak, Rahmi, **Yetmişlik bir subayın Hatırları**, Ankara, 1988

Arıkan, Zeki, **Mütareke ve İşgal Dönemi İzmir Basını**, Ankara, 1989

Armaoğlu, Fahir, **Siyasi Tarih 1789-1960**, Ankara 1973

Ata, Feridun, **Süleymaniyeli Nemrut Mustafa, Bir İşbirlikçinin Portresi**, İstanbul 2008

Atalay, Ahmet **Milli Mücadele’de Konya Kuvayı Milliyecileri (İkinci Meclise Girenler)**, Konya 1997

Atatürk, Mustafa Kemal, **Nutuk (1919-1921)**, Ankara 1981(III Cilt)

Atatürk, **Nutuk , Vesikalar**, Ankara 1989 (III Cilt)

Atatürk’ün Sırdaşı Kılıç Ali’nin Anıları, (Derleyen: Hulusi Turgut) İstanbul 2005

Atay, Falih Rıfkı **Batış Yılları**, İstanbul 2000

Avanas,Ahmet, **Milli Mücadele’de Konya**, Ankara 1998

Avcıoğlu, Doğan **31 Martta Yabancı Parmağı**, Ankara, 1969

Avolonyalı Ekrem Bey, **Osmanlı Arnavutluk’undan Anılar (1885-1912)**, İstanbul, 2006

Aybars, Ergun **İstiklal Mahkemeleri**, Ankara 1975

Aybars, Ergun **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, c.I, İzmir 1984

Aydemir, Şevket Süreyya **Tek Adam, Mustafa Kemal**, 1919-1920, İstanbul 2005

Batıda Siyasal Düşünceler Tarihi, (Derleyen Mete Tunçay), (III cilt),Ankara 1986

Bayar, Celal ,**Ben de Yazdım**, (VIII cilt), İstanbul 1997,

Bayur, Yusuf Hikmet, **Atatürk Hayatı ve Eseri Doğumundan Samsuna Çıkışına Kadar**, Ankara 1997

Belen, Fahri **Türk Kurtuluş Savaşı**, Ankara 1983

Berkes, Niyazi **Atatürk ve Devrimler**, İstanbul 1993

Birgen, Muhittin, **İttihat Ve Terakkide On Sene**, (II cilt), İstanbul 2006,

Biren, Mehmet Tefik **II. Abdülhamit Meşrutiyet Ve Mütareke Dönemi Hatıraları**, (II Cilt), İstanbul 1993

Birinci, Ali **Hürriyet ve İtilâf Fırkası II. Meşrutiyet Devrinde İttihat ve Terakki'ye Karşı Çıkanlar**, İstanbul 1990

Borak, Sadi, **Gizli Oturumlarda Atatürk'ün Konuşmaları**, İstanbul 1977

Bozdağ, İsmet, **Sultan Abdülhamit'in Hatıra Defteri**, İstanbul 2005

Bozkurt, Mahmut Esat, **Anadolu İhtilali** , (II cilt), İstanbul 2005

Broudel, Fernand **Maddi Uygarlıklar Ekonomi ve Kapitalizm XV-XVIII. Yüzyıllar Mübadele Oyunları II. cilt**,çev: M. Ali Kılıçbay, Ankara 1993

Burns, Edward Mcnall **Çağdaş Siyasal Düşünceler**, Ankara, 1984

Carly ,Thomas; **Kahramanlar**, Türkçeye çev: R.N. Gültekin, (Tarihsiz)

Cebesoy, Ali Fuat **Milli Mücadele Hatıraları**, İstanbul 2000

Cebesoy, Ali Fuat, **Kuvayı Milliye'nin İç Yüzü**, İstanbul 2002

Cemal Paşa, **Hatırat**, İstanbul 1996

Çavdar, Tevfik **Müntehib-i Sani'den Seçmene**, Ankara 1987

Danışman, H. Basri **Artçı Diplomat**, İstanbul 1998

Daver, Bülent, **Siyaset Bilimine Giriş**, Ankara 1993

Demir, Fevzi **Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusan Seçimleri (1908-1914)**, Ankara 2007

Denis, Henri, **Ekonomik Doktrinler Tarihi**, İstanbul, 1982

Dönmez, Cengiz, , **Milli Mücadele'ye Karşı Bir Cemiyet: İngiliz Muhipleri Cemiyeti**, Ankara, 1999

Duru, Süleyman, **Yozgat Tarihi ve Çapanoğulları**, İstanbul 1953

Duverger, Maurice **Siyasi Partiler**, Ankara 1986

Erdeha, Kamil, **Milli Mücadele'de Vilayetler ve Valiler**, İstanbul 1975

Erdost, Muzaffer İlhan, **Ulus, Uluslaşma ve Demokratikleşme**, Ankara, 1991,

Esatlı, Mustafa Ragıp **İttihat ve Terakki**, İstanbul, 1975

Esengil, Kenan, **Milli Mücadele'de Hıyanet Yarışı**, Ankara 1969

Fethi, **Muhaliflerin Esrarı**, İstanbul 1332

Georges, Berthe **Kurtuluş Savaşı Sırasında Türk Milliyetçiliği**, İstanbul 1999

Göze, Ayferi **Siyasal Düşünceler ve Yönelimler**, İstanbul 1995

GÖZTEPE, Tarık Mümtaz, **Osmanoğulları'nın Son Padişahı Vahidettin Mütareke Gayyasında**, İstanbul 1994

Göztepe, Tarık Mümtaz, **Osmanoğulları'nın Son Padişahı Vahdettin Gurbet Cehenneminde**, İstanbul 1991,

Güneş, İhsan **Türk Parlamento Tarihi Meşrutiyete Geçiş Süreci I ve II. Meşrutiyet**, Ankara 1996

Hakkı Tarık Us Kütüphanesi Kataloğu Süreli Yayınlar

Harp tarihi vesikaları, Aralık 1956 ,S.18, belge 451-452

Hanioğlu, Şükrü **Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük**, İstanbul 1985

Hazard, Paul **Batı Düşüncesindeki Büyük Değişme**, İstanbul 1994

Heyeti Temsiliye kararları(Hazırlayan: Bekir Sıtkı Baykal) Ankara

Heyet-i Temsiliye Tutanakları (Hazırlayan: Uluğ İğdemir) Ankara,

HİF Programı ve Nizamnamesi (tarihsiz),

HİF Programı ve Nizamname-i Dahilisi, İstanbul, 1328

Huberman, Leo **Feodal Toplumdan Yirminci Yüzyıla**, İstanbul 2003

Hüsrev Gerede'nin Anıları, Kurtuluş savaşı Atatürk ve Devrimler, (Hazırlayan : Sami Önal), İstanbul 2002

İgdemir, Uluğ **Biga ve Anzavur Olayları**, Ankara,1989

İnal, İbnülemin Mahmut Kemal **Son Sadrazamlar**, İstanbul 1982, (IV Cilt)

İnönü, İsmet ,**Hatıralar**, Ankara 1992 (II cilt)

İrtem, Süleyman Kani, **Bilinmeyen Abdülhamit**, İstanbul 2003.

İrtem, Süleyman Kani, **Meşrutiyetten Mütarekeye (1909-1918)**, İstanbul 2004

İrtem, Süleyman Kani, **31 Mart İsyanı ve Hareket ordusu Abdülhamit'in Selanik Sürgünü**, İstanbul, 2003

Jaeshke, Gothard, **Kurtuluş Savaşı Kronolojisi**, Ankara 1970

Jaeschke,Gotthard, **Kurtuluş Savaşı İle İngiliz Belgeleri**, (Çev: Cemal Köprülü), Ankara 1991

Kansu, Mazhar Müfit, **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber**, Ankara 1997 (II Cilt)

Karaosmanoğlu, Yakup Kadri, **Ergenekon Milli Mücadele Yazıları**, İstanbul 1964

Karay, Refik Halit, **Minelbab İlel Mihrab**, İstanbul 1992

Karay, Refik Halit, **Bir Ömür Boyunca**, İstanbul, 1996

Karpat, Kemal, **Ortadoğu'da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk**, Ankara 1991.

Karpat, Kemal **Osmanlı'da Değişim Modernleşme ve Uluslaşma**, Ankara 2006.

Kaygusuz, Bezmi Nusret, **Bir roman Gibi**, İzmir, 1955

Keyder, Çağlar **Türkiye'de Devlet ve Sınıflar**, İstanbul, 2000

Kılıçoğlu, Cemil **Osmanlı'da Son Paşalar, Tarihe Yön Verenler**, İstanbul 2006

Kili, Suna- Şeref Gözübüyük, **Türk Anayasa Metinleri**, İstanbul 2006

Koloğlu, Orhan **Abdülhamit Gerçeği**, İstanbul, 2005.

Koloğlu, Orhan **Aydınlarımızın Bunalım Yılı 1918**, İstanbul, 2000

Koloğlu, Orhan, **Son Sadrazam Milli Mücadele Taraftarı Ahmet Tevfik Paşa**,
İstanbul 2007

Kuran ,Ahmet Bedevi **Hüseyin Cahit Bey’e Açık Mektup**, (Tarihsiz)

Kuran, A. Bedevi, **İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler** , İstanbul 1945

Kuran, Ahmet Bedevi **Osmanlı İmparatorluğunda İnkılap Hareketleri ve Milli Mücadele**, İstanbul 1959

Külçe, Süleyman, **Osmanlı Tarihinde Arnavutluk**, İzmir 1944

Lewis, Bernard **Modern Türkiye’nin Doğuşu**, Ankara, 1998

Lütfi Fikri Bey’in Günlüğü, İstanbul 1991

Lütfi Simavi, **Son Osmanlı Sarayında Gördüklerim, Sultan Mehmet Reşat Han’ın ve Halife’nin Sarayında Gördüklerim**, İstanbul 2004

Mahmut Muhtar, **Maziye Bir Nazar**, İstanbul 1341

Mardin, Şerif, **Jön Türklerin Siyasi Fikirleri (1895-1908)**, İstanbul, 2000

Mcneil, William H., **Dünya Tarihi**, çev: Alaeddin Şenel, İstanbul 1989

Mevlânâ Rıfat, **Türkiye İnkılabının İç Yüzü**, İstanbul 2000

Müfid Şemsi, **Şemsi Paşa, Arnavutluk ve İttihad- Terakki El Hakku Ya'lu Velâ Yu'lâ Aleyh**, İstanbul 1995

Mütarekede Yerli Ve Yabancı Basın, Derleyen: İhsan Ilgar

Özalp, Kazım **Milli Mücadele 1919-1922**, (II. Cilt), Ankara 1988

Özgül, M. Cemil **Heyeti Temsiliyenin Ankara'daki Çalışmaları (27 Aralık 1919-23 Nisan 1920)**, Ankara 1989

Özkaya, Yücel, **Milli Mücadele'de Atatürk ve Basın (1919-1921)**, Ankara 2007

Öztoprak, İzzet, **Türk ve Batı Kamuoyunda Milli Mücadele**, Ankara 1989

Prens Sabahattin, **Türkiye Nasıl Kurtarılabılır?** Ankara 2002

Ramsour, Ernest, **Jön Türkler ve 1908 İhtilâli**, İstanbul 2007

Rey ,Ahmet Reşit, **Gördüklerim, Yaptıklarım**, İstanbul 1945

Rezan, Hürmen, **II. Abdülhamit Meşrutiyet ve Mütareke Devri Hatıraları**, (II cilt) İstanbul 1993,.

Rıza Nur, **Hayat ve Hatıratım**, (III cilt), Frankfurt, 1982

Rıza Nur, **Hürriyet ve İtilâf Fırkası Nasıl Doğdu, Nasıl Öldü?**, İstanbul 1996

Rıza Tevfik, **Biraz da Ben Konuşayım**, İstanbul 1993

Salnamei Servet-i Fünun, 1328, (HİF Programı) s. 242-250,

Sarıhan, Zeki, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, (III cilt), Ankara 1993

Selek, Sebahattin **Anadolu İhtilâli**, (II cilt), İstanbul 1987

Selek, Sebahattin **Milli Mücadele (Ulusal Kurtuluş Savaşı)**, (II cilt) ,İstanbul, 2002,

Sivas Kongresi Tutanakları (Hazırlayan Uluğ iğdemir)

Sofuoğlu,Adnan **Milli Mücadele Döneminde Kocaeli**, Ankara 2006

Sonyel, Selahi R. **Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri**, Ankara 1995

Sonyel, Selahi R. **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, Ankara 2003

Sönmez, Banu İşlet **II. Meşrutiyette Arnavutluk Muhalefeti**, İstanbul 2007.

Söylemezoğlu, Galip **Başımıza Gelenler**, İstanbul 1939

Süleyman Nazif, **Yıkılan Müessese**, İstanbul, 1927

Süleyman Şefik Paşa, **Hatıratım Başıma Gelenler ve Gördüklerim 31 Mart Vakası**, İstanbul, 2004

Şehitoğlu, Süreyya **Milli Mücadele’de Adapazarı- Bolu, Düzce-Hendek ve Yöresi Ayaklanmaları**, Ankara 1970

Şehbenderzade Ahmet Hilmi, **Muhalefetin İflası**, , İstanbul 2005

Şimşir Bilal; **İngiliz Belgelerinde Atatürk**, Ankara 1973

Tahsin Paşa’nın Yıldız Hatıraları Sultan Abdülhamit, İstanbul 1999,

Tansu, Samih Nafiz, **İttihat ve Terakki İçinde Dönenler**, İstanbul 2003

Tevetoğlu, Fethi **Milli Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar**, Ankara 1991

Tunçay, Mete -Eric Jan Zurcher, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalizm ve Milliyetçilik**, İstanbul, 2000

Tunçay, Mete **Türkiyede Sol Akımlar**, Ankara 1978

Tunaya, Tarık Zafer **Hürriyetin İlanı**, İstanbul, 2004

Tunaya, Tarık Zafer, **Medeniyetin Bekleme Odasında**, İstanbul 1989

Tunaya, Tarık Zafer **Türkiye'de Siyasal Partiler**,(III cilt), İstanbul 2000

Turan, Şerafettin **Türk Devrim Tarihi, 2. Kitap**, Ankara 1992

Türk İstiklal Harbi, VI. Cilt, İstiklal Harbinde Ayaklanmalar, T. C. Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmî Yayınları, Ankara 1974

Türkgeldi, Ali Fuat **Görüp İşittiklerim**, Ankara 1987

Türkgeldi, Ali Fuat, **Mondros ve Mundanya Mütarekelerinin Tarihi**, Ankara, 1948

Ulunay, Ref'i Cevat **Menfâlar/ Menfiler Sürgün Hatırları**, İstanbul 1999,

Ünal, Muhittin **Kurtuluş Savaşı'nda Çerkezlerin Rolü**, Ankara 2000

Ünal, Muhittin, **Miralay Bekir Sami Günsav'ın Kurtuluş Savaşı Anıları**, İstanbul
2002

**Vahdetin'in Dördüncü Kadefendisi Nevzat Vahdettin'in Hatıraları ve
Yüzelliliklerin Gurbet Maceraları**, İstanbul, 1999

Yahya Kemal, **Siyasi ve Edebi Portreler**, İstanbul 2006

Yalçın, Hüseyin Cahit, **Siyasi Anılar**, İstanbul 1976

Yerasimos, Stefanos, **Milliyetler ve Sınırları Balkanlar, Kafkasya ve Ortadoğu**,
İstanbul, 1994

Yularkıran, Cevdet Reşit **Reşit Paşa'nın Hatıraları**, İstanbul 1939.

Yunus Nadi , **Birinci Büyük Millet Meclisi'nin Açılışı ve İsyanlar**, İstanbul 1955

Yunus Nadi, **Kurtuluş Savaşı Anıları**, İstanbul 1978

Yücekök, Ahmet N., **Siyaset Sosyolojisi Açısından Türkiye'de Parlamentonun
Evrimi**, Ankara, 1983

Zeynelabidin Efendi, **İslamiyet ve Meşrutiyet**, Konya 1999

D- MAKALELER

Akşin, Sina “*Fedakaran-ı Millet Cemiyeti*” **A.Ü. Siyasal Bilgiler Fak Dergisi**, c. XXIX, S. 1-2, s.125-136

Akşin, Sina “*31 Mart Olayına Değın Sabahattin Bey ve Ahrar Fırkası*” **A. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Ankara 1973, c. XXVII, S.3, s. 341-560, s.541-560

Alkan, Mehmet Ö. “*Hürriyet ve İtilâf Fırkasının İlk Program ve Nizamnamesi*”, **Toplumsal Tarih**, Aralık 1994, sayı 2, s. 49-55

Atamer,Hamdi “*Milli Mücadele Başlangıcında Hürriyet Ve İtilâf Partisi*” **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi** Eylül 1972 , sayı 60 s. 4-9

Ayışığı, Metin “*Kurtuluş Savaşı Sırasında İstanbul Hükümeti İle Kuvayı Milliye Arasındaki Münasebetler*” ,**Türkler Ansiklopedisi**, Ankara 2002, c. XV, s.700

Ayışığı, Metin, “*Son Osmanlı Hükümeti İle Ankara Hükümeti Arasındaki Münasebetler (21 Ekim 1920-4 Kasım 1922)*” , **Toplumsal Tarih**, Haziran 1994, S.6

Aytepe, Oğuz “*Yeni Belgeler ışığında Şeyh Recep Olayı ve Şeyh Recep Kamil Özgüneş*” **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Mart 2003, c. XIX, S.55, s.41-50

Berber, Engin “*Aydın Valisi İzzet Bey’in Hastalığı ve Ölümü*”, **Toplumsal Tarih**, İstanbul 1994, S.12, s.11-12

Birinci, Ali “*Hürriyet ve İtilâf Fırkası*” , **Tarih ve Toplum**, İstanbul, Haziran 1987, S. 41, s. 17-24

Birinci, Ali “*Hürriyet ve İtilâf Fırkasını Destekleyen Matbuat*”, **Tarih ve Toplum**, İstanbul 1987, sayı: 42, s.329-334

Can, Fahri, “*İtilâfçı*”, **Yakın Tarihimiz**, İstanbul, Ekim 1962, c.III, S.35, s.281-282

Canner, Efyhymia, “*Jön Türk Devriminin Ertesinde İstanbul Rum Mizah Basını, Embros Dergisi*”, **Toplumsal Tarih**, Aralık 1997, S: 48 ,s. 25-29

Daver, Bülent, “*Hürriyet ve İtilâf Fırkası*”, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Mart 2002, sayı: 64, s. 51-57

Daver, Bülent, “*Hürriyet ve İtilâf Fırkası*”, IV. Askeri Tarih Semineri Bildiriler, Ankara 1989, s. 104-106

Demirutku, Erhan, “*Vahdettin Böyle Kaçtı*” **Yıllar Boyu Tarih** , sayı 11(Kasım) 1983 s. 59-65

Erdoğan, Erol Şadi “IV. Damat Ferit Paşa Hükümeti ve Şeyhülislam Dürriyade’nin Anadolu Hareketi Karşıtı Fetvası”, **Bilgi Bellek**, İstanbul 2005, Yıl. 2, sayı, 3 s. 27-44

Ergan, Nevin Güngör “Ziya Gökalp ve Prens Sabahaddin’in Eğitim Konusundaki Görüşlerinin Karşılaştırılması”, **Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, C. VI, S. 1-2, Aralık 1989, ss. 39-48.

Erman, Azmi Nihad, “Atatürk’ü De İdam Edeceklerdi”, **Yıllar Boyu Tarih**, İstanbul, Ağustos 1979 S. 8, s. 12-16

Göktürk, Eren Deniz (Tol); “1919-1923 Dönemi Türk Milliyetçilikleri” **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Milliyetçilik**, İstanbul, 2003, c.IV, s.103-116

Hülagu, Orhan, “Anzavur İsyanı”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. XIV, sayı: 40, Ankara, (Mart) 1998, s.49-67

Karaca, Niyazi Taha “Birinci Dünya Savaşı ve Milli Mücadele Dönemlerinde Yozgat Ermenileri (1914-1920)”, **Atatürk Dergisi**, c.III, sayı . 4, Erzurum (Temmuz) 2003, s.100-133

Karaca, Niyazi Taha “Milli Mücadelede Bozkır İsyanları”, **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Kayseri 2004, sayı 16, Esengil, **age**, s. 52-60, **Türk İstiklal Harbi VI. Cilt**, s. 169-190

Kayalı, Kurtuluş, “*Hürriyet ve İtilâf*”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, İstanbul, 1985, c. V

Keleşyılmaz, Vahdet “*Dönemin Türk Basınında Anzavur olayları*” **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Ankara, (Kasım) 1999,C.XV, S 45, s. 861-898

Kılınçkaya, Derviş “*Milli Mücadele’de Kongreler Dönemi ve İttihatçılık Sorunu*”, **Sivas Kongresi IV. Uluslararası Sempozyumu 2-3 Eylül Sivas 2005**, Ankara 2006, s.227-265

Kobal, Yunus “*Milli Mücadele’de İç Ayaklanmalar*”, **Türkler**, Ankara 2002, c.XVI, s.78-89

Kocabaşoğlu,Uygur “*Bu Bir Rekor mudur?*”, **Tarih ve Toplum** İstanbul, Nisan 1989, c.11, S.64, s. 213-215

Kutlu, Şemsettin “*Ali Kemal*”, **Hayat Tarih Mecmuası**, İstanbul, 1970/ 9,10, 11, 12, 1971/1 ve 2.

Kutlu, Şemsettin “*Refik Halit’in İki Sürgünü*” **Yıllar Boyu Tarih**, İstanbul, Temmuz 1979, S.7,s. 40-41

Kurdakul,Necdet, “81. Yıldönümünde Mahmut Şevket Paşa Suikasti” **Toplumsal Tarih**, Haziran 1994, S. 6

Ocak, Ahmet Yaşar, “*Milli Mücadelede Çapanoğlu İsyanı (8-27 Haziran 1920)*” **Türk Kültürü Araştırmaları**, VII-VIII-IX-X, Ankara 1973, s.83-150

Öztoprak, İzzet “*İzmir Valisi (Kanbur) İzzet Bey Meselesi*”, **XIV. Türk Tarih Kongresi**, Ankara 2002, c.III,s. 33-44

Sofuoğlu, Adnan “Damat Ferit Paşa Hükümetlerinin Milli Mücadele’ye Karşı Girişimleri ve Son Olarak Kuvay-ı Seferiye Adıyla Yeni Bir Akeri Birlik Oluşturma Çabaları” **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, c. XVIII, sayı: 52, (Mart) 2002

Sungu, İhsan “*Tanzimat ve yeni Osmanlılar*”, **Tanzimat**, İstanbul 1940, s.777- 857

Tunaya, Tarık Zafer “*Osmanlı İmparatorluğu’ndan Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Rejimine Geçiş*”, (Editör: Ersin Kalaycı , Ali Yaşar Sarıbay),**Türk Siyasal Hayatının Gelişimi**, İstanbul 1986, s. 297-311

Tunaya, Tarık Zafer “*Mütareke Döneminin Özellikleri*” **Ümit Doğanay’ın Anısına**, İstanbul 1982, c. II, s.483-411

Tülbentçi, Feridun Fazıl “*Bir Hükümet Düşerken*”, **Yıllar Boyu Tarih**, c.IX, sayı: 7, İstanbul (Temmuz)1982, s.30-33

Türkmen, Zekeriya “*Ali Rıza Paşa Hükümeti Kuvayi Milliye İlişkileri*” **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Mart 2000, c. XVI, S. 46, s. 37-85

Yalçın, Hüseyin Cahit, “*Hürriyet ve İtilâf Fırkası*” **Yakın Tarihimiz**, İstanbul 1942, c. II, s. 308

Ziya Şakir, “*Hürriyet Ve İtilâf Fırkası Nasıl Doğdu? Nasıl Yaşadı, Nasıl Battı*” **Tan**, 29. 10.1937- 14. 3. 1938- (Tefrika)

F.) SÜRELİ YAYINLAR

Açık Söz	Alemdar	Akşam
Atî	İdrak	İfham
İkdam	İleri	İstiklâl
İzmir’e Doğru	Peyam	Peyam-Sabah
Sabah	Söz	Memleket
Mütevakkıt	Takvim-i Vekayi	Tanin
Tanzimat	Tasviri Efkâr	Tan
Türkçe İstanbul	Yeni gün	Yeni gazete
Vakit		

I) TEZLER

Aksoy, Mehmet, **Beyanül-Hak ve Mustafa Sabri**, (Basılmamış Yüksek Lisans), Ankara 1989

Al, Gülşah, **II. Meşrutiyet Dönemindeki En Büyük Muhalefet Hürriyet ve İtilâf Fırkası**, Eskişehir 2006

Erdem, Ş. Can **Sadrazam Damat Ferit Paşa**, (basılmamış doktora tezi) İstanbul 2002, s. 208

Karagün, Elif, **Türk Kurtuluş Savaşı'nda Hürriyet ve İtilâf Fırkası**, Ankara 1990

Kaya, Kemal, **Mustafa Sabri Efendi, Hayatı ve Siyasi Görüşleri**, Van, 1996

Sofuoğlu, Adnan **Kuvayı Milliye Döneminde Kuzeybatı Anadolu**, (1919-1921) (Basılmamış Doktora Tezi) Ankara 1993,

Tuna, Nilüfer, **Hürriyet ve İtilâf (1327 Teşrinisinden başlayan İtilâf-ı Hürriyet Fırkası'nın Umumi Harbe Kadar olan faaliyetleri)**, (İstanbul Üniversitesi Tarih Bölümü Lisans Mezuniyet Tezi) İstanbul 1945

Ünal, Serkan, **Hürriyet ve İtilaf ve İttihat ve Terakki Mücadelesi (1911-1913)**, Ankara 2004

حریت و ائتلاف فرقه‌سی

دوئکی نسخه‌سزده حریت و ائتلاف فرقه‌سزک
حرکات عمومی هیئتک صورت تشکیلدن بر نیله
بحث ایله هیئت مذکورمه داخل اولان ذواتک
اساسی دین ایله مش ایله حریت و ائتلاف فرقه‌سی
مشروطیتک ایله سنه لندبری اتحاد و ترقی
سلیم و حریت‌شکانه حرکات و اجرائاتنه قارشی
افکار عمومیجه حس ایملدن حق بر انفعال
و خصوصتک و مملکتکده جدی بر مشروطیت حقیقه‌ک
تأسیس جتده بیلنیلن آرزو و امیدک محمول
و محسوس اوله‌رق تأسیس ایتمش و قلوبلری ایله
مطبوعاتیله اتحاد و ترقی استبدادنه صوک حده
قدر مقاومت کوسروب کوس کرمتن بر فرقه‌در
اتحاد و ترقی حکومتی بر آشی و ظلم و جبر
بوئون آرد بره‌رق اتحاد جیدن غریسته حق حیاتی
بیلنه بیوق کوزدیک کوندن اعتباراً بوئون
مخالف غزمتلری قایمغه و مخالفلری بر بر
محکوم ایتمک باشلاخه حریت و ائتلافک محوی
تحقیق ایشدی . حریت و ائتلافک ایله ایله
کن ارکان و رؤسای باشده داماد صالح یاخا
اولدینی خالده اعدام اولمش و یا اعدامه محکوم
اوله‌رق اورویا به قیاده مجبور اولمشدی . بو
کون حریت و ائتلاف هیئت مرکز به‌سته داخل
اولان مصطفی صبری وزیر العابدین اقتدار کی
ذوات قاضیه رفیق خالده کئی ذکی کینیش
مب فی اولمشلردی . دیگر حریت و ائتلاف
منسوبی ده برر سورتله هر وقتیکه دوچار
ایلمشلردی . ایته حریت و ائتلاف بوله مشروطیت
کاذبه‌ک مقدوری و مشروطیت حقیقه‌ک
مؤسس و غیرتکی اوله‌رق طائیش و اونیسته‌ک
برجامده نتیجه‌سنده اتحاد و ترقی به قارشی اجرائاتنه
بر مخالفت جزایاتک مظاهر فی قزانه‌رق بر کون
یکیدن تشکیلاتی تنظیم و اجرائیه باشلامشدر .
مشیر ذکی و مشیر نوری باشالر وسید عبدالقادر
اقتدی خضرائی ایله رضا نوبیق ک و مصطفی
صبری وزیر العابدین اقتدارلر که نوکی مشامیر
رجال جتده معلومات اعطاسی زائد کوروز .
هیئت مرکز به‌سته شرف بخش اوله‌قلری کی
اقدامده و پیامده خبراً صومدور و نتیجه به قدر

مخالفتکارانه نشر یاتنه دوام ایندن ، حق اتحاد
و ترقیتک ایله ظالمانه اجرائاتک خاشاکاراییسی
اولانجه شدتیه کوسرتمک باشلادی بیلن سزده
دیوان عالی به تودیمه تثبیت ایملدن ، کامل پاشا
قایمغشی مدافعه‌ایتمک جسارت مدینه‌سی کوسرتم
میاح باش محرری علی کمال بیگ ، «جه ده‌کی
قیس یازیلرله ، مزاج زادینده خلیان غیرت
بر موقیتله ایفاسنه غیرت ایملدی مخالفت
مجاهده‌لرله شهرت آلان و بو یوزدن
مغالزی بویلا یان سوزکین رفیق خالده بو هیئت
میاننده بولغشی حریت و ائتلاف فرقه‌سزک
ماکندمه طوطی فی موقع و اهمیت ایله متناسب
بر فصالت عزیمکارانه ابراز ایله بیلکینه ضمان
قوبدر . صوک زمانلرده آتشین نظریاتی و قوتلر
زده حرارتی افاداتیله بویوک بر خیت و جسارت
مدینه‌ساحی اولدینی اثبات ایله بری زمت ثابت
یکلده هیئت مرکز به‌سته داخل اولدینی منویله
استخبار ایلمک ، فرقه ، زمت ثابت یک
شخصیتیه یک قیمتدار بر عضو فعال قزاعش
اوله‌قدر .

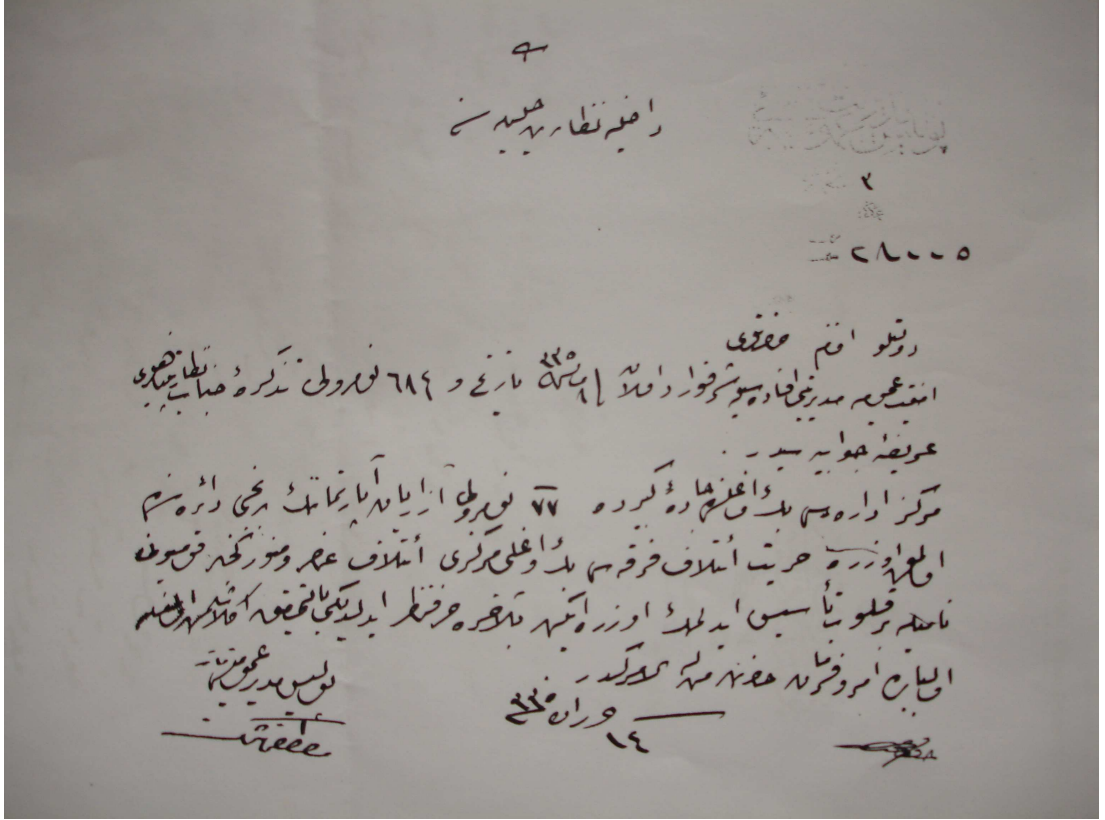
حریت و ائتلاف فرقه‌سزک بو یک محترم
ارکانیله ، بوفعال و متشبت اعضاییله مملکتک خیر
و نفعه چالیشلر ق غیرت و مجاهده‌سنده کایه موقت
مظهر اولسی عن صمیم الخلب فی الیروز .

اعتذار

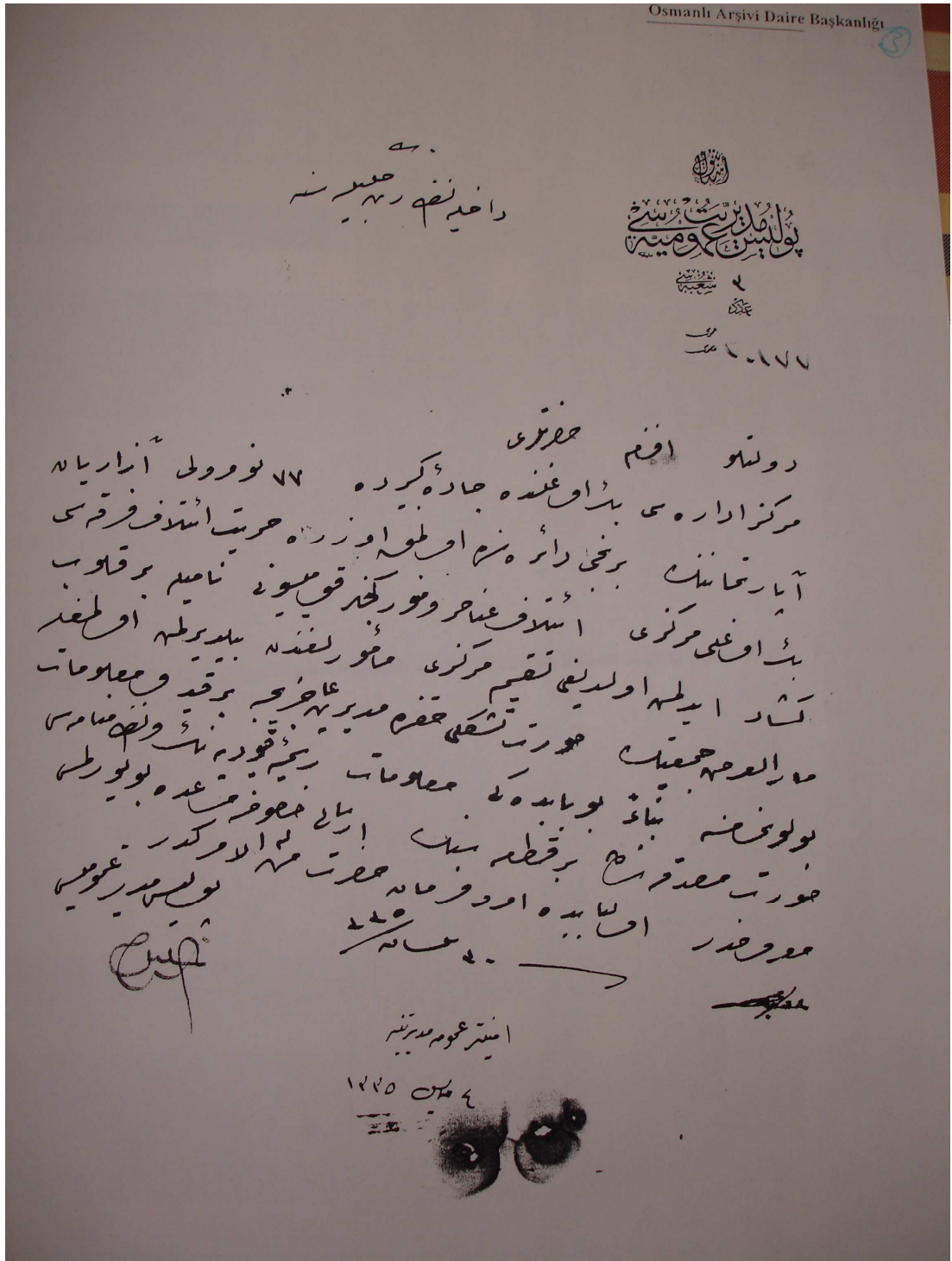
دوئکی نسخه‌سزده حریت و ائتلاف سرکوز
عمومی اعضا فته انتخاب ایملدی بکی یازدیش اقدام
غیرتمی مدیر سابق نورالدین ک یا کاشقله اداره
مأموری اوله‌رق کوسرتمش اولدیتندن بیان اعتذار
ایلرور .

دون حریت و ائتلاف فرقه‌سزک هیئت اداره‌سزک
تأسیس یازدیش سزده بحث ایملدیکمز حاجی
عثمان ک ، شهباز زاده عثمان ک اولوب ، حیاتی
منافع ملک و ملت و وقف ایتمش جیتی و معلوماتی
بر داندور . موی الیسی فرقه‌ک اجرائات مستغلیسی
ایچون بر عضو قیمتدار اوله‌رق مداندوز .

¹ Alemdar, 12 Kanun-u Sani 1335. "Hürriyet ve İtilaf" adlı yazı. HİF'nın faaliyete geçtiğini bildiren haber.

² BOA, DH.EUM.AYŞ 1337.N.15_12/31. Merkez idaresi Beyoğlu cadde-i kebirde 88 numaralı Azaryan Apartmanı birinci dairesinde 14 Haziran 1335 (1919) tarihinde, HİF Beyoğlu Merkezi İtilaf Anasır ve Münevver Gençler Komisyonu namı ile bir kulüp tesis edimesi hakkındaki belge

³ BOA, DH.EUM.AYŞ 1337.N.15_12/31. Merkez idaresi Beyoğlu cadde-i kebirde 88 numaralı Azaryan Apartmanı birinci dairesinde 30 Mart 1335 (1919) tarihinde, HİF Beyoğlu Merkezi İtilaf-ı Anasır ve Münevver Gençler Komisyonu namı ile bir kulüp tesis edimesi hakkındaki belge

حریت وائتلاف فرقه سنک بیاننامہ

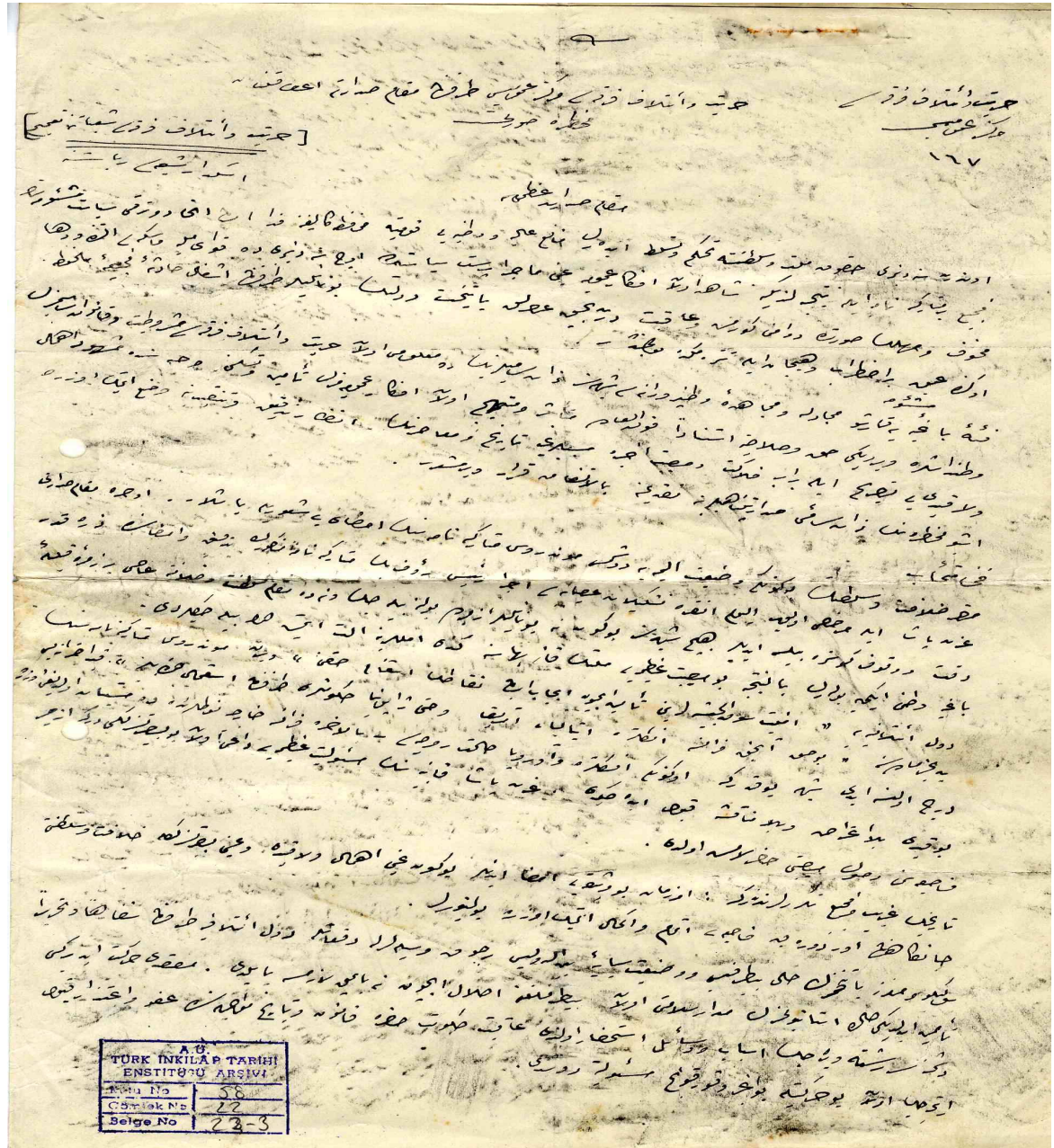
حریت وائتلاف فرقه سنک عمومی مسند :

تشکیلات قدیمہ احیا و حیث مرکزہ سنک یکیدن تشکیل
ایدن حریت وائتلاف فرقه سنک جبراً سکوتہ وعدم فعالیتہ محکوم
ایدلہنکی تاریخدن ، طاعت پاشا قایتہ سنک سقوطہ قدر دوام ایدن
وقایع مؤسفہ ایلہ متارکہ دن صوکرہ عہدہ ملنہ ترتب ایدن وظیفہ لر
حقندہ کی نقطہ نظر سنک انکار عمومی ملنہ عرضہ ایتنکی وظیفہ بیار .
حریت وائتلاف فرقه سنک مرشدین اول اتحاد و ترقی جمعیتہ
منسوب بر حزب قلیل ایلہ صوبہ سنک بھ او جمعیتہ منسوب بر قسم
دور اندیش افرادک اعتراضاتک و اکثریت عظیمہ ملنک شکایت
و تأسف لرہ رغماً ، غریب و قوروق بر ذہنیت حرص و استبداد
ایلہ اجنبی بردولنک قوہ مسکریہ سنکستند و مادی و معنوی هیچ
بر مسئولیتدن اور قایہرق بر جوقی سیئات و فجایعہ سببیت و بر مسی
از چلہ :

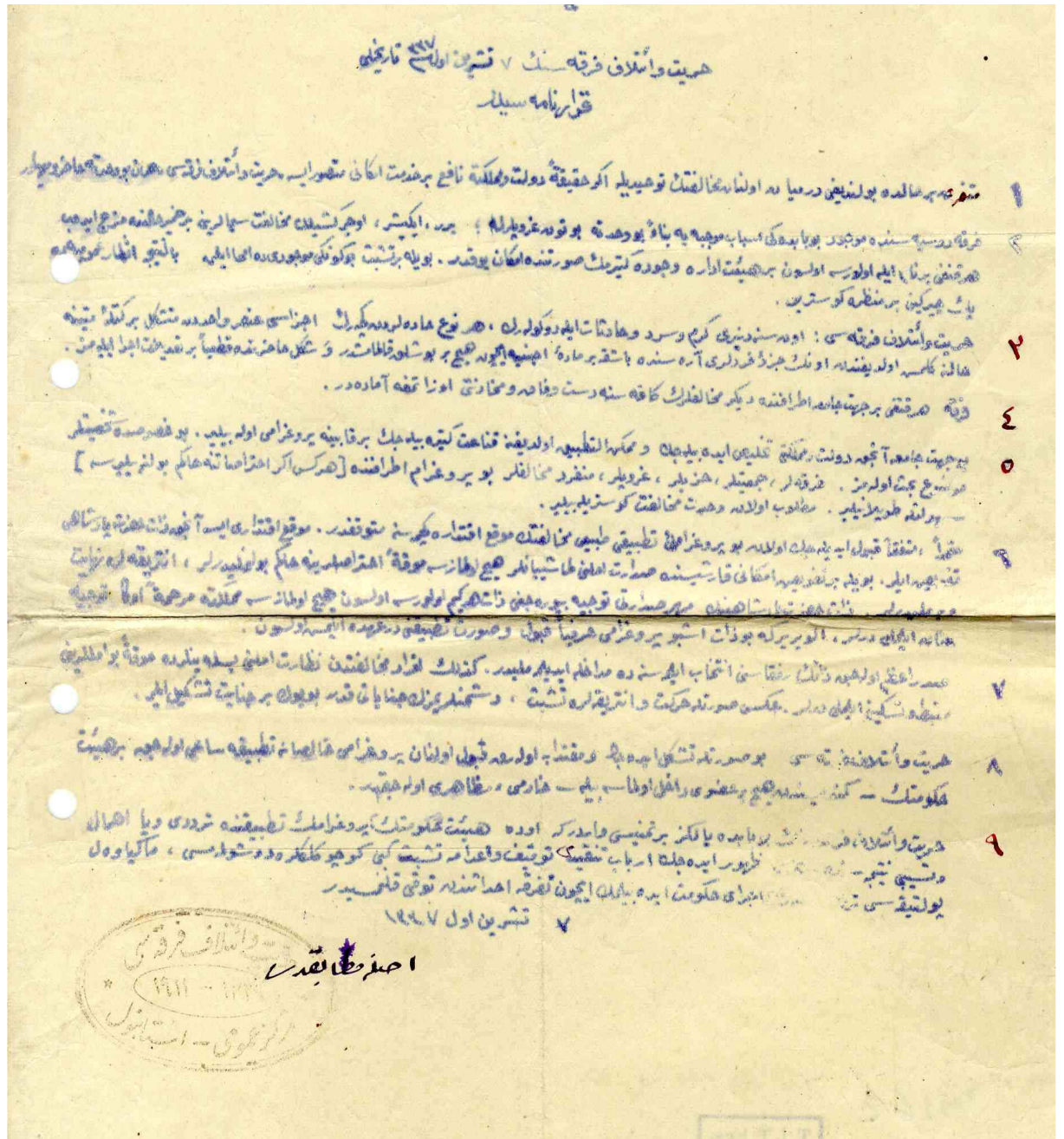
- ۱ — علی الاملاق قوانین ملکیتی و بالخاصہ قوانین اساسیہ
مشروطیتی عندی و عرقی و عابلاتہ متادباً اخلاصہ ایتمیڈہ ،
- ۲ — افراد ملنک فطرۃً خسیعین و تربیۃً متأخر بر قسمی
بر جوق منافع مادہ ایلہ اطماع و اغفال ایدرک ملکشدہ مضرب
قومہ بیلک ذہنیتی وجودہ کثیرمنی ،
- ۳ — بومضرتو بیتہ جلیق ذہنیتنک تأثیریلہ فرق مخالفہ نلک
تشکک مانع اولہرق ملکیتک الیہلکلی زمانہ لرہ حکومت بحر انلری
حدوثہ و قوہ ثابہ غیر مستند حکومتلرک تشکک سببیت و بر مسی ،
- ۴ — مأمورین و منسوبین دوللک اکثریتی ، ایٹام و ارامل
ایلہ مضاعفیتی و فخرای خلقی هیچ بر صورتہ ضیافت اجبہ رک
بوللری عقلہ سیفایان بر سفائتہ محکوم و بالقیبہ ارتکاب و ارتشا
وسوء استعمال قہراً عدم ایلملک صفوی اخلاقیہ سنک خلف از اجنبی ،
- ۵ — کندری قدیموینیلہ بعض مؤسساتہ سیاسیہ فی متفع
ایتمک مقصدیلہ ملکیتک تشکیلات و موازنہ اقتصادیہ سنک استیاضدن
رخندہ دار ایدرک افراد ملندن بر جوقلک احتکار یوزندن عمومات
ایدلسنی ،

- ۶ — مردولو و سائل ایلہ بین المناصر الہمی ننبہ و کساد
و مختلف عنصرنرک حاکم ارتکاب ظلم و جلیات ایتمیڈہ ،
- ۷ — دولت عثمانیہ نلک تاریخی دوستلری اولان دوللرک
ارشادات و مساعدات سیاسیہ و اقتصادیہ سنہ رغماً عینی حکومتلرک
منسوب اولدینی زعمہ دولیلہ و اسائنات مذتبہ فارقی اعلان
حرب ایدرک ملکیتی تا قابل تلاق فلا کثرہ دوشورسنی و بالآخرہ
ظہور ایدن فرستلری دہ قسداً قوت ایلہ اختنکار بر سیاستہ
تردد ایتمیڈی حضور ملک و مدینتہ علناً قبیح و اکثریت عظیمہ
ملنکدہ سیاک و آفتابی عینی صورتہ قبیح ایلدیکشہ قانع
بولوندینی بیان ایدر .

⁴ “Hürriyet ve İtilaf Fırkası Beyannamesi”, *Atı*, 24 Kanunisanı 1335 (1919)

⁵ TİTE A, K 58 G22 B22 HİF'nın 8 Ağustos 1922 Tarihli Muhtırası (Belgenin özeti metin içerisinde kullanılmıştır.)

⁶ **TİTE A**, K 58 G 26 B26-1 HİF'nın 7 Ekim 1921 Tarihli kararnamesi (Belge özeti metin içerisinde kullanılmıştır)

⁷ TİTE A, K64 G226 B226 Damat Ferit Paşa'nın Yurt dışına kaçmasının HİF'nda uyandırdığı tepki (Belge özeti metin içerisinde kullanılmıştır.)

۹۲ / اول / ۲۸ - صحیفه نسی
 حکیم کندی داورانده کمدوز کابا اور دای حرکت ایندی سوکمه . صغی
 فرید کندی و فریه اعظمی اده یل فرا ایندی اکلیم چه غا اوجون بیک
 فریه طله . طله هجی اده فرید فرا ایندی اکلیم . درغیب اکلیم اکلیم
 لیفت بایلیم چه هجانه و اکلیم کب کب اکلیم . دوسالده اکلیم فرید
 کب اکلیم اده یل خاصه جملیم دوشور یل . دوسالده اکلیم قیام اکلیم
 نظم اکلیم اکلیم اکلیم دوشور یل بوتور خاطرده هغه . بوجورده اکلیم
 کب اکلیم اکلیم اکلیم اکلیم اکلیم اکلیم اکلیم اکلیم اکلیم اکلیم
 صغی کب اکلیم اکلیم اکلیم اکلیم اکلیم اکلیم اکلیم اکلیم اکلیم
 اکلیم اکلیم اکلیم اکلیم اکلیم اکلیم اکلیم اکلیم اکلیم اکلیم
 نصیه اولده بولای هجیت دوشور اکلیم اکلیم اکلیم اکلیم اکلیم اکلیم
 خویله اکلیم اکلیم اکلیم اکلیم اکلیم اکلیم اکلیم اکلیم اکلیم
 بولون صغی کب اکلیم اکلیم اکلیم اکلیم اکلیم اکلیم اکلیم اکلیم
 اولدنی خیرانه چه اکلیم اکلیم اکلیم اکلیم اکلیم اکلیم اکلیم اکلیم

⁸ TİTE A, K64 G226 B226-1 Damat Ferit Paşa'nın Yurt dışına kaçmasının HİF'nda uyandırdığı tepki (Belge özeti metin içerisinde kullanılmıştır.)

پیشانی الہ دوسرے

¹⁰ **TİTE A**, K64 G226 B226-3 Damat Ferit Paşa'nın Yurt dışına kaçmasının HİF'nda uyandırdığı tepki (Belge özeti metin içerisinde kullanılmıştır.)

۹۲ / الاول / ۲۸ - حجم ارنی
 سیده خبر برجه . الف باره شول اولجه نیم خویله فرقه نده بایسته نه بکونه
 قدر های معالیه بهادی سهم اراجه و دو سه بر و فرقه نده عین عین تریب
 ایجب و عبده کیردایی کاضه مذکرانه مضومه خاتره و سحلات و خصوصیات نیم قیام نه
 محفوظه . [کینه ده آیا صوفیه ، بایزیه ، ابیه ادرک مرمر ما سولر بله در و نیم صبه مدوی
 طرفه فرقه به کویده اوانقی الموده بیجه مراجعت اینکری یا نه بونوه محررانیه
 مریدک ابیجه صبا لک نقطه خانه سه حفظ ایلک اوزره کونور و لشد] صبا لک
 فرقه ده هیئت اراجه اعضا سند . بونک حردیه قانی بلده خفته بیج صبا
 افندی . بیج صبا اوف فرقه ده هیئت فعاله اعضا سند . بونک ایلک حردیه
 حرقه شریفه آصف ایاز کاضه اوست قاضیه بارجه افاضات ایلده در .
 دستیه فرقه نده بونوه محررانیه و قیامه بونلده ده .

¹¹ TİTE A, K64 G226 B226-4 Damat Ferit Paşa'nın Yurt dışına kaçmasının HİF'nda uyandırdığı tepki (Belge özeti metin içerisinde kullanılmıştır.)

۱۲ / ۱۲ / ۱۳۳۸

توضیحات، شعبان افندی، مصطفی افندی، جمال بك فیروز خانزاده
 بك، رئیس مدیریت قشرب، توضیحات، تقسیم رزماء سابقین صدق
 مصطفی غیری افندی زاماری محمدی، یوسف غنی بك، پهلوان قدری، رئیس
 مدیری امور سابقه سندن محمود علی الدیه، رئیس کتب مدیریت غنی بك
 آنقه رالی اسبقی عرابیایا، صالحی نایا، اسبقه رئیس صفت تقی مدیری
 صاحب باب، توضیحات محمدی، یونس مدیریت ماهر سعید، شیخ الاسلام
 اسبقه اعیان مصطفی صبی زاماری غلام محمد زکری، اعیان غلام حسی
 زیره العابدیه، کرمجبه اسماعیل، رعیانده آبی زکری، رئیس و یونس
 علیت ابندی

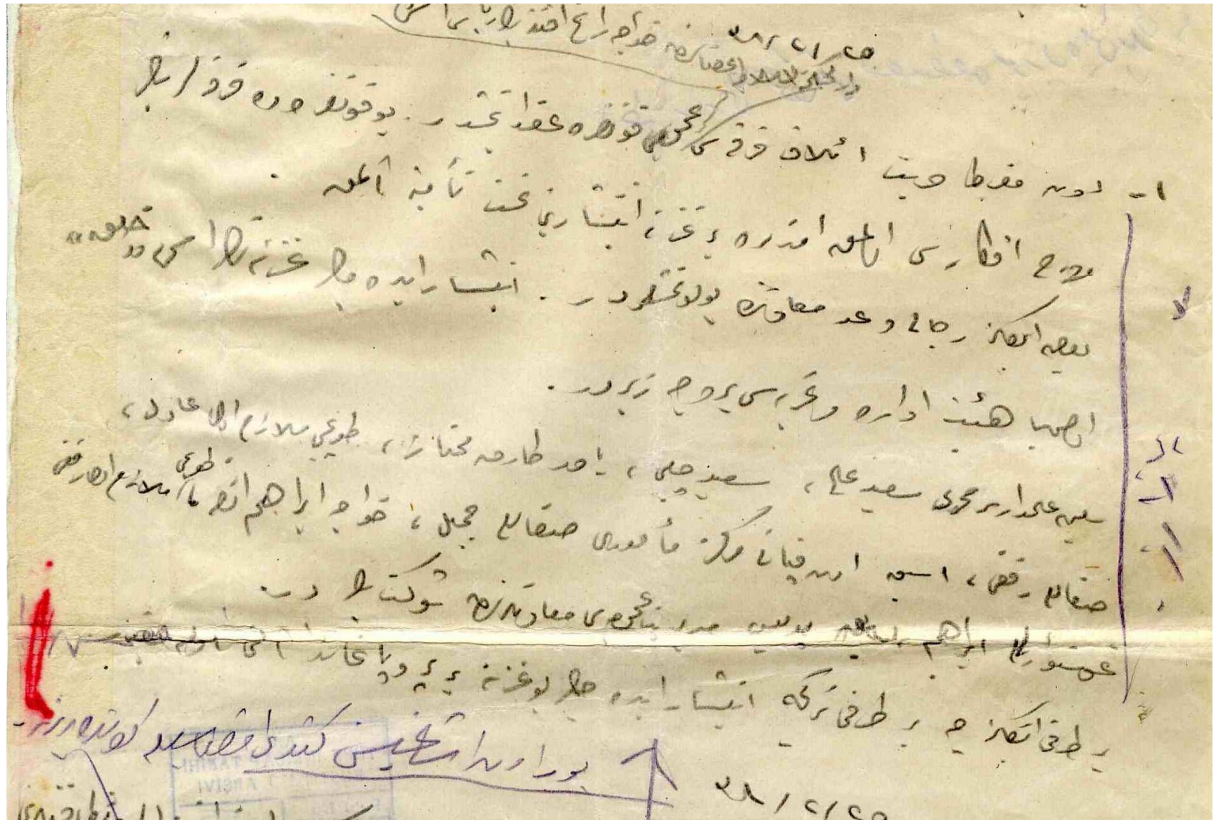
صادر ۵
۶

¹² TİTE A, K 65 G 9 B9 12 Kasım 1922 tarihli istihbarat raporu. Bu rapora göre HİF, ileri gelenlerinden Tevfik Paşa, Saban Efendi, Mustafa Efendi, Cemal Bey, Filozof Rıza Tevfik Bey, Polis Müdürü Esbak Hasan Tahsin, Tevfik Cemal, Taksim Merkez Memuru Sabıkı Sıdkı, Mustafa Hayri Efendi, Damadı Mehmet Ali, Yusuf Hüsnü Bey, Pehlivan Kadri, Polis Müdüriyeti Memurini Sabıkasından Mahmut Celalettin, Polis Mekteb-i Müdür-i Esbaki Galip Bey, Ankara Vali-i Esbaki Cevad Paşa, Salih Paşa, Esbak Polis Heyet-i Teftişye Müdürü Hasan Hicabi Bey, Tevfik Hamdi, Rüsumat Müdür-i Esbaki Mahir Said, Şeyhülislam-i Esbak Ayan'dan Mustafa Sabri Damadı Hoca Hoca Mehmet Zeki, Ayandan Hoca Vasfi, Zeynelabidin, Gümölcineli İsmail ve Ayan'dan iki zat Eresit vapuruyla hareket etti.

۲۸ / ۵ / ۱۳۰۲

اولیٰ کسری علی دہی اور دیگر خیریت ائتلاف خرقہ کی سرآمد از خرقہ دہ
کونجہ نے اسماعیل بیک بائی آلتہ اجتماع ائمہ و مشائخ اور زہد مدنی عنایت
ایلیتہ. حکمت ادارہ انظر لکھ مرآۃ قرار دہ و حکمت فعلیہ دہ تہذیب
انظار صاحب امتیازی و لیکچر و محال نوری بیکہ مقابلہ بالمجلس قرار
دریستہ. انظر لکھ دہ مرآۃ قرار دہ و محال نوری بیکہ مقابلہ بالمجلس قرار
زبانہ محفلوں کو لکھ دہ خیال لکھ لکھ دہ اولیٰ سر دایلیہ و برنقہ
انظر عدالت و افسلہ و حبابی طلبہ و لکھ. مدبر و خطہ و حباب
ایہ جواب دہ دہ. لکھ دہ مقابلہ بالمجلس قرار دہ و محال نوری بیکہ
طلی طلاس لکھ و مشائخ انظر لکھ اور زہد مدنی
صرف ایہ علی دہ و لکھ دہ ائمہ.

¹³ TİTE A, K40 G 81 B81 HİF'nın memleketin geleceğinden endişelenmesi ve hayatlarının tehlikede olduğunu düşünmeleri üzerine Tasvir-i Efkar gazetesi sahibi Velid Bey'e ve Celal Nuri Bey'e bir mütalaa yazılması ve İngiliz makamlarına müracaat ederek adalet ve himaye isteme kararları aldıkları toplantıya dair 20 Mayıs 1922 tarihli istihbarat raporu

¹⁴ **TİTE A**, 25 Şubat 1922 tarihli istihbarat raporu. HİF'nın “Halk” adlı bir gazete çıkarma girişimleri. (belge metin içerisinde kullanılmıştır.

ماده
 برسدند و استانبولده تمامه عناصر مسیانیه یی کدو منافع ضمیمه الیه
 ایدیک فعال برکنش ایدیک ال ایدیک جالشفده اولاره صیده دانتلاف فردی
 ایدیک مکتب راضنده برشویسه ایدیک اینجه دیوشونه موفع اقتداری کدو
 ایدیک کیرده مضفده بوشوک کوندوده معینه برکومی دیرنده
 توبکر عناصر مسیانیه ایدیک تحکم معی ایدیک برام کریفده خد مردود ایدیک
 یا ایدیک و معادله راضنده ده اقتدار سبب اولعه اوزره تریجات ایدیک
 ایدیک صد لایحه ایدیک مضفند بیده تشدید روحیه عقاست اولنده
 ایدیک بوندوده یی داندیک ایدیک اولعبه حالوده اوندوده بروده یا تریجات
 دایضاغات صریفده استغاده ایدیک بروغومدین قوه ده فعلیه صیفای
 اوزره کیدیه غلطده فله دینده ایدیک ایدیک ایدیک ایدیک ایدیک ایدیک
 ترکیب برکلیس اولعبه عناصر مذبوره ایدیک طالعاسده درو
 ایدیک ضمیمه ایدیک ایدیک ایدیک تضاد ایدیک اولاره باز کونی دخی
 غلطده و تونن جوړنده بدو ایدیک منافع راضنده روده طریفده
 علانده خایند یا ایدیک اوزره افکار موجود اولینی دالکوره مذکرات
 جاییه ایدیک جهه تحقیقات و انتخاب ایدیک سنداً علمه و نور
 ۱۸
 ۱۹۲۲

¹⁵ TİTE A, K55 G162 B162-1. HİF'nın İstanbul'daki HRistiyan azınlıklarla birlikte karışıklıklar çıkarmak istediklerine dair 3 Haziran 1922 tarihli istihbarat raporu

يكي بر فرقه : معتدل حریت وائتلاف

يكي فرقه مليت فكريك شكل معقولى قبول ايدييور

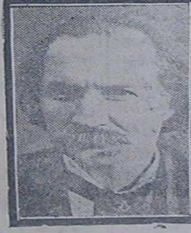
فرقتهك مؤسسارى ، مركز عمومى اعضاى

اجتهاده بو يايده يكي هيئت سياسيهك نه كي بر نقطه نظر تقرب ايده چكنك تعين اولونه چنى بيليريشدور . فرقه بو يايده كي نقطه نظري ، بعضى حاله حاضرده بزم ايجون قابل قبول اوله كي بر صالحه نه كي شرائطه عذر اولونه بيلير چكني نديت ايتركدن سوكره نتيجه كي حكومتك پيش ائلاهه عرض ايليه چكدور . بو شرائط دائره مندمه مظهرت ايد، چكدور .

يكي فرقهك مؤسسارندن
سابق شيخ الاسلام

فرقهك اعضاى نافت، سندن

بر ذات ايله كودوشمشدور . بو ذات فرقهك مقصد تشكىل حقهده بيانانده بولونه ترقي حمرينده ندرهك: — يكي حزبك حریت وائتلافدن آيرماسى بر احتياج مابى نتيجه، بى اولورق وقوع بولمشدور . بايوركوزكه عمنكتمزده ايلك تشكىل ايدك فرقه (ائحاد وترقي فرقهسى) اولمشدور . فقط ائحاد وترقي محال اولان برطايه كي طرف ائحاد ائمشدور . بى بو تود ملكي بر فرقه سرويغراي ايجنده توحيد ائلك ائسته . مشدور . فقط بالطبع بوحال ممكن اوله . مامشدر . ائحاد وترقي فرقه سسته مقابل عمنكتمزده اساس اولورق ايلك تشكىل ايدك فرقهده (حریت وائتلاف) اولمشدور . (ائتلاف) ، ائحاده مقابل (حریت) ترقيه مقابل اوله كي قبول ايدمشدور . فقط وقايم تاريخهك طرز جريانى بو ايكي فرقه كي يكمركيونه غا، ائحاد ائكي قطب اولان بر وشيته كنير . مشدور . ائحاد و ترقينك افراملكارلر كي معاودور .

يكي فرقهك تأسيس مذاكرانده
ديانت ايدن

رضا فوئيه بك

حریت وائتلاف فرقه سندن آيرلاق بر حزب طرفدن يكي بر فرقه تشكىل ايدلكده اوله بئى كچن

كون يازمشدق . دون كچه، مذكور حربه سوب اولان ذوات بر اجتماع عذر ايتش و هيئت طرفندن تنظيم ايديان رايور ايله اعضاى بيليرلى طرفدن وقوع ولادعهوت حديله اجتهاده بعضى مطروحات مذ، بى، ائحاده ترجان صاحي شكرى بك حاضر بولوشدور . اجتهاده رياست مقامه اهايدق فيلسوف رضا توقي بك انتخاب ايدلسن ، كتابت

يكي فرقهك مؤسسارندن
اميق عدليه ناظرى

وصفي افندي

وظيفه، سنى ده داخليه ناظر، سنى محمد بك ائلاه مشدور . يكي فرقهك اسى بوقايدده ديديكمز كي (ائحاد حریت وائتلاف فرقهسى) اوله چكدور . بعضيلرى (مخالفه كاراه فرقهسى) ، بعضيلرى (معتدل ملير بران فرقهسى) ، اسيلرى تكليف ايتشلى ائسته نتيجهده (معتدل حریت وائتلاف فرقهسى) اسى ديكرلرته ترجيح ايدمشدور . يكي فرقهك مؤسسارى اولق اوژده بش كشينك تعينى اولر . مقرر ايكن بالاخره مؤسسارك حددي اوچه تئزل ائلكه نسيب ايدمشدور . فرقهك مؤسسارى شو ذواتر :

اهايدق خواجه صبرى افندي ، خواجه زين ابايدن افندي ، خواجه وصفى افندي .

صكر عمومى اعضاى اولق اوژده انتخاب ايديان ذرائك نه كي اوصافى حائر اولماي ايجاب ايدك حقهده بر غريب طرفدن ويريان تقرير مندرجانه مذاكره ايدلسن ، نتيجه مذاكرانده مذكور تقرير ايله يايلاق تكليف قبول ايدمشدور . تكليف ذكر موجبه، صكر عمومى اعضاى اولورق انتخاب ايدلسن

اولان ذرائك صورت قطعهده تعينى كيتق صلاحيت كاله ايله مؤسسارلر ترك اولوشدور . بر قاج كون طرفنده هيئت مؤسسه طرفندن تعين ايدك چك ذرائك اسيلرى قراولاشدور بچق ، و مطايعه تبليغ ايدك چكدور . فرقهده موجود اولان جرياندن اكلاشليزده كوره اوج مؤسساده مامدا شريف سمدالدين پاشا ، اهايدق رضا توقي بك ، داخليه ناظر اسبق محمد هلى بك ، سيد مير الفادر افندي ، رفيق خالد بك ، واغب بك ، سعيد منلا بك ، محى الدين پاشا ، سالم پاشا ، ائله لى زين ابايدن بك ، قريه بيله رضى حق بك صكر عمومى اعضاى اولانده بولنه چكدور .

رضا توقي بك فرقهك اوكنه چيجه چق ك هم وظيفه صالح مسئلهسى اوله كي ايجون كله چك

¹⁶ **Vakit**, 5 Haziran 1336. Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nın bölünmesine ilişkin “Yeni Bir Fırka: Mutedil Hürriyet ve İtilaf” adlı yazı

حریت وائتلافك ايكي حزبى

ھرايكي فرقه نك وضعيتى ھنوز توضيح ايتھمىشدر .

حزب دائتلاف فرقى ارئاندرى ھى فرق نك موقع اقتداره كلك املنى

تعقيب اتمريكنى سويليور .

معتدل حریت وائتلاف فرقى نامته قايته به داخل اولان ايكي ذاك ، شيخ الاسلام مصطفى صبرى افندى ايله تجارت و نافعہ ناظرى جمال بلك استغفارلى وديكر جھندن اسكى حریت وائتلاف حزبى نامته مجلس اعيان رئيس وكيلى وصنى افندى طرفندن حكومتہ خطاباً يازلمش اولان عريضہ نك غزته لردہ انتشارى افكار عموميه نك دقتى فرقه لر اوزر يته سلب ايتشدر . معتدل حریت وائتلاف فرقى دونه قدر حكومتہ مظاهر ايدى . عينا اعضاستندن ايكيستك استغفارلى ايله بو وضعيتى تبدل ايتدنى؟ معتدل حریت وائتلافك بو خصوصه دائر بر بياننامہ نشر ايدى چكى دونكى غزته لردہ اوقوششدر . بناء عليه مذكر فرقه نك حقيقى وضعيتى اوكرتك ايچون بياننامہ نك نشر يته انتظار ايتك لازم كله چكدر . شيميدىكى حالده فرقه نك وضعيتى مشكوكدر . چونكه اعضاستندن ايكي مهم ركنى قايته دن چكلمش اولدى . حالده اوچنچى برركنى - شوراي دولت رئيسى رضا توفيق بك - موقعى محافظه ايتكده در . ديكر جھندن صادق بك رياستى آلتندى ك فرقه نك حكومتہ قارشى وضعيتى مخالفت قىلبدن موافقت قىلبدن دوغرى ياقلاشمس ايسه ده بو وضعيت ده ھنوز تقرر ايتمىشدر . چونكه فرقه رئيس ثايمى وصنى افندى طرفندن مقام صدارت عظامايه عرض ايدىلن عريضه ده فرقه طرفندن اظهار ايدىلن حسيات مظاهر نكارانه «صميمى صورتده انكايژ سياستنه طرفدار بر قايته نك

تشكىلى « ايميدنه ربط ايدشدر . دون محرر لر يزدن برى معتدل حریت وائتلاف فرقى مى مركز عموميتنه كيدرك فرقه اعضاستك وضعيت حاضر ھى نه طرزده تلقى ايتدكلىرى اوكرتك ايتنه مش ايسه ده مطبوعات ايله مناسبت ايچون حائز صلاحيت اولان اعضا نك بولونه مامسى حصيله بو خصوصه فضلہ معلومات استحصالى قابل اولامامشدر . ديكر جھندن عيني محرر يژ حریت وائتلاف مركز عموميتنه كيدرك فرقه مركز عموميتى اعضاستندن بر ذات ايله ملاقات ايتشدر . موى ايله محرر يژ ده ديتشدر كه :

— بزم فرقه من ، حریت وائتلاف فرقى مى ، كندى اعضاستنى موقع اقتداره كى كرمك مقصدى تعقيب ايتيور . فرقه مزدن قايته به اعضا دخالى ويا خود فرقه من اعضاستندن سرك بر قايته تشكىلى موضوع بحث دكلدر . پوروسسز بر صورتده انكايژ سياستنى تعقيب ايدى چك بر حكومتہ مظاهرت ايدى چكوى سويليور . مع مافيه انكايژ سياستنه طرفدار اولغله فرانسىز و ايتاليان سياستلرينك اجمال ايدلىنى ھيچ بر زمان طلب ايتيور . بوزم فرقه من ك اون سنه نك لايتير بر عقيده سيدر . »

شيخ الاسلام مابو صبرى افندى نك تلمبى آلدغىز ورقه در :

بوكونكى صباح غزته لردہ (دونكى) حریت وائتلاف فرقى مى رئيس ثايمى وصنى افاضيله نشر اولوب . معلوم ومعين اولان مسلك سياسيمز حقتده خارج و داخل ك قناعتنه حرمسترك درجه سنده تغير حقائق متضمن اولان عريضه مندرجاتى صورت قطعيه ده رد وتكذيب ايلرز . »

مصطفى صبرى

¹⁷ **Vakit** , 22 Eylül 1336 tarihli Mustafa Sabri tarafından yazılan “Hürriyet ve İtilaf”ın iki Hizbi” adlı makale.

حریت وائتلاف فرقه سی پروغرامی

مقصد تشکی

ماده ۱ — حریت وائتلاف فرقه سنک اساس و مقصد تشکی هر درلو و سائط قانونیه ایله حمالک عثمانیه و مشروطیت حقیقیه تنک تأمین جریانه عناصر مختلفه عثمانیه آرمسته — هر عنصرک حیات اجتماعی و فعالیت طبیعی سی محفوظ قالمق اوزر — حقیقی بروحدت سیاسی تأسیسه و وطن عثمانیک دوچار اولدینی ممالکک و عوامک ازاله سیله عثمانی — ملتکک تأمین و آئینه یالیشقده در.

مواد اساسیه

ماده ۲ — مجلس میوتان هیئت اجرایش تنک یاخود نظاردن برنک اجراءات و نتایجی حقنده سؤال و استیضاح و تحقیقات تصمیمه (آنکک پارلمانر) حق برصورت غیر محدودده ماضدر. سؤال موجب قناعت اولامازسه استیضاحه تبدیل اولنه بیلر. کرک بومورتلر کرک و آسا — استیضاح اوزرینه ناظرک ویره کی ایضاحات مجلسه کافی کولر و او ناظره، یاخود هیئت وکلایه بیان اعتاد اولمازسه ناظر یاخود هیئت ساقط اولور. سؤال و استیضاح اجرایی ایچون اکثریت قرارینه حاجت یوقدر. آنجق ناظرلر ژورم کوررلرسه سؤال واستیضاحه و بریلجک جوابک تأخیری مجلسدن طلب اتمک حق خاؤدرلر. بر ماده حقنده تحقیقات تصمیمه اجرایی عدد مرکبک لاقطل غی طرفندن طلب وقوعه و ایستدر. میوتاندن هر بری اصرار سیاسی و عسکره دن قاعداد و اثر وسیه دن آرتو ایلدی. اوزراق کورمک و سلسلای کاملاً استمال اتمک حقوقی خاؤدر. قانون اساسیک (۳۸) نجی ماده سی بومورتلر تبدیل ایدله چکدر. ماده ۳ — مجلس میوتانک حق مراقبسی ایفا و وکلایه اعتاد و یا عدم اعتاد اعطا اتمک خصوصیلریده ماده آخه دم کورتلدیکی وجهه مجلسک رأی وقراری بلا قید و شرط جازیدر، آنجق وظیفه تصمیم سنک ایستندم مجلسه هیئت حکومت آرمسته اختلاف نظر حاصل اولور و طرفین اصرار ایدر ایسه قانون اساسیک اوتوز بشیجی ماده مصله سی تطبیق اولنه چکدر. ماده مذکوره بو صورتله تصریح و ۷۳ نجی ماده آکا کوره تصحیح ایدله چکدر.

ماده ۴ — مجلس میوتان انتخابانک طوغریه ن طوغریه رأی عالم و اکثریت مطلقه ایله اجرایی و دوائر انتخابیه ایچون تشکیلات مخصوصیه وجوده کتیرلکی فرقه تنک فکر

اساسی چله سنندن ایسه ده مملکتده تربیه اساسیه تنک یوکا مساعد اوله جی زمانه قدر ایکی درجه ده انتخاب اصول ایفا ایدله چک ویکرمی یاشی اکمال انجس اولانلر حق انتخابی خاؤ اولوب منتخب اول و تائیلر و تئوئرلر ایچون تکلیف مایه آزانلییه چکدر. اقلتک حقوقی تأمین ایدله چک بر اصول انتخابیه اخذ ایدله چکدر. انتخاب، منتخبلر ایچون عین زمانده هم حق هم بر وظیفه وطنیه در. بناء علیه هر منتخبک بو وظیفه یی ایفا اتمی ضروری و مجبوریدر. انتخابانک تربیتی و رأی خفیک درلو مداخله دن مصونیتی تأمین ایدله چکدر. مأمورین دولت مأمورا بولندقلری ولایت دانلنده و قسطن شامانه و ژاندارمه ارکان و امرا و ضابطان و افرادی هیچ بر حلقه حق انتخابی خاؤ اوله نازم انتخاب میوتان قانونی بو ایسار کوره تبلیغ اولنه چکدر.

ماده ۵ — اعیان اعضانک لاقطل نصفنک منتخب اولدی فرقه مرجع منظم ایسه ده انتخاب اساس اولان مؤسسات مدنیه هنوز مملکتده وجوده کلماش اولدیجی جیتله بو اساسک حصوله قدر اعیانک کاکان طرف یادشایدن انتخاب ایدلی قبول ایدلشدر. آنجق مجلس اعیان داخل اولق ایچون لاقطل اون سه وکلای، بیک ایلجیک، والیک، اردو مشیرلکی قاضیکرک و فریقک و طاشی حسن ایفا ایدلر ماننده امور دولتمه خدمات مدوحه سی مبرق و متعارف اولق و اوچ دفعه میوتانه انتخاب ایدلش بولنانلر آرمسته افعال و آثاری عمومک ونوق و اعتدالیه مظهر ذواتدن بولق و یاخود بطریقک و خاظم باشلیق مأموریتی ایفا ایلش اولق و یا بومورتلر مملکت خدمت فوق العاده ایله کسب معروفیت انجس و عمومک اختراقی قرارش بولق و قرق یادشیدن کتیرلجی بولنامق لازمدر. اعیان اعضانک بو صورتله انتخاب اولان ذواتک اعیانلک صفتی اکتساب ایلی اوصاف مذکوره یی خاؤ اولوب اولدیجی هیئت عمریه اعیانجه بداندیق انتخاب و اتمک اکثریت مطلقه ایله تصدیقه متوطدر. بناء علیه قانون اساسیک آلتش برنجی و آلتینر ایکنجی ماده لر یواساسه کوره تبدیل اولنه چکدر. — مابعدی وار —

¹⁸ Alemdar 15 Kanun-ı Sani 1335. HİF'nın programı. Partinin programı ve transkripsiyonu çeşitli yerlerde yayınlanmıştır: bkz. Salnamei serveti funun 1328, s. 242-250, **HİF Programı ve Nizamnamesi** (tarihsiz), **HİF Programı ve Nizamname-i Dahilisi**, İstanbul, 1328, Transkripsiyonu için bkz: Tunaya, **Türkiye'de.. c. I** s. 317-325, Birinci, **age**, s. 259-267, Mehmet Ö. Alkan, "Hürriyet ve İtilaf Fırkasının İlk Program ve Nizamnamesi",